МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

В І С Н И К

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Серія «Економічна»

Випуск 90

Заснована 1966 року

Харків – 2016

Вісник присвячений дослідженню актуальних проблем економічної науки та господарської практики у сучасних соціально-економічних системах. Розглядаються питання управління на різних рівнях економіки, фінансово-кредитної і грошової системи, обліку та аудиту, міжнародної економіки та світового господарства, математичного і комп'ютерного моделювання соціально-економічних процесів, статистичного аналізу і маркетингових стратегій.

Для викладачів, наукових працівників, аспірантів і студентів економічних та інших спеціальностей.

Вісник є фаховим у галузі економічних наук
(наказ Міністерства освіти і науки України №241 від 09.03.2016 р.)

Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(протокол № 7 від 27 травня 2016 р.).

Редакційна колегія:

Меркулова Т.В. – головний редактор, доктор екон. наук, проф., ХНУ імені В.Н. Каразіна;
Глущенко О.В. – відп. секретар, канд. екон. наук, доцент, ХНУ імені В.Н. Каразіна
Глущенко В.В. – доктор екон. наук, професор, ХНУ ім. В.Н. Каразіна;
Гриценко А.А. – доктор екон. наук, професор, член-кор. НАН України, ХНУ імені В.Н. Каразіна;
Давидов О.І. – кандидат екон. наук, доцент, ХНУ ім. В.Н. Каразіна;
Задорожний Г.В. – доктор екон. наук, професор, ХНУ ім. В.Н. Каразіна;
Євтушенко В.А. – кандидат екон. наук, доцент, ХНУ ім. В.Н. Каразіна;
Назиров З.Ф. – кандидат фіз.-мат. наук, доцент, ХНУ ім. В.Н. Каразіна;
Пуртов В.Ф. – кандидат екон. наук, доцент, ХНУ ім. В.Н. Каразіна;
Соболєв В.М. – доктор екон. наук, професор, ХНУ ім. В.Н. Каразіна;
Тютюнникова С.В. – доктор екон. наук, професор, ХНУ ім. В.Н. Каразіна;
Хмельков А.В. – кандидат наук з держ. управління, доцент, ХНУ ім. В.Н. Каразіна;
Кононова К.Ю. – кандидат екон. наук, доцент, ХНУ ім. В.Н. Каразіна;
Соколовська З.М. – доктор екон. наук, професор, ОНТУ;
Maite López-Sánchez – Associate Professor, Department of Applied Mathematics, Faculty of Mathematics, University of Barcelona, Spain WAI Volume Visualization and Artificial Intelligence Research Group;
Karassavoglou Anastasios – Professor, Head of Accountancy Department, Kavala Institute of Technology, Greece;
Pawel Starosta – Sci.D., professor, Dean of the faculty of Economics and Sociology, University of Lodz.

Адреса редколегії:
61002, м. Харків, вул. Мироносицька, 1, економічний факультет
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.
Тел. (057) 707 51 94, (057) 706 13 96, ec-science@karazin.ua.
http://periodicals.karazin.ua/economy/index

Статті пройшли зовнішнє і внутрішнє рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21564-11464Р від 20.08.2015

© Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна, оформлення, 2016

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

І. А. Давидова
ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВНОГО ТА РИНКОВОГО СЕКТОРІВ ЕКОНОМІКИ У СТРУКТУРІ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА (російською)……. 7

В. І .Ляшевська
ПОГЛЯД М. І. ТУГАН-БАРАНОВСЬКОГО НА ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: СПРОБА КРИТИЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ (російською) …… 15

О. Г. Задорожна
ВИЗНАЧЕННЯ КРИТЕРІЇВ ГОСПОДАРСЬКОГО ХРОНОТОПУ В ФОРМАТІ ЛЮДИНОМІРНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ (методологічний аспект) …….. 25

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

Г. О. Дорошенко
ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПОЛІТИКИ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМ БОРГОМ……. 35

Ю. В. Лєщина
МОДЕРНІЗАЦІЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ……. 44

М. С. Рахман, Д. В. Мангушев
МАРКЕТИНГОВІ ІННОВАЦІЇ ЯК ЗАСІБ ВДОСКОНАЛЕННЯ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ……. 51

Н. О. Дорошенко
ВНУТРІШНІЙ КОНТРОЛЬ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ БАНКІВСЬКИМИ РИЗИКАМИ 64
……

Г. П. Костенко
ПЕРЕДУМОВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛІНГУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ КУРОРТНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ…….. 70

МОДЕЛЮВАННЯ, ІМІТАЦІЯ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ Й УПРАВЛІННІ

П. В. Захарченко, С. А. Жваненко
МОДЕЛЬ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО КУРОРТНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ……. 78

К. Ю. Кононова, К. О. Журавель
МОДЕЛЮВАННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ІТ-ВІДДІЛУ ПІДПРИЄМСТВА В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ (російською) …… 85

С. І. Забуга, М. М. Клименко
ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦИФІЧНОГО ТИПУ ТРАНСПОРТНОЇ ЗАДАЧІ ДЛЯ АНАЛІЗУ ЛОГІСТИЧНИХ ПРОБЛЕМ В УКРАЇНІ (російською) …….. 91

С. В. Лубенець, В. В. Гришунін
МОДЕЛЮВАННЯ ІНТЕГРАЛЬНО-РЕЙТИНГОВОЇ ОЦІНКИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ БАНКІВ…….. 97

МЕНЕДЖМЕНТ ТА ПІДПРИЄМНИЦТВО

Ю. Г. Брославський, В. М. Даніч
МАЛОБЮДЖЕТНІ ФОРМИ І МЕТОДИ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ В УКРАЇНІ (російською) ……. 108

М. С. Максимов
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОФІЛЬ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ ТА ЄС: АНАЛІЗ МЕТОДИК І ПОКАЗНИКІВ (російською) …… 116

Г. В. Євтушенко, Я. І. Сардак, Н. В. Пастухова
ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МЕРЕЖЕВОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ ТА У СВІТІ (англійською) …… 131

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

О. В. Носова
УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ УКРАЇНИ І ЄС: ЕКОНОМІЧНІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ПЕРСПЕКТИВИ (російською) …… 139

О. А. Шуба
РЕЗЕРВНІ ВАЛЮТИ У СТРУКТУРІ СВІТОВОЇ ВАЛЮТНОЇ СИСТЕМИ…… 147

Т. Д. Ковтун, Д. С. Соколан
РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В АЗІАТСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОМУ РЕГІОНІ: ФАКТОРИ, ОСОБЛИВОСТІ ТА СУЧАСНИЙ СТАН (російською) …… 153

О. А. Чугаєв
ТОРГОВЕЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ В УМОВАХ АСИМЕТРІЇ КРАЇН…….. 164

ЮВІЛЕЇ ТА ПОДІЇ

В. В. Глущенко
До 50-річчя кафедри фінансів і кредиту Харівського національного університету імені В. Н. Каразіна
УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА ФІНАНСІВ І НАУКОВА ШКОЛА ФІНАНСІВ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ…… 173

CONTENT

ECONOMIC THEORY

I. A. Davidova
INTERACTION OF THE PUBLIC AND MARKET SECTORS OF ECONOMY IN THE STRUCTURE OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP (In Russian)…… 7
V. I. Lyashevskaya
M. I. TUGAN-BARANOVSKY`S VIEW ON STATE REGULATION OF THE NATIONAL ECONOMY COMPETITIVENESS: CRITICAL COMPREHENSION (In Russian)…….. 15
O. G. Zadorozhna
DETERMINATION OF CRITERIA OF ECONOMIC CHRONOTOPE IN THE FORMAT OF HUMAN-MEASURED ECONOMIC SCIENCE (METHODOLOGICAL ASPECT)…… 25

FINANCE, BANKING AND INSURANCE

N. O. Doroshenko
INTERNAL CONTROL IN BANK RISK MANAGEMENT SYSTEM…… 35
J. V. Lyeschyna
MODERNIZATION OF FINANCIAL PROVISION FOR HIGHER EDUCATION IN UKRAINE…… 44
H. O. Doroshenko
PRIORITY TRENDS IN IMPROVING THE POLICY OF STATE DEBT MANAGEMENT 51
M. S. Rakhman, D. V. Mangushev
MARKETING INNOVATIONS AS A MEANS OF IMPROVING BANKING SERVICES IN UKRAINE…… 64
G. P. Kostenko
BACKGROUND OF THE IMPLEMENTATION OF FINANCIAL CONTROLLINGON THE RESORT AND RECREATIONAL SERVICESENTERPRISE …… 70

MODELING, SIMULATION AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMICS AND MANAGEMENT

P. V. Zakharchenko, S. A. Zhvanenko
MODEL OF COMPETITIVENESS OF THE TERRITORIAL RESORT AND RECREATION COMPLEX…… 78
K. Y. Kononova, K. O. Zhuravel
MODELING OF BUSINESS PROCESSES OF A COMPANY'S IT-DEPARTMENT IN INFORMATION ECONOMICS (In Russian) …… 85
S. I. Zabuga, M. M. Klymenko
APPLICATION OF SPECIFIC TYPE OF TRANSPORT ISSUE TO ANALYZE LOGISTICS PROBLEMS IN UKRAINE (In Russian) …… 91
S. V. Lubenec', V. V. Gryshunin
MODELING INTEGRAL RATING EVALUATION OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF BANKS…… 97

MANAGEMENT AND ENTREPRENEURSHIP

Y. G. Broslavsky, V. N. Danich
LOW-BUDGET FORMS AND METHODS OF E-COMMERCE IN UKRAINE (In Russian) …… 108
M. S. Maksymov
INFORMATION PROFILE OF MEDIUM AND SMALL ENTERPRISES IN UKRAINE AND EU: ANALYSIS OF METHODOLOGY AND INDICATORS (In Russian) …… 116

G. V. Ievtushenko, Y. I. Sardak, N. V. Pastukhova
DEVELOPMENT TRENDS OF NETWORK ECONOMY IN UKRAINE
AND IN THE WORLD…… 131

INTERNATIONAL ECONOMICS

O. V. Nosova
AGREEMENT ON ASSOCIATION OF UKRAINE AND THE EU: ECONOMIC AND
INSTITUTIONAL PERSPECTIVES (In Russian) …… 139
O. A. Shuba
RESERVE CURRENCIES IN THE STRUCTURE OF THE WORLD CURRENCY
SYSTEM…… 147
T. D. Kovtun, D. S. Sokolan
DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL ECONOMIC INTEGRATION
IN THE ASIA-PACIFIC REGION: FACTORS, FEATURES AND THE CURRENT
STATE (In Russian) …… 153
O. A. Chugaiev
TRADE INTEGRATION UNDER ASYMMETRY OF COUNTRIES…….. 164

ANNIVERSARIES AND EVENTS

V. V. Hlushchenko
For the 50th anniversary of the Finance and Credit Department of V.N. Karazin Kharkiv National University
UKRAINIAN NATIONAL SCHOOL OF FINANCE AND KHARKIV UNIVERSITY
SCHOLAR SCHOOL OF FINANCE…… 173

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

УДК: 330.322

И. А. Давыдова
кандидат экономических наук, доцент
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина
ec-science@karazin.ua

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО И РЫНОЧНОГО СЕКТОРОВ ЭКОНОМИКИ В СТРУКТУРЕ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА

В статье проанализированы достоинства и недостатки как рыночного, так и государственного секторов экономики. Ограниченность возможностей рыночного регулирования экономических процессов в ситуациях с экстерналиями и производством «общественных товаров» послужило основанием для формирования понятия «фиаско рынка». Ликвидация последствий таких провалов возлагалась на государство. Активное участие государства осуществлялось как в виде регулирования экономических решений, так и в виде государственного предпринимательства. Субъектами государственного сектора в экономике являются государственные предприятия, акционерные компании и хозяйственные общества с долей государства в уставном капитале. Более низкая эффективность государственного сектора, обусловленная более высокими трансакционными издержками, нерациональным использованием бюджетных средств, рентоориентированным поведением государственных служащих, имеет следствием, в свою очередь, «фиаско государства». Способом противодействия этому становится процесс приватизации. Однако сама по себе приватизация не обеспечивает эффективного хозяйствования. Государственные предприятия могут выполнять важную стабилизирующую функцию.

Необходимо оптимальное сочетание государственного и частного предпринимательства, что позволяет сглаживать недостатки каждого из них. Наилучшим образом такое взаимодействие достигается путем установления государственно-частного партнерства, формы и методы которого обеспечивают экономике высокую степень эффективности.

Складывающееся в сфере государственно-частного партнерства отношения, отражают специфику взаимодействия субъектов государственного и частного секторов. Распределение полномочий между ними определяют различные модели государственно-частного партнерства: концессионные соглашения, соглашения о разделе продукции, специальные экономические зоны и технопарки, совместные предприятия, что предполагает применение различных вариантов сотрудничества.

В Украине механизм государственно-частного партнерства находится в стадии становления и является одним из путей рыночных преобразований.

Ключевые слова: «фиаско рынка», «фиаско государства», приватизация, государственно-частное партнерство, концессия, совместное предприятие.

JEL Classification: A 13, B 41, B 49.

І. А. Давидова
кандидат економічних наук, доцент
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ec-science@karazin.ua

ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВНОГО ТА РИНКОВОГО СЕКТОРІВ ЕКОНОМІКИ У СТРУКТУРІ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

У статті проаналізовано позитивні якості та недоліки як ринкового, так і державного секторів економіки. Обмеженість можливостей ринкового регулювання економічних процесів в ситуаціях з екстерналіями та виробництвом «суспільних товарів» стал основою для формування поняття «фіаско ринку». Ліквідація наслідків його провалів покладалась на державу. Активна участь держави відбувалась як у вигляді регулювання економічних рішень, так і у вигляді державного

© Давыдова И. А., 2016

підприємництва. Суб'єктами державного сектору в економіці стають державні підприємства, акціонерні компанії, господарчі суспільства з часткою держави в уставному капіталі.

Більш низька ефективність державного сектору, яка обумовлена більш високими трансакційними витратами, нераціональним використанням бюджетних коштів, ренто орієнтованою поведінкою державних службовців має наслідком, у свою чергу, «фіаско держави». Протидією цьому стає процес приватизації. Однак сама по собі приватизація не забезпечує ефективності господарювання. Державні підприємства можуть виконувати важливу стабілізуючу функцію. Необхідне оптимальне сполучення державного та приватного секторів, що дозволяє згладжувати недоліки кожного з них.

Найкращим чином така взаємодія досягається шляхом встановлення державно-приватного партнерства, форми та методи якого забезпечують економіці високий ступінь ефективності. Відносини, що складаються у сфері державно-приватного партнерства, відображають специфіку взаємодії суб'єктів державного та приватного секторів. Розподілення повноважень між ними визначає різні моделі державно-приватного партнерства: концесійні угоди, угоди про розподіл продукції, спеціальні економічні зони і технопарки, сумісні підприємства, що передбачає використання різних варіантів співробітництва.

В Україні механізм державно-приватного партнерства знаходиться у стані формування та є одним з шляхів ринкових перетворень.

Ключові слова: «фіаско ринку», «фіаско держави», приватизація, державно-приватне партнерство, концесія, сумісне підприємство.

JEL Classification: A 13, B 41, B 49.

I. A. Davidova
Ph. D. (Economics), Associate Professor
V. N. Karazin National University
ec-science@karazin.ua

INTERACTION OF THE PUBLIC AND MARKET SECTORS OF ECONOMY IN THE STRUCTURE OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP

Advantages and disadvantages of both market and public sectors of economy are analyzed in this article. Limits to regulate the economic processes in the situations with externalities and fabrication of the "public goods", give the reason to form the concept, which is called "fiasco of the market". Elimination of the fiasco consequences was entrusted on the state. Active government participation was implemented in the form of regulation of economic decisions as well as in the form of state enterprise. Public sector subjects in the economy are state enterprises, joint – stock companies, economic companies with the public share in the nominal capital.

Low efficacy of the state sector is conditioned by the high transaction expenses, not rational utilization of the budget means, rent-seeking behaviour of the government employees, leads to the "fiasco of the state". The way to counter this is the process of the privatization. However privatization itself doesn't provide the effectiveness of the economy. Public enterprises can perform some important stabilizing function. Optimal combination of public and private sectors is necessary. It allows to smooth the shortcomings of each of them. The best variant of such interaction is reached by means of achieving public-private partnership, which forms and methods provide the high economic effectiveness.

Relations in the sphere of public-private partnership reflect the special interaction of the state and private sectors subjects. Distribution of the authorities between these sectors determines different models of public-private partnership: concessions, agreement of product division, joint enterprises, special economic zones and technopolis that suppose different variants of the cooperation.

In Ukraine the mechanism of the public-private partnership is at the stage of formation and is one of the way of the market transformations.

Keywords: "market fiasco", "state fiasco", privatization, public-private partnership, concession, joint enterprise.

JEL Classification: A 13, D 41, B 49.

Постановка проблемы. В последнее время все более широкое распространение получает концепция государственно-частного партнерства, которое рассматривается как важнейший элемент смешанной экономики. Оно трактуется как перспективный способ преодоления недостатков или «провалов» как государственного, так и частного секторов экономики и налаживания успешного взаимодействия различных форм бизнеса. Поэтому важно определиться с экономической сущностью данного процесса, формами его проявления и перспективными возможностями использования, в том числе для решения ряда проблем в экономике Украины.

Анализ последних исследований и публикаций. Анализу природы этого явления, различным моделям его реализации посвящена довольно обширная литература, представленная работами как отдельных исследователей, таких как (Варнавский, 2009), (Дж. Делмон, 2010), (Черевиков, 2009) и др., так и законодательными актами национальных правительств и международных организаций.

Однако остается недостаточно разработанным и дискуссионным ряд проблем, таких как оптимальные масштабы государственного и частного секторов, наиболее чувствительные точки их соприкосновения и наиболее восприимчивые сферы их взаимодействия, которые требуют дополнительного исследования. В предлагаемой статье сделана попытка найти ответы на некоторые из этих вопросов.

Целью исследования является выяснение особенностей взаимодействия государственных и частных бизнес-структур в процессе реализации различных моделей государственно-частного партнерства.

Основные результаты исследования. Взаимоотношение государства и рынка является одной из центральных проблем экономической науки, поскольку упирается в фундаментальный вопрос о том, является ли рыночная экономическая система саморегулируемой или требует сознательного регулирования и управления.

Уже на заре становления рыночной системы ответ на этот вопрос отличал различные экономические школы. Если меркантилисты рассматривали государство как активного участника экономических процессов, то уже физиократы сформулировали известный принцип «laissez faire», определивший невмешательство государства в экономическую жизнь, сводя его роль лишь к обеспечению условий свободной конкуренции. Такой подход стал символом веры для классической школы во всех ее вариациях. Но уже неоклассическое направление столкнулось с тем, что не все экономические процессы могут быть эффективно отрегулированы рынком. Существуют так называемые «внешние эффекты» (экстерналии), связанные с существенным расхождением частных и общественных предельных издержек и выгод, не позволяющем обеспечить оптимальное функционирование системы. Рыночное саморегулирование оказалось не в состоянии обеспечить и необходимое производство так называемых «общественных товаров» (услуги образования, фундаментальная наука и т. п.), отличительная особенность которых – неисключаемость из потребления в зависимости от оплаты. Все это послужило основанием для формирования понятия «фиаско рынка», ликвидация последствий которого возлагалась на государство.

Ограниченность возможностей рыночного регулирования стала очевидной также после мощных кризисных потрясений 30-х годов XX ст. («Великая депрессия») и экономического обеспечения военных конфликтов Первой и Второй мировых войн, потребовавших активного вмешательства государства.

В теоретическом плане это нашло отражение в появлении кейнсианства, обосновавшего необходимость государственного регулирования экономики путем проведения бюджетно-финансовой и кредитно-денежной политики. Активное участие государства в экономической жизни предполагалось, во-первых, путем регулирующего воздействия на решения, принимаемые экономическими субъектами, во-вторых, путем прямого участия государства в предпринимательской деятельности, создании государственного сектора экономики.

Масштабы и структура государственного сектора различаются в зависимости от конкретных условий той или иной страны и колеблются в пределах 15–25 % в индустриально развитых экономиках. Объектами государственной собственности и управления являются, как правило, либо отрасли важного стратегического значения (энергетика, транспорт и связь, предприятия ВПК), либо отрасли и производства, не представляющие по каким-то причинам интереса для частных предпринимателей, но продукция которых необходима для общества.

С организационной точки зрения субъектами хозяйствования государственного сектора являются государственные и коммунальные унитарные предприятия, государственные акционерные компании (корпорации), хозяйственные общества с государственной долей в уставном капитале.

Унитарное предприятие, в свою очередь, может быть коммерческим либо казенным. Первое организует хозяйственную деятельность по выполнению государственных заказов и несет за ее последствия полную ответственность всем, закрепленным за ним имуществом. Казенное предприятие создается для осуществления хозяйственной деятельности, продукция которой может производиться только на государственных предприятиях и потребителем которой является государство. Финансируются они из государственного бюджета, и ответственность по их обязательствам несет государство.

Коммунальные унитарные предприятия образуются органами местного самоуправления на базе коммунальной собственности.

Государственные корпорации представляют собой акционерные общества, 100 % акций которых находится в государственной собственности. Они создаются на базе отраслевых, вертикально интегрированных структур и выполняют функции как управления государственными активами, так и хозяйствующих на рынке субъектов.

Смешанные предприятия, в которых государство владеет контрольным пакетом акций, что обеспечивает ему полный контроль, также является частью государственного сектора. Участие в управлении хозяйственным обществом осуществляется путем назначения государственным органом руководителей компаний. Усиление предпринимательской деятельности государства в смешанных корпоративных фирмах становится общей тенденцией, а государственный сектор остается одним из существенных сегментов экономики большинства стран.

Предметом дискуссий остается вопрос о месте и оптимальном размере государственного сектора. Распространенным является мнение о его более низкой эффективности по сравнению с частным сектором, в связи с чем по аналогии с «провалами рынка» используется термин «фиаско государства». Наиболее рельефно это проявляется в управлении социально-экономическими процессами и системе принятия решений.

Любая организация для реализации своей цели должна обладать определенной информацией. Ситуация сбора и обработки информации принципиально различна для частных государственных предприятий. Первым ее поставляет рынок, где в результате конкуренции определяются предпочтения потребителей, что и становится основой для принятия решений. Для государственных предприятий, особенно тех, что производят общественные блага, получение информации о предпочтениях значительно сложнее и требует существенно больших усилий. Это имеет следствием рост трансакционных издержек, что отрицательно сказывается на эффективности.

Еще одна проблема связана с недобровольным характером владения государственными предприятиями и невозможностью уклониться от обязанностей по их содержанию (уплаты налогов). Отсутствие прямой связи между затратами налогоплательщиков и получаемыми ими выгодами ведет к тому, что бюджетные средства используются не в интересах экономической целесообразности, а исходя из политических соображений. Государственные предприятия в такой ситуации будут действовать, по выражению Я. Корнаи, в условиях «мягких» бюджетных ограничений (Корнаи, 1990), что также не будет способствовать их эффективности.

Существенное влияние на «провалы государства» оказывает рентоориентированное поведение политиков и государственных служащих. Пытаясь извлечь личную выгоду из занимаемого ими положения, они прибегают к различного рода технологиям, позволяющим влиять на принятие необходимых им решений. Таковы лоббизм, логроллинг, а то и прямая коррупция. Это нарушает возможность сбалансированного экономического развития и сопровождается значительными материальными потерями. При этом номинальные собственники (налогоплательщики) не имеют возможности влиять на качество управления государственными компаниями.

Подобного рода «провалы» государственного сектора порождают устойчивую тенденцию к сокращению его доли в экономике путем приватизации, т. е. передачи имущества, находящегося в государственной собственности, частным лицам. Целью этого процесса является повышение экономической эффективности, структурная перестройка экономики, а также получение дополнительных финансовых ресурсов для государственного бюджета. Хотя приватизационные процессы имеют место в

различных странах, особую роль они играют в системах, переходящих от командно-административных к рыночным формам экономического управления.

В Украине, как и в других постсоветских государствах, приватизация началась в 1992 году и осуществлялась на основе ряда законодательных актов и Государственных программ. Объектами приватизации являются целостные имущественные комплексы, находящиеся в государственной собственности, а также акции, принадлежащие государству в имуществе хозяйственных обществ и объединений. Законами определены также способы приватизации, которая может осуществляться путем продажи имущества государственных предприятий на аукционе или по конкурсу, продажи принадлежащих государству акций, выкупа имущества различными субъектами без конкуренции покупателей.

Программой приватизации предполагалось завершить этот процесс к 2014 году и довести долю государственного сектора до 20–25 %. Однако ни темпы приватизации, ни особенно ее качество нельзя считать удовлетворительными. Правительство контролирует разными способами значительное количество экономических активов. На конец 2015 года в Украине насчитывалось 1833 действующих государственных предприятия и еще около полутора тысяч не работали или находились в стадии ликвидации («Время», Март 24, 2016). Цель, которой правительство пытается достичь за счет приватизации, – пополнение государственного бюджета. Но поступления в бюджет от прибыльных государственных предприятий постоянно снижаются и составляют всего 0,2 % ВВП. Причина в том, что процесс приватизации не прозрачен и усложнен различными коррупционными схемами. По признанию экспертов МВФ, информацию о перечне государственных активов, их стоимости, прибыльности и показателях финансовой деятельности предприятий получить очень сложно, а зачастую – невозможно. Поэтому привлекательные государственные предприятия можно показать убыточными, почти банкротами, а затем выставить на приватизацию.

При этом следует иметь в виду, что сама по себе смена государственной собственности на частную не обеспечивает условия эффективного хозяйствования, а частные предприятия не всегда эффективнее государственных. Мировая практика показывает, что в ряде случаев деятельность государственных компаний имеет ряд преимуществ перед частными. С их помощью формируются и реализуются долгосрочные стратегические программы, нацеленные на удовлетворение общественных потребностей, осуществляется макроэкономическое регулирование. Государственные предприятия могут выполнять важную стабилизирующую функцию в случаях, когда из-за ухудшения хозяйственной конъюнктуры в стране происходит массовый отток капиталов за границу.

В этих условиях следует искать методы и формы оптимального сочетания государственного и частного предпринимательства в различных секторах экономики, что становится особенно актуальным в условиях перехода к инновационному типу развития. Как отмечает ряд исследователей, «… наряду с присутствующей в стандартной экономической теории констатацией «провалов рынка» и «провалов государства» существует и более общая проблема оптимального взаимодействия централизованного и децентрализованного регулирования. Решение подобной задачи требует более общего, комплексного подхода» (Радыгин и Энтов, 2012, с.51) Такой подход предполагает создание соответствующей институциональной среды, важнейшим элементом которой является институт государственно-частного партнерства. Сочетание государственного и частного предпринимательства позволяет сглаживать недостатки каждого из них и усиливать их преимущества. Государственный капитал, объединяясь с частным, приобретает большую гибкость и мобильность, в то время как частный капитал становится менее рискованным и более стабильным.

В определении содержания государственно-частного партнерства существуют различные трактовки. В более узком смысле под таким партнерством понимается привлечение частных компаний к реализации крупных инвестиционных проектов, таких как дорожное строительство, аэропорты и пр., на основе пропорционального распределения затрат, рисков и выгод (The World Bank, 21 March, 2011).

В более широком смысле государственно-частное партнерство рассматривается как постоянный процесс взаимодействия государственных и частных бизнес-структур в отраслях и на территориях по поводу решения самых разнообразных задач от модернизации действующих производств до создания наукоемких отраслей (нано- и биотехнологии, микроэлектроника и др.) (Варнавский, 2011).

В экономически развитых странах накоплен достаточный опыт использования форм и методов государственно-частного партнерства для удачного сочетания общественных и частных интересов. В странах с переходной экономикой эти формы могут быть использованы как своеобразная альтернатива приватизации в тех случаях, когда процесс разгосударствления порождает ряд нежелательных эксцессов (занижение стоимости приватизируемых объектов, доведение до банкротства, «откаты» и т. п.

Широкое распространение разнообразных форм государственно-частного партнерства делает необходимым разобраться в экономической природе этого явления. Своеобразие складывающихся в этой сфере отношений позволяет рассматривать партнерство как особую экономическую категорию, отражающую специфику взаимодействия субъектов государственного и частного секторов экономики.

Партнерство, по определению, предполагает равноправие сторон, закрепленное в соответствующих договорных соглашениях. Однако в случае с государственно-частным партнерством государство сохраняет за собой суверенное право целеполагания и контроля. Оно выступает как выразитель общественных интересов и потому задает условия реализации соглашения и правовые рамки, обязательные для всех участников. При этом оно сохраняет контрольные функции в социально значимых секторах экономики. Частное предпринимательство, в свою очередь, привносит в партнерские отношения финансовые ресурсы, мобильность, эффективное управление, склонность к инновациям.

Принципиально важным является то, что развитие государственно-частного партнерства преобразует отношения собственности. В соответствии с неоинституциональной теорией прав собственности полный «пучок прав» может расщепляться на отдельные правомочия и частично передаваться другим лицам. В данном случае государство может передавать частному партнеру право распоряжения и использования, право контроля над использованием активов, право на получение дохода, сохраняя за собой право суверена, право на безопасность. В зависимости от масштабов перераспределения полномочий между государственными и частными структурами складываются различные модели государственно-частного партнерства, формирующие кооперационные связи для достижения заявленных целей.

Одной из распространенных форм партнерства является концессионное соглашение – передача за плату частному партнеру во временное пользование государственного имущества для выполнения оговоренных в соглашении функций. Концессионер получает исключительное право присвоения результатов деятельности объекта соглашения. Эта форма получила распространение в инфраструктурных областях, где требовались серьезные капиталовложения и квалифицированное управление. Частный партнер инвестирует в сооружение или модификацию аэропортов, транспортных магистралей значительные средства и получает эти объекты в управление на определенный срок. По окончании оговоренного срока объект концессионного соглашения подлежит возврату государству.

Разновидностью государственно-частного партнерства являются соглашения о разделе продукции. Здесь частному партнеру принадлежит не вся выработанная продукция как в концессии, а оговоренная ее часть. Эта форма часто применяется в разработке полезных ископаемых.

Более сложными формами партнерства являются создание специальных экономических зон и инновационных технопарков.

Специальные экономические зоны (СЭЗы) создаются с целью привлечения инвестиций, в том числе иностранных, на льготных экономических условиях. Частных инвесторов привлекает в них минимизация затрат, связанная с отсутствием экспортных и импортных пошлин, доступ к инфраструктуре, наличие более дешевой рабочей силы.

Компаниям предоставляется льготный экономический режим в зависимости от того, в какие сферы государство намерено привлекать капиталы.

В целях продвижения инновационного типа развития в рамках государственно-частного партнерства получили развитие технопарки – имущественные комплексы, объединяющие научно-исследовательские институты, объекты индустрии, учебные заведения, обслуживающие объекты. Их создание формирует более благоприятные условия для развития инновационного бизнеса за счет установления специального режима инвестиционной и инновационной деятельности.

Еще одна форма партнерства – совместные предприятия. Они могут быть акционерными обществами, где акционерами могут выступать государственные предприятия и частные инвесторы. Степень участия в принятии решений, распределении выгод и рисков определяется долей каждого партнера в акционерном капитале.

Разнообразие форм государственно-частного партнерства предполагает применение различных вариантов сотрудничества государственных и частных структур в зависимости от разделения полномочий, рисков и финансирования. Наиболее типичными в мировой практике являются:

– строительство – эксплуатация / управление – передача. Объект создается частным бизнесом, эксплуатируется им, а затем передается государству;

– строительство – передача – эксплуатация. Объект по завершении строительства передается государству, а затем поступает в пользование частного партнера;

– строительство – владение – эксплуатация. В этом случае объект по завершении срока действия договора остается в распоряжении инвестора;

– строительство – финансирование – эксплуатация. В соглашении специально оговаривается финансирование создания объекта.

Возможны и другие вариации распределения полномочий. Общей тенденцией в развитии государственно-частных партнерских отношений является постепенное вторжение частного бизнеса в сферу создания публичных благ, традиционно бывшей прерогативой государства. Такие общественные блага, как здравоохранение, образование, услуги ЖКХ все чаще удовлетворяются предприятиями частного бизнеса. То же относится к деятельности ряда естественных монополий. Государство же сохраняет за собой функции контроля и создания условий для успешной реализации партнерских проектов.

В Украине, как в стране с трансформационной экономикой, государственно-частное партнерство является одним из проявлений рыночных преобразований, хотя механизм его реализации находится в стадии становления. В 2010 году был принят Закон Украины «О государственно-частном партнерстве», в котором декларировались общие для Европейского Союза принципы привлечение частных инвесторов: равенство перед законом партнеров; согласование интересов партнеров с целью получения взаимной выгоды; справедливое распределение рисков; определение частного инвестора на конкурсной основе и др. (Верховна Рада України, Липень 01, 2010). Утвержден также ряд нормативно-правовых актов, способствующих организации партнерства. Однако реализация заявленных намерений оставляет желать лучшего. Частный бизнес не проявил достаточного желания заключать партнерские контракты, в том числе из-за несовершенства той же законодательной базы. Закон ограничивает формы государственно-частного партнерства только договорными соглашениями и не допускает более высокого уровня взаимодействия. Ограничена возможность передачи объектов государственно-частного партнерства другому владельцу, что противоречит общепринятым моделям партнерства.

Выводы. Государственно-частное партнерство представляет собой относительно новый механизм взаимоотношений государственных и частных структур в системе рыночной экономики. Его задача – создать оптимальные условия взаимодействия государственного и частного секторов экономики, сглаживая недостатки каждого и усиливая их преимущества.

В то же время сложившиеся модели партнерства и методы его реализации не всегда обеспечивают необходимое согласование интересов субъектов партнерских

отношений. Особенно это касается ситуации в трансформационных экономиках, в частности в Украине.

Все это требует дальнейшего совершенствования как законодательной базы, так и других элементов институциональной среды для создания необходимых условий эффективного взаимодействия государственного и частного секторов для получения синергетического эффекта.

Литература

1. Варнавский В. Г. Государственно-частное партнёрство / В. Г. Варнавский. – М.: ИМЭМО РАН, 2009. – Т. 1. –312 с.

2. Делмон Д. Государственно-частное партнерство в инфраструктуре: практическое руководство для органов государственной власти / Д. Делмон. – Астана.: АО Казахский Центр государственно-частного партнёрства, 2010. – 250 с.

3. Четвериков Е. Л. Публично-приватное партнёрство как социально-экономический институт / Е. П. Четвериков // Экономическая теория – 2009. – № 4. С. 31–40.

4. Корнаи Я. Дефицит / Я. Корнаи. – М.: Наука, 1990. – 607 с.

5. Время. – 2016. – 24 марта.

6. Радыгин А. Провалы государства: теория и практика / А. Радыгин, Р. Энтов. – М.: Вопросы экономики – 2012. – № 12. С. 4-30.

7. Public – Private Partnerships. Fiscal Risks and Fiscal Institutions in the EU8 The World Bank. 21 March [Electronic resource]. – Way of asses: http://www.worldbank.org. (Last access 21.03.2011)

8. Варнавский, В.Г. Государственно-частное партнёрство [Электронный ресурс]. / В. Г. Варнавский. – Режим доступа : http://www.opec.ru/article_doc

9. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01 липня 2010 р. № 2404 – VI [Електроний ресурс].– Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2404-17

References

1. Varnavsky, V. G. (2009). *Public – Private Partnership.* Moscow: IMEMO RAN. (In Russian)

2. Dalmon, D. (2010). *Public – Private Partnerships in the infrastructure: practice guidance for the government bodies.* Astana: Kazakh Centre of Public-Private Partnership. (In Russian)

3. Chetverikov, E. L. (2009). Public - Private Partnership as social-economic institute. *Economic Theory*, *4*, 31 – 40. (In Russian)

4. Kornai, J.(1990). *The Deficit*. Moscow: Nauka (In Russian)

5. *Vremja*, (2016, March 24). . Kharkiv

6. Radygin, A., Entov, R. (2012). Government Failures: Theory and Policy. *Voprosy Ekonomiki, 12.* (In Russian)

7. The World Bank. (2011). Public – Private Partnership. Fiscal Risks and Fiscal Institutions in the EU8. . Retrieved from http://www.worldbank.org.

8. Varnavsky, V.G. (2011). *Public – Private Partnership.* Retrieved from http://www.opec.ru/article_doc (In Russian)

9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010). About State – Private Partnership (Law of Ukraine). Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2404-17 (In Ukrainian)

УДК 338.242.4.025.2:330.8:929

В. И. Ляшевская
аспирантка
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина,
lyashevskaya_vik@mail.ru

ВЗГЛЯД М. И. ТУГАН-БАРАНОВСКОГО НА ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ: ПОПЫТКА КРИТИЧЕСКОГО ОСМЫСЛЕНИЯ

В статье представлены результаты выполненного автором исследования причин экономических среднесрочных кризисов и циклов в работе М. И. Туган-Барановского «Промышленные кризисы. Очерк из социальной истории Англии». Основа авторского исследования этой работы представлена в двух взаимосвязанных теоретико-методологических аспектах. Автор исследовал чередование подъёмов и спадов, выявленных М. И. Туган-Барановским в макроэкономической динамике Англии XIX века. Обширная статистическая база является надёжным основанием для признания выводов М. И. Туган-Барановским в качестве общей закономерности экономического развития промышленно-развитых стран.

Позже эти аспекты были исследованы его учеником – всемирно известным ученым экономистом М. Д. Кондратьевым в рамках теории больших циклов (55–60лет). Второй аспект работы М. И. Туган-Барановского охватывает социальные последствия циклического развития экономики лидера мирового научно-технического прогресса XIX века, какой была тогда Англия. В частности, показана несостоятельность попыток государства предотвратить отрицательное социальное последствие для народа страны в период глубоких затяжных кризисов. В работе подробно раскрыт выявленный М. И. Туган-Барановским последовательный процесс смены фаз циклов. Выделенные годы кризисов указанным автором разделяются промежутками в 10–11 лет. На этой основе продолжена исследовательская традиция российских и украинских ученых экономистов по теории циклов. Причем фазы промышленных кризисов Англии во второй половине XIX в. составляли примерно десятилетие. В этом процессе в статье аспирантом выделены два противоречия. Первое состоит в том, что орудие производства принадлежит лицам, не участвующим в производстве, в то время как у непосредственных производителей собственности нет.

Второе противоречие состоит в том, что организованный характер производства в пределах одного предприятия не сочетается с неорганизованностью его во всем народном хозяйстве. Совпадение во времени этих противоречий дало основание М. И. Туган-Барановскому, как показано аспирантом в статье для выводов о закономерности этих выявленных циклов и кризисов. На этой основе автором предложена классификация сдерживающих (экзогенных) и стимулирующих (эндогенных) факторов государственного регулирования конкурентоспособности основных видов продукции национального хозяйства Украины при реализации стратегического курса на евроинтеграцию.

Ключевые слова: М. И. Туган-Барановский, производственная и сбытовая кооперация, промышленные кризисы, циклы, экономика Англии, конкурентоспособность национального хозяйства, рыночная свобода предпринимателей, кооперация товаропроизводителей.

JEL Classification: B 310, O 150, F 430.

В. І. Ляшевська
аспірантка
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
lyashevskaya_vik@mail.ru

ПОГЛЯД М. І. ТУГАН-БАРАНОВСЬКОГО НА ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: СПРОБА КРИТИЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ

В статті подано результати виконаного автором дослідження причин економічних середньострокових криз і циклів в роботі М. І. Туган-Барановського «Промислові кризи. Нарис із соціальної історії Англії». Основа авторського дослідження цієї роботи представлена у двох взаємопов'язаних теоретико-методологічних аспектах. У першому автор дослідила чергування підйомів і спадів,

© Ляшевская В. И., 2016

виявлених М. І. Туган-Барановським в макроекономічній динаміці Англії XIX ст. Велика статистична база є надійною підставою для визнання висновків М. І. Туган-Барановського як загальної закономірності економічного розвитку промислово розвинених країн.

Пізніше ці аспекти були досліджені його учнем – всесвітньо відомим вченим-економістом М. Д. Кондратьєвим в межах теорії великих циклів (55–60 років). Другий аспект роботи М. І. Туган-Барановського охоплює соціальні наслідки циклічного розвитку економіки лідера світового науково-технічного прогресу XIX ст., якою була тодішня Англія. Зокрема, показано неспроможність спроб держави запобігти негативним соціальним наслідкам для народу країни в період глибоких затяжних криз. У роботі докладно розкритий виявлений М. І. Туган-Барановським послідовний процес зміни фаз циклів. Виділені роки криз зазначеним автором поділяються проміжками у 10–11 років. На цій основі продовжена дослідницька традиція російських та українських вчених-економістів з теорії циклів. Причому фази промислових криз Англії в другій половині XIX ст. становили приблизно десятиліття. У цьому процесі в статті аспірантом виділені два протиріччя. Перше полягає в тому, що знаряддя виробництва належить особам, які не беруть участі у виробництві, в той час як у безпосередніх виробників власності немає.

Друге протиріччя полягає в тому, що організований характер виробництва в межах одного підприємства не поєднується з неорганізованістю його у всьому народному господарстві. Збіг у часі цих протиріч дало підставу М. І. Туган-Барановського, як показано аспірантом в статті для висновків про закономірності цих виявлених циклів і криз. На цій основі автором запропонована класиціікація стримуючих (екзогенних) і стимулюючих (ендогенних) чинників державного регулювання конкурентоспроможності основних видів продукції національного господарства України при реалізації стратегічного курсу на євроінтеграцію.

Ключові слова: М. І. Туган-Барановський, виробнича і збутова кооперація, промислові кризи, цикли, економіка Англії, конкурентоспроможність національного господарства, ринкова свобода підприємства, кооперація товаровиробників.

JEL Classification: B 310, O 150, F 430.

V. I. Lyashevskaya
Ph.D. student
V. N. Karazin Kharkiv National University
lyashevskaya_vik@mail.ru

M. I. TUGAN-BARANOVSKY`S VIEW ON STATE REGULATION OF THE NATIONAL ECONOMY COMPETITIVENESS: CRITICAL COMPREHENSION

The article presents the results of the performed research of causes of economic, medium–term crises and cycles in M. I. Tugan-Baranovsky`s work «Industrial crises. A sketch of the social history of England». The basis of the author's study of this work has been given in two interrelated theoretical and methodological aspects. The author has researched the sequence of rises and recessions identified by M. I. Tugan-Baranovsky in the macroeconomic dynamics of England in the 19th century. Extensive statistics is a reliable basis for recognising M. I. Tugan-Baranovsky`s findings as a common pattern of economic development in industrialized countries.

These aspects were later investigated by his student, a world-famous economist M. D. Kondratyev within the framework of the theory of big cycles (55–60 years). The second aspect of M. I. Tugan-Baranovsky`s work covers social consequences of cyclic economy development of the world`s scientific and technological progress leader in the 19th century, that was then England. In particular, the failure of the state`s attempts to prevent negative social implications for the people during long deep crises has been shown. The sequential process of the change of the cycle phases revealed by M. I. Tugan-Baranovsky has been analysed in the work. Selected years of crises are separated by intervals of 10–11 years. On this basis, the research tradition of Russian and Ukrainian scientists in the theory of cycles was continued. Moreover the phases of industrial crises of England in the second half of the 19th century comprised over a decade. In this process, the graduate student has determined two contradictions in the article. The first is that the instrument of production is owned by people who are not involved in the production, while direct producers have no property.

The second contradiction is that the organized character of production within one enterprise does not coincide with the chaotic character of its economy. As it is shown in the article by the graduate student, the coincidence of these contradictions in time prompted M. I. Tugan-Baronovsky the conclusions on the regularity of these identified cycles and crises. On this basis, the author has suggested the classification of constraints and stimulants (exogenous and endogenous factors) of state regulation of competitiveness of the basic kinds of production of Ukrainian national economy to implement the strategic course on European integration.

Key words: M. I. Tugan-Baranovsky, production and marketing cooperation, industrial crises, cycles, the economy of England, competitiveness of the national economy, market freedom of businessmen, cooperation of producers

JEL Classification: B 310, O 150, F 430.

Постановка проблемы. В условиях реализации курса Украины на евроинтеграцию значительно повысилась актуальность научного обоснования стратегических приоритетов развития национальной экономики каждого нового члена ЕС. Это предполагает углубленное изучение более широкого круга долгосрочных процессов, формирующих конкурентоспособность национальной экономики Украины в рамках теории циклической динамики. В этом контексте повышенного внимания заслуживают фундаментальные работы всемирно известных ученых по этой проблеме.

Экономические взгляды М. И. Туган-Барановского по природе экономических циклов и кризисов стоят в первом ряду, что обусловило предмет и методологию авторского исследования.

Анализ последних исследований и публикаций. Фундаментальное положение теории циклов и кризисов в постсоветское время освещены с разных методологических позиций в работах ряда широко известных зарубежных и ведущих украинских ученых, среди которых отметим Г. В. Колодко в работе «Досвід Польщі може бути корисним для України» (Колодко, 2015), (Егоров, 2015), «Основні положення національної доповіді» (Єгоров, 2015), В. М. Тарасевич «Про державну капіталістичну обумовленість інституціонального розвитку національної економіки» (Тарасевич, 2015), Н. Арбатова «Посткризисные модели европейской интеграции» (Арбатова, 2014). В каждой из этих работ экономические кризисные процессы рассматриваются в одном общем контексте – как системой набора государственных регулятивных экономических инструментов сгладить волнообразный характер нынешнего кризиса экономического развития. Эти и другие работы опираются на фундаментальные теоретико-методологические положения М. И. Туган-Барановского (Туган-Барановский, 2015).

Однако при этом мало изученными остаются те аспекты творческого наследия М. И. Туган-Барановского, которые были им выявлены на эмпирических материалах Англии и сохраняют свое значение для понимания нынешних сложных социально-экономических процессов современного мира. Это определило цель и задачи выполненного автором исследования.

Цель статьи состоит в выявлении понимания процесса государственного регулирования конкурентоспособности национальной экономики в контексте теоретико-методологических положений работы М. И. Туган-Барановского «Промышленные кризисы: Очерк из социальной истории Англии» (Туган-Барановский, 2004). Реализация этой цели обусловила обращение к трудам ведущих украинских и зарубежных ученых по теории циклов и кризисов.

Задачи, вытекающие из этой цели, состоят в выявлении экономической природы объективной необходимости государственного регулирования конкурентоспособности с учетом нынешних процессов глобализации. Изучение фундаментальной работы по творческому наследию М. И. Туган-Барановского «Экономические воззрения М. И. Туган-Барановского» дает основание сделать вывод о том, что для его творчества характерно стремление к поиску новых путей и форм хозяйствования. Эти пути и формы, на наш взгляд, могут не только обеспечить экономический рост, но и будут способствовать социальному прогрессу, росту благосостояния нации. По этой причине одним из основных направлений его исследований в теории и практической деятельности была кооперация как форма самостоятельного ведения хозяйства.

Одной из значительных научных работ XIX века, посвященных экономическим кризисам и их влиянию на жизнь общества, является исследование кризисов в Англии М. И. Туган-Барановским. Он избрал промышленные кризисы, которые наглядно свидетельствовали о несовершенстве существовавшего тогда рыночного механизма. Регулирование макроэкономических процессов этой проблемы заставляло многих ведущих ученых-экономистов Запада искать ответы о причинах их возникновения и о жизнеспособности всей капиталистической системы хозяйства той эпохи.

В основу своего экономического понимания в этой области М. И. Туган-Барановский положил идею о взаимосвязи колебаний производства с периодическим ростом основного капитала. Позже, выполнив ряд исследований, он сформулировал основной закон, лежащий в основе теории периодических циклов. По этому закону увеличение инвестиций в сфере производства вызывает непроизвольный самовольный рост всех элементов экономической активности. Эта теория имела широкий международный резонанс. Работа принесла ему мировое признание, открыла целую эпоху в истории промышленных кризисов[1].

В предисловии к первому изданию книги «Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и влияние на народную жизнь» М. И. Туган-Барановский отмечал, что для понимания положения своей страны бывает полезно обратиться к другим государствам, и в этом отношении наиболее поучительна Англия. Приведя цитату профессора А. И. Чупрова, автор подчеркивал, что «цикл развития, завершившийся в Англии, как бы в туманной перспективе дает заглянуть и в будущие судьбы других стран» (Туган-Барановский, 2004). Эволюция английского народного хозяйства, как отмечал он, является наиболее типичным выражением многих хозяйственных процессов, которые совершаются в более или менее ярко выраженной форме во всех культурных государствах[2].

Как отмечал сам М. И. Туган-Барановский, книга посвящена описанию и исследованию характерной «болезни» капиталистического строя той эпохи – промышленных кризисов и определению их влияния на народную жизнь. Он рассматривал экономический кризис как болезнь, у которой есть характерные признаки и причины, специфическое протекание и лечение.

На наш взгляд, для нынешнего периода развития (2010–2015 гг.) Украины, наиболее интересной является шестая глава. Она посвящена причинам периодических кризисов. В этой главе своей работы он рассуждал о вопросах периодичности кризисов в Англии и в мире. Им было выявлено, что в течение нескольких десятилетий кризисы происходили приблизительно через один и тот же период времени. Например, годы кризисов – 1825, 1836, 1847 – разделяются промежутками в 11 лет. Но следующий кризис был в 1857 г. – через 10 лет, затем в 1866 г. – через 9 лет. Промышленный застой семидесятых годов начался в 1873 г., девяностых годов – в 1891 г. и закончился в 1895 г. По-видимому, считал он, промышленный цикл стал сжиматься, то есть периоды наибольшего застоя за три последних десятилетия приходились на 1878 г., 1886 г. и 1894 г. – с промежутком 8–9 лет. При этом годы наибольшего подъема – 1873, 1882, 1890 – также отстоят друг от друга на такое же приблизительное число лет. Таким образом, периодичность фаз промышленных кризисов не имеет строгого характера – капиталистический промышленный цикл в Англии во второй половине XIX ст. составлял приблизительно десятилетие.

Важным вопросом в этой работе являются причины этой периодичности. Он считал, что причинами кризисов являются два противоречия капиталистического строя той эпохи.

Первое противоречие – принадлежность орудий производства лицам, не участвующим в производстве, и отсутствие таковых у непосредственных производителей.

Второе противоречие – организованность производства в пределах отдельного предприятия и неорганизованность его во всем народном хозяйстве.

Оба эти противоречия в совокупности время от времени неминуемо должны приводить к кризисам. Таков его вывод. Он утверждал, что чередование оживления и застоя промышленности находится в непосредственной связи с расширением основного капитала страны. Данную особенность лучше всего характеризуют

[1] За эту работу Московский университет (сейчас МГУ имени М. В. Ломоносова) присвоил М. И. Туган-Барановскому степень магистра политэкономии. При жизни автора работа издавалась в 1894, 1900 и 1914 гг. Также работа выдержала много переизданий в России (1900, 1914, 1923 гг.), в переводах: в Германии (1901, 1969 гг., во Франции (1913 г.), в Японии (1931, 1972 гг.), в Англии (1954 г.), в Италии (1986 г.).

[2] Работа над данной книгой осуществлялась автором в Англии, во время полугодового пребывания в Лондоне весной и летом 1892 г., и в Санкт-Петербурге. В библиотеке Британского музея русский ученый изучал огромные по объему материалы по истории фабричного законодательства и судебной практики Англии, а также материалы бюджетных обследований и парламентских комиссий по этой проблеме. Эту работу он затем продолжил на возвращении в Петербург в Имперской публичной библиотеке и библиотеке Ученого комитета министерства финансов.

колебания цен на железо. Всякий раз, когда промышленность оживляется, цена на железо повышается и, наоборот, когда в промышленности наступает застой, цена на железо падает. В современных условиях таким индикатором кризиса может выступать какой-либо важный материал или деятельность, на которых базируется экономика (предприятия, отрасли).

М. И. Туган-Барановский показал, что биржевая паника и банкротства обрушиваются на предпринимателей и имущие классы, но от промышленного застоя тяжелее всего страдают рабочие. Поэтому надо отметить, что различие между современными и кризисами 50-х и 60-х годов XIX века не в пользу кризисов нового типа. Многие думают, отмечал М. И. Туган-Барановский, что кризисы могут быть прекращены дальнейшим ростом разного рода предпринимательских союзов – картелей, синдикатов, трестов, стремящихся прямо или косвенно регулировать национальное производство. Конечно, нельзя умалять значение такого рода союзов, их распространение является наиболее характерным показателем банкротства в современной хозяйственной жизни – принципа свободной конкуренции и необходимости планомерной организации национального производства.

Картели представляют собой огромный шаг вперед капиталистического хозяйства по пути концентрации производства. Но все же надеяться, что картели могут устранить периодические приливы и отливы капиталистической промышленности. Картель может ввести планомерную организацию в отдельную отрасль промышленности. Значение картелей для предпринимателей именно в том и заключается, что они перекладывают тяжесть промышленного застоя в предпринимательства на рабочую массу, удачно охраняя интересы предпринимателей регулированием цены продуктов, от которой зависит барыш капиталиста.

Только в том случае картели могли бы устранить колебания капиталистического развития, если бы они организовывали не только отдельные отрасли промышленности, но и накопление всего общественного капитала, и планомерное размещение его по разным отраслям производства, и притом не в отдельных странах, а во всем мировом капиталистическом хозяйстве в совокупности. Но такая задача им не под силу. Таким образом, безработица в разнообразных формах – временная и случайная безработица в зависимости от состояния рабочего рынка, более продолжительная безработица, тянущаяся целые годы в зависимости от фаз промышленного цикла. Безработица людей, перешедших зрелый возраст, и стариков – все эти формы безработицы представляют собой специфическую черту капиталистического строя, присущую ему как определенному историческому типу хозяйства.

Как и тогда, сейчас вновь стоит вопрос: существуют ли средства борьбы с безработицей? Может ли капитализм, оставаясь самим собой, то есть способом производства, основанным на руководительстве хозяйственным процессом индивидуальными предпринимателями, работающими при помощи наемных рабочих, избавиться от промышленного цикла. Цикла периодической смены приливов и отливов в промышленности, от хронического резерва безработных, от безработицы стареющих работников и прочее? И теория и опыт говорят обратное. Опыт указывает, что безработица отнюдь не сокращается по мере развития капитализма и даже принимает в некоторых отношениях более тягостные формы.

Правда, существуют средства борьбы не с безработицей, но с нуждой, создаваемой безработицей. Укажем на закон Ллойда Джорджа относительно страхования от безработицы. Но сфера действия этих средств сильно ограничена.

Государственное страхование от безработицы, во-первых, бессильно сделать что-либо против главной причины зла – самой безработицы; во-вторых, не может предоставить широкую помощь безработным без огромного увеличения налогов. В своей основе безработица с ее периодическими колебаниями в зависимости от фаз промышленного цикла оказывается такой же неизбежной особенностью капиталистической системы хозяйства, как и свойственный ей промышленный цикл.

Обращает внимание устойчивый, повышенный интерес М. И. Туган-Барановского к нравственным идеалам Ф. М. Достоевского, творчество которого изучалось в семье и гимназии и которое он высоко ценил. Этические проблемы произведений Ф. М. Досто-

евского он продолжал развивать, изучая философию И. Канта. В 1894 г. в Московском университете он защитил магистерскую диссертацию, которой стала его фундаментальная работа «Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и ближайшее влияние на народную жизнь». В этой работе он впервые сделал важный научный вывод о том, что индикатором фазы цикла является цена не на хлеб, как часто думали другие экономисты, а цены на металл. Эта работа была переведена на немецкий и французский языки, а позже была опубликована в Японии. Она положила начало новому направлению в экономической науке, которое теперь известно как нелинейная экономика, основанная на исследовании циклов и кризисов.

Уместно отметить, что П. Б. Струве в это время выступал в качестве научного оппонента М. И. Туган-Барановского, однако и он вынужден был впоследствии признать, что он «пожалуй, самый видный в Европе экономист».

Обратимся к оценке М. И. Туган-Барановского его учеником Н. Д. Кондратьевым. В своих воспоминаниях о М. И. Туган-Барановском Н. Д. Кондратьев писал позднее: «Теория настолько оригинально и глубоко ставила и решала проблему, настолько ярко вскрывала природу капиталистического народного хозяйства в его целом и настолько в общем подтверждалась действительностью, что доставила ему мировую известность, создала в этом вопросе целую школу, к которой с теми или иными оговорками примкнули столь видные экономисты западных стран, как Шпитгоф, Эйленбург, Поле, Шмоллер, Лескюр и другие. Она породила целую литературу за и против нее. Даже и противники ее, как В. Зомбарт, признавали ее чрезвычайным шагом вперед, высшей формой теории кризисов»[1] (Кондратьев, 2004).

С 1908 г. М. И. Туган-Барановский – член руководства «Комитета о сельских и ссудо-сберегательных и промышленных товариществах». В 1909 г. он приступает к изданию журнала «Вестник кооперации» – одного из лучших изданий того времени по проблемам кооперации не только в России, но и в Европе. Он привлекает к сотрудничеству в журнале лучших специалистов в этой области и сам много печатался, вел активную переписку с читателями. Одновременно ученый занимался лекционной работой по кооперации, в частности, в Московском народном университете имени Шанявского[2].

Результатом его усилий в этом направлении явился фундаментальный политико-экономический труд «Социальные основы кооперации», изданный в 1916 г. Многие исследователи в XXI веке отмечают, что эта работа остается единственным исследованием такого рода (Кондратьев, 2004), (Гриценко, 2015).

Современные исследователи состояния кооперативного движения в Украине в процессе рыночной трансформации, используя методологические подходы М. И. Туган-Барановского к кооперации, отмечают, что правительствам и частному сектору следует достичь сбалансированности между различными механизмами финансирования научных исследований. Это предполагает изыскание и расширение новых возможностей финансирования с помощью соответствующих систем государственного регулирования и стимулирования. В этой деятельности использование партнерских связей между государственным и частным секторами на основе применения гибких схем и гарантировании правительствами, как показывает опыт Польши, стран Балтии, Израиля и других, существенно увеличивает коэффициент использования трудового и материально-технического потенциала сельских территорий.

В отличие от городов сельское население ограничено в поисках работы, поэтому кооперативные формы самоорганизации могут существенно изменить ситуацию в Украине к лучшему именно в этом секторе. Это предполагает совместное использование научной информации и знаний. Ученым, исследовательским учреждениям, научным и академическим обществам нужно взять на себя обязательства в отношении

[1] Как известно, позже сам Н.Д. Кондратьев, развивая идеи своего учителя, разработал теорию больших циклов конъюнктуры, которая в мировой науке названа его именем – Кондратьевские циклы.

[2] После первого издания в 1916 г. работа была переиздана в 1918 и 1919 гг. В 1919 г. она переведена на польский язык и была переиздана в 1923 г. В 1921 г. в Германии она была переведена на немецкий язык, а позже на иврит и издана в 1937 г. в Тель-Авиве. В 1920 г. был издан перевод книги на украинский язык под названием «Что такое кооперация?» В сокращенном варианте под названием «Кооперация, социально-экономическая природа ее и цель» книга была издана в 1919 г. в Киеве, а затем переиздана в 1936 г. во Львове.

расширения международного сотрудничества в рамках открытого обмена знаниями и опытом. Это предполагает поощрение и поддержку инициативы, направленной на облегчение доступа ученых и органов управления в развивающихся странах к источникам научной информации.

Как известно, в период, когда М. И. Туган-Барановский занимался исследованием промышленных циклов Англии, в экономической науке отсутствовало понятие маркетинг. В его классификации кооперативов этот вид деятельности обозначен «сбыт продукции». Рассматривая ситуацию с государственным регулированием конкурентоспособности основных видов продукции национального хозяйства Украины, на наш взгляд, можно сделать два обобщения концептуального характера.

Первое из них состоит в том, что на начальном этапе экономического кризиса начинается накопление на складах нереализованной продукции, вынуждает товаропроизводителей снижать установившиеся цены. При этом они понимают, что промедление грозит еще большими потерями от неизбежного снижения цен.

Второе обстоятельство заключается в том, что технологическое перевооружение производства в рамках сложившихся технологических укладов в мире развитые страны осуществляют по собственной инициативе без ожидания очередных кризисов на основании появления новых технологий. Типичным примером такого поведения ведущих транснациональных компаний развитых стран является ситуация в автомобилестроении за последние 30–40 лет. Используя эти закономерности, на наш взгляд, государственное регулирование конкурентоспособности основных видов продукции национального хозяйства могло бы использовать такую методологическую основу.

1. Выделить стратегические национальные приоритеты, формирующие индекс человеческого развития в системе ООН. Это относится, прежде всего, к основным средствам производства в машиностроении, где создана мощная материально-техническая и кадровая база, но продукция этого сектора отстает от мирового уровня.

2. Ограниченные бюджетные ресурсы в рамках «Украина – 2020» направить на поддержку инновационной деятельности, используя стратегию фокусирования. Направить на приобретение патентов, лицензий и технологий у мировых лидеров, для которых существующий уровень технологической зрелости производства является устаревшим. Но для развивающихся стран в рамках ВТО и для Украины он имеет перспективу развития на уже созданном материально-техническом и кадровом потенциале.

При этом сферой реализации готовой продукции могут быть страны Африки, Латинской Америки, Арабского Востока и других регионов мира, которые технологически отстают от Украины и для которых цена приобретения промышленной продукции наряду с квалификацией персонала по обслуживанию импортной техники являются ключевыми.

Авторская частичная новизна этого положения состоит в том, что на основании изучения фундаментальных работ М. И. Туган-Барановского и современных (2005–2015 гг.) украинских и зарубежных исследователей нами предложены некоторые практические меры в сфере совершенствования государственного регулирования конкурентоспособности с учетом нынешнего мирового экономического кризиса.

На этой основе приоритеты мировых лидеров все больше сдвигаются в сторону эколого-энергетических характеристик. По мнению лауреатов Нобелевской премии по экономике (Хайек, 1999), (Стоун, 2003) и ряду естественных наук, непосредственно связанных с осмыслением экспертной общественностью мира ограниченных ресурсов планеты, угроза дальнейшего развития экономики потребления возрастает. То есть формирование через рекламу и другие средства влияния на сознание потребителей всех видов продукции и услуг психологии неограниченного потребительства подрывает ресурсный потенциал будущих поколений.

При этом игнорируются фундаментальные положения современной реальной глобальной ситуации в мире: невозможности обеспечить 2/3 населения планеты продовольствием, жильем, энергией и другими первичными потребностями на уровне реально достигнутых стран общей численностью 1 млрд. (США, ЕС, Япония и др.).

Нарастание неконтролируемой миграции со стран Африки и Юго-Восточной Азии в США и Европу при нарастании социального разрыва душевого потребления в этих

регионах мира. При экстраполяции этих и других глобальных процессов само понятие «конкурентоспособность национального хозяйства» подвергается серьезной опасности под влиянием не рыночных сил конкурентного выбора покупателями товара, а стремлением органов государственной исполнительной власти развитых стран мира хоть как-то делиться достигнутыми технологиями со странами, где нарастание физического голода угрожает перейти границу контролируемых кем-либо процессов.

В конце XX века и в настоящее время (2008–2014 гг.) мировые экономические кризисы существенно изменили функции государства в вопросах спасения от банкротства коммерческих банков и крупных производственных компаний. Интересно поэтому обратиться к вышеуказанной работе М. И. Туган-Барановского, чтобы понять изменение социальных функций государства, где приоритеты сдвинулись в сторону прямой финансовой бюджетной поддержки банков за счет населения (через государственный бюджет).

Если сравнить новейшие колебания английской промышленности с прежними, то разница бросается в глаза. Колебания стали не так обрывисты, как прежде. Раньше кривая экспорта представляла собой ломаную линию с острыми углами, теперь она приняла волнообразный характер – углы значительно сгладились. Ранее за каждым сильным падением экспорта непременно следовало еще более резкое повышение его; теперь же падение не ограничивается одним годом, но в течение целого ряд лет экспорт падает ниже и ниже. В прежние годы падения были менее часты, чем годы повышения; теперь годы повышения сделались реже годов падения. Вместе с тем, раньше периодические колебания английской промышленности сопровождались потрясениями кредита и промышленными кризисами. Падение волны промышленного оживления после того, как волна достигла наибольшей высоты, вызывая целый переворот в народном хозяйстве, теперь колебания промышленности перестали вызывать такие потрясения кредита и английская промышленность постепенно и без резких переходов стала переходить из цветущего состояния к состоянию крайнего упадка.

Мы видели, с какой правильностью колеблется цена железа: всякий раз, когда промышленность оживляется, цена железа повышается, и, наоборот, когда в промышленности наступает застой, цена железа падает. Мы ни разу не замечали, чтобы цена железа была низка перед наступлением промышленного кризиса или была бы высока после него. Заметим, что цены других товаров, например, хлеба, колеблются далеко не так правильно. Так, в годы промышленного подъема 1823–1825 гг. цена хлеба была высока, а в период промышленного оживления 30-х годов (1833–1836) – очень низка. Кризис 1847 г. произошел в неурожайный год, а кризис 1857 г. – в урожайный. Кризис 1866 г. наступил после низких цен на пшеницу, а годы высоких хлебных цен (1867–1868) сопровождались торговым застоем. Но вслед затем, во время высоких хлебных цен 1871–1873 гг. английская промышленность достигает небывалого процветания. После 1873 г. цена пшеницы, с небольшими колебаниями, падает из года в год. Промышленное оживление начала и конца 80-х годов, точно так же, как и застой торговли середины 80-х годов и 90-х годов, не находились равно ни в какой связи с хлебными ценами.

Непродуманное реформирование украинской экономики затронуло все сферы национального хозяйства. Вместо реализации идеи о социальной основе кооперации М. И.Туган-Барановского в нашей стране появление многочисленных мелких собственников земли в сочетании с диспаритетом цен и резким сокращением бюджетной поддержки привело к тяжелым последствиям в аграрной сфере. Это существенно обострило социальную напряженность, так как темпы роста цен на продовольствие и жилищно-коммунальные услуги существенно опережают (1991–2014 гг.) темпы роста доходов населения.

Теперь, когда мировая экономическая наука отмечает 150-летний юбилей со дня рождения нашего великого земляка М. И. Туган-Барановского, который учился в Харьковском университете, уместно напомнить следующее. Всемирную известность этому ученому принесли не только его работы по теории циклов и кризисов, основам политической экономии, социальным истокам кооперации и другие, но и работы, посвященные ему, многих всемирно известных ученых и общественных деятелей. Так, в очерке, посвященном своему учителю М. И. Туган-Барановскому, Н. Д. Кондратьев отмечает,

что многие крупные экономисты писали о нем или цитировали его работы. В числе таких он указывает К. Каутского, Р. Люксембурга, Дж. М. Кейнтса, Т. Веблена, И. Шумпетера, Б. Селитмена и др. Всего же специально М. И. Туган-Барановскому и его трудам посвящено более 100 работ[1].

Осмысливая творческое наследие М. И. Туган-Барановского через призму реализации указа Президента Украины Про стратегию устойчивого развития «Украина–2020» (Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020», 2015), возникает необходимость в проецировании методологических основ нашего великого земляка на нынешнюю ситуацию. Наиболее убедительной с позиций практической реализации нам представляется общая схема государственного регулирования конкурентоспособности на макроэкономическом уровне в следующей схеме (последовательности).

Определение функций государства на центральном, региональном и местном уровнях. Наряду с этим выделение основных прямых и косвенных методов использования на всех уровнях с целью исключения дублирования, параллелизма и несовместимости (противоречивости). На этой основе открываются возможности разработки мероприятий в форме специальных программ, стимулирующих рост конкурентоспособности выпускаемой продукции при увеличении объемов финансирования с бюджетов по всем вышеуказанным уровням.

Принципы, используемые при этом, будут включать:

– ориентацию на инновационную модель развития всего национального хозяйства страны;

– использование рыночных механизмов для содействия развития конкурентной среды. Это предполагает активное искоренение коррупционных схем в сфере производства и обращения и широкое использование методик рейтинговых оценок конкурентоспособности, принятых в ВТО, ЕС и других международных организациях.

Выводы. Изучение фундаментальных работ М. И. Туган-Барановского, посвященных исследованию первопричин экономических кризисов Англии, их социальных последствий для трудового народа и социальной природы кооперации, позволяют сделать следующие выводы.

1. Кризисы, по мысли М. И. Туган-Барановского, являются закономерным следствием несбалансированного развития рыночной экономики передовой страны XIX в. Англии. Эта несбалансированность, по мнению ученого, проявляется в противоречии между четко планируемым и организованным производством на уровне отдельных предприятий и отсутствием такого процесса в масштабах страны.

2. Социальная природа кооперации, по мнению этого ученого, состоит в естественном стремлении трудящихся масс к самоорганизации без руководящего начала органов власти. Это фундаментальное положение, к сожалению, не получило развитие после революции 1917 г. в России и в процессе рыночной трансформации в Украине после 1991 г., то есть после возвращения к частной собственности.

3. Конкурентоспособность продукции, производимой в отдельно взятой стране, в условиях глобализации мировой экономики XXI века все больше зависит от долгосрочных (20–50 лет и более) процессов инновационного инвестиционного характера. При этом целенаправленные действия государственных институтов, регулирующих все сферы экономической жизни, в эпоху М. И. Туган-Барановского были направлены на создание предпосылок развития новых отраслей экономики.

4. Выделение в национальном хозяйстве каждой отдельно взятой страны, в том числе и в Украине, в XXI века кластера базовых отраслей (по типу железнодорожного транспорта в Англии в XIX в.) может опираться на методологические подходы, сделанные М. И. Туган-Барановским по экономическим кризисам.

Применительно к нынешней ситуации в нашей стране все вышеизложенное заслуживает пристального изучения и осмысления, чтобы в качественно новой исторической эпохе выявлять роль стимулирующих и сдерживающих факторов антикризисного характера.

[1] Работа Н. Д. Кондратьева была издана в 1923 г. в Петрограде в издательстве «Колос», в серии «Библиографическая библиотека» тиражом 3000 экземпляров.

Литература

1. Колодко Г. В. Досвід Польщі може бути корисним для України / Г. В. Колодко // Економіка України. – 2015. – № 6. – С. 38–43.
2. Єгоров І. Ю. «Інноваційна Україна – 2020» : основні положення національної доповіді / І. Ю. Єгоров // Економіка України. – 2015. – № 9. – С. 4–11.
3. Тарасевич В. М. Про державну капіталістичну обумовленість інституціонального розвитку національної економіки / В. М. Тарасевич // Економіка України. – 2015. – № 12. – С. 10–19.
4. Арбатова Н. Посткризисные модели европейской интеграции / Н. Арбатова // Мировая экономика и международные отношения. – 2014. – № 4. – С. 31–39.
5. М. І. Туган-Барановський: вчений, громадянин, державний творець. Економіка України. – 2015. – № 3. – С. 84–87.
6. М. И. Туган-Барановский. Промышленные кризисы: очерк из социальной истории Англии / М. И. Туган-Барановский. – К. : Наукова думка, 2004. – 368 с.
7. Кондратьев Н. Д. Михаил Иванович Туган-Барановский, Н. Д. Кондратьев. – М. : МФК, 2004. – 119 с.
8. Гриценко А. А. Методологічне значення поглядів М. І. Туган-Барановского на категорії цінності та вартості для розвитку сучасної економічної теорії /А. А. Гриценко // М. І. Туган-Барановський: творча спадщина та сучасна економічна наука : матеріали міжнар. науково-практ. конф. – Х : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – С. 17-22.
9. Фридрих А. фон. Хайек. Познание, конкуренция и свобода / Фридрих А. фон Хайек. – СПб. : Пневма, 1999. – 288 с.
10. Стоун Р. Статистика общественного развития / Р. Стоун. – СПб. : Гуманистика, 2003. – С. 402–434.
11. Уотермен Р. Фактор обновления. Как сохраняют конкурентоспособность лучшие компании / Р. Уотермен. – М. : Прогресс, 2001. – 279 с.
12. Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020» : Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.president.gov.ua/documents/18688.html.

References

1. Kolodko, G. (2015). Experience of Poland can be useful for Ukraine. Economica Ukrainu (Economics of Ukraine), 6, 38-43 (in Ukrainian).
2. Yegorov, I. (2015). "Innovative Ukraine - 2020" The key provisions of national report. Economica Ukrainu (Economics of Ukraine), 9, 4-11 (in Ukrainian).
3. Tarasevich, V. (2015). About state capitalist conditionality of national economy institutional development. Economica Ukrainu (Economics of Ukraine), 12, 10-19 (in Ukrainian).
4. Arbatova, N. (2014). Post-crisis model of European integration. Mirovaia economica i megdynarodnue otnosheniia (World Economy and International Relations), 4, 31-39 (in Ukrainian).
5. M. I. Tugan- Baranovsky: scholar, citizen, government creator (2015) Economica Ukrainu (Economics of Ukraine), 3, 84-87 (in Ukrainian).
6. Tugan-Baranivsky, M. (2004). Industrial crises: Sketch of the social history of England. Kyiv: Naukova dumka (in Russian).
7. Kondratiev, N (2004) Mikhail Ivanovich Tugan-Baranovsky. Moscow: MFC (in Russian).
8. Gricenko, A. (2015) Methodological significance of Tugan -Baranovsky views in the category of value and cost for the development of modern economic theory. (Tugan-Baranovsky:artistic heritage and modern economic science: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii do 150-richchia z dnia narodzhennia M. I. Tuhan-Baranovs'koho (15-16 zhovtnia 2015 roku) – materials International Scientific and Practical Conference. (pp. 17-22). Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina (in Ukrainian).
9. Hayek, F. (1999) Cognition, competition and freedom. St. Petersburg : Pnevma (in Russian).
10. Stone, R.(2003) Statistics of social development. St. Petersburg : Gumanistica (in Russian).
11. Uotermen R. Update factor . How the best companies preserve the competitiveness. Moscow: Progress (in Russian).
12. President of Ukraine (2015). About the Strategy of steady development «Ukraine-2020» (Decree). Retrieved from http://www.president.gov.ua/documents/18688.html (in Ukrainian).

УДК 330.1:338(477)

О. Г. Задорожна
кандидат економічних наук, доцент
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ec-science@karazin.ua

ВИЗНАЧЕННЯ КРИТЕРІЇВ ГОСПОДАРСЬКОГО ХРОНОТОПУ В ФОРМАТІ ЛЮДИНОМІРНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ (методологічний аспект)

Виходячи з методологічних принципів постнекласичної людинорозмірної науки проведено змістовне уточнення об'єкта хронотопічного підходу щодо дослідження господарства. Господарство розуміють як цілісну сферу життєдіяльності цілісної людини-особистості, де економіка є лише специфічною формою господарства для забезпечення виробництва матеріальних благ задля отримання прибутку. Головною засадою-характеристикою господарства є цілісність. Цим зумовлено й цілісність господарського знання, яке органічно поєднує всі типи і види знань, які взаємодіють, взаємозбагачуються. Така взаємодія має служити розвитку господарства саме як цілісності. Хронотопічний підхід дозволяє більш рельєфно вивчати цілісність господарства, коли господарський ареал особистості стає потенційною основою розгортання господарського хронотопу. Визначено критерії розрізнення господарського хронотопу і господарського ареалу особистості. Загальним критерієм стану господарського хронотопу можна вважати рівень досягнутості техно-гуманітарного балансу як виразника просторово-часової якості цілісного національного господарства в змінних умовах глобального світу. Цей критерій конкретизується через якість життя населення, а на рівні особистості він стає загальним критерієм господарського ареалу особистості, що виступає як якість життя особистості, засновану на ході її самопізнання та самореалізації. Більш глибинним критерієм господарського ареалу особистості є совість. Хронотопічний підхід вимагає потреби для перезавантаження культурно-ціннісних рятівних, людиномірних регуляторів у глобальному кризовому світі. Зростає роль пасіонарних особистостей, які тверезо усвідомлюють небезпеки і ризики, а тому ініціюють продуктивно-рятівні дії, реалізують свободно-відповідальні та творчі вчинки, свідчать про великий ціннісний потенціал господарського ареалу таких особистостей. Вони стають своєрідними джерелами щодо зміни господарського хронотопу, сприяють знаходженню міри органічного поєднання двох основоположних іпостасей реальності: фізичної – простору-часу і суто людяної – свободи-відповідальності, як унома цілісної особистості.

Ключові слова: постнекласична людинорозмірна економічна наука, господарство, господарський хронотоп, господарський ареал особистості, якість життя, совість.

JEL Classification: A 12, A 13, B 41, F 01

O. G. Zadorozhna
Ph. D. (Economics), Associate Professor
V. N. Karazin Kharkiv National University
ec-science@karazin.ua

DETERMINATION OF CRITERIA OF ECONOMIC CHRONOTOPE IN THE FORMAT OF HUMAN-MEASURED ECONOMIC SCIENCE (METHODOLOGICAL ASPECT)

Based on methodological principles of postnonclassical human-measured science, the paper offers an extensive definition of the object of chronotope approach to research of economy. Economy is understood as a holistic integrated sphere of an individual's life activity, where the economy is only a specific means to ensure the production of material goods for profit. The main feature of economy is integrity. This stipulates the integrity of economic knowledge which combines all types and forms of knowledge that interact. Such interaction should contribute to economic development as a whole. Chronotope approach allows us to explore the integrity of the economy more clearly where the economic area of an individual becomes a potential basis for deployment of economic chronotope. The paper determines the criteria distinguishing between economic chronotope and economic areal. The level of achievement of techno-humanitarian balance as an expression of space-time quality of a holistic national economy in changing conditions of the global world can be considered the common criterion of the condition of economic chronotope. This criterion is stipulated by quality of life, and on a personal level it becomes a common criterion of an individual's economic areal that acts as the quality of life of the individual based on self-awareness and self-realization. A deeper criterion of economic areal of an individual is

© Задорожна О.Г., 2016

conscience. Chronotope approach requires the need for restart of cultural and axiological life-saving, humansize regulators in the global world of crisis. The role of passionaries who are consciously aware of the dangers and risks is on the increase, they initiate productive and rescue actions, implement free, responsible and creative actions, which shows a large value potential of economic areal of these personalities. They are sort of sources to change the economic chronotope, help to find the degree of organic combination of two basic images of reality: physical - space-time and purely humane - freedom-responsibility as prerequisites of integral personality.

Keywords:, conscience, economy, economic chronotop, economic areal of individual, postnonclassical humansize economic science, quality of life.

JEL Classification: A 12, A 13, B 41, F 01

О. Г. Задорожная
кандидат экономических наук, доцент
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
ec-science@karazin.ua

ОПРЕДЕЛЕНИЕ КРИТЕРИЕВ ХОЗЯЙСТВЕННОГО ХРОНОТОПА В ФОРМАТЕ ЧЕЛОВЕКОМЕРНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НАУКИ (методологический аспект)

Исходя из методологических принципов постнеклассической человекоразмерной науки проведено содержательное уточнение объекта хронотопичного подхода к исследованию хозяйства. Хозяйство понимается как целостная сфера жизнедеятельности целостного человека-личности, где экономика является лишь специфической формой хозяйства для обеспечения производства материальных благ для получения прибыли. Главной основой-характеристикой хозяйства является целостность. Этим обусловлено и целостность хозяйственного знания, которое органично объединяет все типы и виды знаний, которые взаимодействуют, **взаимообогащаются**. Такое взаимодействие должно служить развитию хозяйства именно как целостности. Хронотопичний подход позволяет более рельефно изучать целостность хозяйства, когда хозяйственный ареал личности становится потенциальной основой развертывания хозяйственного хронотопа. Определены критерии различия хозяйственного хронотопа и хозяйственного ареала личности. Общим критерием состояния хозяйственного хронотопа можно считать уровень достижимости техно-гуманитарного баланса как выразителя пространственно-временного качества целостного национального хозяйства в изменяющихся условиях глобального мира. Этот критерий конкретизируется через качество жизни населения, а на уровне личности он становится общим критерием хозяйственного ареала личности, выступает как качество жизни личности, основанное на ее самопознании и самореализации. Более глубинным критерием хозяйственного ареала личности является совесть. Хронотопичний подход требует необходимости для перегрузки культурно-ценностных спасательных, человекоразмерных регуляторов в глобальном кризисном мире. Растет роль пассионарных личностей, которые трезво осознают опасности и риски, а потому инициируют продуктивно-спасательные действия, реализуют свободно-ответственные и творческие поступки, свидетельствуют о большом ценностном потенциале хозяйственного ареала таких личностей. Они становятся своеобразными источниками по изменению хозяйственного хронотопа, способствуют нахождению степени органического сочетания двух основных ипостасей реальности: физической - пространства-времени и чисто человечной - свободы-ответственности, как Уном целостной личности.

Ключевые слова: постнеклассическая человекоразмерная экономическая наука, хозяйство, хозяйственный хронотоп, хозяйственный ареал личности, качество жизни, совесть.

JEL Classification: A 12, A 13, B 41, F 01

Постановка проблеми. Сучасне суспільствознавство, до якого належить і економічна наука, потребує глибинного оновлення перш за все у площині кардинальної зміни методології наукового пошуку, де людина-особистість, її свідомість та внутрішній духовний світ задають новий формат мислення. В цьому плані, з одного боку, прийшло розуміння, що «нові джерела і способи розв'язання найгостріших соціально-економічних проблем пов'язані саме з задіянням потенціалу позаекономічних чинників… у новому тренді розвитку, який інтенсивно набирає обертів, відбувається актуалізація морально-духовної, творчої компоненти», а «суто економічні постулати дедалі менше постають у вигляді будівельного матеріалу, з якого можна мурувати сучасне і майбутнє економічне життя країни, домогосподарства, кожної людини» (Колот, 2014). Традиційне матеріалістичне спрямування економічних досліджень зараз стає все менш актуальним, а тому воно не може не лише описати економіку знань та інформаційне, освітнє суспільство, що змістовно наповнює концепт постіндустріального розвитку, але й стати

добротною науковою базою для протикризових і посткризових рекомендацій для людяних господарських трансформацій як на національному, так і глобальному рівнях.

З іншого боку, вчені-природознавці уже зараз почали усвідомлювати, що Універсум, як і людина є *цілісними* феноменами, а якщо аналізуються лише окремі сторони, аспекти, феномени фізичного навколишнього світу, розмови про цілісність самого природознавства залишаються здебільшого пустими фразами в координатах соціального простору і часу, які не завжди навіть виходять з цілісної реальності, яка характеризується єдиним поняттям «простір-час». У цьому аспекті постає нове завдання наукового пізнання, коли «необхідно переглянути стереотипи мислення, що звично заглиблює людей у зовнішні для них час і простір», а тому науковий «інтерес до хронотопічної проблематики за останні п'ятдесят років значно зріс. А от методологічна визначеність у постановці проблеми соціального хронотопу відсутня. Існуюча ідея зв'язку соціального простору і соціального часу *не розгорнута* в концепцію взаємопов'язаних понять, інтегрованих загальною спрямованістю» (Кемеров, 2012).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо ж говорити про проблему наукового розгортання ідеї зв'язку соціального простору і соціального часу в форматі сучасної *економічної* науки, зокрема хронотопічної наукової проблематики, ми *ввели в науковий обіг* категорії «*господарський хронотоп*» і «*господарський ареал особистості*», що, з одного боку, дало змогу значно поглибити розуміння соціального хронотопу; з іншого боку, показали, що доцільно розглядати два рівні господарського хронотопу, виходячи з того, що він має своє *ядро* – господарський ареал особистості (Колінько, 2013). Проте в методологічному плані поки що чіткого розрізнення цих двох категорій немає.

Мета статті. Для поглиблення методологічних основ аналізу хронотопічної проблематики постає наукове завдання – більш глибоко розкрити зміст господарського хронотопу і господарського ареалу особистості, а також провести виділення і обґрунтування їх критеріїв, що і є метою даного дослідження.

Основні результати дослідження. Господарський ареал особистості займає *центральне* місце в *господарському хронотопі*, виходячи з того що окрема людина-особистість як базовий свободо-відповідальний творчий суб'єкт господарювання вносить *якісну визначеність* взаємодій в господарстві. З іншого боку, різноякісність мислення, умінь і діяльностей, їх відмінність і відокремленість створюють передумову для спільного досягнення господарських ефектів, які не забезпечуються при простому додаванні індивідуальних сил. *Дух спільної діяльності*, запліднений *особистісними, насамперед духовними цінностями*, породжує *полісуб'єктність господарського хронотопу*. Люди «в діяльності підтверджують акти творення і відтворення умов свого буттєвого, онтологічного, об'єктного значення, тобто виступають головними елементами, компонентами, «ядерними» силами соціального буття, «ядерними» формами соціальної онтології» (Кемеров, 2012). Історія представляється як зв'язок різних хронотопів (типів суспільства і господарства), що реалізуються в часі, як взаємодія різних господарських хронотопів (товариств, культур, цивілізацій) в просторі-часі. При цьому сучасне буття не можна зрозуміти і пояснювати простою редукцією природного, соціального, культурного різноманіття за *лінійними* схемами творення і зростання багатства (Кемеров, 2012), особливо коли аналізу піддається *справжнє багатство*, «укладене» у *внутрішньому духовному світі особистості*.

В цьому плані при дослідженні господарського хронотопу неодмінно виникає необхідність пошуку його *смислового ядра*, яке задає специфіку і загальну спрямованість господарських трансформацій. Розрізнення господарського хронотопу і господдарського ареалу особистості дозволяє не лише поглиблювати розуміння змісту, ролі та суспільного значення ринкових реформ, які насправді обернулися *деформами* у векторі національного економічного занепаду, а й задавати людиномірний, людинорятівний формат розробки національної стратегії виходу з сучасної полісистемної кризи та визначити головний вектор благосного господарського відродження українського суспільства.

Для продуктивних розмислових пошуків такого формату, як нам представляється, першочергову увагу необхідно звернути на виявлення того *глибинного джерела* господдарської творчості, яке є *концентрованим кодом-цінністю* розгортання господдарства як

цілісної сфери життєдіяльності людини. Оскільки в господарському хронотопі, як ми вже писали, ядром є господарський ареал особистості, то виникає питання про те, що ж є головною засадою-чинником такого ареалу? Змістовно розкриємо відповідь на це питання.

Для цього ми задаємо сучасні координати *людиномірного* дослідження, де головними постулатами служать щонайменше три теоретично-методологічні положення, які введені в науковий обіг і обґрунтовані представниками харківської школи господарських досліджень. Мова йде, по-перше, про смислове розрізнення понять економіки та господарства і визначення *господарства як знаннєємного феномену* (Задорожный, Кацуба, 2013). Головне тут полягає в тому, що господарство розуміють як *цілісну* сферу життєдіяльності *цілісної* людини-*особистості*, де економіка є лише специфічною формою господарства, яка забезпечує вироблення матеріальних благ для реалізації і отримання прибутку. Оскільки господарство має головною засадою-характеристикою *цілісність*, то мова йде про цілісність *господарського знання*, яке органічно поєднує всі типи і види знань, які взаємодіють, взаємозбагачуються і така взаємодія має служити розвитку господарства саме як цілісності.

По-друге, цілісність людини-особистості як базового суб'єкта господарювання визначається її єдиною триіпостасною – *духовно-біо-соціальною природою* (Задорожный, 2011, 2012), у якій саме *духовна* іпостась відіграє *визначальну* роль у життєвідправленні людини.

По-третє, глибинним началом духовно-біо-соціальної природи особистості є *уном* «*свобода-відповідальність*» (Задорожный, Колинько, 2013, 2015), який задає «формат-властивість» *людяності* як специфіки живого роду Homo sapiens, що розгортається через *істинну* господарську діяльність, де проходить *самопізнання* і *самореалізація особистості*.

Принципова відмінність господарського хронотопу і господарського ареалу особистості полягає, на наш погляд, у різних *критеріях* їх здійснення. Критерієм стану господарського *хронотопу* можна вважати рівень досягнутості *техно-гуманітарного балансу* як виразника просторово-часової якості цілісного національного господарства в змінних умовах глобального світу. Критерієм господарського *ареалу* особистості, як представляється, доцільно вважати *якість життя особистості*, засновану на ході її самопізнання та самореалізації. Розглянемо ці критерії більш змістовно, концентруючись на базисній ролі господарського ареалу особистості, що дає *витік* для розгортання господарського хронотопу.

Критерій господарського хронотопу має характеризуватися як мінімум в наявних практичних площинах розгортання людської діяльності в межах існуючих держав, життєфункціонування яких забезпечується насамперед національним народногосподарським комплексом. Якщо надавати найбільш загальну характеристику такого комплексу, то стає очевидним, що його існування-розвиток залежить від *техніко-технологічної складової*, бо саме вона забезпечує виробництво перш за все *матеріальних благ* для задоволення *базових потреб* людини. З іншого боку, усвідомлення таких потреб, що ґрунтуються на глибинних цінностях і внутрішніх мотивах до продуктивної діяльності, та побудова ідеальних проектів господарських змін проходить в *духовно-ідеальній сфері* життєдіяльності як особистості, так і окремих груп та суспільства в цілому. Матеріальна та духовно-ідеальна основи-складові життєзабезпечення є *двома* головними сторонами *єдності* людського буття, які не просто взаємодіють, але й взаємовпливають, більше того, *взаємопроникають* одне в інше. Тобто господарська дійсність є реалізацією цих двох *рефлективних основ-сторін* буття, які взаємно відсвічуються і не можуть перестати існувати як сторони такої взаємодії.

Теорія діалектики, однією із засад-постулатів якої є вчення *про протиріччя* як боротьби протилежних сторін, не зовсім відповідає пізнанню-осмисленню *цілісної реальності* насамперед тому, що *одна зі сторін* протиріччя *не може* бути *усунена* в цій боротьбі, як це відбувається, наприклад у координатах марксистського мислення з його центральним класовим підходом, коли клас пролетаріату має *знищити* клас буржуазії. Зараз в форматі методологічного інструментарію філософії починають говорити про те, що при аналізі *антропосоціогенезу* діє *закон* не подолання однієї зі сторін іншою стороною, а «*закріплення*» *одного в іншому*. «Процес антропосоціогенезу взагалі – це

не процес подолання, знищення чи «зняття» протилежностей, скажімо, біологічного в соціальному. Мислення через категорію «зняття» передбачає неувагу до іншої сторони. Проблема не вичерпується тим, що природа «олюднюється», «соціалізується», «окультурюється» – наповнюється сутнісним соціальним змістом і поступово витісняється чи перемагається, тут швидше, навпаки, діє принцип «нетотожності», що допускає співіснування, взаємодоповнення, взаємодію «одного» й «іншого» – взагалі різного. «Інше» – залишається суперечливим, але цінним і самоцінним – важливим, вартісним і необхідним моментом буття. Тут діє закон не «подолання» одного іншим, а швидше, «закріплення» одного в іншому: соціального – в біологічному, а біологічного – в соціальному» (Ковадло, 2014).

При цьому новим моментом є прагнення до виявлення міри співвідношення біологічного і соціального як в самій людині, так і у світі, тобто акцентується головна увага на урівноваженні цих начал тому, що вони є неподільними: «одне не існує без іншого, як не існує ізольовано добро і зло, конструктивне та деструктивне, душа та тіло тощо. Цей зв'язок природного й соціального, біологічного й культурного є функціональним, а також генетичним» (Ковадло, 2014).

Проте у розумінні господарського хронотопу, ядром якого є господарський ареал особистості, вже зовсім недостатньо виходити з віковічної *догми* про *біосоціальну* природу людини, яка й сьогодні продовжує панувати. Якщо ще більш сутнісно досліджувати господарський хронотоп, то «*матеріальна*» сторона, що базується в загальному плані на біологічному, в свою чергу, складається з двох складових: *науки-знання* та її *техніко-технологічного* використання, тобто ці дві складові існують в єдності свого дійсного прояву. В сучасному дискурсі ця складова називається технукою (Кутирьов,) чи *техносом*. З другого боку, *соціальне* в традиційному науковому розумінні при більш прискіпливому аналізі також складається з двох елементів: самого соціального як взаємозв'язку, взаємодію між індивідами, і тим, *що* визначає *цінності та мету* будь-якої *соціальної взаємодії*, тобто тим, що називається *духовно-ціннісною* складовою життєдіяльності людини. В традиційному розуміння мова йде про *гуманістичну* основу життєдіяльності людини.

Звідси витікає, що зміст господарського хронотопу визначається його внутрішньою єдністю техносу і гуманності, де головна проблема зводиться до пошуку їх *міри практичного поєднання в цілісній життєдіяльності*, чи господарстві як процесі життєутвердження людини-особистості. В загальному методологічному плані пошук міри поєднання техносу і гуманності можна звести до процесу забезпечення гідної *якості життя* людини як найважливішого параметру, що дозволяє відображати не якісь нехай і важливі економічні показники функціонування / зростання, а головну цінність і мету цілісного господарського розвитку – людини-особистості.

Вперше про якість життя сказав президент США Ліндон Джонсон, коли формулював своє бачення цілей розвитку американського суспільства, які не повинні визначатися лише економічною міццю країни і величиною банківських депозитів, а «можуть бути виміряні якістю життя». В 70-ті роки минулого століття в роботах Римського клубу (А. Печчеї, Д. Медоуз), західних соціальних психологів (Е. Фромм, Д. Белл) було сформульовано уявлення про якість життя як основну мету розвитку сучасної цивілізації. Цей концепт отримав широке розповсюдження як показник нового світогляду в суспільствознавстві Австрії, Англії, Німеччині, Італії, США, Японії та інших країнах. Проте в практичному плані мало було що зроблено, щоб орієнтувати національні та глобальну господарські системи на забезпечення якості життя населення планети.

Наука почала розрізняти категорії «рівень життя» і «якість життя». При цьому за першою закріпилося розуміння насамперед економічних умов існування населення, кількісний вираз сукупності товарів та послуг, що ним споживається. Якість населення в найбільш загальному плані пов'язується з відповідністю умов життя людини її матеріальних і духовних потреб. При цьому духовні потреби не піддаються прямому кількісному обчисленню. Тут на перший план виходять такі чуттєві виразники, як наскільки людина добре чи погано себе відчуває, щаслива вона чи ні, чи має гідні умови для саморозвитку і самореалізації тощо. Все це, як стверджує (Гундаров, 2014), ці «добре» чи «погано» проявляються двома головними блоками параметрів – *фізичного*

здоров'я (очікуваний строк життя; смертність в працездатному віці; відтворення роду – сумарна народжуваність) і *духовного стану*. До нього відносяться впевненість у завтрашньому дні (весілля); міцність сімейних зв'язків (доля збереження сімей); соціальна поляризація (10 відсотків багатих до 10 відсотків найбідніших сімей); без вихідність (самогубство); агресивність (вбивства); несправедливість розподілу власності (пограбування і розбій); відмова від потомства (доля соціальних сиріт) (Гундаров, 2014).

На відміну від показників рівня життя, які змінюються в процесі історичного розвитку, параметри якості життя є досить усталеними, бо вони засновані на загальнолюдських етичних заповідях – «не убий», «не кради», «не прелюбодій», «не зневіряйся» та ін. Тобто тут першочергове місце займають такі духовні цінності, як саме життя людини, продовження роду, свобода, щастя, суспільне визнання, гідність та впевненість у майбутньому, довіра. Саме цими постулатами й визначається стан господарського хронотопу, який характеризується тим, що він базується на духовно-моральнісних цінностях, які й задають більш конкретні цілі господарських реформ і трансформацій.

При більш широкому і змістовному розкритті змісту господарського хронотопу, на наш погляд, доцільно користуватися поняттям «*техно-гуманітарний баланс*», яке було введено внаслідок міждисциплінарних досліджень історії людства та виявили системну залежність між трьома змінними: технологічним потенціалом, якістю культурно-психологічних регуляторів поведінки та внутрішньою сталістю соціального організму. Закон техно-гуманітарного балансу фіксує залежність між зростанням сили виробничих і бойових технологій та необхідністю впровадження більш досконалих засобів культурної регуляції, які стають потрібними для збереження суспільства (Назаретян, 2009). З порушенням такого балансу у масовій свідомості починає складатися специфічний передкризовий синдром – ейфорія, відчуття вседозволеності, безкарності, який з дивною постійністю відтворювався в різних епохах і культурах, супроводжувався злетами ірраціональної екологічної та геополітичної агресії. В такі періоди суспільство підривало природні чи організаційні засади існування, або адаптувало культурні регулятори до більш високого технологічного потенціалу, чи ставало жертвою своєї некомпенсованої могутності (Назаретян, 2012).

У цьому плані можна говорити про те, що міра господарського хронотопу порушується, а культурні, духовно-ідеальні цінності та регулятори потребують суспільного перегляду з метою забезпечення подальшого господарського розвитку. Якщо ж суспільство не знаходить продуктивних культурних регуляторів, то починається надлом навіть процвітаючих держав. «Узагальнююча модель демонструє, як поява нових технологій оберталася пріоритетністю інструментального інтелекту (здатністю управляти енергетичними потоками) над інтелектом гуманітарним – здатністю прогнозувати відстрочені наслідки і контролювати агресивні імпульси, що втілені у змісті культурних цінностей і норм» (Назаретян, 2012). Тому міра господарського хронотопу досягається завдяки тому, що культурні господарські регулятори повинні не відставати від розвитку інструментального розуму, який насамперед спрямований на науково-технологічні відкриття-впровадження. Така ситуація пояснюється насамперед тим, що сама наука та її досягнення є нейтральними з точки зору духовно-моральнісних цінностей людського суспільства. Тому в основі культурних регуляторів засадничу роль мають відігравати заборони на використання нових відкриттів, винаходів і новітніх технологій таким чином, який наносить шкоду людині, суспільству і Природі. Тобто логіка і прагматика збереження життя повинна задавати життєствердкуючий, людино- і природорятівний коридор людської господарської діяльності в благосному руслі розвитку.

Проте, як свідчить історія людства, вдосконалення моральних та інших ціннісно-нормативних комплексів ставало непрямою, опосередкованою і майже завжди запізненою реакцією культури на загрозливе для суспільства наростання інструментів насилля (Назаретян, 2012). Разом з тим, коли аналізуємо господарський хронотоп, який включає взаємообумовлені просторову і часову складові, історичний господарський розвиток спершу співвідносився пріоритетно з екстенсивним просторовим розвитком, коли відбувалося основне географічне усталення держав в середині XX століття і майже закінчився період екстенсивного господарського розвитку. А потім, коли почався перехід до ери сучасного глобального розвитку, на перший план вийшло усвідомлення тери-

торіальних, інтелектуальних, технологічних обмежень, згідно з чим господарство потребувало заміни екстенсивних просторових чинників на інтенсивні, коли вже головні засади і тренди господарських трансформацій стали пов'язувати з часовою складовою.

Така глобальна зміна ведення господарства досить швидко привела до усвідомлення наростаючого протиріччя між якісно новими технологічними інформаційно-комп'ютерними можливостями здійснення економічних трансакцій та обмеженою сферою індивідуальної свідомості для осягнення швидкими і багаторівневими змінами сучасного турбулентного, переважно штучного світу існування людини. Штучно створений людиною світ уже не еквівалентний її Дому. Більше того, зараз відбувається перехід до якісно нових військових технологій на базі штучного інтелекту, але спостерігається й процес духовно-моральнісної деградації суспільства. Це досить показово свідчить про порушення техно-гуманітарного балансу та потребує кардинальної зміни культурних регуляторів. З одного боку, у провідних вчених, мислителів зростає занепокоєння щодо впровадження штучного інтелекту у нові види озброєння. Показовим у цьому плані є Відкритий лист світової наукової еліти із закликом до усіх наукових працівників, урядам усіх країн і світової громадськості усвідомити можливі катастрофічні наслідки подальших розробок в сфері штучного інтелекту і розвитку гонки озброєнь з його впровадженням і заборонити бойові системи з використанням штучного інтелекту.

Лист підписали більше тисячі відомих у світі вчених та був оприлюднений у серпні 2015 р. на Об'єднаній конференції по штучному інтелекту у Буенос-Айресі (Аргентина). Вона була присвячена обговоренню перспектив, наслідків, ризиків та загроз створення штучного інтелекту. При цьому підписанти стверджують, що створення штучного інтелекту – це питання кількох років, а тому уже зараз необхідно на законодавчому рівні заборонити саму можливість розробки розумних систем озброєння. Такі розробки не лише несуть соціальні загрози (машинний інтелект зможе залишити мільйони людей без роботи і поступово буде витісняти людину), але й розробки вказаних видів озброєнь несуть катастрофічні наслідки для самого людства. Такий неспокій вчених свідчить про небезпідставну загрозу, яка виникне уже за кілька років, тому що у засобах масової інформації вже є свідчення, що США, Китай, Німеччина, Ізраїль, Росія, Південна Корея, Велика Британія вже кілька років досить активно цікавляться не лише розробкою автоматичних збройних систем, а є інформація, що такі системи уже існують і використовуються, їх прототипи втілюють значний прорив до створення «машин-убивць». У цьому сенсі вказаний Відкритий лист є одним із кроків усвідомлення необхідності вдосконалення культурних регуляторів, що витікає із розробок новітньої розумної системи озброєнь. Ці занепокоєння стають свідченням того, що у сучасному господарському хронотопі, з одного боку, саме час відіграє надзвичайно важливу роль з точки зору необхідності пришвидшення реалізації імперативу виживання людства, а з іншого боку, стає зрозумілим, що нагальна потреба перезавантаження культурно-рятівних, людиномірних регуляторів у глобальному кризовому світі обумовлюється «знизу», йде насамперед від особистостей. Саме такі пасіонарні особистості, які зараз тверезо усвідомлюють небезпеки і ризики, а тому ініціюють продуктивно-рятівні дії, реалізують свободно-відповідальні та творчі вчинки, свідчать про наявний досить великий ціннісний потенціал господарського ареалу таких особистостей. Вони стають своєрідними джерелами щодо зміни господарського хронотопу, сприяють знаходженню міри органічного поєднання двох основоположних іпостасей реальності: фізичної – простору-часу і суто людяної – свободи-відповідальності як унома цілісної особистості.

Аналіз господарського хронотопу не може бути змістовним без дослідження господдарського ареалу особистості, сутність якого визначається тим, що людина насамперед *сама вирішує проблему смислового перезавантаження своєї субстанції*, де духовно-ціннісний рівень стає основою побудови господарських стратегій покращення свого життя. Із континуума смислів особистість здатна *самостійно виділяти ціннісно-раціональні основи творення інакше можливого* якісного самовдосконалення і на цих засадах будувати практичну господарську діяльність для покращення свого життя і життя своїх ближніх. Тут, з одного боку, важливо пам'ятати, що в *уномі людини* уже *висхідно* закладений *духовно-інформаційний код-потенціал* чи своєрідна матриця її людяності як сутнісна специфіка людського роду. Уном розгортається і розкривається протягом всього життя людини, яка реально стає особистістю, коли вона не живе «на помочах» (М. Мамардашвілі), а осмислює і самореалізує свободо-відповідальні вчинки й тим самим специфічно створює свій господарський ареал і запліднює господарський

хронотоп, що просторово значно перевищує особистісний ареал. В цьому розумінні останній можна вважати центром господарського хронотопу, який складається в процесі своєрідного «злиття» (сумісності) ареалів особистостей, кожна із яких є висхідною точкою постійного напруження, бо особистість постає перед пустим світом (Мамардашвили, 2012) і лише через свою відповідальність починає творити світ, розпаковуючи у ньому смисли, які як таємниця знаходяться у ймовірному смисловому континуумі.

Це і є насамперед творенням ареалу особистості як подолання жорсткої особистісної капсулізації, що й постає процесом розгортання свободи-відповідальності. У цьому сенсі господарський ареал особистості є постійним пошуком смислу смислів, що постає як напружене зусилля до життєтворчості через самоосягнення і самореалізацію. При цьому зрозуміло, що уном «свобода-відповідальність» особистості належить до сфери духу, специфіка якого визначається тим, що «дух може бути організатором, він може володіти технікою для своїх духовних цілей, але він буде противитися перетворенню його в знаряддя організаторського технічного процесу» (Бердяев, 2011). Тобто при розгляді господарського ареалу особистості організаторський технічний процес є поверхневим, провідним, можна сказати, швидкоплинним щодо тих фундаменттальних кодів-цінностей, якими керується (має керуватися) особистість у господарствотворенні, яке й постає у вигляді феномену господарського хронотопу.

З іншого боку, розгортання господарського ареалу особистості є процесом об'єктивації внутрішнього духовного світу людини, яка проявляється насамперед не у світі речей-предметів, а у ідеї-проекті творення інакше можливого господарства. Саме у ідеальній стороні процесу об'єктивації починає реалізовуватися свобода-відповідальність, яка задає цілісність господарства і цілісність діяльності людини перш за все у форматі осягнення метафізичних і ціннісно-моральнісних роздумів При цьому специфіка реалізації свободи-відповідальності зводиться до того, що вона автоматично не відтворюється в кожній окремій ситуації чи в окремому вчинку особистості[1], тобто вона «створюється», кожний раз створюється-реалізується заново і потребує напружених особистісних зусиль. Це й говорить про те, що господарський ареал особистості не є раз і назавжди створеним, а постає як процес постійного переосмислення, знаходження умов і способів того, як найбільш продуктивно самореалізуватися і «вписатися» в наявний господарський хронотоп, що є зовнішнім середовищем для реалізації особистісного ареалу.

Оскільки господарський ареал особисті є «творенням» внутрішнього духовного світу, то, виходячи з уному як ціннісно-моральнісного коду, що розгортається в процесі господарствотворення, внутрішнім його критерієм, на наш погляд, є *совість* людини, з одного боку, як висхідна онтологічна «звістка», «запліднювач» людяності особистості. У цьому сенсі ми розуміємо, що совість передує будь-якому вчинку і супроводжує плинність життя, вона є постійною напруженою внутрішньою думкою, яка, разом з тим, олюднює розмисли і практичні дії. «Кожна моя думка з її змістом є моїм індивідуально-відповідальним вчинком, одним із вчинків, з яких складається все моє єдине життя як суцільна поступальність, бо все життя загалом може бути розглянуте як деякий складний вчинок: я чиню дію всім своїм життям, кожний окремий акт і його переживання є моментом мого життя – поступальності», де «кожний рух, жест, переживання, думка, почуття» є вчинком, поступом та лише за такої умови людина справді живе, «не відриваючи себе від онтологічних коренів дійсного буття» (Фролов, 1986). Совість є творчою позитивною силою виклику, що проявляється у внутрішньому світі людини як «голос Бога», як внутрішня воля до досконалості, тією основоположною внутрішньою силою, що спонукає до предметної дії, взагалі до вчинку та проявляє свою домінантність в тому випадку, коли людина навчається «слухати» і йти за її голосом ще до дії, ще до початку вчинку (Ковадло, 2014). Тим самим можна стверджувати, що совість є першоосновою і ядром господарського ареалу особистості, яке ще до початку господарських дій формує стратегію господарювання як реалізації якісно інакше можливого розвитку.

З іншого боку, совість постає як той внутрішній оцінювач результату правильності реалізації уному «свобода-відповідальність» у об'єктивованому феноменологічному світі – повсякденному житті, яке не завжди має продуктивний для людини результат-наслідок в результаті практичного розриву єдності свободи-відповідальності. Коли такий

[1] Досить показовим у цьому плані є зв'язок свободи і відповідальності у вчинку: «так чи інакше, але філософія власності постає у контексті філософії вчинку, насамперед – проблем свободи та відповідальності», що задає новий формат світоглядного осмислення духовної власності та необхідності зламу звичних стереотипів (Тульчинский, Исупов, Савкин, 1993, с. 442).

розрив відбувається, то спостерігається втрата істинного смислу господарювання, знецінюються онтологічні засади життєдіяльності, виникає почуття байдужості, насамперед щодо свого внутрішнього духовного світу, підривається довіра, без якої господарський розвиток стає неможливим. Ареал особистості набуває негативно-нищівного характеру, що найнегативнішим чином впливає й на стан господарського хронотопу.

Тому в новому форматі цілісного світопізнання і реалізації імперативу виживання людства, який співпадає з постнекласичною людиномірною наукою, совість стає одним із визначальних сутнісних понять, що відкриває поки що не досліджуваний пласт господдарської реальності, де саме свободо-відповідальна особистість є базовим творчим суб'єктом. І коли ми виходимо на цей рівень дослідження-розуміння, то головним вектором-трендом аналізу стає процесуючий господарський ареал особистості, у якому розгортання уному свободи-відповідальності є, разом з тим, і процесом реалізації совісті, яка постає як «інтерсуб'єктний діалог людини з самою собою, зі своїм минулим і майбутнім, а також діалог з іншим, діалог з трансцендентним, діалог з Богом» (Ковадло, 2014). Істинне господарство, що завжди спрямоване на забезпечення гідного життя особистості, є процесом розгортання духовно-моральнісних цінностей, які спрямовуються совістю господаря.

Висновки. Проведений аналіз показав, що для розуміння господарства як цілісної сфери життєдіяльності людини, що розгортається у фізичному (простір-час) та духовному (свобода-відповідальність) органічно поєднаних світах, стає плідною методологія використання нового хронотопічного підходу, який розробляється переважно філософами та соціологами. Проте такий підхід може значно поглибити розуміння цілісної реальності, якщо в її наукові дослідження ввести поняття господарського хронотопу, де визначальним стає розгляд духовної основи-складової просторово-часових відносин і зв'язків, що реалізуються в господарстві. Це дозволяє певним чином поєднати ті аспекти реальності, які традиційна механіко-матеріалістична наука штучно розривала, а часом й прямо ігнорувала, що стосується перш за все наявності духовної іпостасі як у природі людини, так і в Універсумі. Категорії господарського хронотопу і господарського ареалу особистості є одними із базових в осмисленні істинного цілісного господдарства, що покликане забезпечувати гідне життя людини. При цьому, як показав проведений нами аналіз, головними критеріями виокремлення цих понять є людиномірні процесуючі усталення, що фіксують специфічні ціннісні мотиви розгортання уному людини-особистості, та реалізовуються як совість (рівень господарського ареалу особистості) і якість життя (рівень господарського хронотопу).

Подальший аналіз цієї проблематики доцільно проводити в тренді розгортання продуктивного механізму широкого соціального партнерства усіх свободо-відповідальних суб'єктів господарського розвитку, а у площині технологічного забезпечення імперативу виживання людства досліджувати перехід до природоподібних технологій, зразки яких знаходяться, певним чином, в штучному світі, тобто поза природою, але існують в межах Природи, де є висхідні умови-властивості забезпечення гармонії. При цьому доцільно виявити вплив прискорення технологічних змін на стан господарського хронотопу і співвідношення традиційної та швидкоплинної ідентичності в господарському ареалі особистості як базового суб'єкта господарських трансформацій.

Література

1. Колот А. М. Розвиток наук про працю та соціально-трудові відносини на засадах міждисциплінарності А. М. Колот // Соціально-трудові відносини: теорія та практика: зб. наук. пр.; / голова редкол. А. М. Колот. – 2014. – № 2 (8). – С. 7–26.

2. Кемеров В. Е. Общество, социальность, полисубъектность. / В. Е. Кемеров. – М. : Академический Проект; Фонд «Мир», 2012. – 252 с.

3. Колинько О. Г. Хозяйственный хронотоп в онтологии-динамике совместно-разделенной деятельности и ареала личности / О. Г. Колинько //Социальная экономика. 2013. № 4. – С. 27–40.

4. Задорожный Г. В. Глобализирующееся знаниеемное хозяйство: проблемы ренты и квазиренты. / Г. В. Задорожный, А. В. Кацуба. – Х. : Точка, 2013. – 233 с.

5. Задорожный Г. В. Иначе возможное как со-творчество человечности (размышления о главном в связи с кризисом экономической науки). / Г. В. Задорожный. – Полтава: Скайтек, 2011. – 259 с.

6. Задорожный Г. В. Человекоспасительная функция хозяйствоведческой науки. / Г. В. Задорожный. – Х. : Точка, 2012. – 180 с.

7. Задорожный Г.В. Личностный архетип «свобода-ответственность» как истинное основание хозяйства и стратегия спасения человечества в XXI веке / Г. В. Задорожный, О. Г. Колинько // Социальная экономика. 2013. № 2–3. – С. 7–26.

8. Задорожный Г. В.Человекомерная экономическая наука: проблемы методологии. / Г. В.Задорожный, О. Г. Задорожная. – Х. : ВНИОО имени В. И. Вернадского, 2015. – 416 с.

9. Ковадло Г. Духовність і моральність: антропокультурні виміри філософії моралі. / Г. Ковадло. – К. : Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, 2014. – 332 с.

10. Гундаров И. А. О культуре управления государством по критерию качества жизни [Электронный ресурс] / И. А. Гундаров // Развитие и экономика. – 2014. – № 9, март – Режим доступа : http://www.devec.ru/almanah/9/1562-igor-gundarov-o-kulture-upravlenija-gosudarstvom-po-kriteriju-kachestva-zhizni.html.

11. Назаретян А. П. Нелинейное будущее и проблема жизненных смыслов [Электронный ресурс] / А. П. Назаретян // Историческая психология и социология истории. – 2012. – т. 5. – № 2 – Режим доступа : http://cyberleninka.ru/article/n/nelineynoe-buduschee-i-problema-zhiznennyh-smyslov

12. Назаретян А. П. Виртуализация социального насилия: знамение эпохи? (Развернутый комментарий к статье А. М. Буровского) [Электронный ресурс] / А. П. Назаретян // Историческая психология и социология истории. – 2009. – Т. 2. – № 2 – Режим доступа : http://temnyjles.narod.ru/Nzrtn/Virtual.htm

13. Мамардашвили М. Очерк современной европейской философии. / М. Мамардашвили – СПб. : Азбука, Азбука-Аттикус, 2012. – 608 с.

14. Бердяев Н. А. Смысл творчества: Опыт оправдания человека. / Н. А. Бердяев – М. : АСТ: Астрель, 2011. – 668 с.

15. Тульчинский Г. Свобода и собственность // Г. Тульчинский, К. Исупов, И. Савкин Русская философия собственности (XVIII–XX вв.). – СПб. : СП «Ганза», 1993. – С. 441–451.

16. Философия и социология науки и техники. Ежегодник, 1984–1985 / отв. ред. И. Т. Фролов. – М. : Наука, 1986. – 256 с.

References

1. Kolot, A. M. (Ed.). (2014) The development of Sciences on labour and social-labour relations on the principles of interdisciplinarity. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka: ST. Sciences. pr. 2 (8).* 7-26. (In Ukrainian).

2. Kemerov, V. E. (2012) Society, Social, Polysubject. Moscow: Academic Project, Fund "Mir". (in Russian).

3. Kolinko, O. G. (2013) Economic chronotop in ontology-dynamic co-shared activities and the range of personality. *Social Economy, 4,* 27-40. (in Russian).

4. Zadorozhnyy, G. V., Katsuba A. V. (2013), *Annieannie globalizing economy: problems of rent and quasirent*. Kharkiv: Point. (in Russian).

5. Zadorozhnyy, GV (2011) *Otherwise Possible as the Co-creation of Humanity (Reflections on the Main in the Holy Crisis of Economic Science)*. Poltava: Skytech. (in Russian).

6. Zadorozhnyy, GV (2012) Chelovekospasitelnaya function hozyaystvovedcheskoy science. - Kharkov: Point, 180. (in Russian).

7. Zadorozhnyy, G. V., Kolinko, O. G. (2013) Personal archetype "freedom-responsibility" as the true foundation of the economy and the salvation of mankind in the twenty-first century strategy. *Social Economy, 2-3,* 7-26. (in Russian).

8. Zadorozhnyy, G. V., Zadorozhna, O. G. (2015), *People-economic science: the methodology issue*. Kharkiv: VNNOO Vernadsky. (in Russian).

9. Kovadlo, G. (2014) *Spirituality and morality: the anthropocultural measurement of moral philosophy*. Kyiv: Institut filosofiї imeni GS Skovoroda National Academy of Sciences of Ukraine. (In Ukrainian).

10. Gundarov, I. A. (2014) About the culture of the state according to the criterion of quality of life. *Management Development and Economics, 9.*Retrieved from http://www.devec.ru/almanah/9/1562-igor-gundarov-o-kulture-upravlenija-gosudarstvom-po-kriteriju-kachestva-zhizni.html. (in Russian).

11. Nazaretyan, A.P. (2012) Nonlinear future and the problem of life's meaning. *Historical psychology and sociology of the history 5, 2*. Retrieved from http://cyberleninka.ru/article/n/nelineynoe-buduschee-i-problema-zhiznennyh-smyslov(in Russian).

12. Nazaretyan, A.P. (2009) Virtualization of social violence: a sign of age? (Extended comment on the article by A. M. Burovskii). *Historical psychology and sociology history. 2, 2*. Retrieved from http://temnyjles.narod.ru/Nzrtn/Virtual.htm (in Russian).

13. Mamardashvili, M. (2012) *Essay on contemporary European philosophy*. Sankt-Peterburh: Azbuka, Azbuka-Atticus.(in Russian).

14. Berdyaev, N. A. (2011) *Meaning of Creativity: Experience justification of the Man*. Moscow: AST: Astrel. (in Russian).

15. Tulchinsky, G., Isupov, K., Savkin, I., *Freedom and property. Russian philosophy of ownership (XVIII - XX centuries.)*. Sankt-Peterburh: JV Hansa, 1993.(in Russian).

16. Frolov , I. T. (Ed.). (1986). *The philosophy and sociology of science and technology. Yearbook, 1984-1985*. Moscow: Nauka. (in Russian).

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

УДК 336.27

Г. О. Дорошенко
доктор економічних наук, професор
Харківський національній університети імені В. Н. Каразіна
anya-doroshenko@yandex.ua

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПОЛІТИКИ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМ БОРГОМ

У статті, на підставі аналізу практики реалізації політики управління державним боргом, розроблено напрями вдосконалення державної боргової політики України. Рекомендації наведено з урахуванням можливостей адаптації відповідного досвіду певних країн ЄС. Розкрито питання сутності державної боргової політики, виділено основні чинники, які сприяють зростанню державного боргу в Україні, проаналізовано перешкоди до ефективного управління ним. Так, в Україні за роки її не залежності формування боргу відбувалося під впливом низки чинників, найважливіші з яких: значні бюджетні дефіцити, залежність від імпорту енергоносіїв, необхідність збільшення валютних резервів для забезпечення стабільності національної грошової одиниці; військовий конфлікт на Донбасі та окупація Криму, необхідність технічного переозброєння галузей економіки і проведення структурних реформ. За роки незалежності відбулося накопичення значного державного боргу, посилення боргового тягаря, інвестори констатували нераціональне використовування залучених коштів, ці фактори, а також несприятлива кон'юнктура на міжнародних грошових ринках, викликали погіршення умов запозичення і перетворили управління державним боргом в один з пріоритетів фінансової політики держави. Він повинен базуватися на: прийнятті Закону України «Про державний борг», розробці як середньострокової, так і довгострокової боргової політики; вдосконаленні системи оцінки і попередження негативної дії ризиків; формуванні сучасної інформаційної інфраструктури управління державним боргом; орієнтації на внутрішній ринок державних запозичень; встановленні системи розмежування повноважень між інститутами, що здійснюють управління державним боргом; розробці і впровадженні системи показників оцінки ефективності управлінських рішень у сфері державного боргу.

Ключові слова: державна боргова політика, управління, державний борг.
JEL Classification: H 63, G 15, E 22, E 44, F 34.

H. O. Doroshenko
D. Sc. (Economics), Professor
V. N. Karazin National University
anya-doroshenko@yandex.ua

PRIORITY TRENDS IN IMPROVING THE POLICY OF STATE DEBT MANAGEMENT

Based on the analysis of implementation of the policy of state debt management, the paper offers ways to improve the state debt policy of Ukraine and gives recommendations on the possibilities of adaptation of relevant experience of some EU countries. The research discloses the essence of government debt policy, identifies the main factors that contribute to the growth of public debt in Ukraine and analyzes the obstacles to its effective management. For example, in Ukraine during the years of independence the formation of debt was influenced by a number of factors, the most important of which are significant budget deficits, dependence on imported energy, the need to increase foreign exchange reserves to ensure stability of national currency; military conflict in the Donbas and Crimea occupation, the need for technical upgrading of industries and structural reforms. Over the years of independence, there has been a significant accumulation of public debt and an increase of debt burdens, investors have noted the inefficient use of funds raised, these factors as well as unfavorable conditions on international money markets caused worsening of loan conditions turning debt management into one of the priorities of state financial policy. The latter should be based on the adoption of the Law of Ukraine "On State Duty", the development of both medium and long-term debt policy; improvement of the assessment system and

© Дорошенко Г.О., 2016

prevention from the negative impact of risks; forming a modern information infrastructure of state debt management; focus on the domestic state debt market; establishment of a system of power separation between the institutions dealing with state debt; development and implementation of a system of indicators to measure the effectiveness of management decisions in the field of state debt.

Keywords: management, state debt, state debt policy.
JEL Classification: H 63, G 15, E 22, E 44, F 34.

А. А. Дорошенко
доктор экономических наук, профессор
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
anya-doroshenko@yandex.ua

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПОЛИТИКИ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫМ ДОЛГОМ

В статье, на основании анализа практики реализации политики управления государственным долгом, разработаны направления совершенствования государственной долговой политики Украины. Рекомендации приведены с учетом возможностей адаптации соответствующего опыта некоторых стран ЕС. Раскрыт вопрос сущности государственной долговой политики, выделены основные факторы, которые способствуют росту государственного долга в Украине, проанализированы препятствия к эффективному управлению им. В Украине за годы ее независимости формирование долга происходило под воздействием ряда факторов, важнейшими из них являются: значительный бюджетный дефицит, зависимость от импорта энергоносителей, необходимость увеличения валютных резервов для обеспечения стабильности национальной денежной единицы; военный конфликт на Донбассе и оккупация Крыма, необходимость технического перевооружения отраслей экономики и проведения структурных реформ. За годы независимости произошло накопление значительного по размеру государственного долга, усиление долговой нагрузки, инвесторы констатировали нерациональное использование привлеченных средств, эти факторы, а также неблагоприятная конъюнктура на международных денежных рынках вызвали ухудшение условий заимствования и превратили управление государственным долгом в один из приоритетов финансовой политики государства. Он должен базироваться на: принятии Закона Украины «О государственном долге», разработке как среднесрочной, так и долгосрочной долговой политики; совершенствовании системы оценки и предупреждения негативного действия рисков; формировании современной информационной инфраструктуры управления государственным долгом; ориентации на внутренний рынок государственных заимствований; установлении системы разграничения полномочий между институтами, которые осуществляют управление государственным долгом; разработке и внедрении системы показателей оценки эффективности управленческих решений в сфере государственного долга.

Ключевые слова: государственная долговая политика, управление, государственный долг.
JEL Classification: H 63, G 15, E 22, E 44, F 34.

Постановка проблеми. Стійкий державний борг є невід'ємним атрибутом фінансової системи не тільки країн, що розвиваються, але і більшості розвинених країн. Якщо державні ресурси використовуються продуктивно, то майбутні доходи покриють витрати держави по обслуговуванню боргів. Перевищення витрат бюджету над його доходами призводить до виникнення бюджетного дефіциту, який породжує проблему державного боргу. Починаючи з 30-х рр. XX ст., і в XXI ст. економічна наука все більш упевнено стверджує, що дефіцит бюджету в розумних пропорціях у низці випадків можливий і не надає критичної дії на стан економіки. На основі даних консултингової компанії McKinsey були виділені дев'ять країн, у яких сумарний (державний + банківський + корпоративний + приватний) борг перевищує 300 % від ВВП. До цього списку увійшли країни, які традиційно активно користуються можливістю брати у борг дешево завдяки високому кредитному рейтингу: Данія, Іспанія, Японія, США (Mc Kinsey, 2016).

При цьому критичні розміри як внутрішньої, так і зовнішньої заборгованості і, як наслідок, зростання процентних платежів в багатьох країнах призводять до обмеження можливостей управління державним боргом або навіть до дестабілізації економіки. Зростання заборгованості призводить до скорочення інвестиційних ресурсів в економіці, порушення відтворювальних процесів, зниження економічного зростання. Бюджетна, боргова і валютна політика держави нерозривно пов'язані між собою: державний борг впливає на економічне зростання, грошовий обіг, рівень інфляції, ставки

рефінансування, зайнятості, обсяги інвестицій в економіку країни в цілому і її реальний сектор.

В Україні за роки її незалежності формування боргу відбувалося під впливом низки чинників, найважливіші з яких: значні бюджетні дефіцити, залежність від імпорту енергоносіїв, необхідність збільшення валютних резервів для забезпечення стабільності національної грошової одиниці; військовий конфлікт на Донбасі та окупація Криму, необхідність технічного переозброєння галузей економіки і проведення структурних реформ.

На тлі стрімкої девальвації гривні зберегти свою конкурентоспроможність та платоспроможність на світовому ринку можуть тільки суб'єкти зі стабільними притоком іноземної валюті, що є майже неможливим для України через зниження надходжень від традиційного експорту, погіршення інноваційного клімату та небажання іноземних банків, що зіткнулися з кризою ліквідності 2013–2014 рр., фінансувати свої дочірні компанії в Україні. Аналіз темпів зростання державного боргу в останні роки дозволяє зробити висновок, що державні запозичення не спрямовувалися на модернізацію економіки, технічне переозброєння підприємств, не сприяли економічному зростанню, а лише покривали поточні витрати ресурсів і сприяли нарощенню розмірів як внутрішнього, так і зовнішнього боргів.

Задача ефективного управління державним боргом не є унікальною проблемою України і стоїть перед багатьма країнами. В той же час проблема скорочення боргового тягаря найбільш актуальна для країн, що розвиваються. Проблема обслуговування державного боргу – ключ до макроекономічної стабілізації України. Від її рішення залежать стан державного бюджету, золотовалютних резервів, стабільність національної валюти, рівень процентних ставок, інфляція, інвестиційний клімат.

Накопичення значного державного боргу, посилення боргового тягаря, погіршення умов запозичення і нераціональне використовування залучених коштів перетворює управління державним боргом в один з пріоритетів фінансової політики держави. Все вищеназване, а також активні запозичення України в останні роки на міжнародних ринках підтверджують актуальність дослідження проблем, пов'язаних з ефективністю управління зовнішніми запозиченнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням управління державним боргом присвячені роботи відомих українських і іноземних дослідників: (Барро, Сала–и–Мартин, 2014), (Стігліц, 2003), (Барановський, 2004), (Вівчар, 2011), (Геєць, Кизим, Клебанова та Черняк, 2006), (Карапка, 2012) та ін. Вони досліджували необхідність і організацію державних запозичень та державного кредиту, їх вплив на макроекономічну стабільність країни, аналізували зв'язок між державним боргом і фінансовою безпекою держави.

Проте на сьогоднішній день в Україні немає цілісної концепції управління сукупним боргом. Політика реструктуризації заборгованості у 2015 році виявила свою неефективність, крім того, актуальним є підвищення ефективності використання системи оцінки та запобігання негативному впливу ризиків.

Мета дослідження – обґрунтування на основі проведеного аналізу напрямів удосконалення державної боргової політики України на сучасному етапі з впровадженням елементів європейського досвіду і підходів щодо управління державним боргом.

Основні результати дослідження. Узагальнюючи існуючі підходи до визначення поняття управління державним боргом, зазначимо, що у широкому розумінні, управління є напрямом економічної політики держави, пов'язаним з її діяльністю як позичальника, і включає такі елементи: формування грошово-кредитної політики по відношенню до внутрішнього і зовнішнього боргу, встановлення загальної межі державної заборгованості, зокрема у визначенні обсягу бюджетного дефіциту і відповідного обсягу позик, необхідних для його фінансування, визначення напрямів впливу на мікро- і макроекономічні показники, визначення доцільності фінансування різних програм за рахунок державного боргу і т. п. (Вівчар, Солдак, 2011). У вузькому сенсі під управлінням державним боргом розуміють сукупність заходів, що здійснюються державою в особі його уповноважених органів з визначення місць і умов розміщення і погашення державних позик, а також гармонізації інтересів позичальників, інвесторів і кредиторів (Горобець, 2010), а також отримання кредитів і надання гарантій з метою забезпечення фінансової безпеки.

Процес управління державним боргом можна умовно розподілити на чотири головні напрями:

1. управління часовою структурою зобов'язань;
2. управління валютною структурою зобов'язань;
3. управління широким спектром інструментів запозичень;
4. управління державним боргом в умовах боргової кризи, яка полягає в неспроможності країни-боржника здійснювати обслуговування як основної суми боргу, так і відсотків на початкових умовах. Вихід з боргової кризи найчастіше здійснюється шляхом реструктуризації. Для найбідніших країн реструктуризація офіційного боргу здійснюється на умовах «Паризького клубу», які включають: часткове анулювання боргу; продовження термінів боргових зобов'язань; зниження ставок відсотка по обслуговуванню боргу. Окрім цього, можуть використовуватися такі інструменти скорочення зовнішньої заборгованості:

– викуп боргу – надання країні боржнику можливості викупити свої боргові зобов'язання на вторинному ринку зі знижкою з номінальної ціни на користь боржника. Валюта, необхідна для проведення таких операцій, може бути позичена або надана «в подарунок» цій країні;

– обмін боргу на акціонерний капітал – надання іноземним банкам можливості обмінювати боргові зобов'язання країни на акції її промислових корпорацій. При цьому іноземні небанківські організації дістають можливість перекуповувати ці боргові зобов'язання на вторинному ринку цінних паперів зі знижкою за умови здійснення прямих інвестицій. У такому випадку іноземний інвестор одержує частку в капіталі підприємств цієї країни, тобто зовнішня заборгованість зменшується;

– заміна існуючих боргових зобов'язань новими зобов'язаннями (у національній або іноземній валюті). При цьому ставка відсотка за новими цінними паперами може бути нижчою, при збереженні номінальної вартості облігацій.

Ефективне управління державним боргом як в розвинених, так і в економіках, що розвиваються, здійснюється в загальному руслі економічної політики уряду. В процесі управління державним боргом враховується економічна і політична ситуація в країні, рівень інфляції, ділова активність, інвестиційний клімат, стан фінансово-економічної безпеки країни з урахуванням кон'юнктури зовнішніх ринків, розвиток інноваційного середовища та ін.

В процесі управління державним боргом вирішуються такі завдання:

1) пошук ефективних умов запозичення коштів виходячи з критерію мінімізації вартості розміщення і обслуговування. Це є стратегічним завданням, яке узгоджується не тільки з економією бюджетних коштів, а й із стимулюванням інвестиційної активності, пожвавленням економіки країни та підвищенням рівня добробуту населення. Оцінити вигідність умов доволі складно, особливо якщо мова йде про реструктуризацію боргу. Підсумком переговорів українського уряду з кредиторами в 2015 році стали: Україні списують 20 % основної суми боргу; здійснюють пролонгацію виплат за боргами, що залишились – подовжують термін усіх випусків єврооблігацій на 4 роки. Натомість Україна буде сплачувати, по-перше, вищу відсоткову ставку для боргу, що залишився (7,75 % замість 7,2 %), по-друге, випустить новий інструмент компенсації вартості – тобто додатково до нових облігацій власники отримають спеціальні цінні папери, виплати за якими прив'язані до показників зростання реального ВВП протягом 2021–2040 років (112 Україна, 2015);

2) недопущення неефективного і нецільового використання позикових коштів. В Україні нові запозичення переважно спрямовують на фінансування поточних витрат бюджету, включаючи і обслуговування існуючого боргу;

3) забезпечення своєчасної і повної сплати суми основного боргу і нарахованих відсотків;

4) визначення оптимального співвідношення між внутрішніми і зовнішніми запозиченнями за умови збереження фінансової рівноваги в країні;

5) забезпечення стабільності валютного курсу і фондового ринку країни.

Дослідження стану державного боргу в Україні свідчить про існування цілої низки проблем, що негативно впливають на розвиток нашої країни. Серед них можна назвати такі, які наведено нижче:

1. Швидке зростання обсягів державного боргу як за абсолютною величиною, так і відносно ВВП країни.

2. Неоптимальна структура боргу з переважанням зовнішньої заборгованості в структурі державного боргу та значним розміром гарантованого державою боргу, що відображено у табл. 2.

Враховуючи структуру державних запозичень у 2015 році та прогнозних запозичень у 2016 році, на кінець 2016 року частка внутрішнього боргу становитиме близько 35,5 відсотка від обсягу державного боргу, а частка зовнішнього боргу – близько 64,5 відсотка (Верховна Рада України, 2015).

Таблиця 1

Динаміка сукупного державного боргу і ВВП України за період 2010–2015 рр.

Період	Державний борг (усього)			Період	ВВП			Співвідношення держборгу і ВВП
на 01.01.2010	316885			за 2009	913345			34.7 %
на 01.01.2011	432235	+115351	+36.4 %	за 2010	1082569	+169224	+18.5 %	39.9 %
на 01.01.2012	473122	+40886	+9.5 %	за 2011	1316600	+234031	+21.6 %	35.9 %
на 01.01.2013	515511	+42389	+9.0 %	за 2012	1408889	+92289	+7.0 %	36.6 %
на 01.01.2014	584114	+68604	+13.3 %	за 2013	1454931	+46042	+3.3 %	40.1 %
на 01.01.2015	1100564	+516450	+88.4 %	за 2014	1566728	+111797	+7.7 %	70.2 %
на 01.01.2016	1571766	+471202	+42.8 %	за 2015	1979458	+412730	+26.3 %	79.4 %

Джерело: складено за даними (Міністерство фінансів України, 2016)

Таблиця 2

Прямий державний та гарантований борг України за період 2010–2015 рр.

Період	Загальний борг			Зовнішній борг		Внутрішній борг	
на 01.01.2010	39685,0			26518,7		13166,3	
на 01.01.2011	54289,3	+14604.4	+36.8 %	34759,6	+31.1 %	19529,7	+48.3 %
на 01.01.2012	59215,7	+4926.4	+9.1 %	37474,5	+7.8 %	21741,2	+11.3 %
на 01.01.2013	64495,3	+5279.6	+8.9 %	38658,8	+3.2 %	25836,4	+18.8 %
на 01.01.2014	73078,2	+8583.0	+13.3 %	37536,0	–2.9 %	35542,2	+37.6 %
на 01.01.2015	69794,8	–3283.4	–4.5 %	38792,2	+3.3 %	31002,6	–12.8 %
на 01.01.2016	65488,4	–4306.4	–6.2 %	43428,2	+12.0 %	22060,2	–28.8 %

Джерело: Складено за даними (Міністерство фінансів України, 2016)

3. Значна заборгованість перед міжнародними фінансовими організаціями, що загрожує економічній безпеці України (зокрема, посилення впливу МВФ на економіку держави за рахунок надання кредитів на досить жорстких умовах, формування переліку об'єктів, що підлягають приватизації, зменшення заборгованості НАК «Нафтогазу України» (112 Україна, 2015), але на поточний момент залежність від кредитних ресурсів МВФ є життєво необхідною.

4. Слабкий розвиток ринку внутрішніх державних запозичень, що ускладнює залучення значних коштів всередині країни.

5. Використання зовнішніх державних запозичень для забезпечення стабільності грошово-кредитної системи, підтримки Державного бюджету та здійснення «критичного імпорту» (переважно енергоресурсів), а також підтримки державних підприємств.

6. Недосконаліть нормативно-правового забезпечення щодо формування і управління державним боргом. Сформована юридична основа повинна чітко визначати компетенцію органів при оформленні боргових зобов'язань, випуску нових інструментів, розміщенні або розподілі ресурсів, наданні гарантій і в цілому, при виконанні будь-яких операцій, здійснюваних при управлінні державним боргом.

У світовій практиці існують різні варіанти розподілу функцій в управлінні боргом, проте у будь-якому випадку встановлена структура повинна чітко визначити функції кожного суб'єкта, координацію між ними і необхідний порядок обміну інформацією для ухвалення рішень і визначення ліміту всіх зобов'язань.

Згідно з рекомендаціям Комітету з державного боргу країн-учасниць INTOSAI, законодавча і нормативна база повинна визначати, принаймні, такі аспекти (International Organization of Supreme Audit Institutions [INTOSAI], 2008):

– формулювання політики і стратегії державного боргу, що, зокрема, пов'язано з розробкою концепції прийнятного рівня державної заборгованості. Наприклад, для країн, що вступають в єдину систему європейської валюти, Маастрихтські угоди передбачають обов'язкове виконання таких фінансових показників: державні запозичення, потрібні для покриття дефіциту державного бюджету, не повинні перевищувати 3 % від ВВП в ринкових цінах; вартість накопиченої державної заборгованості обмежується 60 % від ВВП в ринкових цінах. Ця концепція прийнятного державного боргу повинна включати поняття справедливого боргового тягаря, який перекладається на майбутні покоління громадян держави;

– чітке визначення цілей і напрямів використання боргу. Цілями боргової політики у середньостроковій перспективі мають бути: успішне завершення приватизації і залучення додаткових грошових ресурсів; поліпшення законодавчого забезпечення процесів формування внутрішньої і зовнішньої заборгованостей; розробка обґрунтованої стратегії залучення коштів в економіку України, яка повинна визначити пріоритети, інструменти і підходи до співпраці з урядами, банками, міжнародними фінансово-кредитними інститутами; пріоритетні напрями використання і механізми повернення залучених коштів; досягнення диверсифікації кредиторів; у довгостроковій перспективі – розвиток економіки України і досягнення реального зростання ВВП; створення сприятливого інвестиційного клімату в країні і розвиток фондового ринку, що дасть можливість скоротити зовнішні позики і переорієнтуватися на внутрішній ринок запозичень;

– виділення установи, що уповноважена на отримання кредитів від імені держави і організації платежів по одержаних позиках; суб'єкта, відповідального за схвалення боргових контрактів; суб'єкта, уповноваженого на підписання боргових контрактів; суб'єкта, відповідального за облік і управління державним боргом. Основними суб'єктами управління державним боргом в нашій країні є Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів України;

– обов'язки відносно публікації звітів про стан державного боргу і в цілому про суспільний доступ до інформації. У зв'язку з цим актуальним є питання забезпечення користувачів повною і достовірною інформацією про стан і складові державного боргу. Рішенням цієї проблеми в Україні мала стала інформаційно-аналітична система «Управління державним боргом». Вона розроблена для підтримки ухвалення рішень при управлінні державним боргом, пов'язаними з ним бюджетними ресурсами і макроекономічного прогнозування (Верховна Рада України, 2013). Крім того, інформація повинна бути предметом незалежної оцінки.

Незважаючи на те, що в нашій країні використовуються прийняті в міжнародній практиці окремі показники, що характеризують стан державного боргу, їх склад не можна назвати представницьким. Мінфіном не розраховуються і не публікуються:

– відношення приведеної вартості зовнішнього боргу до ВВП;

– відношення витрат на обслуговування державного зовнішнього боргу до доходів від експорту;

відношення обсягів валютних резервів до обсягів короткострокового зовнішнього боргу;

– середньозважена процентна ставка за зовнішніми борговими зобов'язаннями;

– показник складу зовнішнього боргу: обсяги ринкової і неринкової часток, структура боргу за часом виникнення зобов'язань, по інструментах і по термінах погашення зобов'язань;

– непогашений державний борг (включаючи заборгованість по відсотках) як частка валового внутрішнього продукту;

– борг на душу населення.

7. Відсутність досконалого інституційного механізму щодо активного управління державним боргом та ефективного використання залучених коштів. Про створення інституту «Первинних дилерів» поки не може бути мови через витратність такого проекту. Але створення умов для активізації внутрішнього ринку – поточна задача для

уряду. Необхідно створити прозорі умови, сформувати незмінні правила та не відхилятися від них, заздалегідь оголошувати графік розміщення з обсягами ОВДП. Крім цього, управління боргом включає також цілу низку важливих рішень щодо типу цінних паперів, їх розподілу за строками обігу, валютою випуску, видом відсоткової ставки та ін.

Для оцінки ефективності управління державним боргом INTOSAI розробила такі рекомендації:

– урядом повинна бути складена боргова стратегія раніше, ніж виникне зобов'язання;

– структура боргу повинна відповідати складеній стратегії;

– процес управління боргом повинен включати оцінку ризику, спрямовану на гарантування і підтримку прийнятої стратегії;

– управління боргом повинне ґрунтуватися на зваженому підході;

– налагоджено облік і дієва система моніторингу і контролю, що дозволяє готувати високоякісні звіти (INTOSAI, 2008).

Необхідно проводити аналіз уразливості і стійкості боргу країни за допомогою статичних і динамічних індикаторів, що дозволяють визначити, чи зможе уряд обслуговувати і погашати свої зобов'язання при виникненні небезпечних сценаріїв. Для цього використовуються дві великі групи індикаторів. Індикатори першої групи вимірюють уразливість або ризик, які могли б порушити борговий стан в поточних умовах. Це статичні індикатори – індикатори зовнішнього і внутрішнього боргу. Індикатори другої групи вимірюють потенціал уряду у разі зіткнення з негативними непередбаченими обставинами. Це динамічні індикатори, використання яких засноване на передбаченні ситуації. Визначення стійкості державного боргу ставить за мету знайти відповідь на питання, чи може уряд дотримуватися тих самих витрат і доходів або, якщо необхідно, провести коригування для збереження співвідношення рівня боргу і ВВП. Індикатори призначені для пошуку відповідей на питання: чи може поточна фінансова політика зберігатися без різкого зростання державного боргу і чи повинен уряд збільшити податки або знизити витрати, щоб уникнути тенденції різкого збільшення боргу.

Слід зазначити, що комплексний підхід до регулювання боргу повинен передбачати також нагляд за забезпеченням своєчасного передбачення можливих зобов'язань і ефективного управління ризиками. Зважаючи на велику питому вагу зовнішнього державного боргу, постійну увагу треба приділяти обмеженню валютного та процентного ризиків. Наприклад, у Польщі впроваджується політика поступового зменшення зовнішньої заборгованості до досягнення цільового рівня 30 % від обсягу всіх запозичень. Проводяться заходи із збільшення ваги довго- та середньострокових боргових інструментів для досягнення середньозваженого строку до погашення для внутрішнього боргу до 4,5 років, а для зовнішнього боргу – 6,3 років. Як вже зазначалося, контроль державного боргу повинен полягати не тільки у відстеженні боргової ситуації в поточних умовах, але і прогнозуванні на перспективу за кількома сценаріями. У галузі прогнозування зовнішнього боргу найпродуктивнішою є розробка Всесвітнього банку – «стандартна модель КМ8М-Х», що дозволяє прогнозувати перспективи розвитку країни, її потреби в зовнішніх запозиченнях і здатність здійснювати платежі з обслуговування зовнішнього боргу. Проте ця модель розроблена з урахуванням потреб кредиторів. Для країн-позичальників потрібна більш деталізована модель, що враховує різноманітність видів зовнішніх запозичень, що погоджує в рамках єдиного державного боргу політику у сфері внутрішніх і зовнішніх запозичень і т. д. І в розвинених країнах досить активно використовуються методики, розроблені на основі різних економіко-математичних методів. Застосовується широкий спектр аналітичних методів та інструментів: теплові матриці, стрес-тестування, аналіз факторів, що впливають на зміни боргового навантаження. Такий підхід використовується країнами ЄС і має бути адатований для формування боргової політики в Україні у контексті її євроінтеграційного руху. Якщо звернути увагу на економічний зміст подібних методик, то можна відзначити, що в їх основі – порівняння обсягу наявної заборгованості з можливостями економіки і держави обслуговувати борг.

Іншою важливою задачею є підвищення ефективності діючих проектів. Ця задача припускає підготовку нормативних правових актів, що встановлюють порядок і методику оцінки ефективності проектів, що здійснюються за кошти кредиторів, порядок контролю

за реалізацією проектів, а також порядок звітності виконавців проектів. У зв'язку з викладеним, крім державного фінансового контролю за законністю витрачання бюджетних коштів, на перший план починає виступати контроль за ефективністю їх витрачання на різних стадіях бюджетного процесу.

Висновки. Вдосконалення управління державним боргом України повинне відбуватися з урахуванням таких складових, як:

1. Ухвалення Закону України «Про державний борг» і інструкцій щодо механізму, принципів його формування і управління, що сприятиме зростанню ефективності реалізації фінансової політики держави. Правового регулювання потребує порядок застосування операцій реструктуризації, обміну боргових зобов'язань на інвестиції, акції і т. п. Україні слід уважно розглянути можливість ухвалення обґрунтованої норми законодавства щодо введення максимального рівня державного боргу, який не може бути перевищений за жодних умов протягом бюджетного року.

2. Розробка як середньострокової, так і довгострокової боргової політики в безпосередньому зв'язку з грошово-кредитною і податково-бюджетною політикою. Узгодження операцій з регулювання боргу з іншими операціями макроекономічного характеру.

3. Організація прозорого і повного обліку державного боргу за всіма видами зобов'язань і операцій з ними.

4. Створення дієвої системи оцінки і попередження негативної дії ризиків, формування нового механізму, надання державних гарантій з урахуванням ризиків.

5. Формування сучасної інформаційної інфраструктури управління державним боргом і ризиками; системи моніторингу і управління ринковою і неринковою заборгованістю.

6. Сприяння розвитку ринку державних цінних паперів; при виборі боргового джерела надання пріоритету внутрішнім запозиченням для забезпечення економічної безпеки держави.

7. Встановлення системи розмежування повноважень між уповноваженими інститутами, що здійснюють управління державним боргом.

8. Розробка і впровадження системи показників оцінки ефективності управлінських рішень у сфері державного боргу, критеріїв і механізмів оцінки ефективності позикової і боргової політики.

Література

1. Країни з найбільшою заборгованістю: Офіційний сайт Mc Kinsey [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mckinsey.com/

2. Вівчар О. Й. Особливості управління державним боргом та методи його удосконалення / О. Й Вівчар, М. Ю. Солдак // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2011. – № 720. – С. 371-375.

3. Горобець О. Г. Державний борг України та його вплив на розподіл валового внутрішнього продукту / О. Г. Горобець // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 3. – С. 17–19.

4. Україна домовилася про списання частини боргу: Економічні новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://economics.unian.ua/finance/1115870-ukrajina-domovilasya-z-kreditorami-pro-spisannya-20-derjborgu-rosiyanam-zaproponuyut-taki-j-umovi-restrukturizatsiji-borgu.html

5. Державний борг: Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua.

6. Пояснювальна записка до Закону України «Про Державний бюджет України на 2016 рік»: Офіційний портал ВРУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56449

7. Умови отримання нового траншу: новини телеканалу 112 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ua.112.ua/ekonomika/mvf-perehlianuv-umovy-nadannia-ukraini-kredytu-memorandum-249385.html

8. Рекомендації Комітету з державного боргу країн-учасниць INTOSAI: Офіційний сайт INTOSAI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.intosaiitaudit.org

9. Про затвердження Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2013–2015 роки: Офіційний портал ВРУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/320-2013-%D0%BF

10. Карапка О. Управління державним боргом України [Електронний ресурс]. / О. Карапка – Режим доступу : http://www.stelmaschuk.info/internet-conference/announced-nternet-conference/onferencia-3-02-2012/49-article-onferencia-23-02-2012/171-2012-03-27-18-59-29.html.

11. Розпорядження КМУ «Про початок процедури реструктуризації державного і гарантованого державою боргу і його часткового списання» № 978-р від 22 вересня 2015 року: Урядовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=248499804

12. Постанова Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2012 року № 815 «Про затвердження Порядку здійснення контролю за ризиками, пов'язаними з управлінням державним (місцевим) боргом»: Офіційний портал ВРУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/815-2012-%D0%BF

13. Барро Р. Дж., Экономический рост: монография / Р. Дж. Барро, Х. Сала-и-Мартин. – М. : Бином. Лаборатория знаний, 2014. – 824с.

14. Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар: монографія / Дж. Стігліц. – К.: КМ Академія, 2003. – 250 с.

15. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки, механізм забезпечення): монографія / О. І. Барановський. – К. : КНТУ, 2004. – 376 с.

16. Геєць В. М. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: Монографія / В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк. – Х. : ИНЖЭК, 2006. – 240 с.

References

1. Mc Kinsey&Company. (2016). *The countries with most debt.* Retrieved from http://www.mckinsey.com

2. Vivchar, O. Y., Soldak, M. U. (2011). Features of Management National Debt and Methods of his Improvement *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika» Seriia «Menedzhment ta pidpryiemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku» 720.,* 371-375 (In Ukrainian).

3. Horobets, O.H. (2010) National debt of Ukraine and its influence on distributing of gross domestic product. *Actual Problems of Economics, 3,* 17-19 (In Ukrainian).

4. UNIAN Information agency. *(2015).* Ukraine agreed about writing of part of debt. Retrieved from http://economics.unian.ua/finance/1115870-ukrajina-domovilasya-z-kreditorami-pro-spisannya-20-derjborgu-rosiyanam-zaproponuyut-taki-j-umovi-restrukturizatsiji-borgu.html.

5. Ministry of Finance of Ukraine. (2016). *National debt.* Retrieved from http://www.minfin.gov.ua.

6. Verkhovna Rada of Ukraine (2016). Explanatory message to Law of Ukraine "About the State budget of Ukraine on 2016 year (Law of Ukraine). Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56449 (In Ukrainian)

7. Live 112 TV. (2015). The terms of receipt of new trench. Retrieved from http://ua.112.ua/ekonomika/mvf-perehlianuv-umovy-nadannia-ukraini-kredytu-memorandum-249385.html (In Ukrainian).

8. International Organization of Supreme Audit Institutions. (2008). The recommendations of Committee on the national debt of countries - participants INTOSAI. Retrieved from http://www.intosaiitaudit.org

9. Verkhovna Rada of Ukraine. (2012). About claim of Medium-term strategy of management by a national debt on 2013-2015 years. (Law of Ukraine). Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/320-2013-%D0%BF (In Ukrainian).

10. Karapka, O. (2012). Management by the national debt of Ukraine. Retrieved from http://www.stelmaschuk.info/internet-conference/announced-nternet-conference/onferencia-3-02-2012/49-article-onferencia-23-02-2012/171-2012-03-27-18-59-29.html (In Ukrainian).

11. Governmental portal. (2015). The order of CMU «About beginning of procedure of restructuring of national and assured by the state debt and his partial writing» № 978-r 22.09.2015 Retrieved from http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=248499804 (In Ukrainian).

12. Verkhovna Rada of Ukraine. (2012). Decision of CMU from August, 1, (2012). № 815 «About claim of order of realization of control after the risks related to the management by a national (local) debt» (Law of Ukraine). Retrieved from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/815-2012-%D0%BF (In Ukrainian).

13. Barro, R. J., Sala-i-Martin, X. (2014). *Economic Growth*. Moscow: Binom. Laboratory of knowledges (in Russian).

14. Stiglitz, J. E. (2003). *Globalization and its discontents*. Kyiv: KM Academia (In Ukrainian).

15. Baranovskyi, O. I. (2004). *Financial safety in Ukraine (methodology of estimation, mechanism of providing)* Kyiv: KNTU (In Ukrainian).

16. Heiets, V. M., Kyzym, M. O., Klebanova, T. S., Cherniak, O. I. (2006). *The modeling of economic security: state, region, enterprise*. Kharkiv: INGEK (In Ukrainian).

УДК 336.58-027.551:378

Ю. В. Лєщина
старший викладач,
Національна академія Національної гвардії України
yvtarasenko@mail.ru

МОДЕРНІЗАЦІЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Розкрито значущість та цільовий характер програми державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми, що стало основою розбудови пропозицій щодо модернізації фінансового забезпечення системи вищої освіти, які базуються на ринкових відносинах і інструментах фінансового ринку. Українська система взаємовідносин сформувалася на традиціях комуністичної ідеології часів СРСР і не відповідає викликам сучасності, виходячи з цього формування національної ліберальної держави вимагає радикальних реформ у всіх сферах, причому центральним питанням усіх реформ повинна бути ідея про громадянське суспільство і свободи, які неможливі без ринкових відносин. На даному етапі за звітами МВФ в Україні відсутня ринкова система, тому саме створення вільного ринку є пріоритетом в реформах, а ключовим питанням серед них є створення ринку в сфері освіти. Враховуючи фінансові можливості держави та домогосподарств, запропоновано створення нової моделі фінансового забезпечення вищої освіти, яка дозволить вирішити питання доступності вищої освіти для різних соціальних верств населення. Ця модель включає етапи акумуляції грошових коштів, які формуються за рахунок частини грошових виплат програми державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми та добровільні внески домогосподарств протягом тривалого часу, етап інвестування цих коштів, який дозволяє їм залишатись на фінансовому ринку та стає підґрунтям для розвитку дитини, а також етап виплат накопичених коштів для фінансування вищої освіти, який співпадає з вступом до вищого навчального закладу.

Ключові слова: фінансування вищої освіти, фінансові ресурси домогосподарств, ринок освітніх послуг.

JEL Classification: D 1, D 14, G 21, P 36.

J. V. Lyeschyna
Senior Lecturer
The National Academy of the National Guard of Ukraine
yvtarasenko@mail.ru

MODERNIZATION OF FINANCIAL PROVISION FOR HIGHER EDUCATION IN UKRAINE

The article determines the importance and purposive character of the program of state social assistance to families with children which has become the basis for the development of proposals for the modernization of higher education financial provision. Ukrainian system of relationships has formed on the traditions of communist ideology of the Soviet times and does not meet the challenges of our time, thus the formation of the national liberal state requires radical reforms in all areas, the central issue of all reforms must be the idea of civil society and freedom, which are impossible without market relations. At this stage, the IMF reports that there is no market system in Ukraine, that is why the creation of a free market is the priority for reforms, and the key issue among them is the creation of a market in education. Taking into account the financial abilities of the state and households, a new model of higher education financial support has been offered, which would solve the issue of higher education accessibility for different social groups. This model includes the stages of accumulating funds, which are formed out of a part of the payments of program for state social assistance to families with children, and voluntary contributions from households for a long time, the stage of the investing these funds, which allows them to remain in the financial market and becomes the basis for the child`s development, as well as the stage of the payment of accumulated funds to finance higher education, which coincides with the entry into higher education.

Keywords: financing higher education, financial resources of households, education market.

JEL Classification: D 1, D 14, G 21, P 36.

© Лєщина Ю.В., 2016

Ю. В. Лещина
старший преподаватель
Национальная академия Национальной гвардии Украины
yvtarasenko@mail.ru

МОДЕРНИЗАЦИЯ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Раскрыто значение и целевой характер программы государственной социальной помощи семьям с детьми, которая стала основой развития предложений по модернизации финансового обеспечения системы высшего образования, основанная на рыночных отношениях и инструментах финансового рынка. Украинская система взаимоотношений сформировалась на традициях коммунистической идеологии времён СССР и не отвечает вызовам современности, исходя из этого формирование национального либерального государства требует радикальных реформ во всех сферах, причём центральным вопросом всех реформ должна быть идея о гражданском обществе и свободах, которые невозможны без рыночных отношений. На данном этапе по отчётам МВФ в Украине отсутствует рыночная система, поэтому именно создание свободного рынка является приоритетом в реформах, а ключевым вопросом среди них является создание рынка в сфере образования. Учитывая финансовые возможности государства и домохозяйств, предложено создание новой модели финансового обеспечения высшего образования, которая позволит решить вопрос доступности высшего образования для различных социальных слоёв населения. Эта модель включает этапы аккумуляции денежных средств, которые формируются за счет части денежных выплат программы государственной социальной помощи семьям с детьми и добровольных взносов домохозяйств в течение длительного времени, этап инвестирования этих средств, который позволяет им оставаться на финансовом рынке и становиться основой для развития ребёнка, а также этап выплат накопленных средств для финансирования высшего образования, который совпадает со вступлением в высшее учебное заведение.

Ключевые слова: финансирование высшего образования, финансовые ресурсы домохозяйств, рынок образовательных услуг.

JEL Classification: D 1, D 14, G 21, P 36.

Постановка проблеми. Велике соціальне розшарування, втрачання взаємозв'язку між рівнем освіти та розміром заробітної плати – все це лише частина проблем, вирішення яких стоїть перед Україною задля подолання низки соціальних та економічних негараздів, а також підвищення її конкурентоспроможності на світовому ринку. Їхнє вирішення – досить складний процес, ключовим елементом якого виступає реформування системи вищої освіти як одного з основних елементів розвитку людського капіталу та можливості зменшення соціальної нерівності, а саме у питанні доступності вищої освіти для різних соціальних верств населення, що і обумовлює актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем фінансового забезпечення вищої освіти присвячені праці українських та зарубіжних учених, таких як І. Абанкіна (Абанкіна, 2015), Г. Беккер (Becker, 1975), Т. Боголіб (Боголіб, 2006), Х. Боуен (Bowen, 1978), В. Гельман (Гельман, 2008), О. Грішнова (Грішнова, 2009), В. Дмитришин (Дмитришин, 2013), В. Ройтер (Ройтер, 2000), С. Салига (Салига, 2010), О. Стельмах (Стельмах, 2003), О. Тимошенко (Тимошенко, 2008), Т. Шульц (Schultz, 1967).

Мета статті. Обґрунтування положень модернізації механізму фінансового забезпечення вищої освіти, які будуються на необхідності пристосування вищої освіти до ринкових умов та введення індивідуальних накопичувальних рахунків задля фінансування вищої освіти.

Основні результати дослідження. Розвиток методів фінансування дає можливість залучення коштів з різноманітних джерел, але для вищої освіти основними залишаються два: фінансові ресурси держави та домогосподарств. Навантаження на видаткову частину кожного з року в рік зростає. Розглянувши досвід України у державному та приватному освітньому кредитуванні, дійшли висновку, що ці методи себе в нашій країні не виправдовують, практика фінансування вищої освіти підприємствами також не набула поширення. Виходячи з цього все фінансове навантаження для здобуття вищої освіти лежить на державі та домогосподарствах, що обумовлює необхідність оптимізації методів та форм фінансування вищої освіти.

Першою спробою підтримки державою здобуття вищої освіти було введення програми пільгового освітнього кредитування, але ця програма мала низку недоліків, у зв'язку з чим не набула широкого визнання. Для вирішення зазначених проблем пропонується модель системи вищої освіти, яка базується на ринкових відносинах та інструментах фінансового ринку, а саме: пропонується така низка реформ:

1. Перехід від безкоштовної системи вищої освіти до контактної у всіх ВНЗ України, крім тих, які готують кадри для силових відомств (військові академії, поліцейські академії, ВНЗ готують кадри для органів юстиції). При цьому пропонується введення персональної системи грантів на навчання обдарованої молоді з відкритим публічним конкурсом (виставлення умов конкурсу на офіційному сайті МОН, зовнішня комісія з представниками європейських університетів, відкриті списки тих, хто виграв гранти осіб). У той же час передбачається скасування всіх пільг на отримання вищої освіти, що є джерелом корупції (більше того зазначимо, що вища освіта є елітарною, що за своєю глибинною суттю суперечить поняттю пільг).

2. Компенсаторним механізмом передбачається використовувати: пільгове кредитування (ставка повинна бути на рівні інфляції на момент оформлення кредиту в національній валюті всю різницю має компенсувати держава) під державні гарантії (проте гарантії повинні зніматися з тих осіб, які були відраховані за неуспішність), зниження прибуткового податку з батьків, у яких діти навчаються в ВНЗ (наприклад з 13 % до 7 %), відсутність оподаткування ВНЗ і їх свобода в розміщенні рахунків в будь-яких банках України. Можливість ВНЗ вести господарську детальність, в тому числі вкладати надлишок коштів в енергоефективність навчальних будівель, лабораторне обладнання, технопарки, фінансові інструменти, які мають високий рівень волатильності (державні облігації, депозити), а також брати участь у створенні і активному управлінні венчурними фондами. Більше того основна діяльність ВНЗ (гроші, отримані від студентів за навчання та гранти, отримані на наукові дослідження) не повинні обкладатися податками і зборами, а обладнання іноземних виробників має розгальмовати без мит і збору ПДВ.

На рис. 1 подано авторську модель структурно-функціональної побудови руху грошових потоків при модернізації фінансування вищої освіти.

Нова модель включає три ланки відносин: акумуляцію коштів, їх інвестування та виплати, які взаємопов'язані та взаємодіють між собою.

Акумуляція коштів – ключовий момент функціонування, який формується за рахунок його джерел: держави та домогосподарств. Використовуючи досвід Росії, пропонуємо в основу фінансових ресурсів нової моделі фінансування покласти соціальні кошти, які держава виділяє для допомоги сім'ям з дітьми.

Згідно з Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» встановлюється визначена сума коштів, яку сім'я отримує при народженні дитини, залежно від їх кількості. Ці кошти повинні бути витрачені за цільовим призначенням, тобто на потреби дитини, але в Законі не відзначені конкретні напрямки видатків цих коштів. В реалії державна допомога найчастіше витрачається на поточні потреби: виховання та розвиток, під чим розуміють все необхідне – від їжі до іграшок та освітніх закладів. Тобто ці кошти повинні бути спрямовані на допомогу батькам у забезпеченні необхідного мінімуму для її розвитку.

Розмір державної допомоги, як і види програм, різниться залежно від країни. Так, в Іспанії ці кошти складають 1500 євро, в Польщі за народження дитини платять 120 євро, в Німеччині жінка отримує кошти у розмірі 67 % її заробітної плати за останній рік перед пологами, в Естонії отримують близько 310 євро, а у США допомога за народження дитини відсутня («Пособие на ребенка», 2011). Поряд з цими коштами також передбачена державна допомога, яка сплачується раз на місяць у встановленому законом порядку. Але нашої уваги потребують кошти розвитку. В Україні Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» також встановлена ця державна підтримка у розмірі у 2013 р.: на першу дитину – кратний 30 розмірам прожиткового мінімуму; на другу дитину – кратний 60 розмірам прожиткового мінімуму; на третю і кожну наступну дитину – кратний 120 розмірам прожиткового мінімуму. А з 2014 р. розмір цих коштів складає 41280 грн на кожну дитину («Допомога при народженні», 2014).

Призначення цих коштів можна охарактеризувати як кошти, спрямовані на допомогу батькам для розвитку дитини або покращення соціальних умов, необхідних для повноцінного розвитку дитини. Пропонуємо надати цим коштам визначеного цільового характеру, а саме бути спрямованими на здобуття освіти, охорону здоров'я та покращення житлових умов дитини. Зважаючи на це, пропонуємо залучити ці кошти до програми отримання вищої освіти. Також домогосподарства мають можливість робити добровільні внески на користь дитини, що є додатковими джерелами та збільшують можливості досягнення соціальної мети у майбутньому.

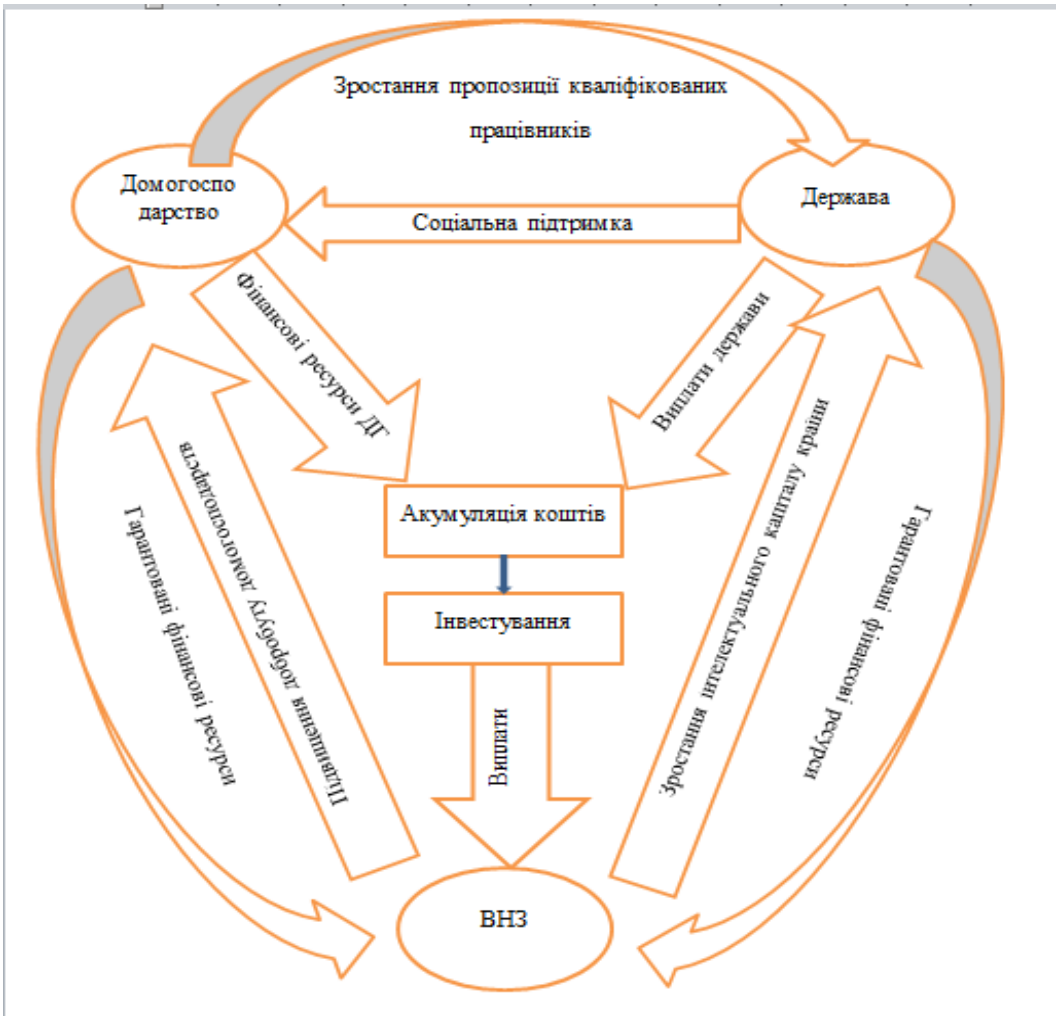

Рис. 1. Структурно-функціональна побудова руху грошових потоків при модернізації фінансування вищої освіти

Джерело: авторська розробка

Після акумуляції коштів протягом часу, доки дитина не закінчить загальноосвітню школу, кошти накопичуються. Зазначимо, що оскільки кошти мають соціальний характер, вони повинні бути захищені від знецінення, що стане підґрунтям для зацікавленості домогосподарств у цій програмі; мають бути забезпечені рівноправність усіх учасників, а також гарантії держави у виплатах по ній.

Інвестиційна стадія одна з ключових. Об'єктами інвестування, в силу нерозвиненості ринку цінних паперів, можуть виступати державні облігації. Відмінністю даної моделі при інвестуванні є визначений термін 17 років та повна капіталізація отриманого доходу у попередньому періоді.

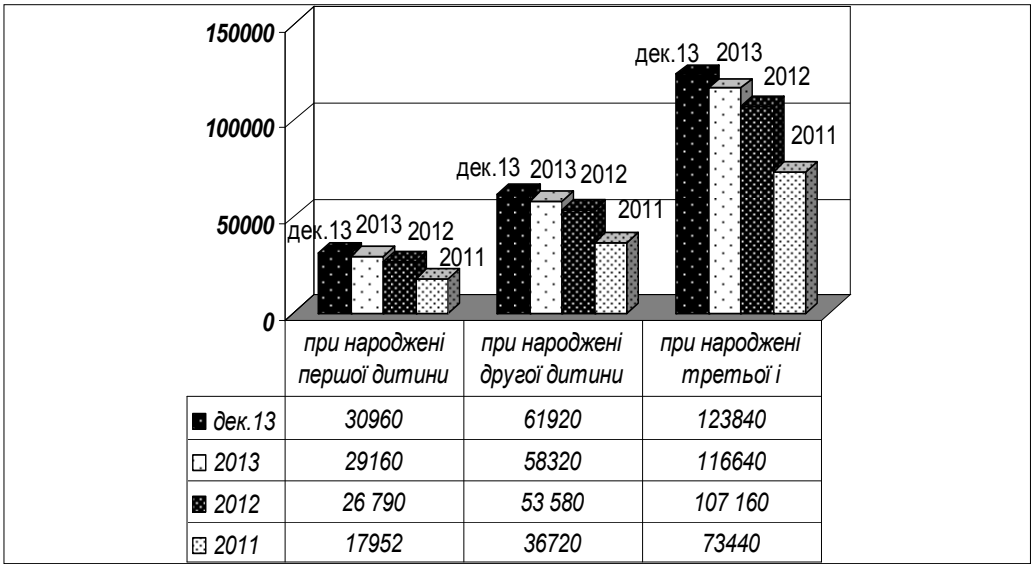

	при народжені першої дитини	при народжені другої дитини	при народжені третьої і
дек.13	30960	61920	123840
2013	29160	58320	116640
2012	26 790	53 580	107 160
2011	17952	36720	73440

Рис. 2. Динаміка коштів розвитку на дитину в Україні
Джерело: (Допомога при народжені дитини – 2014)

Рух фінансових ресурсів забезпечення вищої освіти при введені у механізм фінансування нової моделі фінансування зміниться, зберігаючи при цьому існуючі джерела фінансування. В існуючій моделі фінансування вищої освіти кошти державної допомоги сім'ям, маємо припущення, не доходили до фінансування вищої освіти хоча б з огляду на те, що це великий відрізок часу між двома подіями. Це є першою відмінністю нової моделі, де вказані кошти залучаються до фінансового середовища та «працюють» на майбутнє дитини, що також призводить до припинення прямої співпраці держава – домогосподарство. Новий механізм фінансування вирішить питання доступності освіти, приведе до зменшення ризиків втрати можливості оплачувати вищу освіту. З боку системи вищої освіти перевагами є можливість прогнозування надходження грошових коштів, що дасть змогу установам вищої освіти планувати свої видатки, а також зробить рух фінансових ресурсів прозорим, що зменшує корумпованість вищої освіти.

На індивідуальному рівні початок накопичення коштів співпадатиме з першою виплатою коштів допомоги при народженні дитини. Перший етап – відрахування певної частини коштів (1/4 частини коштів). На початковому етапі розробляється персоналізована програма та відкривається рахунок на ім'я дитини в Ощадбанку. Саме на нього держава перераховує суму допомоги на дитину, а також даний рахунок можуть поповнювати батьки, причому сума мінімального внеску не повинна бути лімітована. Ще однією статтею поповнення депозиту можуть бути бонуси, отримані від виграшу в спортивних змаганнях, олімпіадах школярів, участі в інших рейтингових конкурсах (МАН і т. д.). Більше того, гроші з такого депозиту можуть бути інвестовані банком тільки в державні облігації. З моменту початку накопичення доходи, що отримані за рахунок інвестування, приєднуватимуться до бази нарахування подальших платежів. Такого роду проект необхідно підтримувати соціальною рекламою і розвивати рівень довіри громадян до даного проекту.

Нова модель фінансування базуватиметься на накопичувально-солідарних засадах. Солідарна частина полягає у тому, що кожній дитині держава виділяє рівну частину коштів для її розвитку. Накопичувальна частина складатиметься з поділу коштів на

видаткову частину допомоги та накопичувальну, яка складатиме визначений розмір та накопичуватиметься протягом 17 років. Крім цих коштів, у накопичувальну частину входитимуть індивідуальні внески на користь дитини, що збільшуватиме її можливості на фінансування вищої освіти.

Таке поєднання індивідуальної та суспільної частин матиме таки переваги: поєднання солідарних та індивідуальних коштів вирівнює можливості майбутніх абітурієнтів; формує стабільні фінансові ресурсу для ВНЗ; робить прозорою систему фінансування ВНЗ та контролю за використанням коштів.

Поряд з контрактною формою навчання, на заміну бюджетній формі пропонується розвиток грантового фінансування. Гранти можуть видаватись з різних джерел – як від ВНЗ, так і від незалежних організацій та підприємств. Підкреслимо на адресності виділення грантів. Це ключова особливість ринкової моделі функціонування системи вищої освіти. Однак і в цій моделі є можливість корумпованих схем, а саме виділення грантів по неформальним домовленостям. Єдиний спосіб протистояти даній практиці полягає в прозорих правилах проведення конкурсу (повна інформація на офіційних сайтах, онлайн заявка, обмежений перелік необхідних документів), а також зовнішня незалежна експертиза.

Висновки. З проведеного вище дослідження можна визначити, що запровадження зазначених реформ у фінансуванні вищої освіти, призначенням яких є акумулювання та приріст коштів для розвитку людського капіталу майбутніх поколінь, матиме велике соціальне значення, підвищуватиме ефективність державної підтримки дітей та розширюватиме можливості для побудови соціальної економіки.

Найголовнішим результатом за масштабами держави, який досягається за рахунок введення нової моделі фінансування вищої освіти та неможливий без визначених реформ, це створення ринку освітніх послуг, що дозволить розвиватись українській вищій освіті та підвищити конкурентні позиції на світовому освітньому ринку. Для більш глибинного обґрунтування запропонованих реформ у подальшому необхідно підтвердження економічними розрахунками переваг ринкової моделі для вищої освіти.

Література

1. Абанкина И. В. Образование: устремленность в будущее / И. В. Абанкина // Притяжение образования: Пятые Сабуровские чтения : тез. докл. – М. : Логос, 2015. – С. 188–199.

2. Becker G. S. Human Capital: a Theoretical and Empirical Analysis, with special reference to Education / Gary S. Becker. – 2 nd ed. – New York : National Bureau of Economic Research, 1975. – 268 p.

3. Боголіб Т. М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період : монографія / Т. Боголіб. – К. : Міленіум, 2006. – 506 с.

4. Bowen H. R. Investment in learning / H. R. Bowen. – San-Francisco: Jossey-Bass, 1978. – 475 p.

5. Гельман В. М. Фінансове забезпечення вищої освіти в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / В. М. Гельман. – Донецьк, 2008. – 21 с.

6. Людський капітал України: стан, проблеми, перспективи відтворення : монографія : у 2 ч. / О. А. Грішнова, В. Є. Шедяков, В. М. Лич та ін. ; Київський національний університет будівництва і архітектури. – К. : КНУБА. – 2009. – Ч. 2. – 234 с.

7. Дмитришин М. В. Формування та ефективність фінансового механізму вищих навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / М. В. Дмитришин. – Х., 2013.– 20 с.

8. Ройтер В. Финансирование образования: Международные модели, пути, опыт и мышление [Электронный ресурс] / В. Ройтер. – Режим доступа : http://www.ecsocman.edu.ru/univman/msg/18071517.html.

9. Салига С. Я. Стан і тенденції фінансового забезпечення сфери вищої освіти / С. Я. Салига, В. М. Гельман, Л. І. Кирилова ; Класичний приватний університет. – Запоріжжя : КПУ, 2010. – 55 с.

10. Стельмах О. Особливості франчайзингу та індаументу в системі фінансування вищих навчальних закладів / О. Стельмах // Вісник Тернопільської Академії народного господарства. – 2003. – № 5. – С. 82–87.

11. Тимошенко О. В. Фінансові аспекти конкурентоспроможності вищої освіти в Україні : монографія / О. В. Тимошенко, В. А. Федорова ; Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара. – Дніпропетровськ : Пороги, 2008. – 392 с.

12. Schultz T. W. The Rate of Return in Allocating Investment Resources to Education / Theodore W. Schultz // Journal of Human Resources. – 1967. – Vol. 2 (3). – p. 293–309.

13. Пособие на ребёнка в странах Европы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.domeuropa.eu/womens/27-womens/67-posobiya-na-rebenka-v-stranax-evropy

14. Допомога при народженні дитини – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.i-law.kiev.ua/?p=130

References

1. Abankyna, I. V. (2015). Education: focus on the future. Moskow. Attraction education: Fifth Saburovskye reading, 188-199.

2. Becker, G. S. (1975). *Human Capital: a Theoretical and Empirical Analysis, with special reference to Education (2d ed.).* New York: National Bureau of Economic Research.

3. Boholib, T. N. (2006). *Financial support for the development of higher education in the transformation period.* Kyiv: Millennium.

4. Bowen, H. R. (1978). *Investment in learning.* San-Francisco: Jossey-Bass.

5. Gelman, V. N. (2008). Financial support for higher education in. (Master's thesis). Zaporizhzhia National University under Ministry of Education and Science of Ukraine, Donetsk.

6. Grishnova, A. A., & Shedyakov, V. E., & Leach, V. M. (2009). *Human Capital Ukraine: state, problems and prospects playback:* in 2 ch. Kyiv: KNUCA.

7. Dmytryshyn, M. V. (2013). Formation and effectiveness of the financial mechanism of higher education institutions. (Master's thesis). Kharkiv National Economic University, Kharkiv.

8. Reuter, B. (2000). Financing education: The International model, ways, experience and thinking. Retrieved from http://www.ecsocman.edu.ru/univman/msg/18071517.html.

9. Salyha, S. J. (2010). Status and trends of financial provision of higher education. Zaporizhzhia: CPU.

10. Stelmach, A.N. (2003). Features of franchising and endowment in the system of financing of higher educational institutions. Ternopil. *Herald of the Ternopil Academy of National Economy*, 82-87.

11. Tymoshenko, O.V. (2008). *Financial aspects of competitiveness higher education in Ukraine.* Dnipropetrovsk, Porohy.

12. Schultz, T.W. (1967). The Rate of Return in Allocating Investment Resources to Education. Texas. *Journal of Human Resources*, Vol. 2 (3), 293-309.

13. *Benefit to the child in the countries of Europe* (2011). Retrieved from http://www.domeuropa.eu/womens/27-womens/67-posobiya-na-rebenka-v-stranax-evropy

14. *Help the child at birth* (2014). Retrieved from http://www.i-law.kiev.ua/?p=130

УДК 336.71: 659.126

М. С. Рахман
кандидат економічних наук, доцент
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
rahmanms@yandex.ua
Д. В. Мангушев
кандидат економічних наук, доцент
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
mangushev@online.ua

МАРКЕТИНГОВІ ІННОВАЦІЇ ЯК ЗАСІБ ВДОСКОНАЛЕННЯ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ

Високий ступінь політизації економіки України призвів до загострення проблем в банківському секторі, який сьогодні практично припинив виконувати свою функцію кредитування бізнесу. Для ефективного функціонування банківської системи, в умовах зростаючої конкуренції і комерціалізації банківської діяльності, її управління передбачає: об'єктивне визначення поточного і бажаного стану, скоординоване управління фінансовими ресурсами, розробку гнучких стратегій, вибір інноваційних управлінських рішень, розвиток нових сегментів, банківських послуг і методів обслуговування.

Мета статті полягає у дослідженні впливу маркетингових інновацій на стабілізацію й розвиток банківської системи України в умовах політичної, економічної та соціальної кризи.

В статті розглянуто своєрідність банківських послуг з точки зору маркетингу, процес створення банківського продукту та фактори, що на нього впливають. Проведено дослідження сучасного стану структури та динаміки основних показників розвитку банківської системи України, виділені причини та проблеми. На основі розглянутої моделі ділової репутації, складових репутаційного капіталу та процесу формування «синтетичного підходу» до клієнта запропоновані шляхи стабілізації банківської системи України.

Проаналізовані елементи банківського маркетингу: рівень процентних ставок, вплив різноманітних рейтингів та динаміку конкурентних позицій ПАТ «Акцент-Банку»; побудовано прогнозні моделі розвитку його окремих фінансових показників методом багатоканальної авторегресії.

Обґрунтовано висновки. З метою покращення банківського маркетингу запропоновано: підтримку ефективної системи комунікацій, інноваційну діяльність для залучення клієнтів, розробку реальних стимулів щодо зростання національних заощаджень та інвестування в розвиток економіки.

Ключові слова: маркетинг, банківський продукт, репутаційний капітал, рейтинг, інновації, прогноз.

JEL Classification: G 21; G 24; O 16; O 32.

M. S. Rakhman
Ph. D. (Economics), Associate Professor
V. N. Karazin Kharkiv National University
rahmanms@yandex.ua
D. V. Mangushev
Ph. D. (Economics), Associate Professor
V. N. Karazin National University
mangushev@online.ua

MARKETING INNOVATIONS AS A MEANS OF IMPROVING BANKING SERVICES IN UKRAINE

Highly politicized economy of Ukraine has aggravated the problems in the banking sector which is currently not operating as a lending agent. In order to provide effective operation of the banking system in terms of increasing competition and commercialization of banking activities, its management presupposes the following: objective determination of the current and desired state, coordinated management of financial resources, development of flexible strategies, selection of innovative management solutions, development of new segments, banking services and service methods.

The purpose of the article is to study the impact of marketing innovations on the stabilization and development of the Ukrainian banking system in terms of political, economic and social crisis.

© Рахман М. С., Мангушев Д. В., 2016

The article considers peculiarities of banking services in terms of marketing, the process of creating a banking product and the factors influencing it. A current state, the structure and dynamics of the main indicators of the development of the banking system of Ukraine have been studied. Its causes and problems have been determined. On the basis of the examined business reputation model, elements of reputational capital and the process of formation "synthetic approach" to customer were proposed as well as the ways to improve the banking system of Ukraine.

The elements of bank marketing have been examined: the level of interest rates, the effect of various ratings and the dynamics of the competitive position of "Accent-Bank" JSC. By using the method of multichannel autoregression there have been developed forecast models of its particular financial indicators.

Conclusions. The following can be suggested to improve bank marketing: maintaining an efficient communications system and innovative activities for attracting customers, developing real incentives for the growth of national savings and investment in the economy.

Keywords: marketing, banking product, reputational capital, rating, innovations, forecast.

JEL Classification: G21; G24; O16; O32.

М. С. Рахман
кандидат экономических наук, доцент
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
rahmanms@yandex.ua
Д. В. Мангушев
кандидат экономических наук, доцент
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
mangushev@online.ua

МАРКЕТИНГОВЫЕ ИННОВАЦИИ КАК СРЕДСТВО УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ БАНКОВСКИХ УСЛУГ УКРАИНЫ

Высокая степень политизации экономики Украины привела к обострению проблем в банковском секторе, который сегодня практически прекратил выполнять свои функции кредитования бизнеса. Для эффективного функционирования банковской системы в условиях возрастающей конкуренции и коммерциализации банковской деятельности, её управление предусматривает: объективное определение текущего и желаемого состояния, скоординированное управление финансовыми ресурсами, разработку гибких стратегий, выбор инновационных управленческих решений, развитие новых сегментов, банковских услуг и методов обслуживания.

Цель статьи заключается в исследовании влияния маркетинговых инноваций на стабилизацию и развитие банковской системы Украины в условиях политического, экономического и социального кризиса.

В статье рассмотрено своеобразие банковских услуг с точки зрения маркетинга, процесс создания банковского продукта и факторы, которые на него влияют. Проведено исследование современного состояния структуры и динамики основных показателей развития банковской системы Украины, выделены причины и проблемы. На основе рассмотренной модели деловой репутации, составляющих репутационного капитала и процеса формирования «синтетического подхода» к клиенту предложены пути стабилизации банковской системы Украины.

Проанализированы элементы банковского маркетинга: уровень процентных ставок, влияние разнообразных рейтингов и динамики конкурентных позиций ПАТ «Акцент-Банка»; построены прогнозные модели развития его отдельных финансовых показателе методом многоканальной авторегрессии.

Обосновано выводы. С целью улучшения банковского маркетинга предложено: поддержка эффективной системы коммуникаций, инновационная деятельность для привлечения клиентов, разработка стимулов возрастания национальных сбережений и инвестирования в развитие экономики.

Ключевые слова: маркетинг, банковский продукт, репутационный капитал, рейтинг, инновации, прогноз.

JEL Classification Code: G21; G24; O16; O32.

Постановка проблеми. Високий ступінь політизації економіки України призвів до загострення проблем в банківському секторі, який сьогодні практично припинив виконувати свою функцію кредитування бізнесу й увійшов у перманентну кризу, тягнучи за собою донизу загальну економічну ситуацію. Інституціональне становлення банківської системи, безумовно, впливає на формування розвиненого ринкового середовища, адже система акумулювання, нагромадження і перерозподіл фінансових потоків вимагає

професіональної спеціалізації для задоволення попиту учасників ринку (Фінансова звітність банків України, 2015).

Метою банківського маркетингу є «забезпечення фінансової стійкості комерційного банку як умови отримання стабільних доходів» (Лютий, 2009) а з точки зору менеджменту: «створення необхідних умов для пристосування до вимог ринку, підвищення конкурентоспроможності й прибутковості» (Кириченко, 2002) «інтенсифікації дій банку щодо отримання позитивних вражень про банк і його діяльність» (Полторак, 2003).

Аналіз останніх досліджень. Проблемам банківського маркетингу присвячені праці вчених: Н. Вудока, П. Гембла, Я. Гордона, О. Грищенка, І. В. Гіленка, О. А. Кириченка (Кириченко, 2002), С. Кубіва, І. О. Лютого (Лютий, 2009), О. О. Солодкої, Г. Л. Макарової, В. А. Полторака (Полторак, 2003), А. В. Нікітіна (Нікітін, 2001), Л. Ф. Романенко (Романенко, 2007), В. Т. Севрука, І. О. Спіцина, Я. О. Спіцина, М. Стоуна, В. О. Ткачука (Ткачук, 2006), Є. А Уткіна, Д. В. Завадської, Л. В. Жердецької, Л. В. Кузнєцової (Завадська, 2010) та ін.

Мета статті полягає у дослідженні впливу маркетингових інновацій на стабілізацію й розвиток банківської системи України в умовах політичної, економічної та соціальної кризи.

Постановка завдання. Кон'юнктура ринку банківських послуг України залежить від світових криз, циклічного розвитку національної економіки, зростаючої ролі конкуренції та глобалізації, вимагає приділяти більше уваги питанням маркетингу з метою забезпечення фінансової стійкості як умови отримання стабільних доходів, створення не обхідних умов для пристосування до вимог ринку, підвищення конкурентоспроможності й прибутковості.

В умовах національної економіко-політичної кризи та зростаючої конкуренції банківських установ виникає необхідність вдосконалення маркетингових інструментів щодо банківських послуг та банківського продукту, реорганізації структур, розробки гнучких ринкових стратегій, проведення сегментації ринку банківських послуг, розвитку нових його сегментів, послуг та методів обслуговування.

Основні результати дослідження. Сучасний комерційний банк можна розглядати як підприємство з виробництва спеціальних послуг на фінансовому і грошово-кредитному ринках (Лютий, 2009), яке глибоко проникає у всі сфери економіки, активно обслуговує та впливає на всі економічні та соціальні процеси в країні. А. В. Нікітін та Л. Ф. Романенко (Нікітін, 2001), (Романенко, 2007) підкреслюють, що специфіка банківської діяльності та банківського продукту (абстрактність, грошова форма вираження, договірний характер відносин з покупцями, протяжність в часі використання банківського продукту або послуги) накладають відбиток на маркетинг у банківській сфері, який «постає як особлива галузь маркетингу сфери послуг, що створює, формує та розвиває свій продукт». З точки зору маркетингу, послуги, що пропонуються банком, можна поділити на дві групи (Романенко, 2007):

- які приносять банку прибуток (видача кредитів, довірчі операції, консультаційно-посередницькі послуги і т. д.);
- пов'язані із залученням тимчасово вільних коштів населення, підприємств і організацій (депозитні послуги, ведення рахунків і т. д.).

Однорідні банківські послуги, надані клієнтам і об'єднані за певними ознаками, формуючись на основі банківських технологій і операцій, становлять банківський продукт (рис. 1) (Рахман, 2015). Нерідко користування однією банківською послугою спонукає до необхідності споживання додаткових сервісних пропозицій. Банківський продукт, набуваючи форми товару, не ізолюється в ринковому середовищі, а тому банки зацікавлені у можливості надавати повноцінний комплекс послуг для задоволення попиту клієнтів, а іноді й випереджати і формувати цей попит, що вимагає додаткової активності на ринку.

Якість банківських продуктів (послуг) – це сукупність властивостей щодо умов їхньої купівлі-продажу (% ставки, порядки надання, повернення, погашення, зняття), що при однаковому призначенні продукту і кількісному обсязі грошей відрізняє їх для клієнтів (Ткачук, 2006).

Фактори, що визначають якість банківського продукту:

- лояльність споживача;
- частка ринку;

- вищі дивіденди для інвесторів;
- лояльні службовці;
- нижчі витрати;
- менша вразливість до цінової конкуренції;
- сприйняття строків обслуговування (Завадська, 2010).

Інформаційне поле маркетингової інформаційної системи може охоплювати всі види даних про ринки фінансових послуг і тенденції розвитку економіки в цілому, всі види відомостей, що характеризують становище банку на ринках, у тому числі стосовно конкурентів, а також дані про розміщення банком ресурсів для зміни становища на ринках і досягнення стратегічних цілей (Нікітін, 2001).

Рис. 1. Процес формування банківських продуктів і послуг надання клієнтам банківських продуктів

Інституціональне становлення банківської системи, безумовно, впливає на формування розвиненого ринкового середовища, адже система акумулювання, нагромадження і перерозподіл фінансових потоків вимагає професіональної спеціалізації для задоволення попиту учасників ринку. До початку 2000-х років в Україні було сформовано дуже ефективну й привабливу банківську систему, за рахунок якої було заведено великий обсяг кредитних ресурсів у корпоративний та споживчий сектори. Нинішній стан банківської системи України характеризується: девальвацією національної валюти (зниження курсу гривні до основних іноземних валют майже в 3 рази), яка спровокувала населення вилучати гроші з банків; зниженням ліквідності, різким погіршенням якості активів і необхідністю реструктуризації боргових зобов'язань банків; зменшенням довіри до банківських установ та зниженням попиту на певні банківські продукти тощо. У 2013–2014 рр. українська банківська система «увійшла в перманентну кризу, тягнучи за собою донизу загальну економічну ситуацію, та практично припинила виконувати свою функцію кредитування бізнесу» (Фінансова звітність банків України, 2015). Динаміка розвитку банківської системи України та структурні зміни з 2008 р. представлено на рис. 2.

Станом на 01.01.2015 р. у Державному реєстрі банків зареєстровано 181 банк, з яких 163 банки мали банківську ліцензію (в тому числі три державні – АТ «Ощадбанк», АТ «Укрексімбанк», ПАТ «Держзембанк»), в тому числі 51 банк за участю іноземного капіталу та 19 банків – зі 100 % іноземним капіталом, діяло 14 банківських груп (Фінансова звітність банків України, 2015).

Лише 137 банків станом на 01.08.2015 р. мали банківську ліцензію, з яких 40 за участю іноземного капіталу та 18 банків – зі 100 % іноземним капіталом. Найбільше банків було розташовано в розвинених промислових регіонах України та в м. Києві. За даними річного звіту НБУ капітал банків України за 2014 рік збільшився на 13,7 % і на кінець року становив 192,6 млрд грн, 15,1 % становили пасиви. Статутний капітал у 2014 році становив 185,2 млрд грн, з темпом приросту 5,7 %. За 2014 рік частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків України зменшилася на 5,5 % до 34,0 % (Фінансова звітність банків України, 2015).

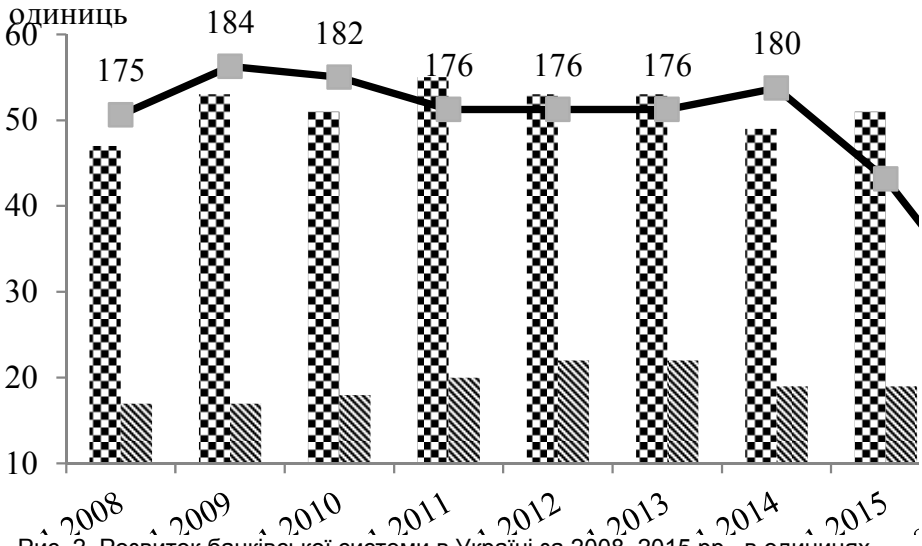

Рис. 2. Розвиток банківської системи в Україні за 2008–2015 рр., в одиницях
Джерело:складено автором за матеріалами (Фінансова звітність банків України, 2015)

Регулятивний капітал банків зменшився за 2014 рік на 7,8 % до 188,9 млрд грн, частка статутного капіталу (складова основного капіталу) в структурі регулятивного капіталу зменшилася до 59,2 з 65,7 % на 01.01.2014 р. Натомість частка субординованого боргу (складова додаткового капіталу) у регулятивному капіталі зросла з 11,4 до 17,6 % на 01.01.2014 р., а частка внесків за незареєстрованим статутним капіталом (складова основного капіталу) – до 9,1 проти 5,5 % (Фінансова звітність банків України, 2015). Рівень адекватності регулятивного капіталу банківського сектору за 2014 рік зменшився до 15,60 проти 18,26 % за минулий період, що пов'язано насамперед зі зменшенням регулятивного капіталу.

Зростання основних показників діяльності банківського сектору за підсумками 2014 року відбулося лише за рахунок курсової переоцінки активів та зобов'язань банків через зниження курсу гривні до основних іноземних валют. Діяльність банківського сектору була збитковою. За 2014 рік збиток банківського сектору становив 53,0 млрд грн (рис. 3). Від'ємний фінансовий результат діяльності банків переважно було сформовано банками І групи, що кредитували масштабні проекти та понесли значні втрати від окупації АР Крим та ситуації на сході України (Фінансова звітність банків України, 2015).

Актуальним для українських банків залишається питання підвищення якості капіталу, щоб він повною мірою виконував захисну функцію щодо банківських ризиків. Разом із сприятливою для українського експорту зовнішньою кон'юнктурою відбувалося активне зростання економіки, що призвело до погіршення управління ризиками та до низької якості кредитних портфелів (Фінансова звітність банків України, 2015), (Рахман, 2015). Результати проявилися в період глобальної кризи 2008–2009 років, коли короткі спекулятивні гроші були швидко виведені з українського ринку.

Розробляючи стратегію, банківська система серед інших суб'єктів фінансового ринку вирішує важливе завдання консолідації усіх бізнес-процесів для досягнення стратегічних цілей в умовах динамічної зміни зовнішнього середовища (Дмитришин, Благун, 2014).

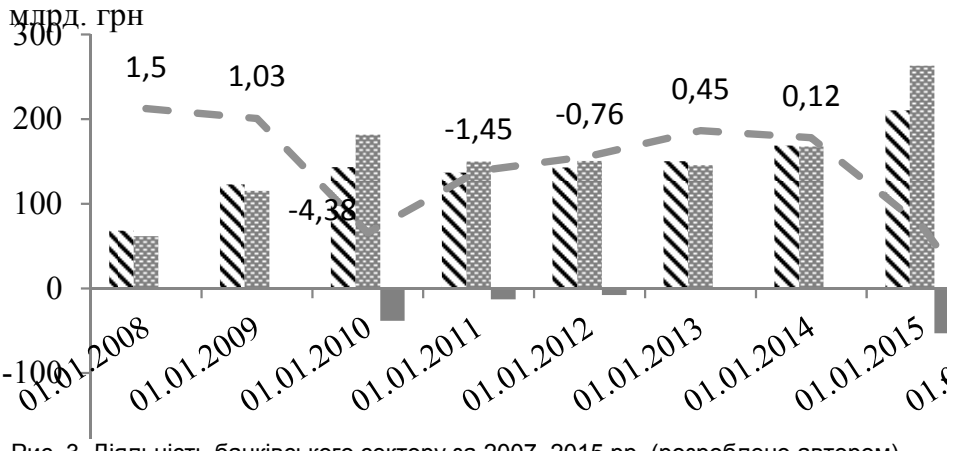

Рис. 3. Діяльність банківського сектору за 2007–2015 рр. (розроблено автором)
Джерело: складено автором за матеріалами (Фінансова звітність банків України, 2015)

Конкурентні процеси, що відбуваються в банківській сфері, демонструють підтвердження слів гуру японського маркетингу Міцуакі Сімагуті (Денисова, 2005): «Сучасний маркетинг – це не війна. Це любов … до своїх клієнтів, задоволення їх потреб. Принципове перенесення акценту – ми не боремося з конкурентом, намагаючись погіршити його ситуацію на ринку, а боремося за клієнта і цим підвищуємо свої позиції».

Останні роки характеризуються різким падінням рівня довіри населення до банківських установ, що «в сучасній світовій практиці пояснюється недостатнім рівнем такого цінного на сьогоднішній день активу, як ділова репутація чи його вартісне вираження – репутаційний капітал» (Семів, Куценко, 2014). О. С. Дзямулич наводить таке визначення репутаційного капіталу: «це результат прийняття, знання і довіри до дій фірми в ринкових умовах, який виростає із іміджу фірми, її репутації, соціальної відповідальності бізнесу, відносин споживчої лояльності і внутрішньофірмових відносин персоналу» (Дзямулич, 2014).

Репутаційний капітал сьогодні є ідеальним інструментом забезпечення високої конкурентоздатності банків в умовах нестабільності та підвищеної ринкової конкуренції. Найбільш вживаною на сьогоднішній день, структурною моделлю ділової репутації є модель RepTrak®, що розроблена колективом дослідників Reputation Institute під керівництвом Ч. Дж. Фомбруна (Дзямулич, 2014), (The RepTrak™ System), в основу моделі покладено створення позитивного відношення у зацікавлених сторін (стейкхолдерів) в діяльності суб'єкта господарювання (клієнти, партнери, інвестори, працівники, ЗМІ тощо) за рахунок комплексу основних бізнес-характеристик сучасного суб'єкта господарювання (нові продукти / послуги, умови праці, соціальність, корпоративне управління, ефективне управління ризиками, інновації, довіра, лідерство та ін.), що у кінцевому результаті сприятиме набуттю конкурентних переваг і підвищенню фінансових результатів.

Однією із значущих маркетингових цілей комерційного банку, на думку І. О. Лютого та О. О. Солодкої (Лютий, Солодка, 2009), є формування та підтримка бажаного іміджу серед цільових клієнтів, бізнес-партнерів, органів влади та самоврядування, а також широкої громадськості. Метою політики керівництва банку і діяльності всіх його служб має стати залучення клієнтури шляхом завоювання їх довіри, вдосконалення комплексу маркетингу для розширення сфери збуту своїх послуг та завоювання ринку, участь у професійних організаціях та установах, соціальна відповідальність, інформаційна прозорість та зростання одержуваного прибутку. Враховуючи специфіку функціонування банківського бізнесу, основною метою нарощення репутаційного капіталу банківських установ є підвищення конкурентоспроможності, яка, відповідно, приведе до зросту його дохідності та ринкової вартості, тобто покращення фінансового результату (рис. 4).

Рис. 4. Структура репутаційного капіталу для банківських установ України
Джерело: розроблено автором

У той же час низький рівень репутаційного капіталу банку чи його негативна ділова репутація призводять до виникнення репутаційного ризику, що є дуже небезпечним для діяльності банків, оскільки може призвести до настання інших видів ризиків, зокрема це ризик ліквідності, який є одним з найнебезпечніших для банків (Куценко, 2014).

В умовах конкуренції найкращі результати буде мати той, хто точніше врахує всі чинники взаємодії банку і клієнта, і в першу чергу – розмаїтість потреб клієнта, які потребують постійного оновлення інформації щодо зміни вподобань і потреб клієнта, тобто створення «синтетичного підходу» (рис. 5).

Маркетинговою складовою при реалізації даної мети є створення та підтримання ефективної системи комунікацій, що дозволяє постійно перебувати в інформаційній взаємодії із зазначеними особами. Сучасним напрямком розвитку реклами в банку є використання BTL-технологій. Реклама, крім традиційних засобів, – ATL-технології (above the line – «над рисою») – традиційні способи продажів (пряма реклама) включає так звані BTL-технології (below the line – «під рискою»), які відносять до нетрадиційних способів продажів (непряма реклама). BTL-технології включають заходи прямого маркетингу (direct marketing), стимулювання збуту (salespromotion), подієвий маркетинг (event marketing) та ін. (Карчева, 2014).

Причинами зростання популярності BTL-технологій у світі є: падіння ефективності традиційних засобів просування;

– зміна структури продажів (розвиток системи самообслуговування). У місцях продажів приймається від 60 до 80 % рішень про здійснення покупки. При використанні BTL-технологій продажі ростуть в 2–4 і до 10 разів;

– в порівнянні з традиційною рекламою в ЗМІ BTL-комунікації сприймаються набагато позитивніше (Карчева, 2014).

BTL – це порівняно новий, додатковий, унікальний інструмент реалізації рекламної стратегії банку з метою підвищення обізнаності споживачів про банківський продукт (послугу), із залученням споживачів в комунікацію. Необхідно прагнути до того, щоб традиційні ЗМІ (пряма реклама) або BTL- та PR-акції взаємно доповнювали одна одну.

Рис. 5. Формування «синтетичного підходу» до клієнта

Джерело: розроблено автором

BTL – це порівняно новий, додатковий, унікальний інструмент реалізації рекламної стратегії банку з метою підвищення обізнаності споживачів про банківський продукт (послугу), із залученням споживачів в комунікацію. Необхідно прагнути до того, щоб традиційні ЗМІ (пряма реклама) або BTL- та PR-акції взаємно доповнювали одна одну.

Головним елементом банківського маркетингу протягом останніх років є в основному маніпулювання процентною ставкою за депозитами. Кожен банк прагне запропонувати якомога вищу депозитну ставку (табл. 1) (Bankografo.com, 2015). На 01.12.2015 р. середня ставка (Mean) за класичними строковими депозитами в Україні становила від 18,13 до 19,47 % в гривні та від 6,40 до 7,40 % в дол. США. Ставки ПриватБанку та дочірнього підприємства ПАТ «Акцент-Банку» перевищували середній рівень на 2 та 3 % відповідно.

Таблиця 1.

Депозитні ставки за класичними строковими депозитами на 01.12.2015 р., у %

Банк	Гривня			Долар США		
	3	6	12	3	6	12
ПриватБанк	20,00	21,00	22,00	8,50	9,50	10,50
А-Банк	21,50	22,50	23,50	9,00	10,00	11,00
Середня ставка (Mean)	18,13	18,94	19,47	6,40	6,79	7,40
Стандартне відхилення (SD)	3,45	3,25	3,17	2,71	3,10	3,03

Джерело: (Bankografo.com, 2015)

Про ефективність реалізації механізму банківського маркетингу свідчать отримання певних рейтингових позицій банку в динаміці, оскільки рейтинг враховує найбільш важливі показники з відкритих джерел інформації, що впливають на вибір клієнта банку для здійснення вкладу або отримання іншого банківського продукту. За оцінками Асоціації українських банків рейтингові позиції комерційних банків (Асоціація українських банків) визначаються за такими показниками:

- загальні активи або валюта балансу;
- кредитно-інвестиційний портфель;
- депозити фізичних осіб;
- капітал банку;
- фінансовий результат (Асоціація українських банків).

Згідно з рейтингами Асоціації українських банків (Асоціація українських банків) ПАТ «Акцент-Банк» за розміром активів на 01.01.2015 р. відноситься до III групи (до 3 млрд грн) та займав 44-те місце серед 158 банків. Проти 59-го місця серед 180 банків в 2014 році та входив до IV-групи (табл. 2) (Фінансова звітність банків України, 2015), (Асоціація українських банків).

Таблиця 2.

Зміни рейтингових позицій ПАТ «Акцент-Банку» за 2010–2014 р.

Показник	Роки				
	2010	2011	2012	2013	2014
Фінансовий результат	115	114	61	35	22
Активи	93	82	66	59	44
Депозити фізичних осіб	90	63	46	31	27
Група	IV	IV	IV	IV	III
Кількість банків в групі, од	115	117	115	122	33
Кількість банків всього, од.	175	175	175	180	158

Джерело: (Асоціація українських банків)

Разом з А-банком в 2015 р. до III-групи потрапили ІндустріалБанк, ВієсБанк, МарфінБанк, Банк Національний кредит, причому розрив між ВієсБанком і А-Банком доволі значний в групі. На 01.07.2015 р. основними конкурентами А-Банку є банк «АРКАДА», Банк Національний кредит, Укрбізнесбанк, Банк «ФОРВАРД», Кредит Європа Банк, які займають вищі позиції в III-групі (рис. 6) (Фінансова звітність банків України, 2015). Найбільша частка іноземної валюти в структурі активів становить у Кредит Європа банк (78,2 %), Віес Банк (50,8 %), Укрбізнесбанк (42,6 %) ІндустріалБанк та МарфінБанк (по 40,7 та 40,5 % відповідно). Найменша частка іноземної валюти в структурі активів АРКАДА – 0,2 %.

Рейтинг ранжування банків Міністерством фінансів України (Міністерство фінансів України) відбувається на підставі комплексної оцінки стресостійкості та лояльності їх вкладників від 1 до 5 балів по кожному показнику залежно від розподілу значень показників за вибіркою банків (табл. 3) (Міністерство фінансів України). А-Банк стійко утримує позиції загального рейтингу в 2014–2015 рр. на рівні 2,64–2,69, причому лояльність клієнтів значно зросла з 3,40 в 2014 до 4,6, що дозволило підвищити частку ринку банківських послуг з 0,3 до 0,51 %.

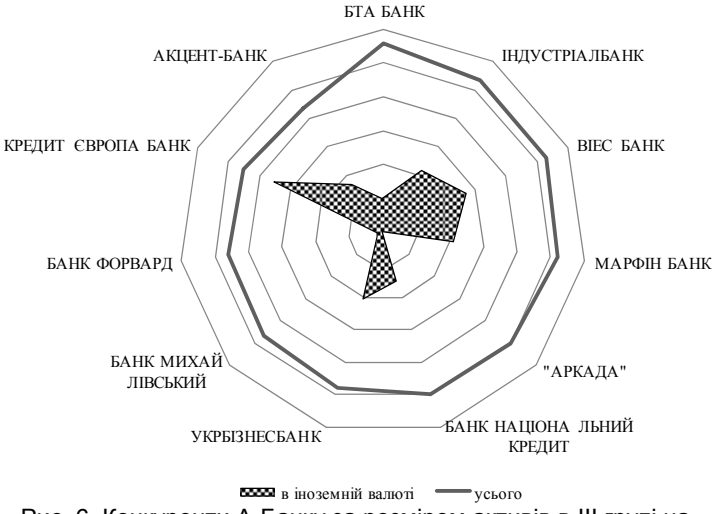

Рис. 6. Конкуренти А-Банку за розміром активів в III групі на 01.07.2015 р., у тис. грн. (побудовано автором)

Джерело: Складено автором за матеріалами (Фінансова звітність банків України, 2015)

Таблиця 3.

Динаміка комплексної оцінки стресостійкості та лояльності вкладників ПАТ «Акцент-Банку»

Періоди	Загальний рейтинг	Стресо стійкість	Лояльність	Корекція аналітиків	Місце за розміром активів (НБУ)
31.12.2013	2.93	3.2	4,0	–0.67	76
31.12.2014	2,67	2.6	3.4	–0.33	61
01.04.2015	2.64	2.4	3.4	–0.25	51
01.10.2015	2.69	2.38	4.6	–0.8	44

Джерело: Складено автором за матеріалами (Міністерство фінансів України.)

Маркетинг в банківській сфері спрямовується на вивчення ринку кредитних ресурсів, аналіз фінансового стану клієнтів і прогнозування на цій базі можливостей залучення вкладів у банки, змін у діяльності банку. Для прогнозування основних показників діяльності ПАТ КБ «Акцент-Банку» за 2010 – II квартал 2015 р. на основі методу багатоканальної авторегресії Marketing Analitic 6 (додаток Prediktor) було обрано: «Активи», «Власний капітал», «Кошти клієнтів» та «Прибуток». Для обраних рядів методом лінійного тренду побудовано кореляційну матрицю, де світлий рівень відповідає високій кореляції, а темний – низькій, оскільки було обрано декілька рядів, діаграма має блокову структуру. На діагоналі розташовані автокореляційні функції для кожного ряду, поза діагоналлю – спільні кореляційні функції (рис. 7).

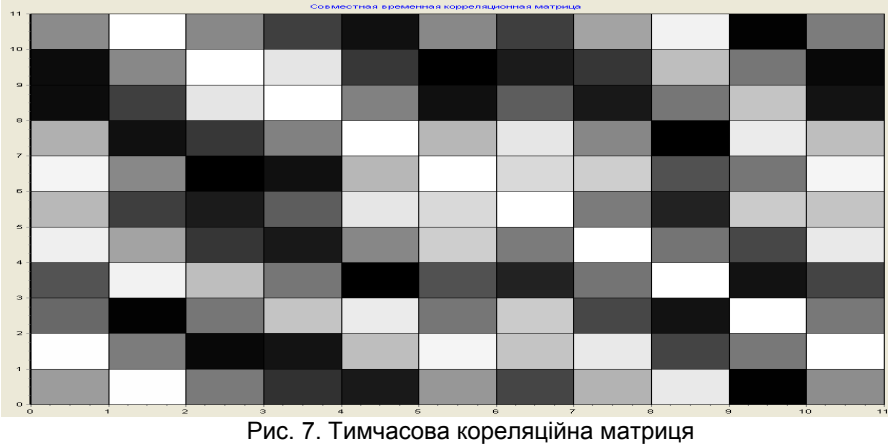

Рис. 7. Тимчасова кореляційна матриця

Джерело: розроблено автором

При авторегресії 2 та довірительному інтервалі 0,7 маємо такі моделі прогнозу обраних рядів. Незначні розриви спостерігаються у прогнозуванні показника «Активи» на 2016–2017 рр. (рис. 8).

Керівництву банку слід звернути увагу на збільшення власного капіталу (рис. 9) та залучення коштів клієнтів (рис. 9–10), оскільки результати оптимістичного та песимістичного прогнозів мають значні розриви, що свідчить про те, що при стабілізації економіки та курсу, мотивації та гарантій вкладників до інвестицій в національну економіку та інноваційний розвиток банківської сфери прогноз може бути здійсненим.

Конкурентні стратегії більшості банків мають інноваційну спрямованість та зайняті пошуком нових ніш і оригінальних способів просування банківських продуктів для завоювання любові клієнта. В українських банках більшість нововведень здійснюються в руслі світової тенденції розвитку банківського бізнесу, найбільш поширеними вважаються:

– зміна структури та виду банківської організації, що передбачає об'єднання як нових, так і традиційних технологій та інструментів, самообслуговування, дистанційне обслуговування, телефонні центри;

– віртуальні банківські та фінансові технології: управління банківськими рахунками, готівкові розрахунки, електронний підпис, складання договорів;

– комплексне використання нових інформаційних і комунікаційних технологій для електронного та змішаного маркетингу;

– нові можливості внутрішнього контролю та аудиту;

– зміни у кваліфікації працівників: продукт-менеджер, консультант, спеціаліст по трансакціях і консультаціях (Нікітін, 2001).

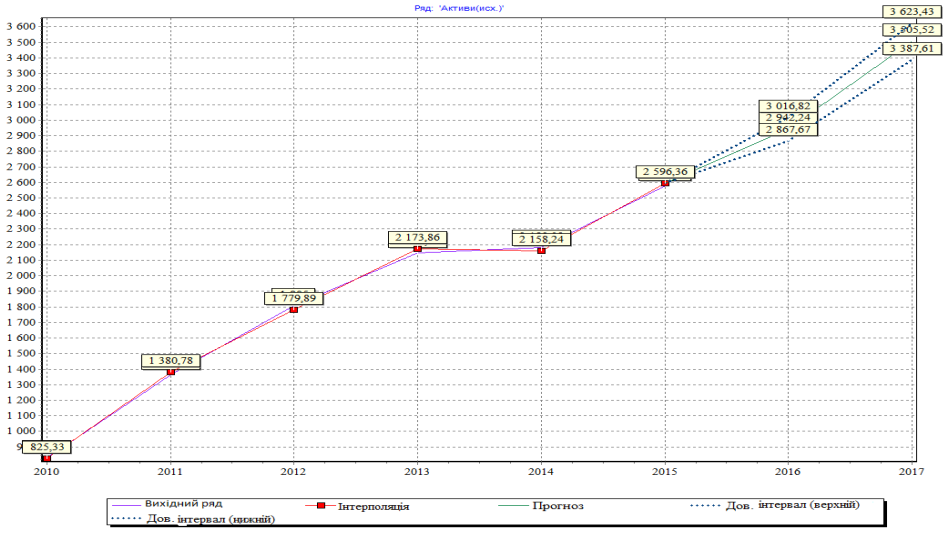

Рис. 8. Результати прогнозу «Активи», млн грн

Джерело: розроблено автором

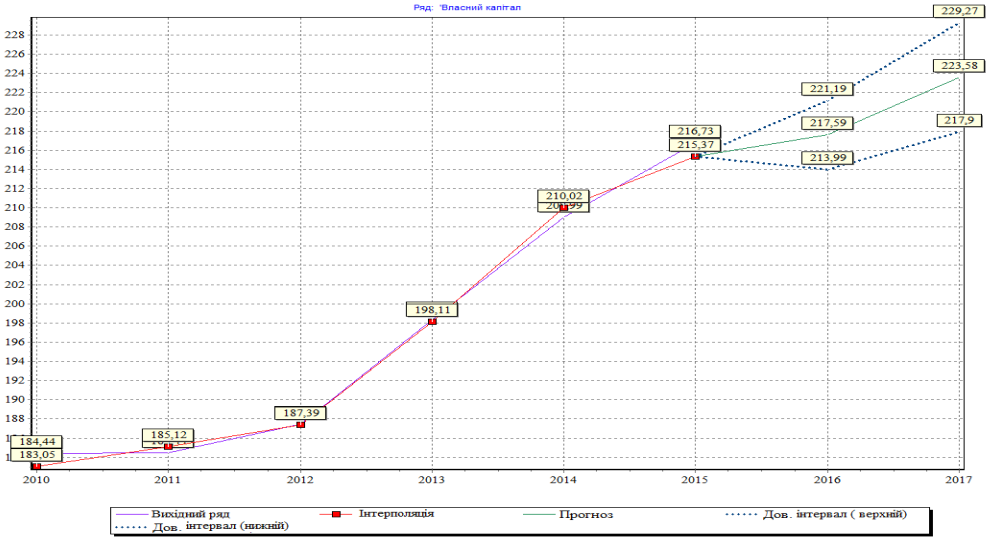

Рис. 9. Результати прогнозу «Власний капітал», млн грн

Джерело: розроблено автором

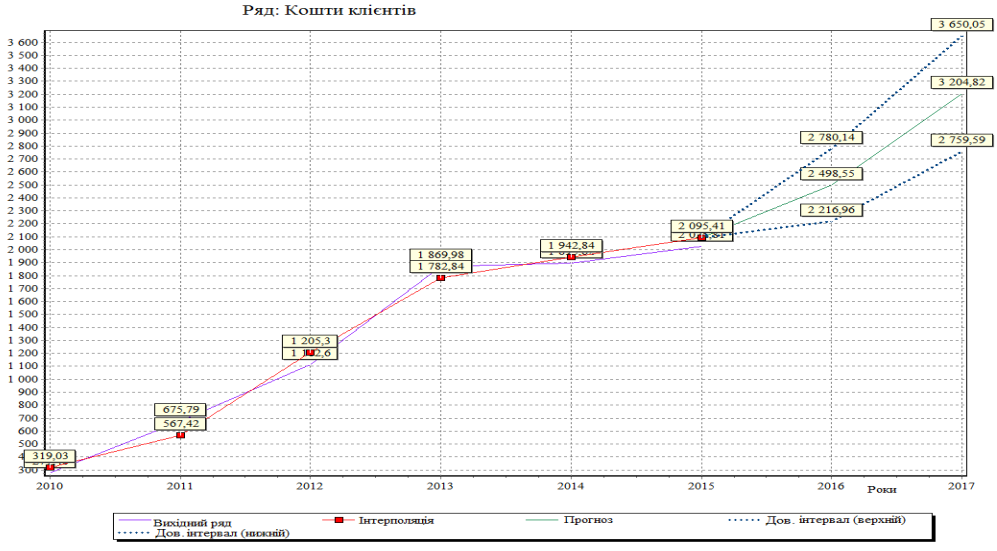

Рис. 10. Результати прогнозу «Кошти клієнтів», млн грн

Джерело: розроблено автором

Висновки. Найголовнішою проблемою сучасних комерційних банків України є забезпечення фінансової стійкості банківської системи взагалі. У зв'язку з цим, для подальшого нормального функціонування банківської системи необхідно подумати не лише про кредити МВФ, а й про їхнє повернення. Сьогодні треба звертати головну увагу на стимули щодо національних заощаджень, і в цьому має допомогти широке застосування маркетингових інструментів в банківській сфері.

У сучасних умовах інформаційного суспільства інноваційна діяльність банків – це цілеспрямований постійний процес аналізу інноваційних можливостей та пошуку нових ідей і впровадження їх в конкретні нові та більш досконалі продукти, послуги, технології, організацію управління, входження з ними на конкурентний ринок і завоювання ринку.

Для залучення клієнтів банківським установам потрібно спрямувати свої маркетингові дослідження та планування стратегії розвитку на:

– покращення свого іміджу та рівня довіри клієнтів;
– всебічне застосування інтерактивного банківського обслуговування;
– реалізацію програм корпоративної соціальної відповідальності, що відображають надійність та прозорість ведення бізнесу;
– високу якість послуг, що відповідають вимогам сучасності та задоволенню клієнтів банку;
– надання інформації про свої інвестиційні підрозділи та можливості.

Література

1. Фінансова звітність банків України. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=359492
2. Лютий І. О. Банківський маркетинг : підручник / І. О. Лютий, О. О. Солодка. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 776 с.
3. Кириченко О. А. Банківський менеджмент : навчальний посібник / О. А. Кириченко, І. В. Гіленко, С. Роголь, С. В. Сиротян, О. Нємой. – К. : Знання-Прес, 2002– 438 с.
4. Маркетингові дослідження : навчальний посібник / В. А. Полторак. – К. : Центр учбової літератури, 2003. – 387 с.
5. Нікітін А. В. Маркетинг у банку / А. В. Нікітін. – К. : КНЕУ, 2001. – 170 с.
6. Романенко Л. Ф. Банківський маркетинг : курс лекцій / Л. Ф. Романенко, А. В. Коротєєва Відкритий міжнародний ун-т розвитку людини «Україна». – К. : Університет «Україна», 2007. – 170 с.
7. Рахман М. С., Маркетингове дослідження кон'юнктури ринку банківських послуг України / М. С. Рахман, Д. О. Поцелуєва. // М. І. Туган-Барановський: творча спадщина та сучасна

економічна наука: матеріали міжнародної науково-практичної конференції до 150-річчя з дня народження М. І. Туган-Барановського (15–16 жовтня 2015 року) відп. ред. О. І. Давидов – Х. : Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – 523 с. – С. 234–241.

8. Ткачук В. О. Маркетинг у банку : навчальний посібник / В.О. Ткачук. – Тернопіль: Синтез-Поліграф, 2006. – 225 с.

9. Завадська Д. В. Маркетинг у банку : теорія та методологія / Д. В. Завадська, Л. В. Жердецька, Л. В. Кузнєцова. – Одеса: Атлант, 2010. – 717 с.

10. Дмитришин Л. І. Розробка механізму формування стратегій управління банківською системою України / Л. І. Дмитришин, І. І. Благун // БІЗНЕСІНФОРМ – № 11. –2014. – С. 238–243.

11. Денисова Д. Очень высокое чувство такта. Интервью с Самвелом Аветисяном / Д. Денисова // Эксперт. – М. – 2005. – № 42. – 7–13 ноября. – С. 48.

12. Семів Л. К. Формування стратегії управління репутаційним капіталом банківських установ / Л. К. Семів, К. В. Куценко // БІЗНЕСІНФОРМ. – 2014. – № 8. – С. 253–257.

13. Дзямулич О. С. Репутаційний капітал як основа репутаційної системи суб'єктів підприємництва / О. С. Дзямулич – Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки. – 2014. – Вип. 9–1. – Ч. 4. – С. 52–55.

14. The RepTrak™ System Electronic resourse // Reputation Institute. – Режим доступу : http://www.reputationinstitute .com/thought-leadership/the-reptrak-system

15. Куценко К. В. Вплив рівня репутаційного капіталу на конкурентоспроможність банків / К. В. Куценко // Інвестиції: практика та досвід. – 2014. – № 17. – С. 69–71.

16. Карчева І. Я. Теоретичні та практичні аспекти забезпечення ефективності інноваційної діяльності банків / І. Я. Карчева // БІЗНЕСІНФОРМ – № 6. – 2014. – С. 343–347.

17. Bankografo.com [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.plus.bankografo.com/reports/depozyty-2015-december-analitychnyj-ogliad-bankiv.html

18. Асоціація українських банків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.aub.com.ua.

19. Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua.

References

1. National Bank of Ukraine. (2015) Retrieved from http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=359492

2. Liutyj, I. O. (2009). *Bank marketing : Textbook*. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury, (in Ukrainian)

3. Kyrychenko, O. A. (2002). *Banking Management : Textbook*. Kyiv : Knowledge Press. (in Ukrainian)

4. Poltorak, V. A. (2003). *Market research : Textbook*. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury. (in Ukrainian)

5. Nikitin, A. V. (2001). *Marketing in bank*. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)

6. Romanenko, L. F. (2007). *Bank marketing: lectures*. Open International University of Human Development "Ukraine". Kyiv: Universytet "Ukraina"(in Ukrainian)

7. Rakhman, M.S., Potseluieva, D. O. (2015, October, 15-16) Market Research conjuncture banking market Ukraine. Tugan-Baranowski, artistic heritage and modern economic science. Proceedings of the International Scientific Conference for the 150th anniversary of Tugan-Baranowski. Kharkiv : Vydavnytstvo KhNU imeni V. N. Karazina, 234–241 (in Ukrainian)

8. Tkachuk, V.O. (2006) Marketing in bank: textbook. Ternopil': Syntez-Polihraf, (in Ukrainian).

9. Zavads'ka, D. V. (2010) *Bank Marketing : Theory and Methodology*. Odesa: Atlant, (in Ukrainian)

10. Dmytryshyn, L. I., Blahun I. I. (2014) Development mechanism management strategies forming the banking system of Ukraine. *BIZNESINFORM, 11,* 238 –243 (in Ukrainian)

11. Denisova, D. (2005, November, 7–13). Very high sense of tact. Interview with Samvel Avetisyan. *Expert 42,* 48.(in Russian)

12. Semiv, L. K., Kutsenko K. V. (2014) Formation reputation capital management strategy of banks. *BIZNESINFORM 8,* 253 –257 (in Ukrainian).

13. Dziamulych, O. S. (2014). Reputation capital as basis reputation systems of subjects of business *Naukovyj visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu Ekonomichni nauky*, *vol. 9–1, Chastyna 4,* 52–55 (in Ukrainian)

14. The RepTrak™ System. Reputation Institute. Retrieved from http://www.reputationinstitute .com/thought-leadership/the-reptrak-system

15. Kutsenko, K. V. (2014). Influence of the level of reputation capital on the bank's competitivness *Investytsiyi: praktyka ta dosvid 17.*, 69–71 (in Ukrainian)

16. Karcheva, I. Ya. (2014). Theoretical and practical aspects of the effectiveness of innovation banks. BIZNESINFORM 6, 343–347 (in Ukrainian)

17. Bankografo.com Retrieved from http://www.plus.bankografo.com/reports/depozyty-2015-december-analitychnyj-ogliad-bankiv.html (in Ukrainian)

18. Association of Ukrainian Banks Retrieved from http://www.aub.com.ua. [in Russian]

19. Ministry of Finance of Ukraine Retrieved from http://vvv.minfin.gov.ua. (in Ukrainian)

УДК 336.71.078.3

Н. О. Дорошенко
кандидат економічних наук, доцент
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
ec-science@karazin.ua

ВНУТРІШНІЙ КОНТРОЛЬ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ БАНКІВСЬКИМИ РИЗИКАМИ

Актуальність дослідження визначається необхідністю постійного вдосконалення процесу управління та контролю банківської діяльності. Мету статті автор визначає як дослідження головних проблем, що притаманні сучасній банківській діяльності з боку внутрішнього контролю, та запропонування заходів щодо покращення внутрішнього контролю задля мінімізації якомога більшої кількості ризиків у банках. Досягненню визначеної мети сприяло вирішення таких завдань, а саме: визначення та класифікування мети внутрішнього контролю; виявлення основних моментів, недотримання яких негативно впливатиме на ефективність усіх засобів з мінімізації ризиків; виявлення нових неконтрольованих ризиків у банківській діяльності, що виникають у зв'язку з сучасним розвитком багатьох галузей життєдіяльності; проведення аналізу аудиторських перевірок на предмет обсягів їх покриття та викладення змісту оцінки організації внутрішнього контролю. В статті розглядається сучасний стан банківської системи України, за результатами аналізу якого доведена необхідність внутрішнього контролю. Автор виділив негативні чинники, що впливають на ефективність засобів з мінімізації ризиків та можуть привести банк до критичного фінансового стану. У ході дослідження аргументовано, що фрагментарний підхід аудиторських перевірок недоцільно використовувати, бо процес внутрішнього контролю таким чином не досягає своєї мети, а саме: забезпечення належного рівня надійності і стійкості банку. Класифіковано цілі процесу внутрішнього контролю. Сформульовано нові неконтрольовані ризики, притаманні банківській діяльності. Викладено зміст оцінки організації внутрішнього контролю. Запропоновано загальні заходи щодо покращення внутрішнього контролю в банківській системі.

Ключові слова: ризик, банки, контроль, оцінка, криза.
JEL Classification: G 10, G 20, G 21.

N. O. Doroshenko
Ph. D. (Economics), Associate Professor
V. N. Karazin Kharkiv National University
ec-science@karazin.ua

INTERNAL CONTROL IN BANK RISK MANAGEMENT SYSTEM

Relevance of the study is determined by the need for continuous improvement in the process of management and control of banking. An author is defining the goal of article to research the main problems that are inherent to the modern bank activity in terms of internal control and to offer the action in order to improve internal control for minimization of bank risks as much as possible. The achievement of certain goal was assisted by settlement of following tasks: definition and classification of the aim of internal control; determining basic moments the violation of which will negatively influence the efficiency of all ways for minimizations of risks; revealing new uncontrolled risks in bank activity which appear due to modern development of many vital activities; realization of audit controls analysis in order to define their coverage size and evaluation of organization of internal control. In the article the modern state of the banking system of Ukraine is examined, and by results of analysis the necessity of internal control for minimizing of all types of bank risks is proved. An author pointed out negative factors which influence the efficiency of means for minimizations of risks and can bring a bank over to the critical financial condition. During the research it was proved that fragmentary approach of public audits is not expedient to use, because the process of internal control in that way does not reach the aim, namely providing of the proper level of reliability and stability of bank. The aims of process of internal control are classified. New out-of-control risks which are inherent to bank activity are set up. The essence of estimation of organization of internal control is set out. General measures as to the improvement of internal control in the bank system were offered.

Keywords: risk, banks, control, evaluation, crisis**.**
JEL Classification : G 10, G 20, G 21.

© Дорошенко Н. О., 2016

Н. А. Дорошенко
кандидат экономических наук, доцент
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
ec-science@karazin.ua

ВНУТРЕННИЙ КОНТРОЛЬ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ БАНКОВСКИМИ РИСКАМИ

Актуальность исследования определяется необходимостью постоянного совершенствования процесса управления и контроля банковской деятельности. Цель статьи автор определяет как исследование основных проблем, которые присущи современной банковской деятельности, со стороны внутреннего контроля и предложение способов улучшения внутреннего контроля для минимизации как можно большого количества рисков в банках. Достижению этой цели способствовало решение следующих заданий, а именно: определение и классификация цели внутреннего контроля; выделение основных действий, невыполнение которых негативно влияет на эффективность всех способов минимизации рисков; выявление новых неконтролированных рисков в банковской деятельности, которые возникают в связи с современным развитием большинства отраслей жизнедеятельности; проведение анализа аудиторских проверок на предмет охвата и определение содержания оценки организации внутреннего контроля. В статье рассматривается современное состояние банковской системы Украины, на основании которого доказана необходимость внутреннего контроля для минимизации всех видов банковских рисков. Автор выделил отрицательные факторы, которые влияют на эффективность способов по минимизации рисков и могут привести банк к критическим показателям финансового состояния. В ходе исследования аргументировано, что фрагментарный подход аудиторских проверок нецелесообразно использовать, поскольку процесс внутреннего контроля, таким образом, не достигает своей цели, а именно обеспечению соответствующего уровня надежности и стабильности банка. Классифицировано цели процесса внутреннего контроля. Сформулированы новые неконтролированные риски, которые присущи банковской деятельности. Изложено содержание оценки организации внутреннего контроля. Предложены общие способы улучшения внутреннего контроля в банковской системе.

Ключевые слова: риски, банки, контроль, оценка, кризис.
JEL Classification: G 10, G 20, G 21.

Постановка проблеми. Банківська система є кровотворчою системою, яка живить всю економіку країни, а саме: забезпечує розрахунки між фізичними та юридичними особами, банками, підприємствами та державою, сприяє залученню коштів вкладників, їх подальше надання позичальникам як кредитних ресурсів та своєчасний розрахунок як з позичальниками, так і з вкладниками. Це можливо лише за умови довіри усіх суб'єктів економічних відносин до банків та прозорої діяльності Національного банку. У 2014–2015 рр. банківська система України зустрілась із найбільш глибокою кризою за часи свого існування. До початку поточної кризи, станом на 01.01.2014 р., банківська система налічувала 180 установ. Протягом 2014 року кількість платоспроможних банків скоротилася до 163 банків, а у 2015 році НБУ визнав неплатоспроможними ще 46 банків. Таким чином, платоспроможними на початок 2016 року є 117 банків (Національний банк України [НБУ], 2016).

Аналіз діяльності українських банків в період нестабільності та криз дає змогу дійти висновку, що недостатні зусилля з виявлення й оцінки ризиків сприяли виникненню проблем у сфері внутрішнього контролю та пов'язаних з ними втрат в деяких кредитних організаціях. В окремих випадках, орієнтуючись на потенційно високу прибутковість операцій за певними інструментами, керівництво банку не вважало за необхідне ретельно оцінити відповідні ризики і формувати достатні ресурси на здійснення поточного моніторингу, а також оцінку схильності до ризиків. До втрат призводила і нездатність керівництва переглядати оцінки ризиків у міру зміни операційного середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти ризик-менеджменту розглянуті в наукових роботах багатьох закордонних та українських авторів. Серед них (Койлі, Сінки, Грюнинг, 2003). Дослідженням питань аналізу, управління та мінімізації банківських ризиків займалися (Примостка, Чуб, Карчева, 2011), (Павлюк, 2012), (Мороз, 2000) та інші науковці-економісти. Але питання внутрішнього контролю в системі управління ризиками на сьогоднішній день ще недостатньо повно вивчено та проаналізовано і потребує подальшого розгляду та дослідження. Нагальна необхідність постає саме зараз в умовах фінансової кризи, коли більшість банків з усіх сил підтримує основні нормативні показники.

Мета статті, завдання та методологія дослідження. Саме тому автор ставить перед собою за мету дослідити основні проблеми, які притаманні сучасній банківській

діяльності з боку внутрішнього контролю та запропонувати заходи щодо покращення внутрішнього контролю задля мінімізації якомога більшої кількості ризиків у банках. Для досягнення визначеної мети слід вирішити такі завдання:

– визначити та класифікувати цілі внутрішнього контролю;

– виділити основні моменти, недотримання яких негативно впливає на ефективність усіх засобів з мінімізації ризиків;

– виявити нові некотрольовані ризики у банківській діяльності, що виникають у зв'язку з сучасним розвитком багатьох галузей життєдіяльності;

– провести аналіз аудиторських перевірок на предмет обсягів їх покриття;

– викласти зміст оцінки організації внутрішнього контролю.

За допомогою аналітичної методології та методологій пізнання і оцінювання можна досягти певних результатів у дослідженні обраної теми.

Основні результати дослідження. Ризики банківської діяльності в Україні залишаються на високому рівні, а саме: зберігаються високі регуляторні і валютні ризики, значна концентрація наданих кредитів, низька якість активів, зростають прострочена заборгованість та портфель цінних паперів, що посилює залежність банківської системи від стану державного бюджету, вкрай обмеженою є ресурсна база, слабкою – інституційна структура, недостатньо дієвою – політика реанімації проблемних банків за відсутності ринку проблемних боргів, неефективна нормативно-правова база.

З точки зору банку, ризик – це потенційна можливість недоотримання доходів або зменшення ринкової вартості капіталу банку внаслідок несприятливого впливу зовнішніх або внутрішніх факторів. Такі збитки можуть бути прямими (втрата доходів або капіталу) чи непрямими (накладення обмежень на здатність банку досягати своїх бізнес-цілей).

З метою здійснення банківського нагляду Національний банк України виділив дев'ять категорій ризику, а саме: кредитний ризик, ризик ліквідності, ризик зміни процентної ставки, ринковий ризик, валютний ризик, операційно-технологічний ризик, ризик репутації, юридичний ризик та стратегічний ризик. Ці види ризиків не є взаємовиключними. Будь-який банківський продукт або послуга може наражати банк на кілька ризиків (Павлюк, 2012).

На тлі погіршення платіжної дисципліни позичальників зростає частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитного портфеля. Якщо станом на 01.01.2014 р. цей показник дорівнював 7,7 % загалом по банківській системі, то на 01.01.2015 р. він зріс до рівня 13,5 %, а станом на 01.01.2016 р. сягнув межі 22,1 % (НБУ, 2016).

Система внутрішнього контролю може служити ефективним джерелом оцінок, але її можливості в цьому відношенні не використовувалися в багатьох банках, які опинилися в скрутному становищі. Цьому могло сприяти поєднання трьох чинників:

– розрізненість в підході до виконання аудиторських перевірок у разовому порядку;

– нерозуміння процесів операційної діяльності;

– недостатність подальшого контролю при виявленні проблем.

Науковий та практичний досвід автора показує, що фрагментарний підхід до контролю став результатом насамперед розробки програм внутрішнього контролю у вигляді серії ізольованих перевірок щодо конкретних видів операцій в рамках одного і того ж підрозділу банку. Через роздробленість цього процесу співробітники служби внутрішнього контролю не розуміють повністю процесів, що протікають в сфері операційної діяльності. Якщо при проведенні аудиту для аудиторів передбачалася можливість простежити за цими процесами від початку до кінця (наприклад, провести аналіз окремої угоди з моменту її ініціювання аж до стадії надання фінансової звітності), то такий підхід дозволив би аудиторам краще розуміти процеси, що відбуваються.

Ми вважаємо, що система ефективних заходів внутрішнього контролю – критично важлива складова частина управління банком. Вона є основою для їх безперебійного функціонування.

Система дієвих заходів внутрішнього контролю повинна сприяти виконанню цілей і завдань кредитної організації, досягненню банком довгострокових орієнтирів прибутковості й підтримці достовірної фінансової і управлінської звітності. Така система забезпечує дотримання банком законодавства, розробленої банком політики, планів, внут-

рішніх правил і процедур, а також знижує ризик непередбачених втрат або нанесення збитку репутації банку.

За даними Базельського комітету, типові порушення у сфері контролю, які відзначалися у випадках з банками, що опинилися в скрутному становищі, можна згрупувати за п'ятьма категоріями:

1. недостатність належного адміністративного нагляду й підзвітності, а також нездатність формування міцних традицій контролю у рамках банку;

2. недостатнє розуміння і оцінка ризику деяких видів банківської діяльності;

3. відсутність або неефективність ключових структур і видів діяльності в області контролю, таких як розмежування обов'язків і повноважень, перевірка й аналіз ходу виконання операційної діяльності;

4. недоліки, що стосуються передачі інформації між різними рівнями управління у межах банку, особливо при передачі повідомлень про проблемні ситуації вгору по вертикалі управління;

5. неефективні програми аудиторських перевірок і діяльність зі здійснення моніторингу.

Головні цілі процесу внутрішнього контролю, на нашу думку, можна класифікувати за такими категоріями:

– ефективність і дієвість заходів що здійснюються. Процес внутрішнього контролю повинен сприяти тому, щоб усі співробітники банку діяли ефективно і сумлінно для досягнення поставлених цілей, не допускати невиправданих витрат і не ставити інші інтереси поперед інтересів банку;

– достовірність, повнота і своєчасність фінансової і управлінської інформації (інформаційні завдання). Інформаційні завдання пов'язані з підготовкою своєчасних, достовірних й істотно важливих повідомлень, необхідних для ухвалення рішень у рамках кредитної організації. Вони пов'язані також з потребою в достовірних звітах, що надаються раді директорів, акціонерам та іншим зовнішнім сторонам. Інформація має бути достатньою за якістю і об'ємом для того, щоб користувачі могли покладатися на цю інформацію при ухваленні рішень;

– дотримання чинного законодавства і нормативних актів (завдання із дотримання встановлених нормативів діяльності) спрямоване на те, щоб забезпечити в ході виконання банківської діяльності дотримання вимог органів нагляду, а також політики і процедур банку.

Ми вважаємо, що процес внутрішнього контролю, який в історичному плані слугував механізмом для відвертання помилок і випадків шахрайства, нині повинен набути масштабного характеру, охопивши усі ризики банку. Більше того, раціонально організований процес внутрішнього контролю має критично важливе значення для забезпечення здатності банку виконувати свої статутні цілі й підтримувати фінансову стійкість.

Оскільки банки діють у сфері ризикового підприємництва, необхідно, щоб ризики виявлялися і оцінювалися на постійній основі. З позицій внутрішнього контролю в ході оцінки ризиків слід виявляти і оцінювати внутрішні та зовнішні чинники, які можуть негативно позначатися на виконанні завдань, пов'язаних з функціонуванням банку, інформаційним забезпеченням і дотриманням встановлених вимог. Цей процес повинен охоплювати усі банківські ризики і здійснюватися на усіх рівнях у рамках організаційної структури банку. Він відрізняється від процесу управління ризиками, який зазвичай зосереджується переважно на аналізі стратегічних напрямів операційної діяльності, що розробляються з метою максимізації віддачі з урахуванням співвідношення між мірою ризику і доходністю операцій.

При ефективній оцінці ризиків виявляються і розглядаються внутрішні чинники (складність організаційної структури банку, характер його діяльності тощо), а також зовнішні чинники (коливання економічної кон'юнктури, зміни в промисловості і досягнення у сфері технології виробництва). Ефективній оцінці ризиків підлягають як вимірювані, так і невимірювані їх складові з урахуванням витрат, пов'язаних із здійсненням контролю і вигод, що ним забезпечуються.

Процес оцінки ризиків включає виявлення їх міри з тим, щоб визначити, які підлягають контролю. Що стосується контрольованих ризиків, то банку слід вирішити, чи погоджуватися з цими ризиками, чи ні, або визначити рівень, до якого він зміг би їх мінімізувати за допомогою заходів контролю. Щодо неконтрольованих ризиків банк

також повинен приймати рішення – чи погоджуватися з цими ризиками або скоротити обсяг відповідних операцій, а може, і зовсім відмовитися від них.

Щоб зберігати дієвість оцінок ризиків а, отже, і системи внутрішнього контролю, керівництву слід здійснювати на постійній основі оцінку ризиків, що впливають на досягнення поставлених цілей, і приймати необхідні дії з урахуванням умов і обставин, що змінюються. При цьому може виникати необхідність в перегляді заходів внутрішнього контролю з тим, щоб враховувати належним чином будь-які нові або раніше такі, що не контролювалися ризики. До них можуть бути віднесені:

- операційне середовище, що змінилося;
- нові або вдосконалені інформаційні системи;
- напрями діяльності, що характеризуються швидким зростанням;
- розширення або придбання операційних підрозділів за кордоном.

Таким чином, у міру впровадження нових фінансових операцій банку доводиться оцінювати нові фінансові інструменти і ринкові угоди, а також розглядати пов'язані з ними ризики. Зазвичай ці ризики легше за все зрозуміти при розгляді впливу різних сценаріїв на грошові потоки і доходність фінансових інструментів і угод.

Отже, діяльність зі здійснення контролю має бути складовою частиною повсякденної діяльності банку. Для ефективної системи внутрішнього контролю потрібно встановлення належної структури контролю у поєднанні з визначенням відповідних заходів на кожному рівні операційної діяльності. Ці заходи повинні охоплювати: здійснення необхідного контролю за діяльністю відділів і підрозділів, контроль за збереженням матеріальних активів, перевірка дотримання лімітів схильності ризикам і подальший контроль у разі їх недотримання, система розмежування повноважень і ухвалення рішень.

На нашу думку, виключно важливий напрям діяльності банку – створення і використання адміністративних інформаційних систем, що охоплюють увесь спектр його діяльності. Банки повинні повністю усвідомлювати організаційні вимоги, вимоги внутрішнього контролю, пов'язані з обробкою інформації в електронній формі. Негативний вплив на ухвалення управлінських рішень може робити недостовірна інформація, що є результатом неправильно розроблених і слабо контрольованих інформаційних систем.

Основним завданням внутрішнього контролю можна вважати мінімізацію ризиків банківської діяльності, забезпечення належного рівня надійності і стійкості банку.

Надійна система внутрішнього контролю повинна сприяти ефективному і результативному здійсненню операцій, забезпечити достовірність фінансової звітності та звітності про дотримання нормативів, а також вимог чинних законодавчих і нормативних актів та стратегії діяльності організації. При перевірці на відповідність цим вимогам системи внутрішнього контролю керівництво повинне врахувати стан загальної системи контролю у рамках усієї організації, порядку і практики виявлення оцінки і попередження несприятливої дії чинників ризику, відповідність вимогам існуючої системи управлінської інформації, а також дотримання таких методів контролю, як порядок підписання документів, підтверджень і вивіряння даних. Контроль з вивіряння звітних даних особливо важливий в тих випадках, коли є розбіжності в методиці оцінки або системах, які використовуються в оперативних підрозділах, безпосередньо зайнятих в операціях (front office), і в операційних підрозділах з оформлення операцій (back office).

Внутрішній контроль і внутрішній аудит – це процедури, які доповнюють одна одну, але є принципова відмінність внутрішнього аудиту від контролю. Процедура внутрішнього контролю спрямована на виявлення помилок у банківській діяльності, в складанні звітності та відповідності уставним документів. У свою чергу, внутрішній аудит – це, перш за все, оцінка серйозності виявлених у процесі контролю помилок і запропонування дій щодо їх усунення. Окрім того, внутрішній аудит аналізує ефективність проведення контролю. Саме тому оцінка організації внутрішнього контролю з боку служби внутрішнього аудиту, на нашу думку, включає в себе процес ознайомлення, документування, оцінки та тестування роботи системи внутрішнього контролю.

Глибина і періодичність перевірок внутрішнього аудиту мають бути посиленими, якщо виявляються слабкі місця і серйозні проблеми. Для забезпечення належної організації системи внутрішнього контролю служба внутрішнього аудиту має бути залучена до процесу розробки фінансового продукту по можливості якомога раніше.

Банк повинен забезпечити систему внутрішнього контролю за ключовими напрямами діяльності. Наприклад, при оформленні звітності й обробці інформації про

досконалі операції у банку має бути в наявності сформульований у письмовій формі і затверджений порядок роботи з ведення звітності про операції, перевірки дотримання підрозділами затверджених планів і принципів роботи, аналізу циклу обробки операцій, включаючи розрахунки, з метою забезпечення цілісності і точності даних обліку і звітності, що направляється на адресу керівництва. Оскільки кредитні операції банків зазвичай складають левову частину активних операцій, необхідно піддавати перевірці порядок задоволення кредитних заявок з метою належного виявлення чинників ризику з конкретних фінансових продуктів і суворого дотримання встановленого порядку здійснення операцій. У зв'язку з цим необхідно враховувати сукупний розмір кредитного ризику з боку певного партнера, що виникає в ході угод, які оформлюються через банк.

Висновки. Таким чином, дослідження вищезгаданої групи проблем дозволили зробити такі висновки:

– на думку автора, на перше місце системи управління ризиками необхідно ставити організаційно-управлінський напрям, який включає створення ефективної організаційної структури, здатної забезпечити управління ризиками на усіх етапах банківської діяльності, і контроль за рівнем ризику за допомогою створення системи внутрішнього контролю з боку служби внутрішнього контролю;

– впровадження новітніх систем управління банківськими ризиками зажадає від банку реорганізації структури управління кредитною установою, що пов'язане з необхідністю створення нової структурної одиниці усередині банку, яка покликана займатися питаннями оцінки банківських ризиків і розробкою стратегії управління ризиками;

– діяльність зі здійснення контролю має бути складовою частиною повсякденної діяльності банку. Внутрішні аудитори повинні піддавати аудиторській перевірці і перевіряти стан практичних заходів з управління ризиками і проведення внутрішнього контролю на регулярній основі з періодичністю, яка ґрунтується на ретельній оцінці чинників ризику;

– вважаємо за необхідне впровадити в практику кожного комерційного банку розкриття певного переліку інформації для зовнішніх користувачів, що забезпечує прозорість діяльності банку. Це допоможе оцінювати кількісну сторону, часові межі й імовірнісні характеристики грошових потоків банку в майбутньому. В силу динамічності фінансових ринків, на яких банки здійснюють операції, а також під впливом збільшеної конкуренції в глобальному масштабі та технологічних нововведень структура ризиків банку може змінюватися досить швидко. Тому користувачам фінансової інформації потрібні зведення про методи оцінки ризикових позицій, що приймаються банком, які зберігають своє актуальне значення з часом і досить точно відбиваються на рівні чутливості до змін функціонування ринку;

– подальше вивчення питань ризикованої банківської діяльності залишається завжди актуальним, оскільки засоби мінімізації ризиків потребують постійного вдосконалення. У подальших дослідженнях доцільно приділити увагу розробці алгоритмів проведення операцій при визначеному та невизначеному рівнях ризику.

Література

1. Основні показники банківської діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798

2. Грюнинг Х. ван, Анализ банковских рисков. / Х. ван Грюнинг, С. Брайович Братанович пер. с англ. – М : Издательство «Весь мир», 2003. – 304 с.

3. Примостка Л. О. Моделювання ризику та прибутковості кредитного портфеля банку / Л. О. Примостка, В. І Козлов // Вісник КЕФ КНЕУ імені В. Гетьмана. – 2011.– № 1. – С.98 – 101.

4. Павлюк С. М. Кредитні ризики та управління ними / С. М. Павлюк. – Фінанси України. – 2012. – № 10. – С. 105–111.

5. Банківські операції : підручник / за ред. А. М. Мороза. – К. : КНЕУ, 2000. – 384 с.

References

1. The National Bank of Ukraine (2016). Basic bank performance indicators. [Electronic resource]. - Retrieved from http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798

2.Gruning, H. van, Braiovich, Bratanovich S. (2003). *Analysis of bank risks*. Moscow: "Ves mir"(in Russian).

3.Prymostka, L. O., Kozlov, V. I. (2011). Modeling risk and return credit portfolio of the Bank. *Visnuk KEF KNEY imeni V.Getmana,1,* 98-101 (In Ukrainian).

4. Pavljuk, (2012). Credit risks and their management, *Finance of Ukraine, 10,* 105–111. (In Ukrainian).

5. Moroz, (2000). *Banking operations*, Kyiv: KNEU. (In Ukrainian).

УДК 336:[061:369.223.23]

Г. П. Костенко
кандидат економічних наук, доцент
Бердянський державний педагогічний університет
ec-science@karazin.ua

ПЕРЕДУМОВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛІНГУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ КУРОРТНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ

У статті представлені результати дослідження щодо функціонування підприємств курортно-рекреаційної сфери у сучасних умовах розбудови національної економіки країни. Підкреслена важливість таких підприємств у виконанні соціальних і фінансово-економічних завдань з профілактики захворювань й лікування населення на основі природних лікувальних ресурсів, розвитку окремих регіонів та поповнення дохідної частини державного й місцевих бюджетів. Виявлені потенційні можливості економічного зростання у курортно-рекреаційній сфері. Досліджені основні показники діяльності курортно-рекреаційних підприємств із застосуванням кореляційно-регресійного аналізу та створенням економетричної моделі оптимального опису даних, що дозволило побудувати прогноз та виявити тенденції подальшого розвитку. Під час дослідження виявлені передумови удосконалення фінансового механізму розвитку підприємств курортно-рекреаційної сфери та необхідність пошуку сучасних методів управління процесом формування, розподілу і використання фінансових ресурсів із забезпеченням успішної адаптації до змін зовнішнього середовища, довгострокової перспективи у діяльності суб'єктів підприємництва. Виявлено один з таких методів управління, що ґрунтується на застосуванні антикризових інструментів та підходах в управлінні діяльністю суб'єктів підприємництва є фінансовий контролінг. Досліджено зарубіжний досвід та можливість використання фінансового контролінгу в діяльності вітчизняних підприємств курортно-рекреаційної сфери. Визначено мету, основні функції та об'єкти фінансового контролінгу. Встановлено, що застосування фінансового контролінгу в управлінні фінансовими ресурсами суб'єктів підприємництва повинно базуватися на фінансовому моніторингу, а саме, постійному спостереженні за підконтрольними показниками, їх відхиленні та виявленні причин такого відхилення. Окреслені наявні можливості в системі фінансового управління при впровадженні фінансового контролінгу в діяльність курортно-рекреаційних підприємств.

Ключові слова: підприємства курортно-рекреаційної сфери, розвиток, фінансовий механізм, управління, фінансовий контролінг.

JEL Classification: G 300, G 320, M 210, M 410

G. P. Kostenko
Ph. D. (Economics), Associate Professor
Berdyansk State Pedagogical University
ec-science@karazin.ua

BACKGROUND OF THE IMPLEMENTATION OF FINANCIAL CONTROLLINGON THE RESORT AND RECREATIONAL SERVICES ENTERPRISE

The article presents the results of a study of functioning resort-recreational sphere enterprises in modern conditions of the formation of national economy. There was emphasized the importance of such enterprises in the implementation of social, financial and economic objectives for the prevention and treatment of diseases of the population on the basis of natural medicinal resources, development of individual regions and the replenishment of the state and local budget revenues. There was revealed the potential for economic growth in the resort area. There were researched the basic indicators of the resort and recreational enterprises activity with the use of correlation and regression analysis and econometric model of the optimal description of the data, which allowed to build a forecast and identify trends of further development. The study identified the preconditions of improving the financial mechanism of the resort and recreational sector enterprises' development and the need for modern methods of managing the process of formation, distribution and usage of financial resources while providing successful adaptation to environmental changes, long-term perspective in the businesses activities. There was revealed that one of such managerial methods based on the use of anti-

© Костенко Г.П., 2016

crisis tools and approaches in managing activities of business entities is the financial controlling. Foreign experience and the use of financial controlling in the activities of domestic enterprises of resort and recreational sphere were studied. Aims, objects and main functions of financial controlling were defined. It was found that the use of financial controlling in management of financial resources of business entities must be based on financial monitoring, namely, the constant monitoring of controlled parameters, their deviation and identification of reasons of such deviation. There were outlined the existing opportunities in the financial management system in case of implementation of financial controlling into the resort and recreational enterprises' activities.

Keywords: resort and recreational sphere enterprises, development, financing mechanism, management, financial controlling.

JEL Classification: G 300, G 320, M 210, M 410

А. П. Костенко
кандидат экономических наук, доцент
Бердянский государственный педагогический университет
ec-science@karazin.ua

ПРЕДПОСЫЛКИ ВНЕДРЕНИЯ ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЛИНГА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ КУРОРТНО-РЕКРЕАЦИОННОЙ СФЕРЫ

В статье представлены результаты исследования функционирования предприятий курортно-рекреационной сферы в современных условиях становления национальной экономики страны. Подчеркнута важность таких предприятий в выполнении социальных и финансово-экономических задач по профилактике заболеваний и лечения населения на основе природных лечебных ресурсов, развития отдельных регионов и пополнения доходной части государственного и местных бюджетов. Выявлены потенциальные возможности экономического роста в курортно-рекреационной сфере. Исследованы основные показатели деятельности курортно-рекреационных предприятий с использованием корреляционно-регрессионного анализа и созданием эконометрической модели оптимального описания данных, что позволило построить прогноз и выявить тенденции дальнейшего развития. В ходе исследования выявлены предпосылки совершенствования финансового механизма развития предприятий курортно-рекреационной сферы и необходимость поиска современных методов управления процессом формирования, распределения и использования финансовых ресурсов с обеспечением успешной адаптации к изменениям внешней среды, долгосрочной перспективы в деятельности субъектов предпринимательства. Выявлено, одним из таких методов управления, основанного на применении антикризисных инструментов и подходах в управлении деятельностью субъектов предпринимательства является финансовый контроллинг. Исследован зарубежный опыт и возможность использования финансового контроллинга в деятельности отечественных предприятий курортно-рекреационной сферы. Определены цели, основные функции и объекты финансового контроллинга. Установлено, что применение финансового контроллинга в управлении финансовыми ресурсами субъектов предпринимательства должно базироваться на финансовом мониторинге, а именно, постоянном наблюдении за подконтрольными показателями, их отклонении и выявлении причин такого отклонения. Очерчены существующие возможности в системе финансового управления при внедрении финансового контроллинга в деятельность курортно-рекреационных предприятий.

Ключевые слова: предприятия курортно-рекреационной сферы, развитие, финансовый механизм, управление, финансовый контроллинг.

JEL Classification: G 300, G 320, M 210, M 410.

Постановка проблеми. Негативні тенденції, притаманні сучасному становленню національної економіки України, характеризуються спадом обсягів виробництва, зростанням інфляційного тиску, девальваційними процесами, скороченням інвестиційного капіталу, нестабільністю банківського сектору, перетворенням податкового законодавства, високим ступенем невизначеності у підприємницькому середовищі. Це ускладнює процес прийняття управлінських рішень будь-яких суб'єктів господарювання та спричиняє появу дестабілізуючих чинників в їх діяльності. Такі зміни позначаються і на функціонуванні підприємств курортно-рекреаційної сфери, що ускладнює процес формування й використання фінансових ресурсів та призводить до погіршення показників ділової активності, фінансової стійкості, платоспроможності. Вирішення проблем з недостатнього фінансування розвитку підприємств курортно-рекреаційної сфери повинно ґрунтуватися на сучасних підходах до управління й інструментах їхнього впровадження, завдяки яким такі підприємства мали б змогу оперативно реагувати на тенденції змін й час адаптації до нових вимог.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В зарубіжній і вітчизняній економічній літературі підходи до управління стратегічними змінами в управлінні висвітлили (Ансофф, 1989), (Коен, 2007), (Томпсон, Стрікленд, 2006), (Ман, Майер, 2004), (Фалько, 2010), (Хомяков, Бакум, 2007) та інші. Автори підкреслюють, що в ринкових умовах суб'єктам господарювання достатньо складно повністю передбачити зміни зовнішнього середовища й своєчасно вжити необхідних заходів. Але вдала адаптація до поточної ситуації посилює конкурентні позиції й подовжує термін існування певної фірми на ринку. Зміни зовнішніх і внутрішніх умов функціонування суб'єктів підприємництва зумовили появу відповідних концепцій управління, таких як контролінг, завдяки якій здійснюється системна організація матеріальних, фінансових й інформаційних потоків, спрямованих на удосконалення організаційної структури, перерозподілу й мінімізації використання ресурсів, скорочення строків реалізації потреб клієнтів й підвищення якості їх обслуговування тощо. Саме ці змінні умови господарювання вимагають кардинального перегляду самої технології планування, управління операційною, інвестиційною й фінансовою діяльністю і на підприємствах курортно-рекреаційної сфери.

Мета статті, завдання та методологія дослідження. Метою проведеного дослідження стало висвітлення передумов впровадження фінансового контролінгу на підприємствах курортно-рекреаційної сфери на основі аналізу основних показників їх господарської діяльності та розробці заходів щодо управління стратегічними змінами із урахуванням основних підходів: реагування на зміни зовнішнього бізнес-середовища і внутрішніх бізнес-процесів, їх прогнозування й активне управління ними.

Основні результати дослідження. Курортно-рекреаційна сфера виконує важливі як соціальні, так і фінансово-економічні завдання щодо зміцнення здоров'я та забезпечення довголіття громадян України на базі використання природних рекреаційних ресурсів, об'єктів санаторно-курортного комплексу, інфраструктури; ефективного використання кадрового потенціалу, забезпечення робочими місцями населення; створення додаткових джерел у формуванні дохідної частини місцевих й державного бюджетів і зростання добробуту в окремих регіонах та країні в цілому.

Потенційні можливості діяльності та подальшого розвитку підприємств курортно-рекреаційної сфери обумовлюються географічними перевагами України. Курортні й рекреаційні території складають близько 15 % всієї території країни. Держава отримала п'яту частину системи санаторно-курортного лікування колишнього Радянського Союзу.

Проте, переорієнтовуючи свою діяльність на нові механізми управління під час переходу країни від адміністративно-планової на ринкову економіку, підприємства курортно-рекреаційної сфери скоротили свою кількість майже на 50 % (рис. 1). Зменшення їх кількості за 2013–2014 роки з 2829 до 1928 одиниць (на 31,8 %) обумовлено передусім порушенням територіальної цілісності країни та іншими причинами, пов'язаними з кризовими процесами в національній економіці. Найбільш точний опис кількісної динаміки підприємств курортно-рекреаційної сфери за відбором моделей з найвищим рівнем якості дає тип поліноміальної моделі 2-го ступеня з коефіцієнтом детермінації $R^2 = 0,717$, що має вигляд:

$$y = -3,657x^2 + 46,97x + 3235. \quad (1).$$

Результати моделі регресії представляють таку економічну інтерпретацію – з кожним наступним періодом кількість курортно-рекреаційних підприємств в середньому збільшуватиметься на 47 одиниць, при цьому темп спаду буде складати 4 одиниці за період.

Слід звернути увагу на наявність непрацюючих підприємств курортно-рекреаційної сфери протягом досліджуваного періоду. Відсоток таких об'єктів у загальній структурі підприємств курортно-рекреаційної сфери коливався від 14,7 % до 21,7 %, де більшість непрацюючих підприємств припадала на 2000, 2004 та 2005 роки. Серед першопричин для підприємств, що не працювали протягом зазначеного періоду, відзначено відсутність коштів на експлуатацію (46,3 %), проведення капітального ремонту (22,1 %), відсутності бажаючих оздоровлюватися (6,5 %) та дозволу санітарно-епідеміологічної служби (6,6 %). Подібні результати отримано за непрацюючими санаторно-курортними закладами, що займають вагому частину у складі підприємств курортно-рекреаційної сфери (рис. 2).

Порівняння отриманих результатів господарської діяльності підприємств курортно-рекреаційної сфери за 2012–2014 роки вказує на зменшення доходів від наданих послуг з 6 820 937 тис. грн до 3 174 076 тис. грн або на 53,5 % (рис. 3).

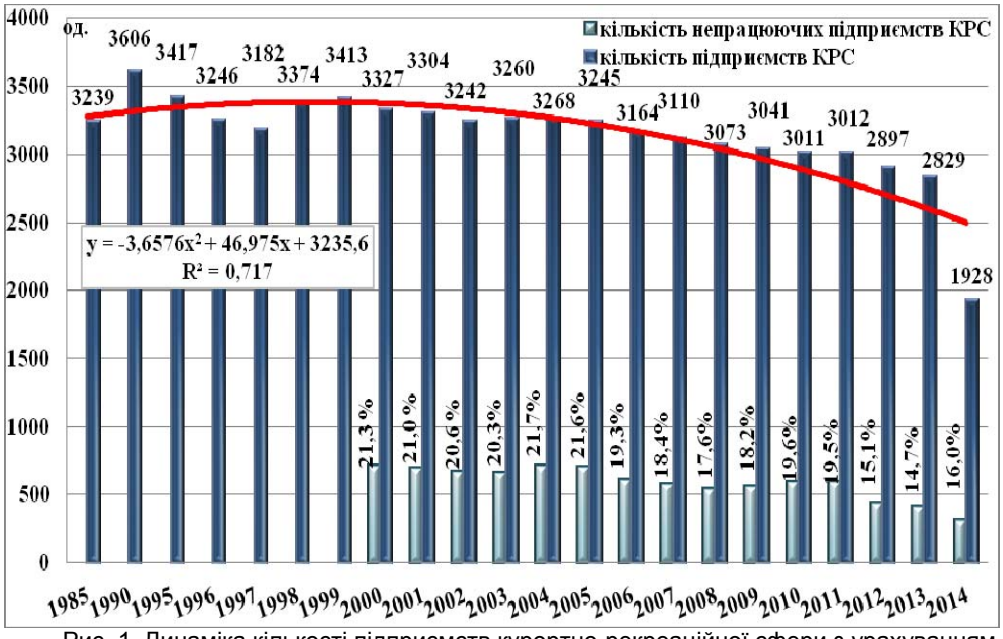

Рис. 1. Динаміка кількості підприємств курортно-рекреаційної сфери з урахуванням непрацюючих об'єктів за 1985 рік, 1990 рік, 1995–2014 роки

Джерело: складено автором за даними (Статистичний бюлетень, 2011), (Статистичний бюлетень, 2013), (Статистичний бюлетень, 2014), (Статистичний бюлетень, 2015)

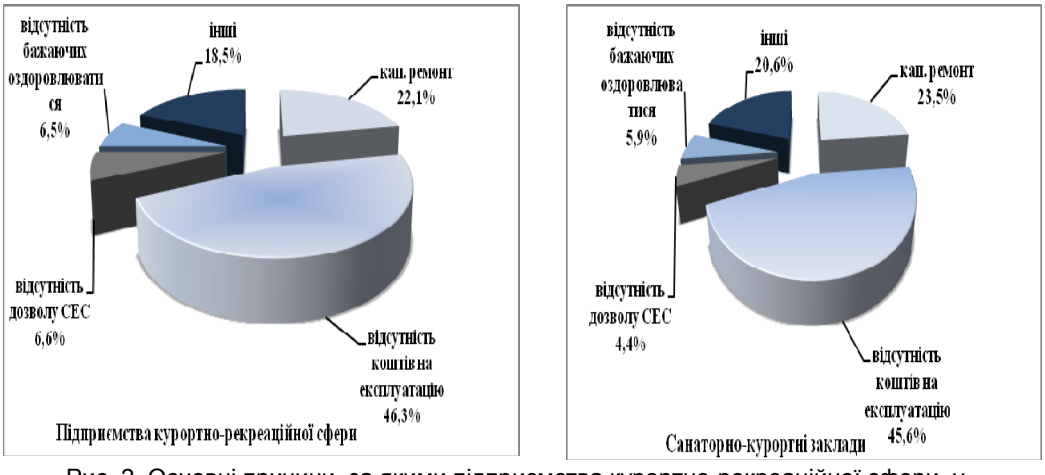

Рис. 2. Основні причини, за якими підприємства курортно-рекреаційної сфери, у т.ч. санаторно-курортні заклади, не працювали протягом 2011 року

Джерело: складено автором за даними (Статистичний бюлетень, 2011)

Спостерігається аналогічна тенденція скорочення і у складі витрат таких підприємств, темп спаду яких складає 54,2 %. При цьому рентабельність від курортно-рекреаційної діяльності у середньому досягає рівня 10–15 % при коефіцієнті використання місткості підприємств зазначеної сфери не більше ніж 0,44.

матеріально-технічної бази та медичного (технологічного) обладнання, відсутності енергозберігаючих технологій; акумулювання власних фінансових ресурсів, що мали б забезпечувати їх стратегічний розвиток; скорочення державного фінансування на модернізацію (реконструкцію) та переобладнання; наявності неповної штатної

чисельності персоналу санаторіїв (пансіонатів з лікуванням, бальнеологічних лікарень і грязелікарень) від нормативної; омолодження кадрового складу, максимального зниження відсотка працівників пенсійного віку; незаконної й несанкціонованої приватизації приміщень, будівель переважно санаторно-курортних закладів та їх земельних ділянок. Крім того, матеріальне становище українських потенційних споживачів курортно-рекреаційних послуг та скорочення обсягів придбання путівок фондами соціального страхування додають негативного впливу у діяльність зазначених підприємств.

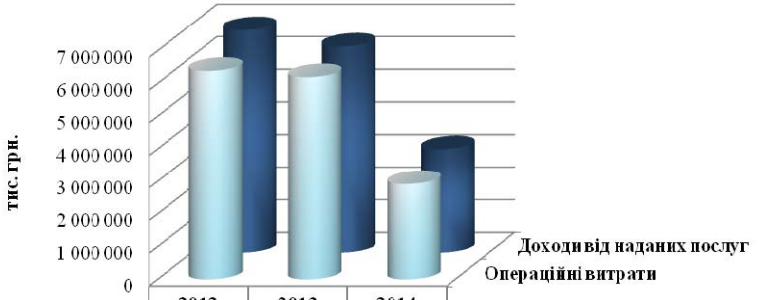

	2012	2013	2014
Операційні витрати	6 389 804	6 197 439	2 924 379
Доходи від наданих послуг	6 820 937	6 316 489	3 174 076

Рис. 3. Динаміка доходів та витрат підприємств курортно-рекреаційної сфери за 2012–2014 роки

Джерело: складено автором за даними (Статистичний бюлетень, 2013), (Статистичний бюлетень, 2014), (Статистичний бюлетень, 2015)

Для більшості таких підприємств залишаються невирішеними проблеми оновлення Результати проведеного дослідження спонукають до окреслення передумов удосконалення фінансового механізму підприємств курортно-рекреаційної сфери, якими є:

– погіршення макроекономічних показників національної економіки країни, що негативно відобразилося на формуванні достатніх фінансових ресурсів суб'єктів підприємництва для розвитку та обумовлює необхідність розробки заходів швидкого реагування на зміни у зовнішньому середовищі;

– наявність недоліків в існуючій системі управління, що пов'язано переважно з відсутністю стратегічного планування на підприємствах, недосконалістю оцінних показників діяльності, недоліками в організації бюджетування; відсутністю контролю виконання внутрішніх розпоряджень і документів, неефективністю контролю дієздатності ризик-менеджменту; проведенням аналізу лише за даними бухгалтерського обліку, недосконалістю методик обліку витрат і результатів, некоректним обліком витрат у розрізі окремих послуг; дефіцитом суттєвої (релевантної) інформації для управління й несвоєчасністю її надання, відсутністю однозначного розподілу відповідальності за документи тощо.

Вивчаючи досвід з управління бізнес-процесами, було встановлено, що для суб'єктів підприємництва, в яких система управління знаходиться у кризовому стані, а результати інвесторів господарської (фінансової) діяльності не відповідають очікуванням інвесторів, найбільш ефективним засобом, що має привести до позитивних змін, є фінансовий контролінг (Терещенко, Стецько, 2013).

Фінансовий контролінг є інструментом координованого й управлінського меседжменту, який пов'язаний зі сферою управлінського обліку й систем управління та моніторингу, зорієнтований на підтримку фінансового менеджменту. Фінансовий контролінг забезпечує орієнтацію управлінського процесу на отримання максимального прибутку та вартості капіталу власників при мінімізації ризику і збереження ліквідності (платоспроможності) організації.

Метою фінансового контролінгу виступає формування цілеспрямованого комплексу заходів щодо збереження фінансової стабільності суб'єкта підприємництва під час управління фінансовими ресурсами та максимізації вартості такого суб'єкта.

Серед основних функцій фінансового контролінгу доцільно виділити:

– здійснення спостереження за виконанням запланованих підприємством фінансових завдань на основі системи планових нормативів та фінансових показників;

– визначення наявності відхилень фактичних даних від запланованих фінансових результатів;

– визначення розмірів відхилень та здійснення діагностики значних відхилень, що свідчать про погіршення фінансового стану підприємства;

– розробка та впровадження оперативних управлінських рішень, спрямованих на досягнення запланованих фінансових показників підприємства;

– здійснення коригуючих заходів при появі змін у чинниках зовнішнього середовища (економічна ситуація в країні, інфляційні процеси, ринки капіталів, конкурентні умови, рівень доходів населення) й внутрішнього середовища (організаційна форма та розмір підприємства, технологічні процеси, обсяги надання послуг, людські ресурси), що мають вплив на фінансову діяльність підприємства.

Саме виконання зазначених функцій вказує на те, що підхід до управління фінансовими ресурсами на основі фінансового контролінгу є найбільш перспективним інструментом фінансової діагностики й оцінки результатів досягнення фінансових цілей підприємства.

Об'єкти фінансового контролінгу враховують напрями системи фінансового управління підприємством, які формуються під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників на діяльність підприємства, а саме: управління капіталом як складової ефективної господарської (фінансової) діяльності, що потребує виважених управлінських рішень відносно підвищення вартості капіталу; управління результативністю діяльності, що вимагає забезпечення прибуткової діяльності у розрізі сформованих фінансових планів підприємства; управління фінансовим станом, що повинно сприяти забезпеченню активної позиції підприємства на ринку на основі відповідного рівня ліквідності та платоспроможності (Карцева, 2013). Відзначається взаємопов'язаність об'єктів між собою та залежність від визначених пріоритетів обраної фінансової стратегії на підприємстві.

Наявність фінансового контролінгу в системі управління підприємством сприятиме забезпеченню: формування системи інформаційної підтримки рішень на усіх рівнях управління; адаптації стратегічних цілей розвитку підприємства з урахуванням трансформаційних змін у зовнішньому середовищі; гармонізації оперативних та стратегічних планів розвитку підприємства; координації усіх бізнес-процесів на основі використання інструментарію контролінгу; гнучкості системи управління підприємством, створюючи таким чином умови щодо реалізації головної мети та виконання поставлених завдань; підвищенні продуктивності праці персоналу усіх рівнів управлінської ієрархічної системи на основі механізмів мотивації.

Застосування нових інструментів та методологій в управлінні процесами формування й використання фінансових ресурсів базується на врахуванні попереднього досвіду підприємства з обов'язковою проекцією у майбутнє з метою створення оптимальних умов його подальшого ефективного функціонування.

Отже, фінансовий контролінг є новою технологією в управлінні фінансовими ресурсами підприємств, де базовою складовою повинен стати фінансовий моніторинг при впровадженні його в діяльність суб'єктів підприємництва курортно-рекреаційної сфери.

Фінансовий моніторинг як найбільш активна частина механізму фінансового контролінгу передбачатиме постійне спостереження за показниками ефективності формування й використання фінансових ресурсів підприємств курортно-рекреаційної сфери, визначення розмірів відхилень фактичних результатів від запланованих, виявлення причин таких відхилень. Його позитивна дія на процес оптимізації джерел фінансування розвитку підприємств курортно-рекреаційної сфери представлена на рис. 4.

Як оптимізаційний захід з удосконалення внутрішньогосподарського контролю в діяльності підприємств курортно-рекреаційної сфери фінансовий контролінг відіграє важливу роль з поглядів системного фінансового управління і надає можливості:

– успішного функціонування підприємств у довгостроковій перспективі шляхом адаптації стратегічних цілей фінансового забезпечення до змін зовнішнього середовища;

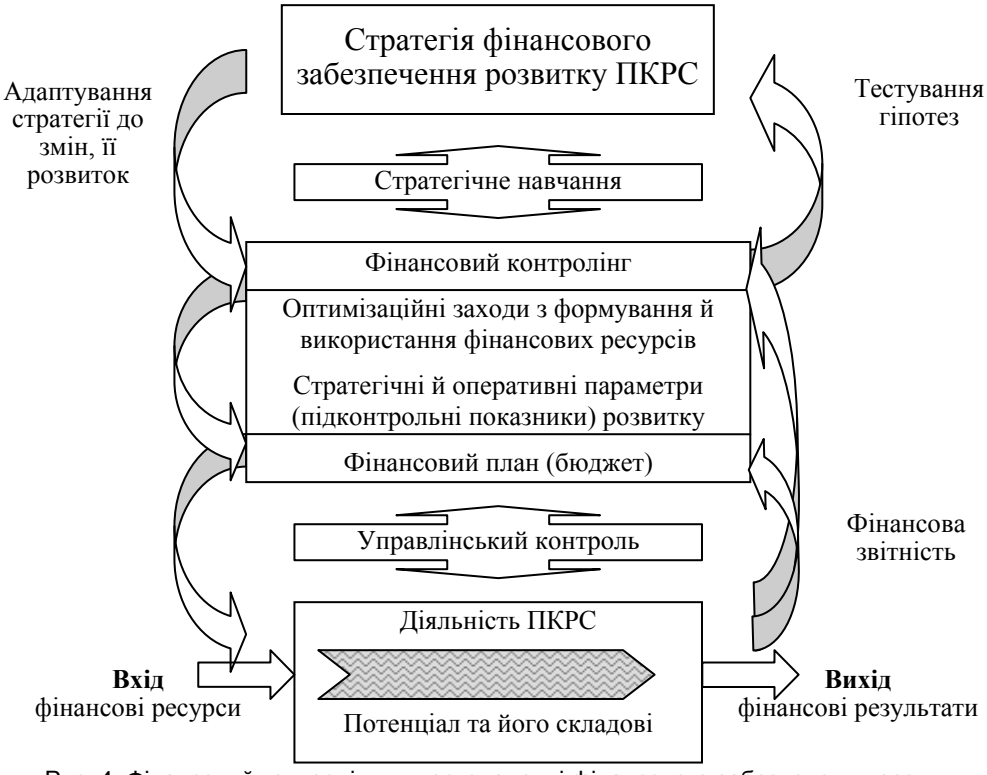

Рис. 4. Фінансовий контролінг в удосконаленні фінансового забезпечення розвитку підприємств курортно-рекреаційної сфери (ПКРС)

Джерело: складено автором

– узгодження оперативних планів фінансового забезпечення із стратегічним планом розвитку, координації й інтеграції оперативних планів за бізнес-процесами; створення системи забезпечення управлінців фінансовою інформацією для різних рівнів управління в оптимальні часові інтервали;

– створення дієвої системи контролю над виконанням фінансових планів, коригування їх змісту та строків реалізації;

– адаптації організаційної структури управління підприємства до обраної стратегії розвитку для підвищення гнучкості й спроможності швидкого реагування на зміни зовнішнього середовища.

Висновки. Проведене дослідження щодо оцінки основних показників господарської діяльності підприємств курортно-рекреаційної сфери та їх спроможності функціонування в умовах трансформаційної економіки дозволило виявити негативні тенденції у скороченні їх кількості, наявності непрацюючих об'єктів переважно з причин відсутності коштів на їх подальшу експлуатацію, недостатнім рівнем акумулювання фінансових ресурсів для поточного й стратегічного розвитку підприємств та таким, який забезпечив би формування курортно-рекреаційних послуг світової якості. Окреслені проблеми у діяльності курортно-рекреаційних підприємств вказали на необхідність удосконалення механізму формування й використання фінансових ресурсів та побудови системи управління, яка дала б змогу передбачати зміни у зовнішньому й внутрішньому середовищі та своєчасно на них реагувати шляхом вживання необхідних заходів. Висвітлені передумови удосконалення фінансового механізму діяльності підприємств курортно-рекреаційної сфери. Досліджуючи зарубіжний досвід встановлено, що на даний час найбільш ефективним засобом, спроможним створити ефективну систему управління та адаптації до змін, є фінансовий контролінг як окремий напрям фінансово-економічної роботи з метою реалізації оперативних та стратегічних управлінських

рішень. В ринкових умовах фінансовий контролінг як система сукупних процесів в діяльності курортно-рекреаційних підприємств має забезпечити інформаційну та методологічну підтримку в сфері підготовки та прийняття ефективних управлінських рішень. Визначено місце фінансового контролінгу в удосконаленні фінансового забезпечення розвитку підприємств курортно-рекреаційної сфери та підкреслено значущість фінансового моніторингу як найбільш активної складової його механізму.

Література

1. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф ; под ред. Л. И. Ивенко; пер. с англ. – М. : Экономика, 1989. – 648 с.

2. Коэн Дэн С. Суть перемен: путеводитель. Инструменты и тактика руководства преобразованиями в компании / Дэн С. Коэн. – М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2007. – 320 с.

3. Томпсон Артур А. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа / Артур А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд III ; пер. с англ. – 12-е изд. – М. : «Вильямс», 2006. – 928 с.

4. Ман Р. Контроллинг для начинающих. Система управления прибылью / Р. Ман, Э. Майер ; под ред. и с предисл. д-ра экон. наук В. Б. Ивашкевича. пер. с нем. Ю. Г. Жукова ;– 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Финансы и статистика, 2004. – 304 с.

5. Falko S. Adverse Conditions / S. Falko // Finance – The Executive Magazine for Emerging Europe. – 2010. – № 3. – P. 58–59.

6. Хомяков В. І. Управління потенціалом підприємства: навчальний посібник / В. І. Хомяков, І. В. Бакум. – К. : Кондор, 2007. – 400 с.

7. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні: Статистичний бюлетень за 2011 р. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – 92 с.

8. Туристична діяльність в Україні у 2012 році: Статистичний бюлетень. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – 272 с.

9. Туристична діяльність в Україні у 2013 році: Статистичний бюлетень. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 272 с.

10. Колективні засоби розміщування в Україні у 2014 році: Статистичний бюлетень. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 200 с.

11. Терещенко О. О. Системи показників у концепції фінансового контролінгу у сфері бізнесу / О. О. Терещенко, М. В. Стецько // Фінанси України. – 2013. – № 11. – С. 66–83.

12. Карцева В. В. Фінансовий контролінг в системі споживчої кооперації : монографія / В. В. Карцева. – Полтава : РВВ ПУЕТ, 2013. – 290 с.

References

1. Ansoff, I. (1989). *Strategic management*. Moscow: Jekonomika. (in Russian).

2. Koen, D. S. (2007). *The essence of the changes: a guide. Tools and tactics change management in the company*. Moscow: ZAO Olimp-Biznes (in Russian).

3. Tompson, A. A., & Striklend III, A. Dzh. (2005). *Strategic management: conceptions and situations for an analysis.* 12th ed. Moscow. Vil'yams (in Russian).

4. Man, R., & Maier, E. (2004). *Kontrolling for beginners. Profit management system, Translated by Zhukova, Yu.G.* 2nd ed. Moscow. Finansy i statistika (in Russian).

5. Falko, S. (2010). Adverse Conditions. Finance*. The Executive Magazine for Emerging Europe,* 3, 58-59.

6. Homjakov, V. I., & Bakum, I. V. (2007). *Management of enterprise potential.* Kyiv: Kondor (In Ukrainian).

7. State Statistics Service of Ukraine (2011). *Health-resort treatment, organized recreation and tourism in Ukraine: Statistical Bulletin for 2011*. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrai'ny (In Ukrainian).

8. State Statistics Service of Ukraine (2013). *Tourist activity in Ukraine in 2012:* Statistical Bulletin. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrai'ny (In Ukrainian).

9. State Statistics Service of Ukraine (2014). *Tourist activity in Ukraine in 2013:* Statistical Bulletin. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrai'ny (In Ukrainian).

10. State Statistics Service of Ukraine (2015). *Collective facilities of placing are in Ukraine in 2014:* Statistical Bulletin. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrai'ny (In Ukrainian).

11. Tereshhenko, O. O., & Stec'ko, M. V. (2013). Scorecard concept in financial controlling in business. *Finance of Ukraine, 11*, 66-83 (In Ukrainian).

12. Karceva, V. V. (2013). *Financial Controlling the system of consumer cooperatives.* Poltava: RVV PUET (In Ukrainian).

МОДЕЛЮВАННЯ, ІМІТАЦІЯ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ Й УПРАВЛІННІ

УДК 330.46:338.46

П. В. Захарченко
доктор экономических наук, профессор
Бердянский государственный педагогический университет
pvzz1957@gmail.com
С. А. Жваненко
аспирант
Бердянский государственный педагогический университет
ec-science@karazin.ua

МОДЕЛЬ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО КУРОРТНО-РЕКРЕАЦИОННОГО КОМПЛЕКСА

Статья посвящена исследованию проблемы повышения конкурентоспособности национального курортно-рекреационного комплекса. Важным фактором его функционирования в связи с переходом к рыночной экономике явилась ситуация, когда входящие в него предприятия оказались в условиях жесткой конкурентной борьбы между собой, а также с зарубежными компаниями. Такая конкуренция потребовала от них качественных трансформаций и существенных изменений в организации и управлении деятельностью. Таким образом, возникла необходимость в разработке соответствующих методологий, основанных на современных концепциях трансформации, и, прежде всего, на методах системного моделирования экономики, которые бы обеспечили рыночную ориентацию как территориальных, так и национального курортно-рекреационного комплекса.

В работе предложен концептуальный подход к созданию динамической модели конкурентоспособности курортно-рекреационного комплекса, которая позволяет исследовать некоторые возможные сценарии перераспределения ресурсов в развивающихся системах с асимметрией производства и потребления курортно-рекреационного продукта и возможности управления изменять эти сценарии путем изменения параметров элементов системы. В основе модели лежит теория конкуренции некоторой совокупности элементов одного вида, для которых способность к конкуренции является не одинаковой, а как-либо распределена по множеству элементов. Конкуренция понимается как борьба за ресурсы того или иного вида: финансовые, сырьевые, количество отдыхающих или какие-либо иные в зависимости от типа системы.

В качестве методологии исследований использовано моделирование на основе теории хаоса с последующим компьютерным анализом результатов. Анализ модели методами компьютерного моделирования продемонстрировал возможность получить различные сценарии развития конкурентоспособности, которые позволяют разрабатывать стратегии управления конкурентоспособностью как региональных, так и национального курортно-рекреационного комплекса, а также показан сценарий перехода системы к хаосу.

Ключевые слова: курортно-рекреационная экономика, конкурентоспособность, динамическая модель конкуренции, хаотическая динамика.

JEL Classification: I 11, I 15, O 12.

П. В. Захарченко
доктор економічних наук, професор
Бердянський державний педагогічний університет
pvzz1957@gmail.com
С. А. Жваненко
аспірант
Бердянський державний педагогічний університет
ec-science@karazin.ua

МОДЕЛЬ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО КУРОРТНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ

Стаття присвячена дослідженню проблеми підвищення конкурентоспроможності національного курортно-рекреаційного комплексу. Важливим чинником його функціонування у зв'язку

© Захарченко П. В., Жваненко С. А., 2016

з переходом до ринкової економіки виявилася ситуація, коли підприємства, які входять до нього, опинились в умовах жорсткої конкурентної боротьби між собою, а також із зарубіжними компаніями. Така конкуренція зажадала від них якісних трансформацій та істотних змін в організації й управлінні діяльністю. Таким чином, виникла необхідність в розробці відповідних методологій, заснованих на сучасних концепціях трансформації, і, перш за все, на методах системного моделювання економіки, які б забезпечили ринкову орієнтацію як територіальних, так і національного курортно-рекреаційного комплексу.

У роботі запропоновано концептуальний підхід до створення динамічної моделі конкурентоспроможності курортно-рекреаційного комплексу, яка дозволяє досліджувати деякі можливі сценарії перерозподілу ресурсів в системах, що розвиваються, з асиметрією виробництва і споживання курортно-рекреаційного продукту та можливості управління змінювати ці сценарії шляхом зміни параметрів елементів системи. В основі моделі лежить теорія конкуренції деякої сукупності елементів одного виду, для яких здібність до конкуренції є не однаковою, а як-небудь розподілена по множині елементів. Конкуренція розглядається як боротьба за ресурси того або іншого виду: фінансові, сировинні, кількість відпочивальників або які-небудь інші залежно від типу системи.

Як методологію досліджень використано моделювання на основі теорії хаосу з подальшим комп'ютерним аналізом результатів. Аналіз моделі методами комп'ютерного моделювання продемонстрував можливість отримати різні сценарії розвитку конкурентоспроможності, які дозволяють розробляти стратегії управління конкурентоспроможністю як регіональних, так і національного курортно-рекреаційного комплексу, а також показаний сценарій переходу системи до хаосу.

Ключові слова: курортно-рекреаційна економіка, конкурентоспроможність, динамічна модель конкуренції, хаотична динаміка.

JEL Classification: I 11, I 15, O 12.

P. V. Zakharchenko
D. Sc. (Economics), Full Professor
Berdyansk State Pedagogical University
pvzz1957@gmail.com
S. A. Zhvanenko
Ph. D. student
Berdyansk State Pedagogical University
ec-science@karazin.ua

MODEL OF COMPETITIVENESS OF THE TERRITORIAL RESORT AND RECREATION COMPLEX

The article investigates the problem of raising the competitiveness of the national resort-recreation complex. In connection with the transition to market economy an important factor of its functioning was the situation, when its constituent enterprises appeared in the conditions of rigid competitive fight against themselves, and also against foreign companies.

Such competition has demanded from them high-quality transformations and essential changes in the organization and management of activity. Thus, there was a necessity to develop the corresponding methodologies based on modern concepts of transformation, and, first of all, on the methods of systemic modeling of economy which would provide market orientation for both territorial, and national resort-recreation complex.

The conceptual approach to the creation of a dynamic model of resort-recreation complex competitiveness has been offered in the work, allowing the investigation of some possible scenarios of redistribution of resources in the developing systems with the asymmetry of production and consumption of a resort-recreation product and the possibilities of management to change these scenarios changing the parameters of elements of the system. The theory of competition of some set of elements of one kind for which the ability for competition is not identical but is somehow distributed on a set of elements is the cornerstone of the model. The competition is understood as a fight for resources of any kind: financial, raw, the number of vacationers or any others depending on the system type.

Modeling on the basis of the theory of chaos with the subsequent computer analysis of results has been used as a methodology of research. The analysis of the model by methods of computer modeling has shown an opportunity to receive various scenarios of developing competitiveness, which allow developing strategies of management of competitiveness of both regional and national resort-recreation complex, and also the scenario of transition of the system to chaos has been shown.

Keywords: resort-recreation economy, competitiveness, dynamic model of competition, chaotic dynamics.

JEL Classification: I 11, I 15, O 12

Постановка проблемы. Реформирование национальной экономики связано с глубокими структурными преобразованиями во всех областях общественной жизни, трансформацией хозяйственного комплекса Украины, осуществлением эффективной региональной политики. Не менее важной задачей остается поиск рациональных

методов и способов активизации развития тех видов деятельности, для которых существуют все необходимые условия и которые по своей социальной результативности и экономической отдаче могут составить достойную конкуренцию традиционным отраслям хозяйства. Среди таких своеобразных «ядер роста» приоритетное место занимает курортно-рекреационная сфера (Боков, 2011), (Амирханов, Татаринов, 2007)

Важным фактором в функционировании территориальных курортно-рекреационных комплексов в связи с переходом к рыночной экономике явилась ситуация, когда входящие в него предприятия оказались в условиях жесткой конкурентной борьбы между собой, а также с зарубежными компаниями. Такая конкуренция потребовала от них качественных трансформаций и существенных изменений в организации и управлении деятельностью. Таким образом, возникла необходимость в разработке соответствующих методологий, основанных на современных концепциях трансформации, и, прежде всего, на методах системного моделирования экономики, которые бы обеспечили рыночную ориентацию региональных курортно-рекреационных комплексов.

Анализ последних исследований и публикаций. Исследованию проблемы конкурентоспособности посвящены труды многих украинских и зарубежных ученых (William, 2009), (Inskeep, 2004). В этих работах рассмотрены основные вопросы формирования конкурентоспособности организаций и результатов их деятельности, оценки предприятия, эффективности его функционирования, выработаны различные методологические подходы и методы оценки конкурентоспособности организаций. Вместе с тем, следует отметить, что в научных публикациях недостаточно разработаны методологические проблемы конкурентоспособности курортно-рекреационных предприятий, не в полной мере учитываются особенности функционирования курортно-туристского комплекса и специфики этого вида деятельности, а работы по моделированию экономики рекреаций практически отсутствуют. Необходимо заметить, что в последние годы в научных кругах усилилось внимание к проблемам, существующим в курортной сфере. Однако большинство современных работ по курортно-рекреационной экономике посвящено государственному и региональному регулированию, курортным рынкам, качеству и конкурентоспособности рекреационных предприятий, маркетингу, финансовому менеджменту (Шеховцева, 2010), (Галасюк, 2010). В этих работах рассматриваются только отдельные аспекты экономики здравниц в рыночных условиях и не обосновываются задачи системного исследования конкурентоспособности курортно-рекреационных комплексов и курортно-туристических регионов.

Цель статьи, задания и методология исследований. В статье предложен концептуальный подход к созданию модели конкурентоспособности курортно-рекреационного комплекса, который позволяет исследовать некоторые возможные сценарии перераспределения ресурсов в развивающихся системах с асимметрией производства и потребления курортно-рекреационного продукта и возможности управления изменять эти сценарии путем изменения параметров элементов системы. В качестве методологии исследований использовано моделирование на основе теории хаоса (Малинецкий, 2009) с последующим компьютерным анализом результатов.

Основные результаты исследований. Исследование проблемы конкурентоспособности курортно-рекреационного комплекса проведем на основе модели конкуренции некоторой совокупности элементов одного вида, для которых способность к конкуренции является не одинаковой, а как-либо распределена по множеству элементов. Целью моделирования является исследование некоторых возможных сценариев перераспределения ресурсов как в чисто распределительных системах, так и в развивающихся системах с асимметрией производства и потребления курортно-рекреационного продукта и возможности управления изменять эти сценарии путем изменения параметров элементов системы.

Будем понимать конкуренцию как борьбу за ресурсы того или иного вида: финансовые, сырьевые, количество отдыхающих или какие-либо иные в зависимости от типа системы. Пусть все элементы системы однотипны и все они конкурируют индивидуально за одни и те же ресурсы. Долю ресурсов, находящихся в распоряжении i элемента системы в момент времени t, обозначим как $w_i(t)$, а всю совокупность

таких параметров зададим в виде $w = (w_1, w_2, ..., w_n)$. Каждый из элементов системы обладает некоторой способностью захватывать ресурсы в единицу времени, которую будем характеризовать коэффициентом f_i, а также и противоположной способностью терять ресурсы в единицу времени, которую определим как g_i. Тогда скорость изменения доли ресурсов у i системы можно записать в виде

$$\frac{dw_i}{dt} = w_i f_i \sum_{j \neq i} g_i w_j - w_i g_i \sum_{j \neq i} f_i w_j, \quad i, j = 1,2,...,n.$$

В силу симметрии условие $j \neq i$ можно опустить, поскольку соответствующие члены, учитывающие взаимодействие элемента системы самого с собой сокращаются. С учетом этого уравнение можно записать в виде

$$\frac{dw_i}{dt} = w_i f_i(w,g) - w_i g_i(w,f), \quad (w,g) = \sum_{j \neq i} g_i w_j, \quad (w,f) = \sum_{j \neq i} f_i w_j.$$

Приведенная система уравнений не учитывает возможности появления нового ресурса в каком-то из элементов системы, не связанного с перераспределением ресурсов между элементами системы, а возникшего, например, в результате инноваций в курортно-рекреационной деятельности или открытия в области здравоохранения. Если же такой новый ресурс, связанный с деятельностью элементов системы, появляется, то в правую часть уравнения добавляется слагаемое $h_i w_i$, что приводит как к суммарному росту всех ресурсов, так и к изменению динамики перераспределения ресурсов. Добавленное слагаемое может описывать как производство рекреационных ресурсов при положительном знаке константы скорости h_i, так и их усиленное потребление без воспроизводства при отрицательном знаке этой константы.

При рассмотрении динамики любой системы особый интерес всегда представляет анализ возможности существования в ней устойчивых состояний. Предположим, что для рассматриваемой курортно-рекреационной системы такое состояние возможно. Тогда $\frac{dw_i}{dt} = 0$, и $\frac{f_i}{g_i} = \frac{(w,f)}{(w,g)}, \forall i$. Поскольку правая часть равенства не зависит от i, то $f_i = Cg_i$, то есть способность элемента системы захватывать ресурсы пропорциональна его способности их терять, что представляется маловероятным, уникальным случаем. Следовательно, в наиболее общем случае устойчивое состояние такой системы, как показывают результаты моделирования, невозможно.

Рассмотрим типичные особенности динамики распределительной модели для системы, имеющей всего два элемента, перераспределяющих между собой ресурсы. Система уравнений в этом случае имеет вид

$$\frac{dw_1}{dt} = w_1 f_1 w_2 g_2 - w_1 g_1 w_2 f_2 = w_1 w_2 (f_1 g_2 - g_1 f_2),$$

$$\frac{dw_2}{dt} = w_2 f_2 w_1 g_1 - w_2 g_2 w_1 f_1 = w_1 w_2 (f_2 g_1 - g_2 f_1).$$

Обозначим константу $f_1 g_2 - f_2 g_1 = a$, тогда получим следующую систему уравнений:

$$\frac{dw_1}{dt} = aw_1w_2, \quad \frac{dw_2}{dt} = -aw_1w_2.$$

Пусть величина $a > 0$. В соответствии с симметрией системы это означает лишь последовательность нумерации элементов системы. Поскольку, согласно нормировке $w_1 + w_2 = 1$, то $\frac{dw_1}{dt} = aw_1(1 - w_1)$. Начальное условие для уравнения определяется начальным распределением ресурсов $w_1(0) = b_1$. Полученный результат является частным случаем уравнения Фишера-Прая, описывающего процесс вытеснения старой технологии новой. Его решение имеет вид

$$w_1(t) = 1 - \frac{1}{1 + Ae^{at}}, \quad A = \frac{1}{1 - b_1} - 1.$$

При $t >> 0, w_1(t) \to 1$, то есть со временем ресурсы полностью переходят к первому элементу. Таким образом, система, в которой имеется два элемента, неустойчива, что, в конечном итоге, приводит к концентрации всех ресурсов у наиболее сильного элемента независимо от начального распределения ресурсов (классический сценарий теории катастроф, характерный для деятельности курортно-рекреационного комплекса в осенне-зимний период).

Рассмотрим вариант, когда система содержит большое число однородных элементов, такое, что распределение ресурсов по элементам можно считать непрерывным. Разумно предположить, что достаточно общей является ситуация, когда элемент, имеющий большее значение коэффициента f_1, имеет меньшее значение коэффициента g_i и наоборот. Упорядочим ряд f_i в порядке возрастания. Тогда коэффициенты g_i с той же последовательностью нумерации образуют убывающую последовательность. Соответственно, при переходе к непрерывным распределениям образуются две монотонные функции: монотонно возрастающая функция $f(\tau)$ и монотонно убывающая функция $g(\tau)$.

Пусть текущий результат борьбы за ресурсы описывается функцией распределения $W(t,\tau)$. С учетом парных взаимодействий кинетическое уравнение для функции распределения приобретает вид

$$\frac{\partial W(t,\tau)}{\partial t} = f(\tau)W(t,\tau)\int W(t,\tau_1)g(\tau_1)d\tau_1 - f(\tau)W(t,\tau)\int W(t,\tau_1)g(\tau_1)d\tau_1 .$$

Уравнение является нелинейным интегро-дифференциальным кинетическим уравнением. Если проинтегрировать обе его части, то получим $\frac{\partial \overline{W}}{\partial \tau} = 0$, где $\overline{W} = \int W d\tau = const$. Это означает, что нормировка распределения остается постоянной во времени и ее можно принять равной единице. Таким образом, модель описывает перераспределение ресурсов внутри курортно-рекреационной системы, в то время как полный ресурс остается неизменным (сценарий, характерный для деятельности курортной сферы в весенне-летний период).

Для удобства дальнейших исследований сместим начало отсчета переменной τ и изменим ее масштаб так, чтобы интервал ее изменений стал симметричным: $\tau \in [-1,1]$. Тогда получим следующее уравнение:

$$\frac{\partial W(t,\tau)}{dt} = W(t,\tau)(\tau - \int_{-1}^{1} W(t,\tau_1)\tau_1 d\tau_1).$$

Найдем его решение, удовлетворяющее начальному условию $W(0,\tau) = 1/2$, то есть равномерному начальному распределению ресурсов. Поскольку функция $W(t,\tau)$ положительная, то возможна эквивалентная запись уравнения в следующем виде: $\frac{\partial \ln W(t,\tau)}{\partial t} = \tau - \int_{-1}^{1} W(t,\tau_1)\tau_1 d\tau_1$. Решение уравнения имеет вид $\ln W(t,\tau) = \pi t + \ln F(t)$. Из условия нормировки функции распределения на единицу получим $W(t,\tau) = \frac{te^{\pi}}{2\sinh t}$. Графическая интерпретация решения представлена на рис. 1.

Из решения и его графического представления следует, что с ростом времени происходит концентрация ресурсов в окрестности точки $\tau = 1$. При этом поведение системы имеет следующие особенности: траектории отталкиваются от точки вдоль двумерной поверхности в фазовом пространстве, в котором неподвижная точка выглядит как неустойчивый фокус, и притягиваются вдоль одномерной кривой (такой тип неподвижной точки соответствует седлу-фокусу в трёхмерном фазовом пространстве).

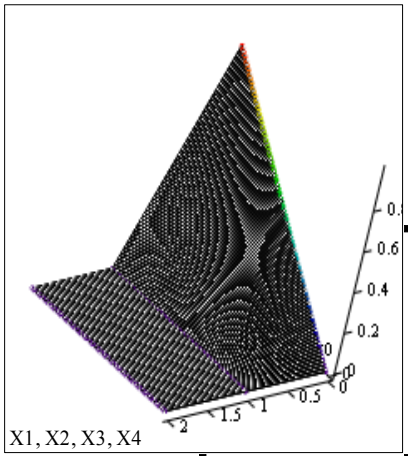

Рис. 1. Динамика перераспределения ресурсов с конкурентными характеристиками
Источник: авторская разработка

Данная конфигурация приводит к неустойчивости – основной особенности хаотического движения. Одновременно не исключается и возврат неустойчивых траекторий в окрестность точки, что в итоге обусловливает формирование странного аттрактора. При $\tau = 0.3$ все траектории возвращаются к точке с одной стороны плоскости, однако при увеличении τ до 0.37 появляются траектории, возвращающиеся и с другой стороны. Эти два вида движения получили название спирального и винтового типа хаоса соответственно. Таким образом, путем моделирования конкурентных свойств курортно-рекреационных систем получен сценарий перехода к хаосу, подобный результатам модели Рёсслера.

Наличие подобной динамики означает вырождение любой системы с неограниченной конкуренцией с течением времени, когда «в живых» останется только один элемент системы. Поэтому наличие конкуренции здравниц между собой в рамках регионального курортно-рекреационного комплекса означает общее снижение его конкурентоспособности на внешних рекреационных рынках по отношению к данному региону. Существенное повышение конкурентоспособности возможно лишь в том случае, если все курортно-рекреационные предприятия, расположенные на территории региона, будут представлены на внешних рынках как объединенная крупная территориальная компания (интеграция курортно-рекреационных предприятий). При этом объединение здравниц вовсе не предполагает потерю ими юридической или финансовой самостоятельности. Как правило, этот процесс происходит путем совместной концентрации ресурсов на определенных направлениях, например, реклама на крупных выставочных площадках или ярмарках по продаже курортно-

рекреационного продукта, совместным действиям по инновационным лечебно-восстановительным проектам и т. д.

Выводы. Исследование в рамках разработки системной методологии повышения конкурентоспособности предприятий курортно-рекреационного комплекса позволило получить следующие результаты:

– построена динамическая модель перераспределения ресурсов при неограниченной конкуренции, которая позволяет исследовать возможные сценарии как в распределительных системах, так и в развивающихся системах с асимметрией производства и потребления курортно-рекреационного продукта и возможности управления изменять эти сценарии путем изменения параметров элементов системы;

– методами компьютерного моделирования получены различные сценарии развития конкурентоспособности, которые позволяют разрабатывать стратегии управления конкурентоспособностью региональных курортно-рекреационных комплексов, а также показан сценарий перехода системы к хаосу.

Литература

1. Боков М. А. Стратегическое управление рекреационными предприятиями в условиях переходной экономики : монография / М. А. Боков. – СПб. : ЮНИТИ-ДАНА, 2011. – 368 с.

2. Амирханов М. М. Экономические проблемы развития рекреационных регионов : монография / М. М. Амирханов, А. А. Татаринов. – М. : Экономика, 2007. – 142 с.

3. William A. Recreation and the Local Economy an Input-Output Model of a Recreation-Oriented Economy / A. William. – New York : Graduate School of Business University of Wisconsin-Madison, 2009. – 68 p.

4. Inskeep E. National and Regional Tourism Planning: Methodologies and Case Studies / E. Inskeep. – New York: Routledge, 2004. – 249 p.

5. Шеховцева А. Конкурентоспособность региона: факторы и метод создания / А. Шеховцева // Маркетинг в России и за рубежом. – 2010. – № 4. – С. 11−15.

6. Галасюк С. С. Аналіз рівня конкурентоспроможності регіонального ринку туристичних послуг / С. С. Галасюк // Вісник Хмельницького національного університету. − 2010. − Вип. 2. − С. 89−93.

7. Малинецкий Г. Г. Математические основы синергетики: Хаос, структуры, вычислительный эксперимент : монография / Г. Г. Малинецкий. – М.: ЛИБРОКОМ, 2009. – 312 с.

References

1. Bokov, M.A. (2011). *Strategic management of recreational enterprises in conditions of transitional economy* Sankt-Peterburh: YUNITI-DANA (in Russian).

2. Amirkhanov, M. M., & Tatarinov, A. A. (2007). *Economic problems of development of recreation regions*. Moscow : Ekonomika (in Russian).

3. William, A. (2009). *Recreation and the Local Economy an Input-Output Model of a Recreation-Oriented Economy*. New York : Graduate School of Business University of Wisconsin-Madison.

4. Inskeep, E. (2004). *National and Regional Tourism Planning: Methodologies and Case Studies.* New York : Routledge.

5. Shekhovtseva, A. (2010). Competitiveness of the region: the factors and method of creating. *Marketing in Russia and abroad*, *4, 11-15* (in Russian).

6. Galasyuk, S.S. (2010). Analysis of level of competitiveness of regional market of tourist services. *Herald of Khmelnytskyi national university, 2, 89-93* (In Ukrainian).

7. Malinetskii, G.G. (2009). *Mathematical Foundations of Synergetics : Chaos, structures, computational experiment*. Moscow : Librokom (in Russian).

УДК 330.45:004.9

К. Ю. Кононова
кандидат экономических наук, доцент
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
kateryna.kononova@gmail.com
Е. А. Журавель
магистр по экономической кибернетики
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
zhuravel_ka@mail.ru

МОДЕЛИРОВАНИЕ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ IT-ОТДЕЛА ПРЕДПРИЯТИЯ В ИНФОРМАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКЕ

Статья посвящена оптимизации бизнес-процессов, связанных с информационным обслуживанием пользователей IT-отделом международной организации в условиях перехода к информационной экономике. Поскольку поддержка информационных систем специалистами конкретного направления состоит преимущественно в решении типовых задач, которые возникают случайно с заданной частотой, в основу исследования была положена теория массового обслуживания. Кроме того, в работе использовался процессный подход, учитывались методологические принципы ITIL Foundation v.3.0 (библиотека передового опыта по управлению информационными технологиями, в которой рассматриваются типовые модели, описываются цели, основные особенности, исходные и выходные данные разнообразных процессов, подлежащих внедрению в IT-отделах компаний), а также рекомендации по управлению бизнес-процессами отечественных и зарубежных ученых (Б. Андерсона, Н. Дубовой, В. Елиферова, В. Репина, О. Рудаковой, М. Хаммера). Предложенная имитационная модель обслуживания заявок IT-отделом предприятия разработана с использованием среды моделирования BusinessStudio, предназначенной для проектирования бизнес-архитектур. BusinessStudio обеспечивает решение смежных задач, связанных с обеспечением непрерывного развития компании, и поддерживает полный цикл эффективной системы управления: проектирование – внедрение – контроль – анализ. Статистический анализ отчетности работы IT-отдела позволил оценить длительности выполнения конкретных задач и их вероятностные характеристики, на основе чего были оценены параметры модели. В процессе экспериментирования с имитационной моделью были выявлены «узкие места» в процессе обработки заявок. В результате реинжиниринга процесса (путем уточнения правил распределения запросов пользователей между специалистами компании) удалось существенно сократить среднюю длительность обработки запроса, а также уменьшить длину очереди заявок и повысить эффективность процесса в целом.

Ключевые слова: бизнес-процесс; информационное обслуживание; информационная экономика; CMO; ITIL; ITSM; имитационное моделирование; BusinessStudio.
JELClassification: C 63, L 86, M 15.

К. Ю. Кононова
кандидат економічних наук, доцент
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
kateryna.kononova@gmail.com
К. О. Журавель
магістр з економічної кібернетики
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
zhuravel_ka@mail.ru

МОДЕЛЮВАННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ IT-ВІДДІЛУ ПІДПРИЄМСТВА В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Стаття присвячена оптимізації бізнес-процесів, пов'язаних з інформаційним обслуговуванням користувачів IT-відділом міжнародної організації в умовах переходу до інформаційної економіки. Оскільки підтримка інформаційних систем фахівцями конкретного напрямку полягає переважно в розв'язанні типових задач, які виникають випадково із заданою частотою, в основу дослідження була

© Кононова К. Ю., Журавель К. О., 2016

покладена теорія масового обслуговування. Крім того, в роботі використовувався процесний підхід, враховувалися методологічні принципи ITIL Foundation v.3.0 (бібліотека передового досвіду з управління інформаційними технологіями, в якій розглядаються типові моделі, описуються цілі, основні особливості, вхідні та вихідні дані різноманітних процесів, що підлягають впровадженню в IT-відділах компаній), а також рекомендації з управління бізнес-процесами вітчизняних і зарубіжних вчених (Б. Андерсона, Н. Дубової, В. Еліферова, В. Рєпіна, О. Рудакової, М. Хаммера). Запропонована імітаційна модель обслуговування заявок IT-відділом підприємства розроблена з використанням середовища моделювання Business Studio, призначеної для проектування бізнес-архітектур. Business Studio забезпечує вирішення суміжних завдань, пов'язаних із забезпечення безперервного розвитку компанії та підтримує повний цикл ефективної системи управління: проектування – впровадження – контроль – аналіз. Статистичний аналіз звітності роботи IT-відділу дозволив оцінити тривалості виконання конкретних завдань та їх імовірнісні характеристики, на основі чого були оцінені параметри моделі. У процесі експериментування з імітаційною моделлю були виявлені «вузькі місця» в процесі обробки заявок. У результаті реінжинірингу процесу (шляхом уточнення правил розподілу запитів користувачів між фахівцями компанії) вдалося істотно скоротити середню тривалість обробки запиту, а також зменшити довжину черги заявок і підвищити ефективність процесу в цілому.

Ключові слова: бізнес-процес, комп'ютерно-інформаційне обслуговування, інформаційна економіка, CMO, ITIL, ITSM, імітаційне моделювання, Business Studio.

JEL Classification: C 63, L 86, M 15

K. Y. Kononova
Ph. D. (Economics), Associate Professor,
V. N. Karazin Kharkiv National University
kateryna.kononova@gmail.com
K. O. Zhuravel
Master (Cybernetics)
V. N. Karazin Kharkiv National University
zhuravel_ka@mail.ru

MODELING OF BUSINESS PROCESSES OF A COMPANY'S IT-DEPARTMENT IN INFORMATION ECONOMICS

The article deals with the optimization of business processes related to the information services provided to the users of international company's IT-department in information economics. Since the support of information systems by specialists of a particular direction consists mainly of solving typical problems that occur randomly with a given frequency, queuing theory was chosen as a basic element of the study. We also used the process approach, took into account the methodological principles of ITIL Foundation v.3.0 (The excellence library of information technology management, which addresses the typical models, describes the objectives, main features, inputs and outputs of a variety of processes, that should be internalized in IT-departments of companies), as well as recommendations on the business processes management of domestic and foreign scholars (B. Anderson, N. Dubova, V. Eliferov, V. Repin, O. Rudakova, M. Hammer). The proposed simulation model of dealing with users' requests by IT-department is developed using Business Studio modeling environment, which has been developed for business architecture design. In addition, it provides solutions to related tasks, which are necessary to ensure the continued development of the company, and maintains a full cycle of an effective management system: design – implementation – monitoring – analysis. The statistical analysis of IT-department data allowed us to estimate the duration of solving specific tasks and their probabilistic characteristics, and on this basis the model parameters were evaluated. In the process of experimentation with the simulation model some "bottlenecks" have been identified in the processing of applications. As a result of the process re-engineering (by refining the rules of users' requests distribution between the experts of the company), we managed to significantly reduce the average duration of the requests processing, as well as reduce the length of the applications queue and improve the efficiency of the overall process.

Keywords: business process, computer and information services, information economics, SMO, ITIL, ITSM, simulation, Business Studio.

JEL Classification: C 63, L 86, M 15.

Постановка проблемы. В условиях перехода к информационной экономике информационное обеспечение является неотъемлемой частью любого бизнеса. В большой организации наличие качественной информационной поддержки – один из основополагающих факторов успеха и конкурентоспособности предприятия. Поскольку все ключевые процессы регулируются корпоративными информационными системами, боль-

шая часть информации хранится в электронном виде. Основная цель работы IT-отдела на предприятии – обеспечение непрерывной работоспособности системы, оперативное реагирование на возникающие проблемы, прогнозирование и проактивное решение проблем или предотвращение сбоев, которые могут возникнуть в подобных системах.

В данной статье исследуются бизнес-процессы, связанные с информационным обслуживанием пользователей в международной организации в условиях информационной экономики, и их оптимизация с целью сокращения времени обработки заявки специалистами IT-подразделения предприятия без дополнительных затрат.

Анализ последних исследований и публикаций. Теоретические аспекты статьи основаны на методологических принципах ITIL Foundation v.3.0 (ITIL Continual Service Improvement), а также на публикациях, посвященных управлению бизнес-процессами Б. Андерсона (Андерсен, 2005), Н. Дубовой (Дубовая, 2000), В. Елиферова (Елиферов, 2013), В. Репина (Репин, 2013), О. Рудаковой (Рудакова, 2013), М. Хаммера (Хаммер, 2013).

ITIL (Information Technology Infrastructure Library) – библиотека передового опыта в области управления информационными технологиями. В Библиотеке рассматриваются типовые модели, которые описывают цели, основные особенности, входные и выходные данные разнообразных процессов, подлежащих внедрению в IT-подразделении (ITIL Continual Service Improvement). Не опускаясь до подробной детализации отдельных шагов, которые могут существенно отличаться в разных организациях, направим основной фокус нашего внимания на опыт, который может быть использован в конкретной ситуации. Таким образом, ITIL предоставляет подтвержденные практикой методы планирования процессов, ролей и активностей с перечислением их взаимосвязей и взаимозависимостей (Дубовая, 2000).

Цель статьи, задачи и методология исследования. Целью исследования является моделирование процесса обработки заявки пользователя на информационное обслуживание от момента ее поступления в сервисную службу до обслуживания соответствующим специалистом, с учётом специфики конкретного предприятия. Для ее достижения были поставлены следующие задачи: 1) определить основные характеристики процесса в терминах теории массового обслуживания; 2) разработать структурную модель процесса; 3) провести статистический анализ отчетности работы IT-отдела с целью параметризации модели; 4) проанализировать результаты моделирования и выявить пути повышения эффективности работы IT-отдела.

Поскольку поддержка информационных систем состоит преимущественно в решении специалистом конкретного IT-направления типовых задач, которые возникают случайно с заданной частотой, то в основу исследования была положена теория массового обслуживания (Биткова, Кононова, 2012). Также при разработке модели использовался процессный подход и принципы ITIL, что обеспечивает соответствие предоставляемых информационных услуг международным стандартам ISO (Clifford, 2008).

Основные результаты исследования. Служба поддержки пользователей (в лице IT-отдела предприятия) рассматривается как система массового обслуживания с бесконечной очередью (поскольку количество заявок, которые могут ожидать обработки, не ограничивается). Более того, все заявки будут приняты в обработку, и требование обязательно дождется обслуживания. Также примем допущение о незамкнутости системы, т. е. предположим, что после обслуживания пользователь остается удовлетворенным и не возвращает заявку на повторную обработку.

Входной поток системы формируется в виде одиночных требований, поступающих в случайные моменты времени. Все заявки присоединяются к очереди, если не могут быть приняты в обработку моментально. Заявка не может быть отклонена (во внимание принимаются заявки, зарегистрированные службой контакт-центра), поскольку отклонение заявки специалистом также является результатом обработки запроса пользователя.

Количество узлов (каналов) обслуживания определяется числом специалистов конкретного направления. В работе была выполнена декомпозиция процесса до уровня обработки заявки отдельным специалистом, т. е. рассматривается очередь только к конкретному узлу.

Совокупность заявок была разделена на три основных типа[1]: запрос на информацию, запрос на изменение, инцидент. Запрос на информацию – просьба пользователя

[1] Данная классификация и требования к длительности реагирования базируются на соглашении о сервисном обслуживании (Service level agreement).

разъяснить функциональность подсистемы, предоставить руководства по эксплуатации, ответить на вопросы о возможности внесения изменений или получения информации из базы данных. Запрос на изменение – это заявка о необходимости внесения изменений в конфигурацию системы или на создание, изменение или дополнение отчета, формируемого на основе базы данных системы. Инцидент – это ситуация, когда система или ее функциональная часть выходит из строя. Заявки такого типа имеют кратчайший срок допустимого реагирования и имеют наивысший приоритет (Дубовая, 2000).

Правила, в соответствии с которыми специалист принимает поступившие заявки к обслуживанию, определяются в зависимости от типа заявки и согласно алгоритму, приведенному на рис. 1. Заявка, имеющая наибольшую критичность, обслуживается в первую очередь, в случае равной критичности заявки обрабатываются по принципу FIFO (первым пришёл – первым обслужился).

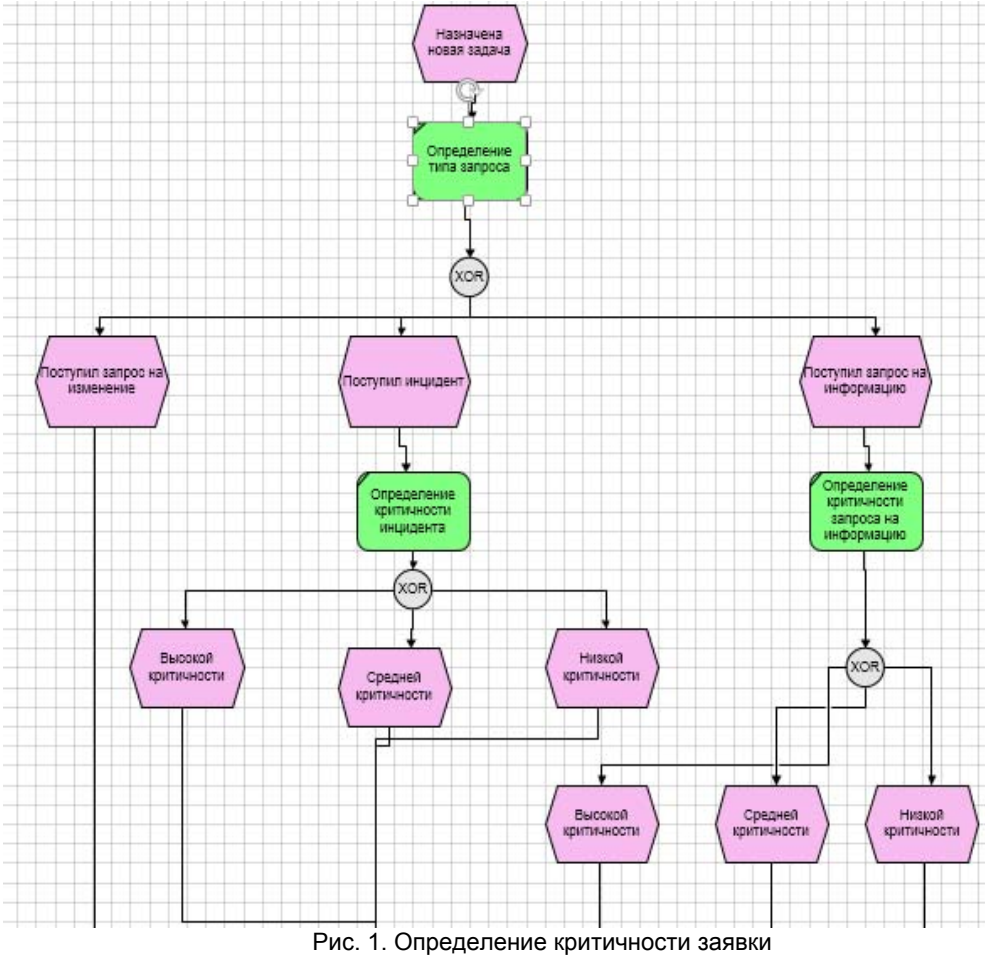

Рис. 1. Определение критичности заявки

Источник: авторская разработка

Статистический анализ отчетности работы IT-отдела за год позволил оценить длительности выполнения конкретных задач и их вероятностные характеристики (табл. 1).

Для решения поставленной задачи был разработан алгоритм обработки заявок в системе (рис. 2) и построена имитационная модель в среде бизнес-моделирования Business Studio (Документація программного забезпечення).

Проведение экспериментов на основе модели позволило выявить «узкие места» в процессе обработки поступившей заявки специалистом, разработать программу

устранения сбоев и сокращения времени обработки заявки без удорожания процесса, а также повысить эффективность работы как отдельной команды специалистов, так и IT-отдела предприятия в целом.

Таблица 1

Длительности работ и их вероятностные характеристики

Имя подпроцесса	Нижняя граница	Верхняя граница	Мат. ожидание	Отклонение
Содержательный анализ и уточнение деталей	20 мин	8 часов	4 часа	1 час
Поиск причины неполадки	1 час	3 дня	1 день	4 часа
Определение доступности информации на локальном уровне	30 мин	1 день	2 часа	30 мин
Разработка нового отчета	1 день	5 дней	2 дня	1 день
Редактирование отчета	30 мин	8 часов	4 часа	2 часа
Тестирование	30 мин	2 дня	2 часа	30 мин
Настройка запрашиваемой конфигурации системы	20 мин	1 день	2 часа	30 мин
Оценка возможности локального устранения проблемы	20 мин	2 часа	1 час	20 мин.
Разработка обходного пути	1 час	3 дня	1 день	2 часа
Перенос изменений	20 мин	1 день	1 час	30 мин
Внесение доработок	1 день	2 недели	3 дня	1 день
Устранение проблемы	20 мин	1 день	1 час	30 мин

Источник: авторские расчеты

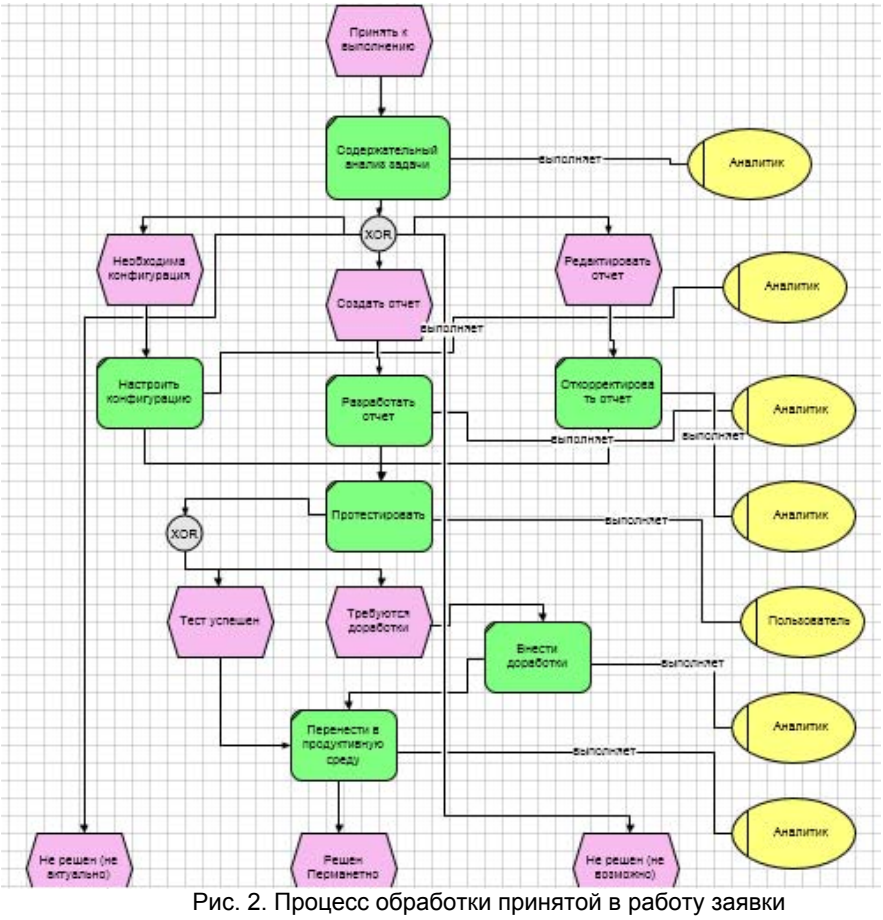

Рис. 2. Процесс обработки принятой в работу заявки

Источник: авторская разработка

В результате серии имитационных экспериментов с моделью был проведен реинжиниринг процесса путем уточнения правил распределения запросов пользователей между специалистами. В результате удалось существенно сократить среднюю длительность обработки запроса, а также уменьшить длину очереди заявок и повысить эффективность процесса в целом (рис. 3).

Ресурс	Стоимость	Ср. кол-во операций...	Макс. кол-во операц...	Ср. длина очереди	Макс. длина очереди	Ср. время ожидания...
Пользователь	11483,33	0,00	0	0:00:00	0:00:00	0:00:00
Аналитик	171323,88	13,11	32	1д. 10:22:13	4д. 01:45:19	7д. 05:09:38

а)

Ресурс	Стоимость	Ср. кол-во операций в оч...	Макс. кол-во операций в ...	Ср. длина очереди	Макс. длина очереди	Ср. время ожидания опер...
Пользователь	38524,72	0,13	2	0:06:00	2:21:25	6:06:15
Аналитик	76679,01	0,24	1	0:14:33	2:54:59	3:00:40

б)

Рис. 3. Результаты экспериментирования с моделью: а) до реинжиниринга; б) после

Источник: авторские расчеты

Выводы. Моделирование и функционально-стоимостной анализ процесса обработки заявки специалистом IT-отдела предприятия в среде Business Studio позволили выявить узкие места процесса, а также устранить их посредством внесения изменений в логику распределения заявок между узлами системы массового обслуживания, которыми являются технические аналитики соответствующей отрасли.

Литература

1. ITIL Continual Service Improvement, ISBN 978-0-11-331049-4. – [Electronic resource]. Way of access: http://www.wikiitil.ru/books/05ITIL3 ContinualServiceImprovement.pdf
2. Андерсен Б. Бизнес-процессы. Инструменты совершенствования. / Б. Андерсен – М. : Стандарты и качество, 2005. – 271 с.
3. Биткова Т. В., Побудова імітаційних моделей систем масового обслуговування з використання пакету ARENA: /навчальний посібник/ Т. В. Биткова, К. Ю. Кононова, – Х. : ФОП Андреєв К. В., 2012. – 79 с.
4. Дубовая Н. ITSM – новая идеология управления IT, 2000. – [Электронный ресурс]. / Дубовая. – Режим доступа : http://www.osp.ru/os/2000/10/178254
5. Елиферов В. Г. Бизнес-процессы: Регламентация и управление : учебник / В. Г. Елиферов. – М. : НИЦ ИНФРА-М, 2013. – 319 с.
6. Репин В. В. Бизнес-процессы. Моделирование, внедрение, управление / В. В. Репин. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 512 с.
7. Рудакова О. С. Реинжиниринг бизнес-процессов : учебное пособие для студентов вузов / О. С. Рудакова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2013. – 343 с.
8. Хаммер М. Быстрее, лучше, дешевле: девять методов реинжиниринга бизнес-процессов / М. Хаммер. – М. : Альпина Пабл., 2012. – 356 с.
9. Clifford D. Implementing ISO/IEC 20000 Certification: The Roadmap. / D. Clifford, J. Bon. – ITSM Library. Van Haren Publishing, 2008. 16 с.
10. Документація програмного забезпечення Business Studio. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.businessstudio.ru

References

1. ITIL Continual Service Improvement, Retrieved from: http://www.wikiitil.ru/books/05ITIL3 ContinualServiceImprovement.pdf
2. Andersen, B. (2005). *Business-processes. Improvement tools.* Moscow: Standarts and quality.
3. Bitkova T., Kononova K. (2012). *Simulation in ARENA.* Kharkiv, SE KV Andreev.
4. Dubova, N. (2000). *ITSM – New IT management ideology.* Retrieved from: http://www.osp.ru/os/2000/10/178254/
5. Eliferov, V. (Ed.). (2013). Business-processes: Regulation and Control. Moscow: NIC INFRA-M.
6. Repin, V. (Ed.). (2013). *Business-processes. Modeling, implementation, management.* Moscow: Mann, Ivanov&Ferber.
7. Rudakova, O. (Ed.). (2013). *Business Process Reengineering.* Moscow: UNITI-DANA.
8. Hammer, M. (Ed.). (2012). *Faster, better, cheaper: the nine methods of business process reengineering.* Moscow: Alpina Publ.
9. Clifford, D., Bon, J. (2008). *Implementing ISO/IEC 20000 Certification: The Road map. ITSM Library.* Zaltbommel: Van Haren Publishing.
10. *Software Documentation: Business Studio.* Retrieved from: http://www.businessstudio.ru

УДК 519.95:330.115

С. И. Забуга
кандидат экономических наук, доцент
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
ec-science@karazin.ua
М. Н. Клименко
магистр по прикладной экономике
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина
ec-science@karazin.ua

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СПЕЦИФИЧНОГО ТИПА ТРАНСПОРТНОЙ ЗАДАЧИ ДЛЯ АНАЛИЗА ЛОГИСТИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ В УКРАИНЕ

Данная статья посвящена одной из важнейших проблем деятельности любого торгового предприятия, а именно транспортным проблемам. Уже давно известны и широко применяются для решения задач такого рода классические транспортные задачи. Тем не менее, применение классических задач ограничено на практике в той или иной ситуации, что может быть связано с деятельностью конкретного предприятия, политической ситуацией в стране и т. д. Таким образом, в данной статье рассмотрены основные проблемы транспортировки груза по территории Украины на современном этапе. Выявлены и проанализированы основные причины, по которым применение классической транспортной задачи является неприемлемым для поиска оптимального плана перевозок. На основании этих причин рассмотрены принципы построения транспортных задач специфического типа, а именно транспортных задач с запретами и транспортных задач с ограничениями. Именно применение подобных методов позволяет разрешить проблему ограниченности ресурсов либо отсутствия допустимых маршрутов в зависимости от выбранной спецификации задачи. С этой целью была предложена к построению новая транспортная задача, которая одновременно учитывает ограничения на поставку и запрещенные маршруты, чего не учитывали предыдущие задачи. Таким образом, главным достоинством новой модели является эффективность ее применения в современных условиях на территории Украины. Учитывая условия разрешимости и оптимальности транспортных задач с запретами и транспортных задач с ограничениями, для данной задачи также были предложены эти условия и интерпретированы с экономической точки зрения. Полученычисленные решения для реальных задач, которые встретились при минимизации транспортных издержек торгового предприятия «Барко».

Ключевые слова: транспортная задача, транспортные издержки, пропускные способности, запрещенные маршруты, ограничения на поставку, логистическая система.
JEL Classification: C 60, C 61, R 49.

С. І. Забуга
кандидат економічних наук, доцент
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ec-science@karazin.ua
М. М. Клименко
магістр з прикладної економіки
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ec-science@karazin.ua

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦИФІЧНОГО ТИПУ ТРАНСПОРТНОЇ ЗАДАЧІ ДЛЯ АНАЛІЗУ ЛОГІСТИЧНИХ ПРОБЛЕМ В УКРАЇНІ

Дана стаття присвячена одній з найважливіших проблем діяльності будь-якого торгового підприємства, а саме транспортним проблемам. Вже давно відомі і широко застосовуються для вирішення завдань такого роду класичні транспортні задачі. Проте застосування класичних задач обмежене на практиці в тій чи іншій ситуації, що може бути пов'язано з діяльністю конкретного підприємства, політичною ситуацією в країні і т. д. Таким чином, в пропонованій статті розглянуті основні проблеми транспортування вантажу по території України на сучасному етапі. Виявлено та проаналізовано основні причини, за якими застосування класичної транспортної задачі є неп рийнятним для

© Забуга С. І., Клименко М. М., 2016

пошуку оптимального плану перевезень. На підставі цих причин розглянуті принципи побудови транспортних задач специфічного типу, а саме транспортних задач із заборонами і транспортних задач з обмеженнями. Саме застосування подібних методів дозволяє вирішити проблему обмеженості ресурсів або відсутності допустимих маршрутів залежно від обраної специфікації завдання. З цією метою було запропоновано побудувати нову транспортну задачу, яка одночасно враховує обмеження на поставку і заборонені маршрути, чого не враховували попередні задачі. Таким чином, головною перевагою нової моделі є ефективність її застосування в сучасних умовах на території України. З огляду на умови можливості розв'язання і оптимальності транспортних задач із заборонами і транспортних задач з обмеженнями, для даної задачі також були запропоновані ці умови й інтерпретовані з економічної точки зору. Отримано чисельні рішення для реальних задач, які зустрілися при мінімізації транспортних витрат торгового підприємства «Барко».

Ключові слова: транспортна задача, транспортні витрати, заборонені маршрути, пропускні спроможності, обмеження на поставку, логістична система.

JEL Classification: C 60, C 61, R 49.

S. I. Zabuga
Ph. D. (Economics), Associate Professor
V.N. Karazin Kharkiv National University
ec-science@karazin.ua
M. M. Klymenko
Master (Applied Economics)
V.N. Karazin Kharkiv National University
ec-science@karazin.ua

APPLICATION OF SPECIFIC TYPE OF TRANSPORT ISSUE TO ANALYZE LOGISTICS PROBLEMS IN UKRAINE

This article is devoted to one of the most important problems of the activity of any commercial enterprise, namely transport problems. Classical transport tasks have long been known and widely used as the solution of such problems. Nevertheless, the usage of the classical issues is practically limited in a particular situation, that may be connected with the activities of a particular enterprise, the political situation in the country, etc. Thus, the given article observes the basic problems of cargo transportation through the territory of Ukraine at the present stage. According to the main reasons, which have been identified and analyzed, the usage of the classical transportation issues is unacceptable to find the optimal transportation plan. Based on these reasons, the principles of formation of transport tasks of a specific type, namely transport issues with bans and transport issues with constraints, have been considered. It allows to use such methods to solve the problem of limited resources or lack of valid routes, depending on the selected task specification. For this purpose it was proposed to define a new transportation task, which also takes into account the restrictions on the supply and limited routes, which weren't considered by the previous task. Thus, the main advantage of the new model is the efficiency of its use in the modern conditions on the territory of Ukraine. Taking into accont the conditions of solvability and optimality of transportation issues with bans and restrictions, for this task these conditions, as well as economically interpreted conditions, have been proposed. Numerical solutions for the real problems faced while minimizing transportation costs of «Barco» commercial enterprise, have been obtained.

Key words: logistical system, prohibited routes, supply constraints, transport costs, transport issues, traffic performance.

JEL Classification: C 60, C 61, R 49.

Постановка проблемы. Логистика занимает важное место в деятельности любого предприятия. Для минимизации транспортных издержек широкое применение получили транспортные задачи. Тем не менее, для решения текущих логистических проблем Украины классическая транспортная задача не дает желаемого результата. Это подчеркивает актуальность и востребованность разработки новых и усовершенствования существующих методов и моделей, обеспечивающих эффективное управление перевозками.

Анализ последних исследований и публикаций. Классические транспортные задачи, а также транспортные задачи с запретами и транспортные задачи с ограниченными пропускными способностями достаточно подробно проанализированы и представлены в современной литературе. К примеру, в (Цегелик, 1978) была дана постановка транспортной задачи с запретами и показаны способы сведения ее к классической. В работе (Сеславин,

2011) рассмотрены транспортные задачи с запрещёнными коммуникациями и с ограничениями на пропускные способности. В работе (Криволапов, 2014) представлено решение транспортной задачи с промежуточными пунктами и с ограничениями по транзиту. В (Афанасьев, 2003) описываются транспортные задачи с запретами, с фиксированными перевозками и ограничениями на пропускные способности.

Тем не менее, несмотря на большое количество литературы, в которой представлены современные модели транспортных задач, недостаточно раскрыты принципы построения задач специфического типа, позволяющие учесть необходимые ограничения.

Цель работы. Цель данной работы заключается в построении математической модели транспортной задачи с запретами и ограничениями, учитывающими актуальную ситуацию на территории Украины, на примере товарного предприятия «Барко».

Основные результаты исследования. Целью классической транспортной задачи является минимизация суммарных затрат на транспортировку груза от поставщиков к потребителям. Целевая функция имеет следующий вид:

$$Z(X) = \sum_{i=1}^{m}\sum_{j=1}^{n} c_{ij}x_{ij} \to min \quad (1)$$

где:

c_{ij} – затраты на транспортировку груза от поставщика A_i к потребителю B_j;

x_{ij} – объем груза, перевозимого от i-го поставщика к j-му потребителю.

Транспортная задача, как задача линейного программирования, имеет ряд ограничений:

$$\sum_{j=1}^{m} x_{ij} = a_i, i = 1,2,\dots,m \quad (2)$$

где:

a_i – объем продукции i-го поставщика.

Согласно ограничению (2) весь объем i-го поставщика должен быть распределен между потребителями.

$$\sum_{i=1}^{n} x_{ij} = b_j, j = 1,2,\dots,n \quad (3)$$

где:

b_j – потребность j-го потребителя.

Условие (3) означает, что все потребители должны получить продукцию в необходимом объеме:

$$x_{ij} \geq 0, i = 1,2,\dots,m, j = 1,2,\dots,n \quad (4)$$

Согласно условию (4) объем перевозимой продукции не может быть отрицательным.

Однако классическая задача не даст оптимального решения для Украины по следующим причинам:

1) не учитывает факт опасных маршрутов;
2) не учитывает невозможности перевозок по некоторым маршрутам.

Для решения логистических проблем Украины необходимо учитывать все эти факторы.

Таким образом, необходимо составить транспортную задачу с запретами и ограничениями на поставку.

Пусть E – множество пар индексов (i, j), которые соответствуют пунктам (A_i, B_j), между которыми возможны коммуникации. Тогда получаем следующее условие:

$$x_{ij} \equiv 0, \forall x_{ij} \ni E \tag{5}$$

Для того, чтобы в транспортной таблице не осуществлять поставки по запрещенным маршрутам, необходимо задать стоимость перевозки сколь угодно большой = M. Тогда задачу с запретами можно свести к стандартной транспортной задаче (Цегелик, 1978): Введем обозначения:

$$A = \sum_{i=1}^{m} a_i, \qquad \bar{c}_{ij} = \begin{cases} c_{ij}, \text{если } (i,j \in E) \\ M, \text{если } (i,j \ni E) \end{cases} \tag{6}$$

где: A – суммарный запас всех поставщиков.

Определим

$$\overline{c} = \max_{(i,j)\in E} \{c_{ij}\}; \quad \underline{c} = \min_{(i,j)\in E} \{c_{ij}\} \tag{7}$$

Пусть $M > A\overline{c} - (A-1)\underline{c}$ и $X^* = \{x_{ij}^*\}$ – оптимальный план задачи, тогда:

1. Если $x_{ij}^* > 0$, для всех $i,j \in E$, то компоненты $x_{ij}^*, (i,j) \in E$ дают оптимальный план.
2. Если существует пара $(k,l) \ni E$, $x_{kl}^* > 0$, то условия (2)–(4) несовместны.

Однако, кроме запрещенных маршрутов, могут существовать и маршруты с ограниченными коммуникациями. Существует три вида таких ограничений:

1. Поставщик должен поставить товар в четко установленном объеме $(x_{ij} = d_{ij})$. В этом случае существует обязательная поставка при любых транспортных затратах. Для учета этого факта необходимо вычесть установленный объем (d_{ij}), запретить перевозку по этому маршруту и прибавить данную перевозку к целевой функции. Пусть k – й поставщик может поставить l – му потребителю товар в объеме d_{ij}, тогда (Костевич, 2003):

$$\begin{cases} a_k' = a_k - x_{kl} \\ h_l' = h_l - x_{kl} \end{cases} \tag{8}$$

2. Поставщик должен поставить товар в объеме не меньше заданного $(x_{ij} \geq d_{ij})$. В данном случае существует обязательная поставка в объеме (d_{ij}). В отличие от первого случая, дальнейшая перевозка по этому маршруту возможна.

3. Поставщик может поставить товар в объеме, не превышающем заданного $(x_{ij} < d_{ij})$. В данном случае не существует обязательных перевозок. Для учета этого условия, необходимо разбить поставку следующим образом (Костевич, 2003):

$$\begin{cases} a_k' = d_{kl} \\ a_k'' = a_k - d_{kl} \end{cases} \tag{9}$$

a_k' – максимальный объем перевозки по ограниченному маршруту;

a_k'' – минимальный объем перевозки по неограниченным маршрутам.

Основные результаты. Важным условием разрешимости транспортной задачи с запретами и ограниченными коммуникациями есть:

$$d_{ij} = 0, (i, j \ni E) \tag{10}$$

Смысл данного условия состоит в том, что никаких ограничений на запрещенных маршрутах быть не может, так как на данном маршруте не существует никаких перевозок, в противном случае – задача не имеет решения.

Таким образом, с учетом всех запретов и ограничений необходимо составить следующую математическую модель:

$$Z(X) = \sum_{i=1}^{m}\sum_{j=1}^{n} c_{ij}x_{ij} + c_{kl}x_{kl} \to min$$

$$\begin{cases} \sum\limits_{j\in E}^{n} x_{ij} = a_i, i = 1,2,\dots,n \\ \sum\limits_{i\in E}^{m} x_{ij} = b_j, j = 1,2,\dots,m \\ \sum\limits_{i\in E}^{n} a_i = \sum\limits_{j\in E}^{m} b_j \\ \sum\limits_{j=1}^{n} d_{ij} \geq a_i, (i, j \in E) i = 1,\dots m \\ \sum\limits_{i=1}^{m} d_{ij} \geq b_j, (i, j \in E) j = 1,\dots n \\ x_{ij} \equiv 0, (i, j \ni E) \\ x_{ij} \leq (\geq) d_{ij}, (i, j \in E) i = 1,\dots m;\ j = 1,\dots n) \\ x_{ij} \geq 0, (i, j \in E) i = 1,\dots m;\ j = 1,\dots n) \end{cases} \tag{11}$$

Для решения задачи с запретами и ограниченными коммуникациями необходимо сначала удовлетворить спрос потребителей, которым могут поставлять товар не все поставщики, после чего уже переходить к остальным ограничениям.

Нами были найдены оптимальные решения транспортных задач с запретами и ограниченными пропускными способностями. Именно, рассматривались задачи с 5-ю поставщиками и 20-ю потребителями. Поставщиками и потребителями являлись различные города Украины. Грузы поставлялись с 5-ти складов по 20-ти маршрутам. Суммарные запасы и потребности составляли по 2300 тонн. Требовалось минимизировать суммарные затраты на перевозку. Первоначально задача решалась в предположении, что никаких ограничений и запретов на перевозки не существуют. В этом случае оптимальное решение давало суммарные затраты на перевозки в размере 625400 тонно-километров.

Затем в условия задачи были добавлены ограничения, обусловленные политической ситуацией в Украине в настоящее время а именно:

1. В Донецк и Луганск были возможны перевозки грузов только со складов в Черкассах и в Виннице.
2. В Изюм были возможны перевозки грузов только со складов в Конотопе и Черкассах.
3. Согласно контракту, из г. Черкассы необходимо обязательно перевезти в г. Киев минимум 100 т.

4. Согласно контракту, со склада г. Конотоп необходимо поставить не менее 75 т груза в г. Харьков.

5. В связи с плохой дорогой по маршруту Конотоп – Изюм перевозки возможны в максимальном объеме равном 50 т.

6. Согласно контракту, из г. Запорожье необходимо поставить груз в г. Полтава в фиксированном объеме, равном 50 т.

7. Согласно контракту из г. Винница необходимо поставить в г. Ровно груз в объеме не менее 100 т.

8. Из г. Винница в г. Белая Церковь возможна транспортировка груза в объеме не более 50 т.

При этих условиях были решены транспортные задачи разного типа и получены такие оптимальные значения целевых функций:

- в задаче с запретами – 644900 тонно-километров;
- в задаче с ограниченными пропускными способностями – 677150 тонно-километров;
- в задаче с запретами, ограниченными пропускными способностями и с учетом обязательных перевозок – 727150 тонно-километров.

Выводы. В данной статье построена задача специфического типа – транспортная задача с запретами и ограничениями, решение которой сможет обеспечить эффективный план перевозок продукции по территории Украины на современном этапе развития. Практическое применения данной задачи было реализовано для предприятия «Барко». В дальнейших исследованиях данного направления можно рассмотреть ситуацию, когда перевозка может осуществляться из пункта А в пункт В через пункт С. В таком случае необходимо рассматривать трехиндексную транспортную модель.

Литература

1. Цегелик Г. Г. Транспортна задача лінійного програмування / Г. Г. Цегелик. – Львів: Видавництво ЛДУ, 1978. – 80 с.

2. Сеславин А. И. Оптимизация и математические методы принятия решений / А. И. Сеславин, Е. А. Сеславина. – М. : МИИТ, 2011. – 152 с.

3. Кривопалов В. Ю. Обобщённый метод потенциалов для решения транспортной задачи с промежуточными пунктами / В. Ю. Кривопалов // Сборник X конференции «Наука. Творчество». – Самара-Москва, 2014. – Т.1 С. 23–29.

4. Афанасьев М.Ю. Исследование операций в экономике: модели, задачи, решения : учеб. пособие / М. Ю. Афанасьев. Б. П. Суворов. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 444 с. – (Серия «Высшее образование»).

5. Костевич Л. С. Математическое программирование: Информ. технологии оптимальных решений : учебное пособие / Л. С. Костевич. – Мн. : Новое знание, 2003. – 424с.

References

1. Tsehelik, H. (1978). *Transporting problem of linear programming*. Lviv: Publishing LSU.

2. Seslavin, A., Seslavina, O. (2011). *Optimization and mathematical methods of decision-making*. Moskow, MIIT.

3. Kryvopalov, V. (2014). *Generalized potential method for solving the transportation problem with intermediate points.* Collection X Conference "Science. Creativity ". Samara-Moscow, Vol.1, pp.23-29.

4. Afanasiev, M., Suvorov, B., (2003). *Operations research in economics: models, problems, solutions: Proc. allowance*. M.: INFRA-M, ("Higher education" series).

5. Kostevych, L., (2003) *Mathematical programming: Information technology for optimal solutions*. Textbook. Minsk: New Knowledge.

УДК 336.051 (519.868)

С. В. Лубенець
кандидат технічних наук, доцент
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
s.lubenec@ukr.net
В. В. Гришунін
магістр з прикладної економіки
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ec-science@karazin.ua

МОДЕЛЮВАННЯ ІНТЕГРАЛЬНО-РЕЙТИНГОВОЇ ОЦІНКИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ БАНКІВ

Розглянуто проблему підвищення ефективності аналізу та оцінки інвестиційної привабливості банків. Встановлено, що одним з найбільш ефективних підходів до вирішення цієї проблеми є застосування економіко-математичного моделювання з використанням стохастичних моделей. Проведено огляд та аналіз сучасних економіко-математичних методів і моделей та можливостей їх використання для оцінки інвестиційної привабливості банків.

На основі проведених досліджень визначено, що найбільш прийнятною для моделювання оцінки інвестиційної привабливості банків України є інтегрально-рейтингова модель, яка ґрунтується на експертних оцінках. Дана модель є досить простою в побудові та використанні і дає змогу проводити дослідження з обмеженою кількістю вхідних даних.

Розроблено та впроваджено економіко-математичну модель оцінки інвестиційної привабливості банків. Для вирішення проблеми великої кількості розрахованих вихідних показників моделі запропоновано використовувати процедуру послідовної згортки, в якій ці показники групуються за певною характеристикою з відповідними ваговими коефіцієнтами. Розрахунок вагових коефіцієнтів моделі здійснювався за правилом Фішберна.

На основі розрахованих показників моделі та їх вагових коефіцієнтів визначається інтегральний показник інвестиційної привабливості. Показано, що одним з найбільш ефективних способів побудови інтегрального показника інвестиційної привабливості банку є функція бажаності Харрінгтона. В основі побудови цієї узагальненої функції лежить ідея перетворення натуральних значень окремих показників в безрозмірну шкалу бажаності.

Практичним результатом роботи є програмна реалізація розробленої моделі з проведенням моделювання в програмному додатку та визначенням інвестиційної привабливості досліджуваних об’єктів. Проведено експериментальні дослідження побудованої моделі для перевірки її адекватності. За результатами проведених досліджень та моделювання побудовано рейтинг інвестиційної привабливості банків України.

Ключові слова: інвестиційна привабливість, функція Харрінгтона, моделювання, стимулятори.

JEL Classification: C 19, C 89, G 21, G 31.

S. V. Lubenec'
Ph. D. (Technical Sciences), associate professor
V. N. Karazin Kharkiv National University
s.lubenec@ukr.net
V. V. Gryshunin
Master (Applied Economics)
V. N. Karazin Kharkiv National University
ec-science@karazin.ua

MODELING INTEGRAL RATING EVALUATION OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF BANKS

The problem of increasing the efficiency of the analysis and evaluation of the investment attractiveness of banks has been considered. It has been determined that one of the most effective approaches to solving this problem is the use of economic and mathematical modeling using stochastic models. A review and analysis of modern economic and mathematical methods and models and possibilities of their use for the evaluation of investment attractiveness of banks have been performed.

© Лубенець С. В., Гришунін В. В., 2016

On the basis of the research it has been found that integral rating model, based on experts` assessments, is the most appropriate for modeling evaluation of the investment attractiveness of Ukrainian banks. This model is quite simple in construction and usage and allows the study with a limited amount of input data.

The economic and mathematical model of evaluation of investment attractiveness of banks has been developed and implemented. To solve the problem of a large number of calculated output indices of the model it has been offered to use the procedure of successive convolution in which these indicators are grouped according to certain characteristics with appropriate weights. The calculation of the weight coefficients of the model was performed according to Fishburne rule.

The integral index of investment attractiveness is determined on the basis of the calculated performance model and their weights. It has been shown that one of the most effective ways to build an integral index of investment attractiveness of the bank is Harrington`s function of desirability. The idea of transformation of natural values of separate indicators into an extendable scale of desirability is the basis for the construction of this general function.

The practical result is the software implementation of the developed model with the simulation in a software application and the definition of investment attractiveness of the objects which are explored. Experimental studies of the constructed model to verify its adequacy have been carried out. On the basis of the studies and modeling results the rating of investment attractiveness of Ukrainian banks has been built.

Keywords: investment attractiveness, Harrington function, modeling, stimulants.

JEL Classification: C 19, C 89, G 21, G 31.

С. В. Лубенец
кандидат технических наук, доцент
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
s.lubenec@ukr.net
В.В. Гришунин
магистр по прикладной экономике
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
ec-science@karazin.ua

МОДЕЛИРОВАНИЕ ИНТЕГРАЛЬНО-РЕЙТИНГОВОЙ ОЦЕНКИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ БАНКОВ

Рассмотрена проблема повышения эффективности анализа и оценки инвестиционной пришлекательности банков. Установлено, что одним из наиболее эффективных подходов к решению этой проблемы является применение экономико-математического моделирования с использованием стохастических моделей. Проведен обзор и анализ современных экономико-математических методов и моделей и возможностей их использования для оценки инвестиционной привлекательности банков.

На основе проведенных исследований установлено, что наиболее приемлемой для моделирования оценки инвестиционной привлекательности банков Украины является интегрально-рейтинговая модель, которая основывается на экспертных оценках. Данная модель достаточно проста в построении и использовании и позволяет проводить исследования с ограниченным количеством исходных данных.

Разработана и внедрена экономико-математическая модель оценки инвестиционной привлекательности банков. Для решения проблемы большого количества рассчитанных выходных показателей модели предложено использовать процедуру последовательной свертки, в которой эти показатели группируются по определенной характеристике с соответствующими весовыми коэффициентами. Расчет весовых коэффициентов модели осуществлялся по правилу Фишберна.

На основе рассчитанных показателей модели и их весовых коэффициентов определяется интегральный показатель инвестиционной привлекательности. Показано, что одним из наиболее эффективных способов построения интегрального показателя инвестиционной привлекательности банка является функция желательности Харрингтона. В основе построения этой обобщенной функции лежит идея преобразования натуральных значений отдельных показателей в безразмерную шкалу желательности.

Практическим результатом работы является программная реализация разработанной модели с проведением моделирования в программном приложении и определением инвестиционной привлекательности исследуемых объектов. Проведены экспериментальные исследования построенной модели для проверки ее адекватности. По результатам проведенных исследований и моделирования построен рейтинг инвестиционной привлекательности банков Украины.

Ключевые слова: инвестиционная привлекательность, функция Харрингтона, моделирование, стимуляторы.

JEL Classification: C 19, C 89, G 21, G 31.

Постановка проблеми. В даний час одним з найпоширеніших та найефективніших джерел розвитку та розширення банків є залучення інвестицій. Інвестиційні ресурси відіграють найбільшу роль у складі залучених ресурсів підприємств. Тому дуже важливим для банку як для об'єкта інвестування є створення умов, за яких інвестор вклав би свої кошти саме в це підприємство. Основою для рішення інвестора про вкладення коштів є рівень інвестиційної привабливості. У зв'язку з цим актуальною є проблема підвищення ефективності аналізу та оцінки інвестиційної привабливості банків. Для вирішення вказаної проблеми необхідно розробляти нові підходи, засновані на сучасних методах економіко-математичного моделювання та програмування, що сприятиме підвищенню рівня оцінювання інвестиційної привабливості банку та матиме позитивний ефект при прийнятті управлінських рішень щодо його інвестування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблематики аналізу інвестиційної привабливості банків проводилось відомими зарубіжними вченими, наприклад, такими як Ю. Блех та У. Гетце (Блех, Гетце, 1997). Крім того, значний внесок у дослідження проблем інвестиційної політики та управління інвестиціями зробила низка українських вчених, зокрема І. Бланк (Бланк, 1995), А. Гайдуцький (Гайдуцький, 2004) та інші.

Однак слід зазначити, що в результаті проведених раніше досліджень не було отримано одного стандартного рішення з приводу створення типової моделі оцінки інвестиційної привабливості та її систематизації, а також трактування її загальної сутності. Тому на сьогоднішній день постає проблема вибору моделі оцінки інвестиційної привабливості банку залежно від задач підвищення інвестиційної привабливості, що дозволило б сформувати інвестору уявлення про стан об'єкта вкладання коштів та очікувані результати від їх використання, про надійність майбутньої інвестиції.

З іншого боку, й досі залишаються недостатньо опрацьованими аспекти прийняття якісних управлінських рішень, з одного боку, щодо інвестування коштів, а з іншого – щодо покращення фінансового становища банку та підвищення рівня його інвестиційної привабливості. До цих аспектів слід віднести, зокрема, пов'язування питань всебічного стійкого розвитку підприємства і його інвестиційної привабливості, формування комплексної, адекватної та загальноприйнятної системи оцінювання інвестиційної привабливості тощо (Руснак, Руснак, 2003).

При оцінці та аналізі інвестиційної привабливості, на думку вітчизняних та зарубіжних дослідників, найбільш ефективним є застосування економіко-математичних методів та моделей, які мають значні загальновідомі переваги. Однак економіко-математичне моделювання у сфері банківської діяльності є процесом, що практично не підлягає або складно підлягає науковій формалізації (Денисюк та ін., 2012). Неодноразові спроби виділити загальні принципи створення тут математичних моделей призводили або до декларування агрегованих рекомендацій досить загального характеру, які складно застосовувати на практиці, або навпаки, до появи результатів, які можливо застосувати тільки до досить вузького кола специфічних задач.

Встановлено, що у банківській сфері традиційними є використання стохастичних і детермінованих моделей, а також моделей на основі теорії нечітких множин. Комбінація цих підходів дозволяє побудувати найбільш адекватну модель діяльності банку на основі стохастичних моделей (булгакова, Морозов, 2009).

Таким чином, існуючі на сьогоднішній день результати застосування економіко-математичних методів для аналізу інвестиційної привабливості банку є доцільними, оскільки вони дають більш точну оцінку майбутньої величини фінансових показників, дозволяють керівництву банку більш ефективно управляти своїми фінансовими ресурсами, виявляти приховані резерви і, таким чином, підвищити загальну ефективність роботи банківської установи.

Мета статті, завдання дослідження. Метою статті є розгляд та вирішення проблеми підвищення ефективності аналізу інвестиційної привабливості банків України шляхом розробки та програмної реалізації відповідної економіко-математичної моделі.

Для досягнення поставленої мети були сформульовані такі завдання дослідження:

– дослідити методичні засади інвестиційної привабливості банку;

– розглянути сучасні економіко-математичні методи й моделі та можливості їх використання для оцінки інвестиційної привабливості банків;

– обґрунтувати доцільність використання економіко-математичних методів для оцінки інвестиційної привабливості банків;

– розробити економіко-математичну модель інвестиційної привабливості банку;

– здійснити моделювання та визначити інвестиційну привабливість досліджуваних об'єктів;

– розробити програмну реалізацію моделі інвестиційної привабливості банків України.

Основні результати дослідження. В результаті проведеного огляду та аналізу існуючих методик оцінювання інвестиційної привабливості підприємств встановлено, що для оцінки інвестиційної привабливості банків можуть використовуватись такі методи:

– методика інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємств і організацій;

– рейтингова оцінка інвестиційної привабливості галузей, регіонів та суб'єктів господарювання;

– матричне моделювання оцінки інвестиційної привабливості підприємств.

При цьому за результатами аналізу основних переваг та недоліків цих методів встановлено, що оптимальним для наших досліджень є застосування комбінованого методу інтегрально-рейтингової оцінки інвестиційної привабливості банків.

При застосуванні цього методу та побудові моделі оцінки інвестиційної привабливості банку використовувалися такі, розраховані на основі його фінансової звітності, вхідні показники: норматив адекватності регулятивного капіталу (x_1), співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (x_2), співвідношення регулятивного капіталу до зобов'язань (x_3), коефіцієнт захищеності капіталу (x_4), коефіцієнт фондової капіталізації прибутку (x_5), мультиплікатор капіталу (x_6), коефіцієнт активності залучення позичених і залучених коштів (x_7), коефіцієнт активності залучення строкових депозитів (x_8), питома вага вкладів громадян у зобов'язаннях (x_9), коефіцієнт рівня кредитно-інвестиційного портфеля в активах (x_{10}), коефіцієнт загальної ліквідності зобов'язань банку (x_{11}), коефіцієнт ліквідного співвідношення виданих кредитів і залучених депозитів (x_{12}), рентабельність активів (x_{13}), рентабельність власного капіталу (x_{14}), чиста процентна маржа (x_{15}).

У подальшому саме на основі цих показників визначалась інтегральна оцінка інвестиційної привабливості банку, яка ґрунтувалася на методиці експертних оцінок інвестиційної привабливості.

Одним із перших етапів проведених досліджень стало формування основних вимог до побудови моделі інвестиційної привабливості банків України. Адже для того, щоб дана модель могла в подальшому використовуватися для аналізу інвестиційної привабливості, вона повинна відповідати характерним для неї атрибутам.

Основними вимогами до моделі інвестиційної привабливості банку є таке:

– вона повинна відображати загальні риси інвестиційної привабливості банку;

– бути адекватною та повинна давати результати, наближені до реальних;

– давати можливість використання моделі для прийняття управлінських рішень;

– надавати можливість здійснення порівняння кількох банків;

– давати можливість визначати найбільш інвестиційно-привабливі об'єкти.

Крім того, модель слід реалізувати в певному, бажано доступному програмному продукті, а при зміні вхідних даних вона повинна правильно генерувати відповідь на поставлені завдання.

Однак наявність великої кількості вихідних показників ускладнює процедуру аналізу інвестиційної привабливості, робить його громіздким, знижує його інформативність та негативно впливає на значущість вагових коефіцієнтів. Для вирішення даної проблеми було запропоновано використати процедуру послідовної згортки, в якій вихідні показники спочатку групуються на чотири групи за певною характеристикою. Для кожної групи визначено узагальнений показник, який містить в собі низку розрахованих вихідних показників.

На основі проведених досліджень до факторів інвестиційної привабливості банку були віднесені такі групи показників:

– показники достатності капіталу (G_1);

– показники ділової активності (G_2);

– показники ліквідності активів (G_3);

– показники ефективності діяльності (G_4).

Опис ознакового простору моделі поданий у табл. 1.

Після визначення ваги кожного показника, враховуючи їх вагові коефіцієнти, визначається інтегральний показник інвестиційної привабливості банку.

Таблиця 1

Формування ознакового простору моделі

Показник	Формула для розрахунку	Оптимальне значення або бажаний напрямок зміни
Показники достатності капіталу (G_1)		
Норматив адекватності регулятивного капіталу (x_1)	$x_1 = \frac{Регулятивний\ капітал}{Активи,\ зважені\ на\ ризик} * 100\%$	>10 %
Співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (x_2)	$x_2 = \frac{Регулятивний\ капітал}{Сукупні\ активи} * 100\%$	9 %
Співвідношення регулятивного капіталу до зобов'язань (x_3)	$x_3 = \frac{Регулятивний\ капітал}{Сукупні\ зобов'язання} * 100\%$	>10%
Коефіцієнт захищеності капіталу (x_4)	$x_4 = \frac{Основні\ засоби}{Власний\ капітал}$	>25 %
Коефіцієнт фондової капіталізації прибутку (x_5)	$x_5 = \frac{Власний\ капітал}{Акціонерний\ капітал}$	>0%
Мультиплікатор капіталу (x_6)	$x_6 = \frac{Сукупні\ активи}{Акціонерний\ капітал}$	<
Показники ділової активності (G_2)		
Коефіцієнт активності залучення позичених і залучених коштів (x_7)	$x_7 = \frac{Залучені\ кошти}{Пасиви} * 100\%$	80–85 % - оптимальне значення
Коефіцієнт активності залучення строкових депозитів (x_8)	$x_8 = \frac{Строкові\ депозити}{Пасиви} * 100\%$	10–30 % –оптимальне значення
Питома вага вкладів громадян у зобов'язаннях (x_9)	$x_9 = \frac{Вклади\ громадян}{Сукупні\ зобов'язання} * 100\%$	>
Коефіцієнт рівня кредитно-інвестиційного портфеля в активах (x_{10})	$x_{10} = \frac{Обсяг\ кред.-інвест.\ портфеля}{Сукупні\ активи} * 100\%$	65–75 %
Показники ліквідності активів (G_3)		
Коефіцієнт загальної ліквідності зобов'язань банку (x_{11})	$x_{11} = \frac{Сукупні\ активи}{Сукупні\ зобов'язання} * 100\%$	> 100 %
Коефіцієнт ліквідного співвідношення виданих кредитів і залучених депозитів x_{12}	$x_{12} = \frac{Видані\ кредити}{Залучені\ депозити} * 100\%$	70–80 %
Показники ефективності діяльності (G_4)		
Рентабельність активів x_{13}	$x_{13} = \frac{Чистий\ прибуток}{Сукупні\ активи} * 100\%$	> 1 %
Рентабельність власного капіталу x_{14}	$x_{14} = \frac{Чистий\ прибуток}{Акціонерний\ капітал} * 100\%$	> 15 %
Чиста процентна маржа x_{15}	$x_{15} = \frac{Проц.\ доходи - Проц.\ витрати}{Сукупні\ активи} * 100$	4,5 %.

Джерело: (Булгакова. Морозов, 2009)

Показано, що одним з найбільш зручних способів побудови узагальненого показника інвестиційної привабливості банку є функція бажаності Харрінгтона (Логунова, 2010). В основі побудови цієї узагальненої функції лежить ідея перетворення натуральних значень окремих показників в безрозмірну шкалу бажаності. Узагальнена функція бажаності Харрінгтона є середнім геометричним бажаності окремих параметрів оптимізації та має такий вигляд:

$$D = \sqrt[m]{\prod_{i=1}^{m} d_i}, \tag{1}$$

де D – узагальнена бажаність (значення інтегрального показника інвестиційної привабливості банку);

m = 4 – кількість груп факторів (див. табл. 1);

d_i – частинна бажаність, $d_i = \exp(-\exp(-G_i))$, де G_i – груповий узагальнюючий показник *i*-ї групи у безвимірному вигляді:

$$G_i = \sum_j w_j \tilde{x}_j, \quad i = \overline{1,m}, \tag{2}$$

де індекс *j* змінюється в межах кожної *i*-ї групи відповідно до табл. 1.

В результаті була побудована схема опису структури моделі (рис. 1), в якій розрахунок вагових коефіцієнтів вхідних показників x_j виконується за правилом Фішберна (Логунова, 2010):

$$w_j = \frac{2(n - N_j + 1)}{n(n+1)}, \quad j = \overline{1,n}, \tag{3}$$

де w_j – ваговий коефіцієнт *j*-го показника;

N_j – вага *j*-го показника, яка може змінюватися залежно від цілей інвестора;

n = 15 – загальна кількість показників.

Нормоване значення *j*-го показника банку розраховується за формулою:

$$\tilde{x}_j = \frac{x_j - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}}, \quad j = \overline{1,n}, \tag{4}$$

де $x_j^{\max}$ та $x_j^{\min}$ – відповідно, максимальне та мінімальне значення *j*-го показника серед усіх аналогічних вхідних показників досліджуваних банків.

На основі структури моделі розроблено алгоритм розрахунку інвестиційної привабливості банку, який зображений на рис. 2.

Інтерфейс побудованої моделі реалізований за допомогою програми MS Excel. Використання даної моделі дає змогу отримувати такі результати:

– визначити показники оцінки інвестиційної привабливості банків;

– визначити нормовані показники інвестиційної привабливості;

– визначити інтегральний показник інвестиційної привабливості банку;

– застосувати правило Фішборна для оцінки вагових коефіцієнтів;

– застосувати загальну функцію бажаності Харрінгтона для створення рейтингу банків.

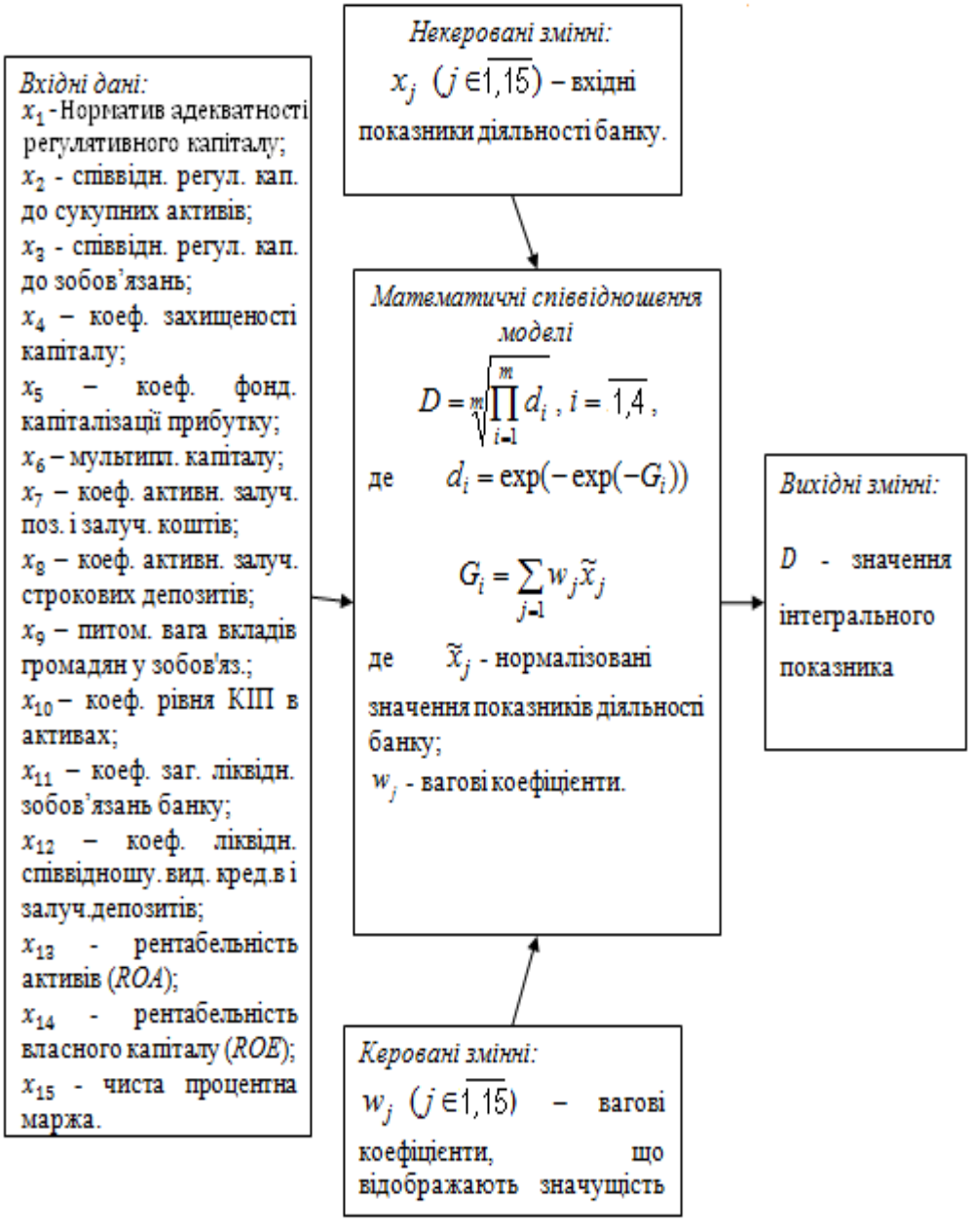

Рис. 1. Схема опису структури моделі

Джерело: авторська розробка

Рис. 2. Алгоритм розрахунку інвестиційної привабливості банку

Джерело: авторська розробка

На наступних етапах досліджень за допомогою розробленої та реалізованої моделі було:

– сформовано таблицю з вхідними даними інвестиційної привабливості низки українських банків, які будуть використовуватися в подальшому аналізі;

– побудована розрахункова таблиця з визначеними при моделюванні інвестиційними показниками для кожного об'єкта дослідження;

– проведено розрахунок нормованих значень показників інвестиційної привабливості банку;

– для переходу до розрахунку групових узагальнюючих показників шляхом адитивної згортки проведено розрахунок вагових коефіцієнтів за правилом Фішберна;

– виконано розрахунок інтегрального показника шляхом використання узагальненої функції бажаності Харрінгтона, що дозволяє числовій якості об'єкта поставити у відповідність вербальне значення бажаності.

Для перевірки на адекватність моделі було проведено експеримент, який повинен був підтвердити адекватне зображення інвестиційного показника залежно від вхідних даних. Банки, які мають низькі показники оцінки інвестиційної привабливості, повинні на завершальному етапі обчислень рівня інвестиційної привабливості показати негативний результат, а саме – за стандартними відмітками на шкалі бажаності Харрінгтона інтервал значень функції бажаності для них повинен розміщуватися у проміжку від 0 до 0,37. У протилежному випадку банки з високими показниками мають розміщуватися на проміжку від 0,8 до 1.

При цьому слід зазначити, що при виборі банків для аналізу враховувався їх існуючий розподіл на групи за результатами статистичних даних НБУ про власний капітал банків станом на 01.10.2015 р.: група I – активи більше 21000 млн грн; група II – активи більше 6000 млн грн; група III – активи більше 3000 млн грн; група IV – активи менше 3000 млн грн..

Для проведення оцінки та аналізу інвестиційної привабливості всього було обрано 12 реальних банків України: по три банки з найбільшими активами в кожній із чотирьох груп. Безпосередньо оцінка та аналіз виконувалися на основі фінансових даних банків за 2015 рік, які вони зазвичай публікують на свої сайтах та в інших відкритих джерелах статистичної інформації.

На певному етапі досліджень, для перевірки адекватності побудованої моделі, в перелік досліджуваних банків замість двох банків з найменшими активами було додано два змодельованих банки, відповідно, з найкращими та найгіршими фінансовими показниками серед усіх досліджуваних банків.

Результати розрахунків інтегральних показників на основі функції бажаності Харрінгтона та їх графічне відображення для кожного реального банку і двох доданих змодельованих банків наведені, відповідно, на рис. 3 та рис. 4.

	G1	G2	G3	G4	*D*
ПРИВАТБАНК	0,87	0,95	0,59	0,87	**0,81**
ОЩАДБАНК	0,86	0,92	0,56	0,92	**0,80**
УКРЕКСІМБАНК	0,78	0,90	0,56	0,90	**0,77**
КРЕДІ АГРІКОЛЬ БАНК	0,91	0,93	0,55	0,93	**0,81**
РОДОВІД БАНК	0,85	0,59	0,37	0,59	**0,58**
ФІДОБАНК	0,90	0,92	0,55	0,92	**0,80**
ПІРЕУС БАНК МКБ	0,79	0,93	0,60	0,93	**0,80**
БМ БАНК	0,84	0,88	0,69	0,88	**0,82**
БТА БАНК	0,90	0,85	0,61	0,85	**0,79**
БАНК МИХАЙЛІВСЬКИЙ	0,92	0,94	0,59	0,94	**0,83**
БАНК макс	0,95	0,95	0,69	0,95	**0,88**
БАНК мин	0,37	0,37	0,37	0,37	**0,37**

Рис. 3. Розрахунок інтегральних показників банків з доданими змодельованими банками
Джерело: авторська розробка

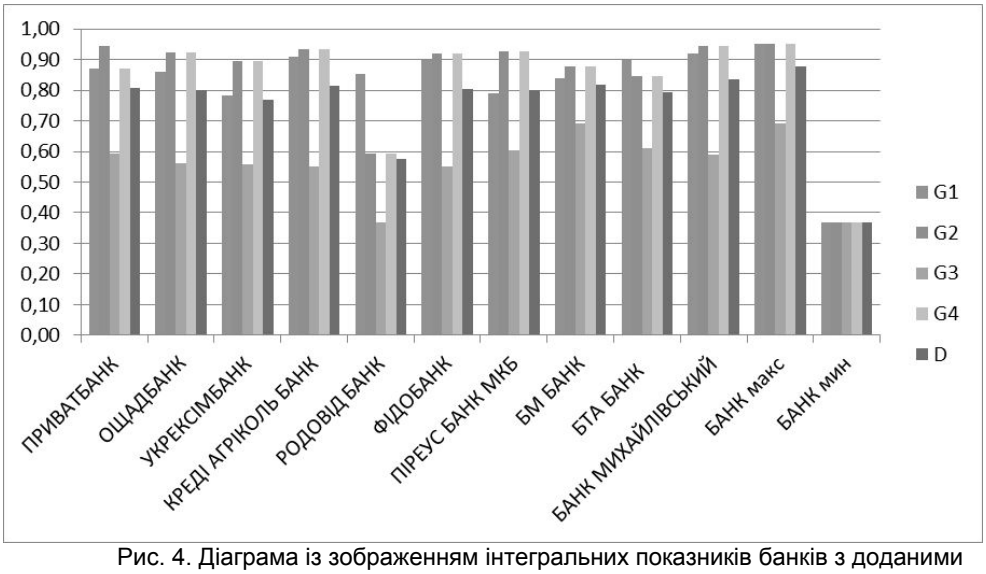

Рис. 4. Діаграма із зображенням інтегральних показників банків з доданими змодельованими банками
Джерело: авторська розробка

Отже, виходячи з отриманої гістограми на рис. 4, бачимо, що додані змодельовані банки показують наявність адекватності побудованої моделі оцінки та аналізу інвестиційної привабливості банку.

Нарешті, на основі отриманих в результаті досліджень даних була побудована діаграма, яка відображає рівень інвестиційної привабливості аналізованих об'єктів (рис. 5).

Аналізуючи результати розрахунків та досліджень на основі побудованої моделі оцінки інтегральних показників інвестиційної привабливості банків України можна зробити висновок, що за універсальною шкалою Харрінгтона більшість розглянутих банків є інвестиційно достатньо привабливими з позиції забезпечення й використання економічних ресурсів.

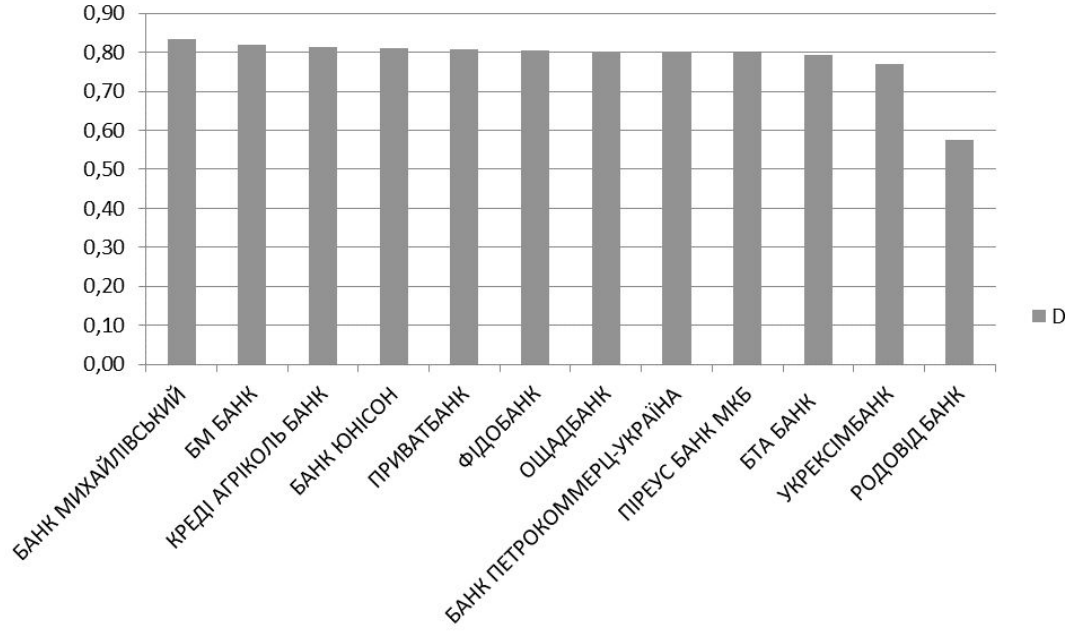

Рис. 5. Рейтинг банків на основі розрахунку рівнів інтегральних показників за універсальною шкалою Харрінгтона

Джерело: авторська розробка

Висновки. В результаті виконання роботи були проведені теоретичні дослідження, розроблено економіко-математичну модель інвестиційної привабливості банків та її програмну реалізацію і впровадження, що сприяє підвищенню рівня оцінювання інвестиційної привабливості банку та має позитивний ефект при прийнятті управлінських рішень щодо його інвестування.

При аналізі та дослідженні методів і моделей оцінки та аналізу інвестиційної привабливості банку встановлено, що найбільш вдалою для застосування є модель інтегрально-рейтингової оцінки інвестиційної привабливості банку. Вона має низку переваг, оскільки оцінка параметрів, що входять у модель з урахуванням їх значущості, істотно підвищує вірогідність результатів проведеного дослідження. Крім того, дана модель є більш простою в побудові та використанні і дає змогу проводити дослідження з обмеженою кількістю даних.

Однак розглянута в роботі проблематика вимагає подальших досліджень, в першу чергу в плані удосконалення програмної реалізації побудованої економіко-математичної моделі. Крім того, важливим є розгляд питань щодо можливості використання для оцінки й аналізу інвестиційної привабливості банків інших відомих методик, а також проведення відповідного порівняльного аналізу щодо їх ефективності.

Література

1. Блех Ю. Инвестиционные расчеты / под.. ред.. Ю. Блех, У. Гетце ; ред. А. М. Чуйкин, Л. А. Галютин ; пер. с нем. Л. А. Галютин. – Калининград : Янтарный сказ, 1997. – 437 с.
2. Бланк И. А. Инвестиционный менеджмент / И. А. Бланк. – К. : МП «ИТЕМ» ЛТД, «Юнайтед Лондон Трейд Лимитед». – 1995. – 448 с.
3. Гайдуцький А. П. Методологічні аспекти інвестиційної привабливості економіки / А. П. Гайдуцький // Регіональна економіка. – 2004. – № 4. – С. 81–86.
4. Руснак Н. О. Конкурентна свідомість / Н. О. Руснак, В. А. Руснак // Конкуренція. – 2003. – № 1. – С. 56–57.
5. Денисюк В. О. Економіко-математичне моделювання у банківській сфері [Електронний ресурс]. / В. О. Денисюк, Н. П. Юрчук, О. П. Нікітюк, І. В. Гандзюк, В. О. Деркалюк, О. М. Сирота – Режим доступу : http://intkonf.org/ktn-denisyuk-vo-yurchuk-np-nikityuk-op-gandzyuk-iv-derkalyuk-vo-sirota-om-ekonomiko-matematichne-modelyuvannya-u-bankivskiy-sferi.
6. Булгакова И. Н. Использование «функции желательности» для формализации комплексного показателя конкурентоспособности промышленного предприятия [Электронный ресурс]. / И. Н. Булгакова, А. Н. Морозов – Режим доступа : http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/econ/2009/02/2009-02-08.pdf.
7. Логунова В. А. Исследование методов экономико-математического моделирования в прогнозировании деятельности кредитной организации [Электронный ресурс]. / В. А. Логунова – Режим доступа : http://www.rae.ru/forum2010/9/25.

References

1. Blech, Y., & Goetze, Y. (1997). *Investment calculations.* A.M. Chujkin, & L.A. Galjutin (Eds.). (L.A. Galjutin, Trans). Kaliningrad: Jantarnyj skaz (in Russian).
2. Blank, I.A. (1995). *Investment management*. Kiev: MP «ITEM» LTD, & «Junajted London Trejd Limited» (in Russian).
3. Gajduckyj, A.P. (2004). Methodological aspects of investment attractiveness of the economy. *Regional economy*, 4, 81-86 (In Ukrainian).
4. Rusnak, N.O., & Rusnak, V.A. (2003). Competitive consciousness. Konkurentsiia. Visnyk Antymonopolnoho komitetu Ukrainy, 1, 56-57 (In Ukrainian).
5. Denysiuk, V. O., Yurchuk N. P., Nikitiuk, O.P., Handziuk, I. V., Derkaliuk, V. O.,& Syrota, O. M. (2012). Economic and Mathematical modeling in banking. Retrieved from http://intkonf.org/ktn-denisyuk-vo-yurchuk-np-nikityuk-op-gandzyuk-iv-derkalyuk-vo-sirota-om-ekonomiko-matematichne-modelyuvannya-u-bankivskiy-sferi (In Ukrainian).
6. Bulgakova, I.N., Morozov, A.N. (2009). Using the "desirability function" for the formalization of the complex index of competitiveness of industrial enterprise. Retrieved from http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/econ/2009/02/2009-02-08.pdf (in Russian).
7. Logunova, V.A. (2010). Research of methods of economic-mathematical modeling to predict the credit institution. Retrieved from http://www.rae.ru/forum2010/9/25 (in Russian).

МЕНЕДЖМЕНТ ТА ПІДПРИЄМНИЦТВО

УДК 658:004

Ю. Г. Брославский
специалист в сфере экономики и менеджмента,
руководитель интернет-ресурса коммерческой направленности (г. Киев)
broslavski@gmail.com
В. Н. Данич
доктор экономических наук, профессор,
ВНУ имени В. Даля (г. Северодонецк)
danichvitaly@gmail.com

МАЛОБЮДЖЕТНЫЕ ФОРМЫ И МЕТОДЫ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ В УКРАИНЕ

В работе представлен обзор общемировых тенденций в электронной коммерции, проанализировано состояние, выявлены проблемы, которые присущи украинскому рынку. Показано, что в Украине существует инфраструктурный конгломерат, включающий логистические, образовательные, финансовые и другие кластеры, подчиненные цели интенсификации процесса движения e-commerce-товара к конечному потребителю. Вместе с тем, стандарты отрасли задаются ограниченным числом компаний-гигантов. Вопросы развития проектов с малыми бюджетами, обладающих потенциалом мультипликации массовой занятости в сфере электронной торговли и способных существенно снизить проблематику безработицы, остаются за полем зрения как государства, так и коммерческого сектора. В результате проведенного исследования был сделан вывод об актуальности и возможности развития малобюджетного сегмента электронной коммерции в экономическом развитии страны. Развитие украинского e-commerce-рынка проходит под стимулирующим воздействием общемировых тенденций распространения информационных технологий, но одновременно сдерживается рядом факторов: несовершенством законодательной базы, недостаточным развитием трансграничной торговли и малобюджетных проектов в электронной коммерции. Сделан вывод об эффективности и перспективности малобюджетных и массовых ее форм. Определены основные методы и инструменты, роль государства и международных грантовых программ в развитии малобюджетных форм электронной коммерции. Представлена универсальная модульная схема, которую можно использовать как основу для построения масштабируемой системы работы с малобюджетным коммерческим проектом. Проведено исследование деятельности существующего тематического ресурса коммерческой направленности, по результатам которого предложена универсальная модульная схема разработки и администрирования малобюджетного сайта с возможностью масштабирования под потребности в конкретной сфере деятельности интернет-торговли.

Ключевые слова: электронная коммерция, малобюджетный маркетинг, интернет-магазин, e-commerce, электронная торговля.
JEL Classification: C 80, D 83, L 86, M 13, O 22.

Ю. Г. Брославський
фахівець у сфері економіки і менеджменту,
керівник інтернет-ресурсу комерційної спрямованості (м. Київ)
broslavski@gmail.com
В. М. Даніч
доктор економічних наук, професор,
СНУ ім. В. Даля (м. Сєвєродонецьк)
danichvitaly@gmail.com

МАЛОБЮДЖЕТНІ ФОРМИ І МЕТОДИ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ В УКРАЇНІ

У роботі представлений огляд загальносвітових тенденцій в електронній комерції, проаналізовано стан, виявлені проблеми, які притаманні українському ринку. Показано, що в Україні існує інфраструктурний конгломерат, до складу якого входять логістичні, освітні, фінансові та інші кластери, які відповідають меті інтенсифікації процесу руху e-commerce-товару до кінцевого споживача. Разом з тим, стандарти галузі задаються обмеженим числом компаній-гігантів. Питання

© Брославський Ю. Г., Даніч В. Н., 2016

розвитку проектів з малими бюджетами, що володіють потенціалом мультиплікації масової зайнятості в сфері електронної торгівлі та здатні істотно знизити проблематику безробіття, залишаються за полем зору як держави, так і комерційного сектору. В результаті проведеного дослідження було зроблено висновок про актуальність і можливості розвитку малобюджетного сегменту електронної комерції в економічному розвитку країни. Розвиток українського e-commerce-ринку проходить під стимулюючим впливом загальносвітових тенденцій поширення інформаційних технологій, але одночасно стримується низкою чинників: недосконалістю законодавчої бази, недостатнім розвитком транскордонної торгівлі та малобюджетних проектів в електронній комерції. Зроблено висновок про ефективність і перспективність малобюджетних і масових її форм. Визначено основні методи та інструменти, роль держави і міжнародних грантових програм у розвитку малобюджетних форм електронної комерції. Представлена універсальна модульна схема, яку можна використовувати як основу для побудови масштабованої системи роботи з малобюджетним комерційним проектом. Проведено дослідження діяльності існуючого тематичного ресурсу комерційної спрямованості, за результатами якого запропонована універсальна модульна схема розробки та адміністрування малобюджетного сайту з можливістю масштабування під потреби в конкретній сфері діяльності інтернет-торгівлі.

Ключові слова: електронна комерція, малобюджетний маркетинг, інтернет-магазин, e-commerce, електронна торгівля.

JEL Classification : C 80, D 83, L 86, M 13, O 22.

Y. G. Broslavsky
Economics and management expert
Head of the Internet resource of commercial orientation (Kyiv)
broslavski@gmail.com
V. N. Danich
D. Sc. (Economics), Full Professor
Dal VNU (Severodonetsk)
danichvitaly@gmail.com

LOW-BUDGET FORMS AND METHODS OF E-COMMERCE IN UKRAINE

The paper provides an overview of global trends in e-commerce, analyzes the condition of the Ukrainian market and identifies its problems. In Ukraine there is an infrastructure conglomerate including logistics, educational, financial and other clusters aiming at intensification of the motion process of e-commerce-product to the end consumer. At the same time, industry standards are set by a limited number of giant companies. The problems of developing low-budget projects that have the potential of mass employment multiplication in e-commerce and can substantially reduce unemployment are of no interest to both the state and the commercial sector. The present study shows the relevance and development possibilities of a low-budget segment of e-commerce in the country's economic development. The development of Ukrainian e-commerce-Market is held under the stimulating influence of global trends in the proliferation of information technology and yet it is constrained by a number of factors: the imperfection of the legislative framework, insufficient development of cross-border trade and low-budget projects in e-commerce. The findings of the paper demonstrate the effectiveness and availability of low-budget and mass forms of e-commerce, show the main methods and tools as well as the role of government and international grant programs in the development of low-budget forms of electronic commerce. The paper presents a universal module scheme, which can be used as a basis for building an extensive system to work out a low-budget commercial project. The results of analysis of the existing thematic resource of commercial orientation enable to offer a universal module scheme for development and administration of a low-budget website with the ability to scale to the needs in a particular area of e-commerce.

Keywords: e-commerce, low-budget marketing, online shop.
JEL Classification: C 80, D 83, L 86, M 13, O 22.

Постановка проблемы. Современные реалии украинской экономики в контексте глобального экономического развития демонстрируют необходимость модернизации старых и поиска новых форм деловой активности для стимулирования экономического роста. Одной из областей экономики, которая стремительно развивается под стимулирующим воздействием новейших разработок в области IT, является электронная коммерция. Данная сфера породила в Украине целый инфраструктурный конгломерат, включающий логистические, образовательные, финансовые и другие кластеры, подчиненные цели интенсификации процесса движения товара / услуги / сервиса к конечному потребителю. Несмотря на динамичные темпы развития украинского e-commerce и высокий уровень конкуренции, стандарты отрасли задаются ограниченным числом компаний-гигантов, которые справедливо считаются движителями данного рынка. Вместе с тем, вопросы развития проектов с малыми бюджетами, обладающих потенциалом мультипликации массовой занятости в сфере электронной торговли и способных существенно

снизить проблематику безработицы, несправедливо остаются за полем зрения как государства, так и коммерческого сектора, обслуживающего рынок электронной коммерции.

Анализ последних исследований и публикаций. Общие принципы функционирования отечественного рынка электронной коммерции определены в «Законе Украины об электронной коммерции», принятом 03.09.2015. В законе определена сфера его применения, определены термины и принципы правового регулирования, обозначены участники отношений, их права и порядок осуществления электронных сделок (ВВР, 2015). Проект данного закона обсуждался еще с 2013 года в рамках комплексной программы по развитию инновационного сектора Украины под названием «Национальный проект Инновационная Украина» (СНП, 2014). Следует признать, что принятию закона предшествовал длительный период, характеризующийся фрагментарностью и бессистемностью законодательства, регулирующего рынок электронной коммерции, и, в целом, закон был встречен с оптимизмом экспертами и участниками рынка (Пергаменщик, 2015). В частности, приравнивание электронных сделок к письменным и придание электронным документам юридической силы для доказательства в суде являются важным шагом вперед в плане защиты прав потребителей и легализации части электронной коммерции, находившейся в тени. К моменту принятия закона рынок электронной коммерции был уже сформирован, и роль документа заключалась не столько в разработке новых, а в закреплении уже существующих правил и практик. В научной среде есть критики закона «Об электронной коммерции», в частности Д. Д. Евтушенко, который отмечает, что документ не полно раскрывает сущность и взаимосвязь таких понятий как, «электронная коммерция» и «электронная торговля», а также не дает определения понятию «электронный бизнес», который, по мнению ученого, является более широким понятием, охватывающим помимо операций купли-продажи еще и взаимодействия с поставщиками, электронный маркетинг, электронные банки и другие элементы (Євтушенко, 2014).

Вопросы перспектив, сдерживающих факторов развития и важности рынка электронной коммерции в экономике Украины были рассмотрены в работах А. Н. Одарченко, Т. Н. Тардаскиной, Л. Л. Филипповой (Одарченко, 2015), (Тардаскіна, 2011), (Філіппова, 2013). Негативные факторы, классифицированные как недостатки электронной коммерции в Украине, освящены в статье И. В. Ховрак, среди которых можно согласиться с такими, как слабый уровень национальной экономики и низкая платежеспособность населения, а также низкий уровень безопасности и защиты от недобросовестных участников рынка (Ховрак, 2013). Однако мы не можем согласиться с мнением автора о том, что одним из главных недостатков электронной коммерции является недоверие к ней со стороны потребителей. Наоборот, рынок электронной коммерции в Украине продолжает существовать и развиваться именно благодаря лояльности потребителя и вопреки негативному влиянию политической, экономической и финансовой нестабильности, административно-правовому давлению государства на некоторых игроков рынка. Ввиду улучшения e-commerce-инфраструктуры и сервиса, доверие украинского потребителя к интернет-магазинам растет: для многих покупка через Интернет стала понятием, синонимичным экономии средств и времени, удобству, анонимности, вариативности выбора. Об этом красноречиво свидетельствуют цифры. Согласно данным исследования Украинской ассоциации директ-маркетинга (УАДМ), общий объем рынка электронной коммерции Украины в 2014 году составил 1.6 млрд. дол. (в цифру включена продажа только новых товаров) (УАДМ, 2015).

Наконец, наиболее недооцененной на наш взгляд проблемой является недостаточное внимание, а порой и игнорирование малобюджетного e-commerce. Безусловно, главные тренды и стандарты отрасли задают лидеры рынка – и с ними невозможно не считаться: в структуре рынка популярных товарных категорий 90 % принадлежат ограниченному количеству лидеров и только 10 % – остальным участникам. В то же время неоспоримый потенциал малобюджетных проектов – в мультипликации массовости участников рынка, а это: перспективы в снижении безработицы населения, решение вопросов занятости внутренне перемещенных лиц (количество которых на текущий момент по заявлению ГСЧС составляет более 1 млн человек) и, как следствие, вывод рынка электронной коммерции Украины на новый уровень развития.

Целью работы является анализ современных тенденций и проблем сферы электронной коммерции в Украине с обоснованием необходимости поддержки и развития малобюджетных интернет-проектов.

Основные результаты исследования. Стремительное развитие электронной коммерции как глобально, так и на региональных рынках является закономерным процессом после появления и широкого внедрения технологий автоматизации продаж, а также систем управления ресурсами. Этот процесс был значительно усилен проникновением сети Интернет практически во все большие и малые населенные пункты посредством популяризации и удешевления компьютерной техники, мобильных устройств, распространения персональных, локальных и глобальных беспроводных технологий (Bluetooth, Wi-Fi, GPRS, EDGE, 3/4G и т.п.). Согласно заключениям экспертов, рассчитывающих глобальный индекс розничного e-commerce, 2015 год демонстрировал всеобъемлющий рост электронной торговли как в разрезе малых, так и больших рынков. По сравнению с 2014 годом объем продаж онлайн-ритейлеров увеличился более чем на 20 % и достиг 840 млрд дол. Компании продолжали расти физически и географически, существенно возросло количество компаний, выходящих на первичную публичную продажу акций (GRE-C, 2015). К примеру, компания Alibaba.com при выходе на IPO была оценена дороже, чем гигант Amazon.com – в 167,8 млрд дол. Означает ли это первые сигналы зарождающегося нового интернет-пузыря – судить трудно. Однако на сегодняшний день, несмотря на кризисные явления в мировой экономике, сфера электронной коммерции уверенно демонстрирует стабильный рост и инвестиционную привлекательность.

Общемировые тенденции не могли не отразиться на становлении украинского рынка электронной коммерции. В 2015 году, несмотря на обвал национальной валюты, снижение покупательской способности населения, рынок смог выдержать кризис и показать определенный рост. Получение операторами мобильной связи лицензий на предоставление 3G позволило усилить проникновение интернета через пользователей мобильных устройств и стимулировало массовый переход компаний из оффлайна в онлайн. Эксперты прогнозируют углубление тенденции роста транзакций через мобайл-сектор, и в этом отношении Украина показывает позитивную картину (Дубенська, 2015). Кроме этого, оператор электронных платежей MasterCard отметил рост количества электронных платежей: за 3 года (с 2013 по 2015) объем платежей при покупках через интернет в Украине увеличился более чем в 3 раза, равно как и при покупках в зарубежных интернет-магазинах (Филатова, 2015). Трансграничные электронные платежи как безальтернативный метод совершения сделок в зарубежных интернет-магазинах косвенно стимулировали развитие рынка внутренних электронных платежей, повышая у покупателей доверие к безналичной форме оплаты за заказанный товар.

Отдельного внимания заслуживает развитие существующих и появления новых маркетплейсов – универсальных площадок, аккумулирующих в себе широчайший ассортимент предлагаемой продукции по подобию гигантов Aliexpress.com и Amazon.com. Лидером в данном сегменте e-commerce является всеукраинский торговый дом – компания Prom.ua, которая за 7 лет существования стала одним из важных игроков электронной коммерции стран СНГ. Будучи ресурсом с многомиллионной посещаемостью, компания является площадкой для осуществления бизнеса нескольких сотен тысяч украинских компаний – преимущественно из категорий малого и среднего бизнеса. В последние годы наблюдается также тенденция трансформации традиционных интернет-магазинов в маркетплейсы. Достаточно ярким примером такой трансформации является онлайн-гипермаркет Rozetka, который из лидера в продаже электронной техники вырос в проект с более чем 140 тысячами продаваемых товаров и цифровых продуктов по 20-ти направлениям, включая продукты питания. Стратегия расширения категорий и ассортиментных групп позволила компании укрепить лидерские позиции на рынке и выйти на уровень с более 800 тыс. уникальных посетителей в день. Также наблюдается тренд диверсификации направлений деятельности и создание маркетплейсов в дополнение к уже работающим системам. Таким образом, компании стараются предоставить существующей аудитории дополнительные возможности и максимально монетизировать существующий трафик. Примеры: создание площадки для поиска поставщиков и покупателей с функционалом кредитования от «ПриватБанка», добавление социальной сетью Вконтакте возможности создавать торговые площадки в существующих сообществах.

Помимо решений для бизнеса в интернет-торговле, на украинском рынке успешно действуют площадки формата C2C, позволяющие взаимодействовать частным лицам напрямую, выступая в роли продавцов и покупателей нового или бывшего в употреблении товара. К примеру, доске объявлений OLX.ua (бывшая Slando.ua) весной 2016

года удалось выйти на 4-ю позицию в рейтинге самых посещаемых сайтов в Украине и обогнать по количеству посетителей таких гигантов, как Facebook.com, Wikipedia.org и сайт Приват-банка, что демонстрирует повышенную лояльность аудитории и широкую востребованность инструментов взаимодействия между участниками рынка на уровне частных лиц (TNS в Україні, 2016). Некоторые из маркетплейсов реализуют собственную нишевую стратегию e-commerce, которая выделяет их среди других участников рынка либо тематически, либо по форме взаимодействия с пользователями. Например, известный интернет-аукцион Aukro использует механизм онлайн-торгов, проводя в год операций почти на 1 млрд гривен, маркетплейс Skidka.ua, входящий в десятку первых интернет-магазинов по обороту, использует модель выстраивания лояльности между продавцами и покупателями в виде системы скидок. Такие проекты, как SvitStyle и Lamoda работают в нише продажи одежды, обуви и аксесуаров, продавая как свою продукцию, так и сторонних брендов, а маркетплейс «Шафа» предоставляет возможность продавать женские вещи любому желающему. Таким образом, каждый из маркетплейсов следует своей стратегии универсализации, диверсификации или, наоборот, специализации, которая должна, по их мнению, максимально эффективно реализовать потенциал текущей посещаемости интернет-ресурса.

Оживленное развитие рынка электронной коммерции, увеличение количества новых игроков и укрупнение старых способствует появлению в Украине тематических мероприятий, призванных актуализировать стандарты отрасли, осуществить обмен опытом, а также наладить взаимодействие между участниками рынка и органами власти. Так, в Киеве и других крупных городах Украины уже неоднократно были проведены конференции, форумы, выставки, посвященные электронной коммерции. В частности, с 2007 года проводится крупнейшее e-commerce-мероприятие в Украине – ежегодная конференция и выставка «Бизнес интернет-магазинов», где проводятся круглые столы и дискуссии специалистов отрасли. На данной конференции в качестве участников и докладчиков присутствуют владельцы и руководители интернет-магазинов, маркетплейсов, прайс-агрегаторов, финансовых учреждений, образовательных проектов, логистических операторов, поисковых систем, а также аналитики, юристы и другие эксперты (Выставка «Бизнес интернет-магазинов», 2015). 14 апреля 2016 года в Киеве была проведена церемония Ukrainian E-commerce Awards 2016, на которой среди 130 номинантов были награждены лидирующие проекты электронной коммерции в Украине (Ассоциация Ритейлеров Украины, 2015).

Однако помимо позитивных тенденций, стимулирующих развитие рынка электронной коммерции, в Украине существуют сдерживающие факторы, которые нельзя не упомянуть. Так, необходимость встраивания украинских компаний B2C формата в глобальную экономику и открытия для них перспектив в трансграничной торговле предполагает проведения ряда мер со стороны участников рынка и при содействии государства, направленных на популяризацию и либерализацию экспорта. В то время как в мире наблюдается лавинообразный рост популярности трансграничной торговли в e-commerce, все методы регуляторного стимулирования государства в Украине направлены на сохранение и поддержку крупного экспорта. Для осуществления же украинскими производителями или торговыми предприятиями трансграничной работы в формате «компания-клиент» нет прозрачной законодательной базы: предприниматели для вывоза товара вынуждены обращаться к посредникам или скрывать предпринимательскую деятельность, отправляя товары как частные лица. Устранение же бюрократических препятствий в осуществлении вышеуказанной деятельности и согласование со всеми профильными государственными структурами разработанных путей ее упрощения позволило бы получить участникам рынка и государству ряд выгод:

1. упрощение ведения бухгалтерской отчетности экспортных операций предприятий и обеспечение прозрачности деятельности;
2. увеличение доходов и создание новых рабочих мест;
3. возможность продавать товары конечным потребителям, пользуясь существующими порогами беспошлинного ввоза и упрощенным режимом таможенного оформления;
4. поиск новых рынков сбыта на базе созданных международных торговых площадок (eBay, Amazon, AliExpress и т. п.).

Существенным стимулом для развития трансграничной торговли C2C и B2C-формата послужил бы старт полноценной работы международной платежной системы

PayPal в Украине, т. е. получение возможности участникам финансовых операций не только отправлять платежи при покупке за рубежом, но и получать средства на пользовательские счета в Украине с последующим их выводом. Однако ввиду отсутствия точек соприкосновения между PayPal и руководством НБУ, а также в связи с нестабильной экономической ситуацией в стране, вопрос о скором запуске всех возможностей данной платежной системы на повестке дня не стоит (Некрасов, 2016).

Для стимулирования дальнейшего развития электронной коммерции в Украине, необходимо также решить проблему вовлечения на рынок большего количества участников, а это означает построение слаженного процесса взаимодействия государства, реальных и потенциальных участников рынка, популяризация электронной коммерции и полная налоговая либерализация на период становления рынка в его новом качестве. Увеличение количества малобюджетных площадок для торговли посредством сети Интернет – это новые рабочие места, а также оживление экономики и финансового сектора, а значит выгоды от вовлечения в процесс получают все стороны. Действенным способом для того чтобы дать быстрый старт малобюджетным проектам, было бы создание на базе существующих консалтинговых и обучающих центров в сфере e-commerce бизнес-инкубаторов, которые бы давали начинающим предпринимателям готовые алгоритмы, кейсы и чек-листы для выхода на рынок и последующего эффективного контроля / коррекции первых шагов в электронной коммерции. Открытие и успешную деятельность консалтинговых бизнес-инкубаторов можно обеспечить в синергии преференций государства и использования грантовых программ ЕС, ООН в том числе и направленных на адаптацию и профессиональную ориентацию внутренне перемещенных лиц. И здесь очень важно отвести государству роль не столько регулятора процесса, повышающего порог вхождения в отрасль и отсекающего «лишних» участников в угоду лоббистам крупных игроков рынка под предлогом «защиты потребителя», сколько катализатора процессов массовой заинтересованности в электронной коммерции независимо от масштабов бизнеса – будь то индивидуальный частный предприниматель или крупная коммерческая компания. Считаем уместным провести аналогию с экономическим кризисом 1990-х годов в странах бывшего СССР после его развала, когда ввиду резкого ухудшения уровня жизни и дефицита товаров широкого потребления широкие слои населения приобщились к массовой торговле ширпотребом. Несмотря на высокий риск и интенсивность такого труда, это позволило снизить градус социальной напряженности и частично решить проблему занятости. Предпринимательская деятельность 90-х годов, как прародитель современной рыночной торговли, тем не менее, обладала рядом недостатков, которых лишена электронная коммерция. Главное преимущество онлайн-торговли – это мобильность и полная автономность элементов процесса. Площадка для торговли находится в интернете, собственник бизнеса может находиться и осуществлять деятельность без привязки к конкретной территории, логистические операторы связывают поставщиков с заказчиками, а интернет-магазины – с конечными клиентами. Несмотря на то, что все решения для старта малобюджетных проектов доступны либо на полностью бесплатной основе, либо по довольно выгодным тарифам, участники данного сегмента в большинстве случаев предпочитают использовать не собственные интернет-сайты с полным административным доступом, а пользуются в коммерческой деятельности тем, что предлагает рынок: доски объявлений, страницы в социальных сетях, бесплатные тарифные планы маркетплейсов с ограниченными возможностями (платные тарифы таких сервисов превосходят расходы на поддержание автономного интернет-магазина). Это не позволяет малобюджетным субъектам предпринимательской деятельности выступать на рынке в качестве эффективных его участников.

В рамках данной работы было проведено исследование деятельности интернет-магазина расходных материалов и печатающих устройств (сайт http://snp4.com). Магазин на данный момент успешно работает на рынке Украины в сфере экономной печати и благодаря накопленным статистическим данным, системе веб-аналитики может служить хорошим источником для анализа социальных и географических параметров целевой аудитории, поисковых запросов и составления семантического ядра для формирования контентной стратегии интернет-ресурса. Данный ресурс администрируется всего несколькими специалистами и является примером успешной реализации стратегии проектирования и продвижения малобюджетного проекта в электронной коммерции. В ходе анализа была произведена модульная сегментация и группи-

ровка функций, выполняемых работниками интернет-магазина. Модули выделялись согласно функциональным обязанностям, присущим отдельным профессиям (табл. 1).

Таблица 1.

Модули реализации проекта разработки сайта в разрезе выполняемых профессиональных функций.

Модуль проекта	Функции	Профессия
Аналитический	Анализ аудитории, конкурентной среды, поведенческих факторов, обработка данных веб-статистики и анализ эффективности ресурса	Веб-аналитик, маркетолог
Дизайнерский	Разработка макетов, стилистики, дизайна сайта, визуальных элементов, изображений	Веб-дизайнер, художник, фотограф, юзабилити-специалист
Административно-технический	Настройка домена, хостинга, сервера, e-mail, установка CMS, плагинов, тестирование работоспособности и т. п.	Системный администратор, веб-программист, тестировщик программного обеспечения
SEO и маркетинговый	Разработка стратегии продвижения сайта, оптимизация, формулировка контентной стратегии, SMM, e-mail-маркетинг	SEO-специалист, маркетолог, копирайтер, SMM-специалист, аналитик
Административно-пользовательский	Наполнение сайта материалами, взаимодействие с пользователями, обработка заказов, консультирование, принятие решений	Администратор сайта, онлайн-консультант, менеджер, копирайтер

Источник: авторская разработка

Работа в рамках указанных выше модулей может быть осуществлена с минимально возможным бюджетом одним специалистом при условии достаточного профессионального уровня и консультационной поддержки, что подтверждено практикой работы исследуемого интернет-магазина. Однако в зависимости от характера проекта и уровня его сложности часть модулей (или все) могут быть делегированы как индивидуальным специалистам, так и отделам специалистов на основе аутсорсинга или сотрудникам в штате компании. Таким образом, количество специалистов может варьироваться от одного до требуемого количества исходя из масштабов проекта и бюджета его реализации, поэтому данная модульная схема сегментации может считаться универсальной.

Выводы. В работе проанализировано состояние и тенденции развития электронной коммерции на глобальном уровне и в Украине. Анализ показал, что развитие украинского e-commerce проходит под стимулирующим воздействием общемировых тенденций распространения информационных технологий, но является одновременно сдерживаемым рядом факторов, а именно: несовершенство законодательной базы, недооцененность трансграничной торговли и малобюджетных проектов в электронной коммерции. Сделан вывод об эффективности и перспективности малобюджетных и массовых ее форм. Определены основные методы и инструменты, роль государства и международных грантовых программ в развитии малобюджетных форм электронной коммерции. Была представлена универсальная модульная схема, которую в перспективе можно использовать как основу для построения масштабируемой системы работы с малобюджетным коммерческим проектом.

Литература

1. Закон України «Про електронну комерцію». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 45, ст. 410 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/675-19

2. Стратегический национальный проект «Инновационная Украина». Март 2014. Открытое письмо [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.slideshare.net/YevgenSysoyev/ss-32699882

3. Пергаменщик М. Новый закон об e-commerce: юридические нюансы. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ain.ua/2015/09/14/603318

4. Євтушенко Д. Д. Електронний бізнес, електронна комерція, Інтернет-торгівля: сутність та взаємозв'язок понять [Електронний ресурс]. / Д. Д. Євтушенко Режим доступу : http://www.business-inform.net/pdf/2014/8_0/184_188.pdf

5. Одарченко А. М. Особливості електронної комерції та перспективи її розвитку в Україні / А. М. Одарченко, К. В. Сподар // Бізнес Інформ. – 2015. – № 1. – С. 342–346.
6. Тардаскіна Т.М. Електронна комерція : навчальний посібник / Т. М. Тардаскіна, Є. М. Стрельчук, Ю. В. Терешко – Одеса: ОНАЗ ім. О. С. Попова, 2011. – С. 104–107.
7. Філіппова Л. Л. Електронна комерція: за і проти / Л. Л. Філіппова // Вісник Нац. техн. ун-ту ХПІ. –Х. : НТУ «ХПІ». – 2013. – № 44 (1017). – С. 58–65.
8. Ховрак І. В. Електронна комерція в Україні: переваги та недоліки / І. В. Ховрак // Економіка. Фінанси. Право. – 2013. – № 4. – С. 16–20.
9. Украинская ассоциация директ маркетинга. Исследование рынка электронной коммерции по итогам 2014 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.uadm.com.ua/wp-content/uploads/2015/07/e-commerce-.pdf
10. Global Retail E-Commerce Keeps On Clicking. The 2015 Global Retail E-Commerce Index™ [Electronic resource]. – Way of access : https://www.atkearney.com/consumer-products-retail/e-commerce-index/full-report/-/asset_publisher/87xbENNHPZ3D/content/global-retail-e-commerce-keeps-on-clicking/10192
11. Дубенська О. E-commerce в Україні: розвиток попри кризу. [Електронний ресурс]. / О. Дубенська – Режим доступу : http://www.epravda.com.ua/publications/2015/10/27/564857/
12. Филатова Е. Рынок электронной коммерции в Украине развивается – MasterCard [Электронный ресурс]. / Е. Филатова – Режим доступа : http://psm7.com/rynok-elektronnoj-kommercii-v-ukraine-razvivaetsya-mastercard.html
13. Компанія ТОВ «Тейлор Нельсон Софрез Україна» (TNS в Україні) Рейтинг популярних сайтів за березень 2016: Facebook.com повернувся на свою позицію [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://tns-ua.com/news/reyting-populyarnih-saytiv-za-berezen
14. Ежегодная конференция и выставка «Бизнес интернет-магазинов». [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://events.owox.ua/conf/2015/
15. Ассоциация Ритейлеров Украины. Итоги E-commerce Awards 2016: Rozetka.ua – лучший интернет-магазин, прорыв года – ModnaKasta. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://rau.com.ua/news/e-commerce-awards/
16. Некрасов В. Чому Нацбанк не пускає PayPal в Україну. Економічна Правда [Електронний ресурс]. / В. Некрасов – Режим доступу : http://www.epravda.com.ua/publications/2016/02/3/579755/

References

1. VVR (2015). Law of Ukraine "On electronic commerce". Supreme Council (VVR), 2015, № 45, st.410 Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/675-19
2. SNP (2015).The strategic national project "Innovative Ukraine". March 2014 open letter. Retrieved from http://www.slideshare.net/YevgenSysoyev/ss-32699882
3. Pergamenshchik, M. (2015). The new law on e-commerce: legal nuances. Retrieved from http://ain.ua/2015/09/14/603318
4. Yevtushenko D. (2014). E-business, electronic commerce, Internet commerce: the nature and relationship of concepts. Retrieved from http://www.business-inform.net/pdf/2014/8_0/184_188.pdf
5. Odarchenko, A.M., Spodar, K.V. (2015). Features of e-commerce and the prospects of its development in Ukraine. *Business Inform, №1,* 342 – 346
6. Tardaskina, T.N. , Strelchuk, Y., Tereshko, Y. (2011). *E-commerce: Textbook*. Odessa: ONAZ Popov O.S., 104 – 107
7. Filippova, L. L. (2011). Commerce: Pros and Cons. *Bulletin Nat. Sc. University KPI, № 44 (1017),* 58-65
8. Hovrak, I.V. (2013). E-Commerce in Ukraine: advantages and disadvantages *Economy. Finances. Right, № 4,* 16-20
9. Ukrainian Direct Marketing Association, (2014). Ecommerce Market Research for the results of 2014. Retrieved from http://www.uadm.com.ua/wp-content/uploads/2015/07/e-commerce-.pdf
10. Global Retail E-Commerce. (2015). Keeps On Clicking. The 2015 Global Retail E-Commerce Index™. Retrieved from https://www.atkearney.com/consumer-products-retail/e-commerce-index/full-report/-/asset_publisher/87xbENNHPZ3D/content/global-retail-e-commerce-keeps-on-clicking/10192
11. Dubenska, O. (2015). E-commerce in Ukraine: development despite the crisis. Retrieved from http://www.epravda.com.ua/publications/2015/10/27/564857/
12. Filatova, E. (2015). E-commerce market in Ukraine is developing - MasterCard. Retrieved from http://psm7.com/rynok-elektronnoj-kommercii-v-ukraine-razvivaetsya-mastercard.html
13. TNS in Ukraine. (2016). The company "Taylor Nelson Sofres Ukraine» Most popular sites by March 2016: Facebook.com returned to his position. Retrieved from https://tns-ua.com/news/reyting-populyarnih-saytiv-za-berezen
14. ANC. (2016). Annual Conference and Exhibition "Business online stores." Retrieved from http://events.owox.ua/conf/2015/
15. RAU, (2016). Retailers Association of Ukraine. The results of the E-commerce Awards 2016: Rozetka.ua - the best online shop, a breakthrough year - ModnaKasta. Retrieved from http://rau.com.ua/news/e-commerce-awards/
16. Nekrasov, V., (2016). Why does the National Bank not allow PayPal to work in Ukraine. Economical truth. Retrieved from http://www.epravda.com.ua/publications/2016/02/3/579755/

УДК 330.47

М. С. Максимов
аспирант
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
new.level.center@gmail.com

ИНФОРМАЦИОННЫЙ ПРОФИЛЬ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В УКРАИНЕ И ЕС: АНАЛИЗ МЕТОДИК И ПОКАЗАТЕЛЕЙ

Основными задачами статьи являются: проведение анализа отчетов и методологий классификаций бизнеса по размеру Статистических служб Украины и ЕС; проведение сравнительного анализа основных показателей МСБ в Украине и ЕС. А также, на основании проведенных сравнений разработать проект информационной системы, которая позволит непрерывно производить мониторинг, сравнение и анализ данных официальной статистики в сфере МСБ в Украине и ЕС.

В результате проведенных исследований было определено и зафиксировано расхождение между определениями сфер бизнеса по классификации, применяемой в ЕС (NACE Rev.2 – 2006) и в Украине (ДК 009:2010) – эти расхождения незначительные, но они имеют место.

В результате исследования структуры бизнеса в Украине и ЕС было обнаружено что при сравнении предприятий Украины и бизнеса ЕС как по плотности, так и по структуре получаются большие расхождения. В то же время, если рассматривать как бизнес-единицы в Украине предприятия и физических лиц-предпринимателей – мы получаем соизмеримые данные.

При этом в 2014 году плотность микробизнеса в Украине на 4,1 % выше, чем в ЕС, тогда как плотность малого бизнеса в 2,2 раза ниже, чем в ЕС, плотность среднего бизнеса в 1,2 раза ниже, чем в ЕС, а плотность крупного бизнеса в 7,8 раз ниже, чем в ЕС.

Также в статье описан проект информационной системы (со структурой базы данных, структурой и макетами страниц), которая позволит проводить постоянный мониторинг статистических показателей Украины и ЕС.

Ключевые слова: малый и средний бизнес, информационный профиль, Украина, ЕС, статистика, информационная система.

JEL Classification: C 80, C 81, C 82, C 87, C 89.

М. С. Максимов
аспірант
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
new.level.center@gmail.com

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОФІЛЬ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ ТА ЄС: АНАЛІЗ МЕТОДИК І ПОКАЗНИКІВ

Основними завданнями статті є: проведення аналізу звітів і методологій класифікацій бізнесу за розміром Статистичних служб України і ЄС; проведення порівняльного аналізу основних показників МСБ в Україні і ЄС. А також, на підставі проведених порівнянь розробити проект інформаційної системи, яка дозволить безперервно проводити моніторинг, порівняння та аналіз даних офіційної статистики в сфері МСБ в Україні і ЄС.

В результаті проведених досліджень було визначено і зафіксовано розбіжність між визначеннями сфер бізнесу за класифікацією, яка застосовується в ЄС (NACE Rev.2 – 2006) і в Україні (ДК 009: 2010) – ці розбіжності незначні, але вони мають місце.

В результаті дослідження структури бізнесу в Україні та ЄС було виявлено що при порівнянні підприємств України і бізнесу ЄС як по щільності, так і за структурою виходять великі розбіжності. У той же час, якщо розглядати як бізнес-одиниці в Україні підприємства та фізичних осіб-підприємців – ми отримуємо співмірні дані.

При цьому – в 2014 році щільність мікробізнесу в Україні на 4,1% вище ніж в ЄС, тоді як щільність малого бізнесу в 2,2 рази нижче ніж в ЄС, щільність середнього бізнесу в 1,2 рази нижче ніж в ЄС, а щільність крупного бізнесу в 7,8 разів нижче ніж в ЄС.

Також в статті описаний проект інформаційної системи (зі структурою бази даних, структурою і макетами сторінок), яка дозволить проводити постійний моніторинг статистичних показників України та ЄС.

Ключові слова: малий і середній бізнес, інформаційний профіль, Україна, ЄС, статистика, інформаційна система.

JEL Classification: C 80, C 81, C 82, C 87, C 89.

© Максимов М. С., 2016

M. S. Maksymov
Ph.D. student
V. N. Karazin Kharkiv National Univesity
new.level.center@gmail.com

INFORMATION PROFILE OF MEDIUM AND SMALL ENTERPRISES IN UKRAINE AND EU: ANALYSIS OF METHODOLOGY AND INDICATORS

The paper concerns the following issues: the analysis of reports and methodologies of business classifications by the size of Statistical Services of Ukraine and the EU; the comparative analysis of main SME indicators in Ukraine and the EU. Another purpose of the paper is to develop an information system project that will enable permanent monitoring, comparison and analysis of the official statistics data in the field of SME in Ukraine and the EU countries.

As a result of the conducted research, we have detected a difference between the definitions of business branches in the classification applied in the EU countries (NACE Rev. 2-2006) and in Ukraine (ДК 009:2010); this difference is insignificant, but it exists. The results of research of the business structure in Ukraine and the EU countries show that there are big differences both in density and in structure of Ukrainian and EU enterprises. At the same time, if both the enterprises and entrepreneurs in Ukraine are considered business units, we get commensurable data.

Concurrently, in 2014 the micro-business density in Ukraine was 4,1 % higher than that in the EU countries, the small business density was 2,2 times lower, the medium business density was 1,2 times lower and the large business density was 7,8 times lower comparing with the EU countries.

The paper also describes the project of the information system (with the database structure as well as pages structure layout), which will allow to permanently monitor the statistical indicators in Ukraine and the EU countries.

Keywords: EU, information profile**,** information system, small and middle enterprise, SME, statistics, Ukraine.

JEL Classification: C 80, C 81, C 82, C 87, C 89.

Постановка проблемы. Статья посвящена вопросу сравнения состояния малого и среднего бизнеса в Украине и Европейском Союзе.

На данный момент ситуация по рассматриваемым вопросам следующая: официальные данные по статистике бизнеса размещаются на сайтах соответствующих статистических комитетов. Статистические отчеты в целом по Европейскому Союзу готовит Статистическая служба Европейской комиссии в Украине, таким органом является Государственная служба статистики Украины.

Анализируя показатели официальной статистики Украины и ЕС, в которых представлена информация, связанная со сферой бизнеса можно выделить следующие проблемы, заслуживающие внимания и имеющие практическое значение:

1. *Проблема сравнения показателей.* С одной стороны, классификация предприятий по размерам рассчитана по критериям аналогичным тем, которые применяются в Европейском Союзе: Классификация видов экономической деятельности (ДК 009:2010) гармонизирована с Классификацией видов экономической деятельности Европейского Союза (NACE Rev.2 – 2006) и большая часть применяемых критериев оценки действительно идентичны. Но есть и некоторые различия, которые необходимо обозначить.

2. *Проблема количества информации.* На сайте статистических служб большое количество информации и при таком большом количестве информации задача поиска необходимой информации и выбора из неё данных, которые необходимы для принятия решений, становится нетривиальной задачей.

3. *Постоянство мониторинга.* На сегодняшний день отсутствует открытый ресурс, на котором можно было бы сравнивать показатели Украины и ЕС, в то время как Евростат публикует статистическую информацию для сравнения показателей ЕС со странами, близкими географически, экономически и политически, но не являющихся членами ЕС: Швейцария, Норвегия. А также тех, для которых обозначены перспективы членства в ЕС: Черногория, Македония, Сербия, Турция. Украины среди этих стран нет, а значит на проведение сравнительного анализа показателей Украины в сфере бизнеса и показателей ЕС требуется достаточно большое количество времени, что значительно

затрудняет ориентирование на показатели ЕС при принятии решений и в сфере государственного управления, и в сфере бизнеса. В том числе и потому, что часть сотрудников сферы государственного управления и часть представителей сферы бизнеса недостаточно владеют английским языком или не знают о существовании сайта Европейской службы статистики.

Анализ последних исследований и публикаций. Европейские исследователи достаточно часто проводят исследования, в которых сравниваются либо две страны (Gretzinger, Hinz, Matiaske, 2010), либо показатели страны и ЕС в целом (Corrocher, Fontana, 2008), либо анализируются показатели во всех странах Европейского Союза (Scherbov, Mamolo, Lutz, 2008).

Но таких исследований (сравнение определенной страны и ЕС в целом) значительно меньше, чем исследований, проводимых в странах, ориентирующихся на Европу в вопросах технологий и интеграции в частности, в Украине (Приполова, 2012), (Кибкало, Щербина, 2015), (Финк, 2012), (Кизим, Горбатов, 2005), (Московкин, Колесникова, 2007).

Есть предположение, что сравнительно большое количество исследований, направленных на сравнение показателей Украины и ЕС, обусловлено тем, что статистическая информация от большинства стран, находящихся в тесном контакте с ЕС, частично представлена в материалах ЕС.

Такие страны, как Исландия, Лихтенштейн, Норвегия, Швейцария, Черногория, Македония, Албания, Сербия, Турция, Босния и Герцеговина представлены на сайте Европейской службы статистики отдельной строкой. И хотя данные в этих строках заполнены не все, но всё сравнение и анализ статистических данных этих стран и стран ЕС можно проводить без значимых затрат на обработку первичных данных, и, во многом, с помощью инструментов анализа и визуализации, которые есть на сайте Европейской службы статистики.

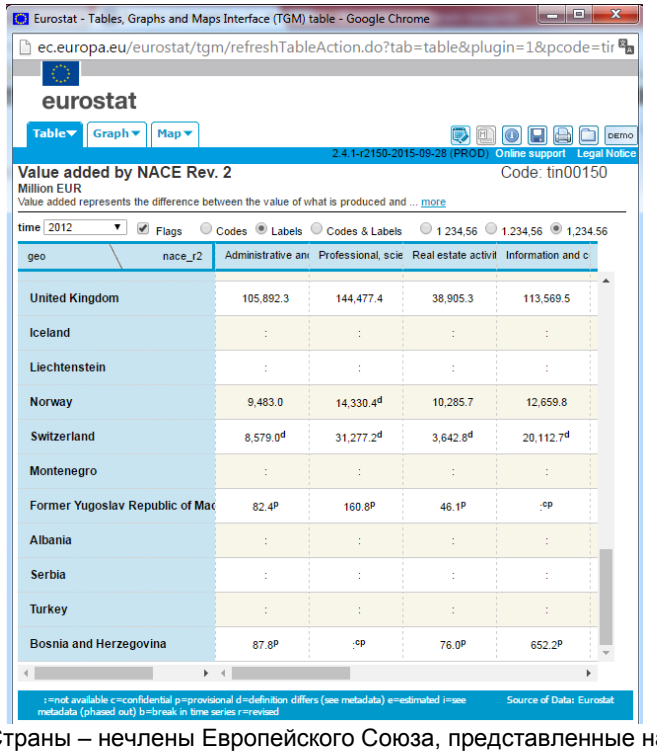

Рис 1. Страны – нечлены Европейского Союза, представленные на сайте Европейской статистической службы

Источник: статистические данные Евросоюза (Eurostat, 2012)

Вопросы разработки создания баз данных и информационных систем (Годлевский, Брагинский, 2013), (Винокуров, Лагунова, Баженов, 2015), а также систем мониторинга (Соколова, 2011), (Левицких, 2009) являются актуальными темами в научных дискуссиях.

Задача создания межгосударственной статистической базы данных не является новой, одним из примеров глобального процесса сбора и обработки статистики является Мировая база данных ввода-вывода (The World Input-Output Database) (Timmer, Erumban, Gouma, 2012). Можно сказать, что реализация аналогичной базы данных с информацией по сфере бизнеса в Украине и ЕС позволит значительно снизить затраты на сравнение экономических показателей Украины и ЕС. И, как следствие, принимать более качественные решения, направленные на евроинтеграцию Украины.

При том, что на сегодняшний день достаточно часто проводится сравнение и анализ деятельности Украины и ЕС при этом разными исследователями и в разных сферах, но, чаще всего, используются полностью или частично данные статистических служб. Отсутствие информационной системы, которая бы позволяла получать данные статистических служб с минимальными затратами времени и в форматах, удобных для обработки, тормозит развитие экономической науки и практической деятельности в области ориентации на показатели стран ЕС.

Цель статьи, задание и методология. *Цель статьи* **–** сформировать условия для эффективного сравнения показателей Малого и Среднего бизнеса в ЕС и Украине.

Реализовать данную цель планируется через выполнение *следующих задач:*

- провести анализ отчетов и методологий классификаций бизнеса по размеру Статистических служб Украины и ЕС.
- провести сравнительный анализ основных показателей МСБ в Украине и ЕС.
- разработать проект информационной системы, которая позволит непрерывно производить мониторинг, сравнение и анализ данных официальной статистики в сфере МСБ в Украине и ЕС.

Для реализации данных задач планируется использовать следующие методы:

- определение статических статистических данных, т. е. данных, которые закреплены существующими документами и в краткосрочной и среднесрочной перспективе неизменны;
- сравнение статических статистических данных для Украины и ЕС;
- формулирование параметров, по которым может идти сравнение МСБ в Украине и ЕС;
- сбор имеющихся данных с сайтов статистических служб Украины и ЕС (сбор динамических статистических данных – непосредственно содержательных данных в отчете);
- приведение собранных данных к формату, доступному для сравнения (приведение цен, размещение данных в одном отчёте и т. д.)
- составление итогов отчётов сравнения;
- анализ полученных результатов;
- проектирование базы данных на основе собранных статических и динамических данных;
- определение подходов и принципов загрузки существующей информации в спроектированную базу данных;
- определение основных отчётов и таблиц, которые будут доступны пользователю проектируемой информационной системы.

Основные результаты исследования. На сайтах статистических комитетов информация о показателях, структурированная по размеру предприятия, доступна в разделах: Украина (Діяльність підприємств (Укрстат, 2014)), ЕС (Structural business statistics overview (Eurostat, 2014)).

Для анализа мы сравнили как общие показатели для экономики в целом, так и показатели по отдельным сферам. В первой части данной статьи мы рассмотрели отличия в методологии представления данных в Украине и ЕС, а также те методы, которые мы использовали для того, чтобы данные привести к общей базе сравнения.

Основные показатели, которыми характеризуются результаты бизнеса на сайтах статистических комитетов Украины и ЕС, это количество субъектов, количество занятых сотрудников и результат. При этом в Украине представлен валовой оборот, а в ЕС с 2012 года как основной показатель результатов бизнеса рассчитывается валовая добавленная стоимость.

В Украине расчет валовой добавленной стоимости для МСБ затруднен тем, что упрощенная система налогообложения не подразумевает отчет о расходах. Для того чтобы сопоставить показатели МСБ в Украине и ЕС, мы будем сравнивать данные за 2011 год (Bizresurs, 2015).

Методология классификации бизнеса по размеру в Украине и в ЕС идентичны.

Таблица 1.

Критерии оценки бизнеса по размеру в ЕС

Категория	Кол-во сотрудников, чел.	или	
		Оборот, млн €	Балансовая стоимость, млн €
Малый и средний (SMEs)	< 250	≤ 50	≤ 43
Малый (Small)	< 50	≤ 10	≤ 10
Микро (Micro)	< 10	≤ 2	≤ 2

Источник: Глоссарий официального сайта Европейской службы статистики (Eurostat, 2014)

Таблица 2.

Критерии оценки бизнеса по размеру в Украине

Категория	Кол-во сотрудников*, чел.	Годовой доход от любого вида деятельности, млн €
Микропредприятия	≤10	≤2
Малые предприятия	≤50	≤10
Средние предприятия	≤250	≤50
Крупные предприятия	>250	>50

Источник: раздел «Методические комментарии» официального сайта Государственной службы статистики Украины (Государственная служба статистики Украины, 2014)

*** –** среднее количество сотрудников за отчетный период (календарный год);

**** –** эквивалент суммы в евро, определенную по среднегодовому курсу Национального Банка Украины

Бизнес-организациями будем обозначать все субъекты хозяйствования, кроме физических лиц-предпринимателей, без учета размера.

Сравнение показателей бизнеса в ЕС и Украине по видам экономической деятельности. Но несмотря на то, что классификация видов экономической деятельности (ДК 009:2010) гармонизирована с классификацией видов экономической деятельности Европейского Союза (NACE Rev.2 – 2006), в статистических отчетах Украины и ЕС имеются определенные отличия.

Некоторые сферы, которые европейская статистика выделяет как самостоятельные группы – украинская статистика рассматривает как подразделы раздела «производство», в то же время по части групп, которые выделяет украинская статистика в европейских статистических отчётах, нет аналогов.

Категории статистических данных Статистического комитета Европейской комиссии, у которых есть аналог в собираемых данных у Государственной службы статистики Украины.

Из этой таблицы мы видим, что количество сфер, по которым собираются данные в Украине, несколько больше, чем в ЕС.

Но в то же время в статистике ЕС каждый пункт в отчете по «секциям» (Sections) делится на более мелкие. В итоге получается 77 позиций, что дает картину более детальную, чем статистические отчеты в Украине.

Сравнение основных показателей бизнеса в ЕС и Украине. Для того чтобы сопоставить результаты, количество бизнес-организаций и количество сотрудников в бизнес-организации в Украине и ЕС, мы нормируем все эти показатели и получаем следующие:

1. структура бизнес-организаций (доли каждого вида бизнеса в общем количестве);
2. количество занятых сотрудников по видам бизнеса;
3. сравнение структуры бизнеса Украины и ЕС;
4. плотность бизнес-организаций на 10 000 населения;
5. размеры и структура оборотов (валового дохода) по видам бизнеса.

Таблица 3.

Сравнение сфер бизнеса по классификации экономической деятельности ЕС и Украины

	Евростат NACE Rev.2 – 2006	**Укрстат** ДК 009:2010
A	8. Agriculture, forestry and fisheries *	Сільське, лісове та рибне господарство
B, C, D, E		Промисловість
B	Mining and quarrying	Добувна промисловість і розроблення кар'єрів
C	Manufacturing	Переробна промисловість
D	Electricity, gas, steam and air condition supply	Промисловість. Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря
E	Water supply; sewerage, waste management and remediation activities	Промисловість. Водопостачання; каналізація, поводження з відходами
F	Construction	Будівництво
G	Wholesale and retail trade; repair of motor vehicles and motorcycle	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів
H	Transportation and storage	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність
I	Accommodation / food services	Тимчасове розміщування й організація харчування
J	Information and communication	Інформація та телекомунікації
L	Real estate activities	Операції з нерухомим майном
M	Professional, scientific and technical activities	Професійна, наукова та технічна діяльність
N	Administrative and support services	Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування
O	–	Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування
P	4. Education and training	Освіта
Q	3. Health *	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги
R	–	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок
S	–	Надання інших видів послуг

Источник: Раздел METADATA официального сайта Европейской службы статистики (Eurostat, 2014) Раздел «Количество предприятий по их размерам по видам экономической деятельности» официального сайта Государственной службы статистики Украины (Государственная служба статистики Украины, 2014)

* – отдельный отчёт без бизнес–показателей

Количество предприятий по размеру

Таблица 4

Сравнение доли МСБ в структуре бизнеса ЕС и Украины в 2013 г.

	ЕС		**Украина**	
Категория	**Кол-во**	**%**	**Кол-во**	**%**
Микробизнес (EU 0-9)	19 969 338	92,4	318477	81
Малый бизнес (EU 10-49)	1 378 374	6,4	55332	14
Средний бизнес (EU 50-249)	223 648	1,0	18859	4,8
Малый и средний вместе (EU SME)	**21 571 360**	**99,8**	**392668**	**99,8**
Крупный бизнес (EU 250+)	43 517	0,2	659	0,2
Всего	**21 614 908**	**100,0**	**393327**	**100,0**

Источник: раздел 'Structural business statistics overview" официального сайта Европейской службы статистики (Eurostat, 2014), раздел Деятельность предприятий официального сайта Государственной службы статистики Украины (Государственная служба статистики Украины, 2014)

Как видим, доля малого и среднего бизнеса в общей структуре бизнеса соответствует среднеевропейской, в то время как доля микробизнеса – меньше, а доля малого и среднего бизнеса значительно больше, чем в Европейском Союзе.

Таблица 5.

Сравнение доли МСБ в структуре бизнеса ЕС и Украины в 2014 г.

	Европейский Союз		**Украина**	
Категория	**Кол-во**	**%**	**Кол-во**	**%**
Микробизнес (EU 0-9)	19 913 489	92,3	**278918**	81,8
Малый бизнес (EU 10-49)	1 382 932	6,4	**45674**	13,4
Средний бизнес (EU 50-249)	224 659	1,0	**324592**	4,7
Малый и средний вместе **(EU SME)**	21 521 080	**99,8**	**15893**	**99,85**
Крупный бизнес (EU 250+)	43 305	0,2	**496**	**0,15**
Всего	21 564 380	**100,0**	340981	**100,0**

Источники: раздел "Structural business statistics overview" официального сайта Европейской службы статистики (Eurostat, 2015), раздел Деятельность предприятий официального сайта Государственной службы статистики Украины (Государственная служба статистики Украины, 2015)

Как видим – ситуация в Украине изменила структуру малого и среднего бизнеса незначительно, в то время как доля крупного бизнеса снизилась на 25 %.

Количество предприятий и ФОП по размеру

Кроме предприятий, в Украине существует и другая форма организации бизнеса – физическое лицо-предприниматель (ФОП). ФОП может быть субъектом среднего, малого и микробизнеса. Если рассмотреть данные о количестве бизнес-единиц с учетом ФОП, то мы получим другую картину.

Таблица 6.

Структура бизнеса для бизнес-организаций и бизнес-организаций вместе с физическими лицами-предпринимателями за 2013 г.

Категория	**ЕС**		**Украина**					
			Организации		**ФОП**		**Всего**	
	Кол-во	**%**	**Кол-во**	**%**	**Кол-во**	**%**	**Кол-во**	**%**
Микробизнес (EU 0-9)	19 969 338	92,4	318477	81	1318703	99,244	1637180	95,071
Малый бизнес (EU 10-49)	1 378 374	6,4	55332	14	9689	0,729	65021	3,775
Средний бизнес (EU 50-249)	223 648	1,0	18859	4,8	351	0,026	19210	1,112
Малый и средний вместе (EU SME)	**21 571 360**	**99,8**	**392668**	**99,8**	**1328743**	**100**	**1721411**	**99,962**
Крупный бизнес (EU 250+)	43 517	0,2	659	0,2			659	0,038
Всего	**21 614 908**	**100,0**	**393327**	**100,0**	**1328743**	**100**	**1722070**	**100**

Источники: раздел "Structural business statistics overview" официального сайта Европейской службы статистики (Eurostat, 2014), раздел Показатели структурной статистики по субъектам хозяйствования с распределением по их размерам официального сайта Государственной службы статистики Украины (Государственная служба статистики Украины, 2014)

Таблица 7.

Структура бизнеса для бизнес-организаций, физических лиц-предпринимателей в 2014 г.

Категория	**ЕС**		**Украина**					
			Организации		**ФОП**		**Всего**	
	Кол-во	**%**	**Кол-во**	**%**	**Кол-во**	**%**	**Кол-во**	**%**
Микробизнес (EU 0-9)	19 913 489	92,3	278922	81,8	1580965	99,36	1859887	96,26
Малый бизнес (EU 10-49)	1 382 932	6,4	45676	13,4	9483	0,596	55159	2,855
Средний бизнес (EU 50-249)	224 659	1,0	15906	4,66	712	0,045	16618	0,86
Малый и средний вместе (EU SME)	**21 521 080**	**99,8**	**340504**	**99,85**	**1591160**	**100**	**1931664**	**99,974**
Крупный бизнес (EU 250+)	43 305	0,2	497	0,15			497	0,026
Всего	21 564 380	**100,0**	341001	100	1591160	100	1932161	100

Источник: Источники: раздел 'Structural business statistics overview" официального сайта Европейской службы статистики (Eurostat, 2015), раздел Показатели структурной статистики по субъектам хозяйствования с распределением по их размерам официального сайта Государственной службы статистики Украины (Государственная служба статистики Украины, 2015)

Как мы видим, если брать во внимание такую форму организации бизнеса в Украине как ФОП, то структура бизнеса ЕС и Украины выравнивается. Значительные отклонения можно выделить в доле малого бизнеса (в ЕС более чем в 2 раза больше доля малого бизнеса. А также очень большое отличие доли крупного бизнеса в ЕС, по сравнению с Украиной (практически в 10 раз).

Если проанализировать полученные результаты сравнения структур бизнеса, то можно сделать вывод, что в Украине есть возможности для роста количества малых предприятий и очень большие возможности – для роста крупных предприятий.

Для роста малых предприятий необходимо сформировать условия, чтобы микробизнес вырастал в малый (если 3–4 % от общего количества бизнесов перейдут из микробизнеса в категорию малого бизнеса, и 0,15 % от общего количества бизнесов перейдут из категории малого в средний – то структура малого и среднего бизнеса будет соответствовать европейской).

Развитие предприятий из микробизнеса в категорию малого бизнеса и из малого бизнеса в категорию среднего возможно эволюционным путем.

В то же время для увеличения в 10 раз количества крупных предприятий необходимы значительно капитальные инвестиции.

Плотность бизнеса

Важным параметром, по которому можно оценить активность граждан в бизнесе, – это плотность бизнеса на душу населения. Данный параметр позволяет сравнить то, на сколько часто люди занимаются бизнесом, т.е. активность населения по созданию и развитию бизнеса.

Также данный показатель позволяет сравнивать результаты при изменении базы исследования. Например, в Украине за 2013 год представлены данные по всей территории страны, а за 2014 год – без временно оккупированной Автономной республики Крым и зоны проведения антитеррористической операции.

Таблица 8.

Население Европейского Союза и Украины.

Год	Европейский Союз	Украина
2013	505 665 739	45 426 200
2014	507 410 000	45 426 200

Источники: сайт Statista (Statista, 2015), раздел «Численность населения» официального сайта Государственной службы статистики Украины (Государственная служба статистики Украины, 2015)

Таблица 9.

Плотность бизнес-организаций на 10 000 человек за 2013 г.

Категория	**ЕС**	**Украина**			**ЕС / Украина**
	Кол-во бизнес-организаций на 10000 населения	**Кол-во бизнес-организаций на 10000 населения**	**Кол-во ФОП, на 10000 населения**	**Всего бизнесов на 10000 населения**	
Микробизнес (EU 0-9)	397,26	70,11	290,30	**360,40**	**1,096**
Малый бизнес (EU 10-49)	27,28	12,18	2,13	**14,31**	**1,904**
Средний бизнес (EU 50-249)	4,43	4,15	0,08	**4,23**	**1,046**
Малый и средний вместе (EU SME)	**428,97**	**86,44**	**292,51**	**378,95**	**1,126**
Крупный бизнес (EU 250+)	0,86	0,15		**0,15**	**5,932**
Всего	**429,83**	**86,59**	**292,51**	**379,09**	**1,128**

Источник: вычислено автором на основании данных из табл. 5 и 7

Таблица 10.

Плотность бизнес-организаций на 10 000 человек за 2014 г.

Категория	**ЕС**	**Украина**			**ЕС / Украина**
	Кол-во на 10000 населения	**Кол-во на 10000 населения**	**Кол-во ФОП, на 10000 населения**	**Всего бизнесов на 10000 населения**	
Микробизнес (EU 0-9)	392,45	61,40	348,03	409,43	0,959
Малый бизнес (EU 10-49)	27,25	10,05	2,09	12,14	2,245
Средний бизнес (EU 50-249)	4,43	3,50	0,16	3,66	1,210
Малый и средний вместе (EU SME)	**424,13**	**74,96**	**350,27**	**425,23**	**0,997**
Крупный бизнес (EU 250+)	0,85	0,11	0	0,11	7,800
Всего	**424,98**	**61,40**	**348,03**	**409,43**	**0,9585**

Источник: вычислено автором на основании данных из табл. 6 и 7

Если сравнивать показатели плотности бизнеса Украины и ЕС, то мы также видим, что в целом плотность бизнеса в Украине соответствует плотности бизнеса в ЕС. При этом в 2014 году плотность микробизнеса в Украине выросла и превзошла плотность микробизнеса в ЕС, а так как микробизнес по абсолютным показателям количества имеет максимальный удельный вес, то и средняя плотность бизнеса в Украине в 2014 году стала больше, чем в ЕС.

В то же время стоит отметить, что во всех категориях бизнеса, кроме микробизнеса, произошло снижение количества субъектов предпринимательства (как следствие – произошло и снижение плотности). Можно предположить, что увеличение количества микробизнеса осуществлялось по двум направлениям: первое – за счет того, что часть бизнесов из категории малых перешли в микробизнес, второе – бывшие сотрудники закрывшихся или уменьшившихся по количеству сотрудников бизнесов открыли свои собственные бизнесы.

Разработка программного обеспечения.

Первые два этапа были проведены в том числе для того, чтобы качественно подготовить программный продукт на этапе выработки требований и проектирования. Это необходимо, т. к. с точки зрения теории ограниченной рациональности Г. Саймона (Саймон, 1993) – человек имеет ограничения внимания и интеллекта, а так как база данных имеет достаточно большой объём информации, без наличия сформированных таблиц спроектировать качественное программное обеспечение вряд ли представляется возможным.

Также примем за основу итеративный подход в разработке – первой задачей поставим разработку информационной системы максимально простой в понимании и разработке.

Для начала определим список таблиц, в которых будут храниться статические данные, их поля и источники, из которых будут наполняться эти таблицы.

Таблица 11.

Описание статических полей

Название таблицы	**Поля**	**Описание сущности**	**Источник данных**
unit_type	id INT name VARCHAR(45) PRIMARY KEY (id)	Единицы измерений	Список единиц изменений из всех отчетов
parameter_type	id INT name VARCHAR(45) PRIMARY KEY (id)	Тип параметра в отчете	Список параметров из всех отчетов
business_size	id INT name VARCHAR(45) PRIMARY KEY (id)	Размер бизнеса	Размеры бизнеса согласно NACE Rev.2 – 2006
business_sphere	id INT name VARCHAR(45) PRIMARY KEY (id)	Сфера бизнеса	Сферы бизнеса: ДК 009:2010, NACE Rev.2-2006
report_type	id INT name VARCHAR(60) code VARCHAR(10) PRIMARY KEY (id)	Тип отчета	Список всех отчетов с сайта
organisation	id INT site VARCHAR(100) name VARCHAR(45) description TINYTEXT PRIMARY KEY (id)	Организации	Организации, которые предоставляют отчеты
territory	id INT name VARCHAR(45) PRIMARY KEY (id)	Территории	Территории, по которым составляются отчеты

Источник: составлено автором.

В данную таблицу будут вноситься данные, которые в краткосрочном и среднесрочном периоде не изменены: размер бизнеса, сфера бизнеса, территория, организация, подающая отчетность, единицы изменения. Т. е. это данные, которые определяют структуру базы данных и по ним можно сравнивать ежегодные (динамические данные).

Динамические данные представлены только в формате двух таблиц. Первая – хранит информацию об отчете, вторая – о непосредственном показателе.

Таблица 12.

Описание динамических полей

Название таблицы	Поля	Описание сущности	Источник данных
data_in	id INT year INT link VARCHAR(120) description TINYTEXT time_add TIMESTAMP DEFAULT TIMESTAMP() report_type_id INT PRIMARY KEY (id, report_type_id), FOREIGN KEY (report_type_id) REFERENCES mydb.report_type (id)	Отчет	Параметры вводимого отчета статистической службы
parameter	id INT quantity INT q_mantisa INT unit_type_id INT parameter_type_id INT business_size_id INT data_in_id INT business_sphere_id INT PRIMARY KEY (id, unit_type_id, parameter_type_id, business_size_id, data_in_id, business_sphere_id), FOREIGN KEY (unit_type_id) REFERENCES mydb.unit_type (id) FOREIGN KEY (parameter_type_id) REFERENCES mydb.parameter_type (id) FOREIGN KEY (business_size_id) REFERENCES mydb.business_size (id) FOREIGN KEY (data_in_id) REFERENCES mydb.data_in (id) FOREIGN KEY (business_sphere_id) REFERENCES mydb.business_sphere (id)	Параметр	Строки загружаемых отчетов

Источник: составлено автором

На основании описанных статических и динамических таблиц создадим структуру базы данных. При этом для задания структуры воспользуемся программным обеспечением для проектирования баз данных MySQL WorkBench

Кроме базы данных, для того чтобы разработать информационную систему, которая будет способна осуществлять постоянный мониторинг информационного профиля МСБ в Украине и ЕС, необходимо сформировать её структуру. Для разработки структуры и представления её в виде диаграммы воспользуемся свободно распространяемым программным обеспечением Xmind (xmind).

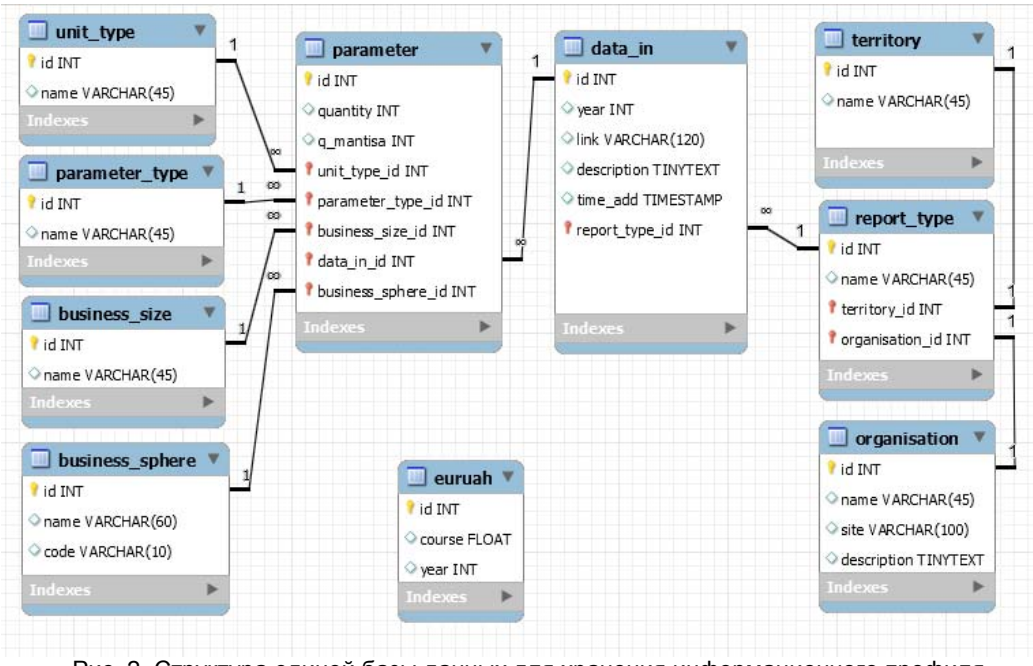

Рис. 2. Структура единой базы данных для хранения информационного профиля ЕС и Украины

Источник: составлено автором в программном продукте Workbench (Workbench, 2016)

Рис 3. Карта проектируемой информационной системы

Источник: составлено автором в программной среде Xmind (Xmind, 2016)

В разрабатываемой информационной системе планируется 3 типа страниц. Для проектирования их интерфейса использовалось программное обеспечение Pencil (Pencil).

Первый тип страницы – это главная страница, на которой размещены ссылки на все остальные страницы информационной системы.

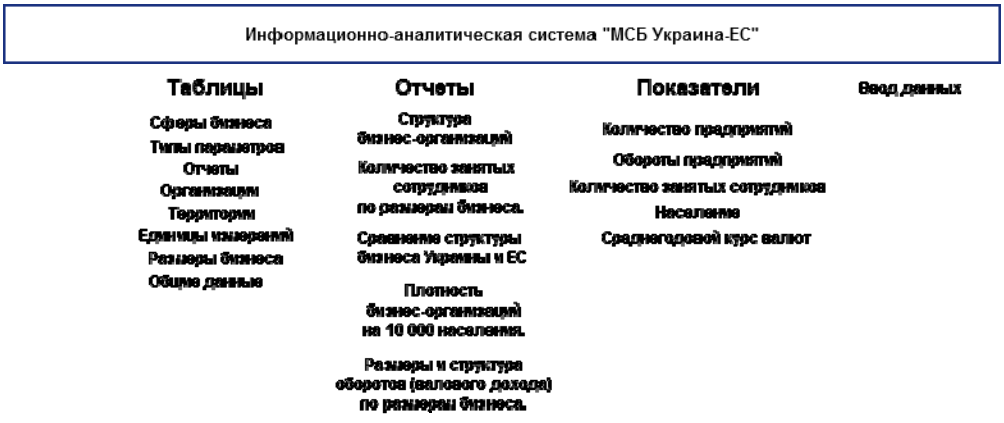

Рис 4. Макет главной страницы проектируемой информационной системы

Источник: составлено автором в программной среде Pencil (Pencil Project, 2016)

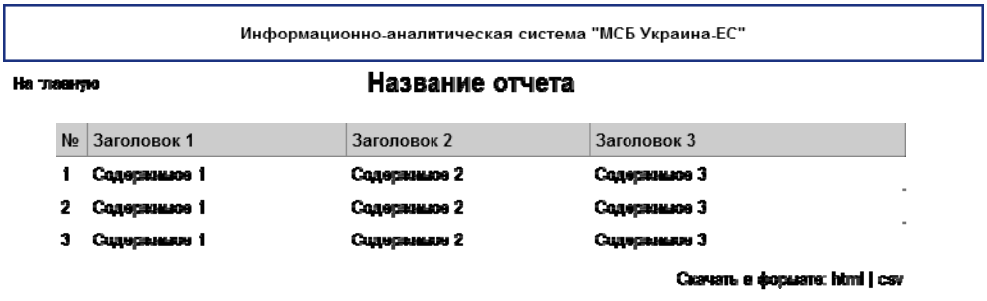

Рис 5. Проект страницы отчета

Источник: составлено автором в программной среде Pencil (Pencil Project, 2016)

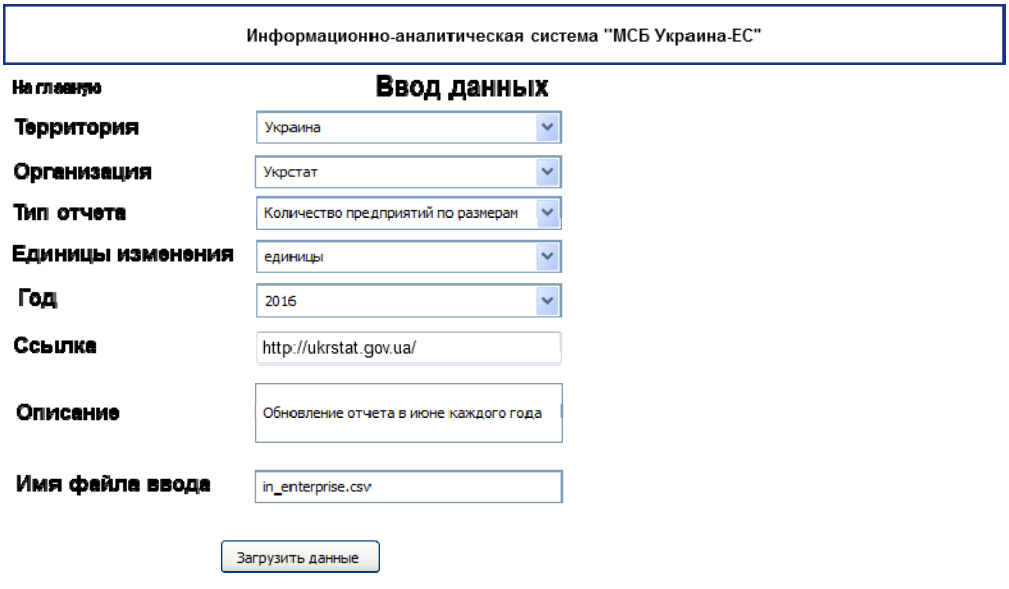

Рис 6. Макет страницы ввода данных

Источник: составлено автором в программной среде Pencil (Pencil Project, 2016)

Второй тип страниц соответствует выводу данных из таблиц базы данных, а также сформированных запросов. Разные страницы будут иметь различное количество столбцов, в соответствии с выводимыми на экран данными, а также на каждой странице присутствует возможность получить данные в формате html-документа (данные тип документа предусматривает сохранение оформления при сохранении) и в виде csv-файла (данный формат сохранения позволяет эффективно обрабатывать данные в других редакторах. В том числе в MSExcel.

Страница третьего типа – это страница ввода данных. На данной странице указываются основные данные для загрузки данных

Выводы. Статистические показатели ЕС и Украины в области малого и среднего бизнеса во многом унифицированы благодаря тому, что принятая в Украине классификация видов экономической деятельности (ДК009:2010) гармонизирована с классификацией видов экономической деятельности ЕС (NACE Rev.2-2006), в то же время имеются определенные незначительные различия, которые необходимо учитывать при сравнении показателей.

На сегодняшний день отсутствует информационная система, позволяющая получать доступ к исходным материалам статистических служб и сравнивать показатели статистической службы ЕС и Украины. В данной статье рассмотрены вопросы, которые позволят разработать такую информационную систему.

Литература

1. Gretzinger S. Cooperation in Innovation Networks: The Case of Danish and German SMEs / S. Gretzinger, H. Hinz, W. Matiaske // Management Revue. – 2010. – №21(2). – P. 193–216.

2. Corrocher N. Expectations, network effects and timing of technology adoption: some empirical evidence from a sample of SMEs in Italy / N. Corrocher, R. Fontana // Small Business Economics. – 2008. – Vol. 31. – № 4. – P. 425–441.

3. Scherbov S. Probabilistic population projections for the 27 EU member states based on Eurostat assumptions. / S. Scherbov, M. Mamolo, W. Lutz. – Vienna: Institute of Demography. European Demographic Research Paper. – 2008. – № 2. – pp. 2-7.

4. Exploring statistics on poverty and social exclusion in the EU. Exploring statistics on poverty and social exclusion in the EU // The EU and social inclusion: Facing the challenges. – Bristol: Policy Press at the University of Bristol. – 2007. – P. 59-106.

5. Приполова Л. И. Реформирование территориального устройства в европейских унитарных государствах и его перспективы для Украины / Л. И. Приполова // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 2012. – № 1 (48). – С. 92–96.

6. Кибкало А. А. Адаптация рынка ИСИ Украины к актуальным трансформациям инвестиционного бизнеса европейского союза / А. А. Кибкало, В. С. Щербина // Молодий вчений. – 2015. – № 2–6(17). – С. 1104–1108.

7. Финк Т. А. Малый и средний бизнес: зарубежный опыт развития / Т.А. Финк // Молодой ученый. – 2012. – № 4. – С. 177–181.

8. Качество жизни населения и конкурентоспособность Украины и стран / Н. А. Кизим, А. В. Горбатов; Ин-т проблем развития общества. – Х. : ИД «ИНЖЭК», 2005. – 164 с.: рис., табл., библиогр.: С. 130–135.

9. Московкин В. М. Матричный анализ товарно-страновой структуры внешней торговли: на примере Украины и стран ЕС / В. М. Московкин, Н. И. Колесникова // Актуальні проблеми Економіки. – 2007. – № 3 (69). – С. 26–36.

10. Eurostat. Value Added by NACE Rev. 2 [Electronic Resource]. – Way of fccess http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tin00150.

11. Годлевский М. Д. Информационная технология управления качеством процесса разработки программного обеспечения / М. Д. Годлевский, И. Л. Брагинский // Восточно-Европейский журнал передовых технологий. – 2013. – Т. 2. – № 9 (62).

12. Винокуров А. С. Разработка программного обеспечения, реализующего алгоритм принятия решений по критерию Парето / А. С. Винокуров, А. А. Лагунова, Р. И. Баженов // Science Time. – 2015. – № 5 (17). – С. 63–69.

13. Соколова М. С. Эволюция системы мониторинга и оценки инновационной деятельности в Европейском Союзе (2000–2010 гг.) / М. С. Соколова // Инновации. – 2011. – № 11. – С.76–80.

14. Левицких О. О. Сравнительный анализ уровня жизни населения (на примере Самарской области, России в целом и некоторых стран Европы) / О. О. Левицких // Вестник ВУиТ. – 2009. – № 18. – С. 48–51.

15. The World Input-Output Database (WIOD): Contents, Sources and Methods / [A. A. Erumban, R. Gouma, B. Los, U. Temurshoev, G. J. de Vries et al.]; Edited by Marcel Timmer; Institue International and Development Economics IIDE. – Discussion Papers. – 2012 [Electronic Resource]. – Way of access: http://www.wiod.org/publications/source_docs/WIOD_sources.pdf.

16. Сайт Державної служби статистики України, розділ «Діяльність підприємств» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze.htm

17. Site of Eurostat, chapter “Structural business statistics overview” [Electronic resource] – Way of access: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Structural_business_statistics_overview.

18. Bizresurs «Единый налог 2015» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://bizresurs.com.ua/spd/spd_ediniy_nalog_all.html.

19. Final Report Framework Service Contract for the Procurement of Studies and other Supporting Services on Commission Impact Assessments and Evaluations Interim, final and ex-post evaluations of policies, programmes and other activities Evaluation of the SME Definition September 2012 P O [Electronic resource]. – Way of access: http://ec.europa.eu/eurostat/web/structural-business-statistics/structural-business-statistics/sme.

20. Сайт Державної служби статистики України. Методологічні пояснення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/sze/sze_met.html.

21 Сайт Державної служби статистики України. Кількість активних підприємств за регіонами України та видами економічної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/kap/kap_u/kap_u14.htm.

22. Eurostat. Structural business statistics overview [Electronic resource]. – Way of access: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Structural_business_statistics_overview.

23. Eurostat. Structural business statistics overview Table 2: SMEs and large enterprises: number of enterprises, value added and employment in the EU28 in 2013 [Electronic resource]. – Way of access: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Structural_business_statistics_overview

24. Сайт Державної служби статистики України. Кількість підприємств за видами економічної діяльності у 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/fin/kp_ed/kp_ed_u/kp_ed_u_2013.htm

25. Сайт Державної служби статистики України. Показники структурної статистики по суб’єктах господарювання з розподілом за їх розмірами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/fin/osp/osp_u/osp_u.htm

26. Eurostat. Structural business statistics overview [Electronic resource]. – Way of access: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Structural_business_statistics_overview

27. Eurostat. Table 2: SMEs and large enterprises: number of enterprises, value added and employment in the EU28 in 2014 [Electronic resource]. – Way of access: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Structural_business_statistics_overview

28. Сайт Державної служби статистики України. Кількість підприємств за видами економічної діяльності у 2014 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/fin/kp_ed/kp_ed_u/kp_ed_u_2014.htm

29. Eurostat. Persons employed by NACE Rev. 2 [Electronic resource]. Way of access : http://ec.europa.eu/eurostat/web/structural-business-statistics/data/main-tables

30 Сайт Державної служби статистики України. Кількість зайнятих на підприємствах за розмірами [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/fin/kp_ed/kp_ed_u/kzp_ed_u_2014.htm

31. Statista. Population of Europe Union [Electronic resource]. – Way of access : http://www.statista.com/topics/921/european-union/

32. Сайт Державної служби статистики України. Населення України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/ds/kn/kn_u/kn2014_u.html

33. Сайт Державної служби статистики України. Показники структурної статистики по суб’єктах господарювання з розподілом за їх розмірами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/fin/osp/osp_u/osp_u.htm

34. Саймон Г. Рациональность как процесс и продукт мышления / Г. Саймон // THESIS. – 1993. – № 3. – С. 16–37.

35. Official Site of WorkBench [Electronic resource]. – Way of access : http://www.mysql.com/products/workbench/

36. Official Site of Xmind [Electronic resource]. – Way of access : http://xmind.net/

37. Official Site of Pecnil Project [Electronic resource]. – Way of access : http://pencil.evolus.vn/

References

1. Gretzinger, S., Hinz, H. & Matiaske, W. (2010). Cooperation in Innovation Networks: The Case of Danish and German SMEs. *Management Revue, 21(2),* 193–216.

2. Corrocher, N. & Fontana, R. (2008) Expectations, network effects and timing of technology adoption: some empirical evidence from a sample of SMEs in Italy. *Small Business Economics, 31, (4),* 425–441.

3. Scherbov, S., Mamolo, M. & Lutz, W. (2008) Probabilistic population projections for the 27 EU member states based on Eurostat assumptions. Vienna: Vienna Institute of Demography (European Demographic Research Paper), 2, 2–7.

4. *Exploring statistics on poverty and social exclusion in the EU. Exploring statistics on poverty and social exclusion in the EU (2007). The EU and social inclusion: Facing the challenges* Policy Press at the University of Bristol, 59–106.

5. Pripolova, L. I. (2012). Reforming of the territorial structure in the European unitary states and his prospects for Ukraine. / *Psychopedagogics in law enforcement authorities, 1(48),* 92–96. (in Russian)

6. Kibkalo, A., & Shcherbina V. (2015). Adaptation of the market of ISI of Ukraine to actual transformations of investment business of the European Union. *Young scientist, 2–6(17),* 1104–1108. (in Russian)

7. Fink, T. (2012). Small and middle enterprise: foreign experience of development. *Young scientist, 4,* 177-181.

8. Kizim, N. A., & Gorbatov, A.V. (2005). *Institute of problems of development of society.* Kharksv: Publishing House "INZHEK".

9. Moskovkin, V. M., & Kolesnikov N. I. (2007) Matrix analysis of commodity and country structure of foreign trade: on the example of Ukraine and EU countries. *Actual problems of economics, 3(69),* 26-36.

10. Eurostat (2013). Value Added by NACE Rev. 2. [Electronic Resource]. Retrieved from http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tin00150

11. Godlevsky, M., & Braginsky, I. (2013). Information technology of quality management of process of development of the software. *East-European magazine of High technologies, T2, 9(62).*

12. Vinokurov, A., Lagunova, A., & Bazhenov R. (2015). Development of the software realizing algorithm of decision-making by Pareto's criterion. *Science Time, 5 (17),* 63-69.

13. Sokolova, M. (2011). Evolution of system of monitoring and assessment of innovative activity in the European Union (2000-2010). *Innovations, 11,* 76-80.

14. Levitskikh, O. (2009). The comparative analysis of a standard of living of the population (on the example of the Samara region, Russia in general and some countries of Europe). *Vestnik VUiT (VUIT bulletin), 18,* 48-51.

15. Erumban A., Gouma R., Los D., Temurshoev U., de Vries G., Arto I., Andreoni V.et al. (2012).The World Input-Output Database (WIOD): Contents, Sources and Methods. IIDE Discussion Papers. Institue for International and Development Economics.

16. State Statistics Service of Ukraine (2013), Activities of enterprises. Retrieved from http://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze.htm

17. Eurostat (2013), Structural business statistics overview. Retrieved from http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Structural_business_statistics_overview

18. Bizresurs (2015). Single tax. Retrieved from: http://bizresurs.com.ua/spd/spd_ediniy_nalog_all.html

19. Eurostat (2012). Final Report Framework Service Contract for the Procurement of Studies and other Supporting Services on Commission Impact Assessments and Evaluations Interim, final and ex-post evaluations of policies, programmes and other activities Evaluation of the SME Definition September. Retrieved from http://ec.europa.eu/eurostat/web/structural-business-statistics/structural-business-statistics/sme

20. State Statistics Service of Ukraine (2012). Methodological. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/sze/sze_met.html

21. State Statistics Service of Ukraine(2014). The number of active enterprises in regions of Ukraine and economic activities. Retrieved from http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/kap/kap_u/kap_u14.htm

22. Eurostat (2014). Structural business statistics overview. Retrieved from http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Structural_business_statistics_overview

23. Eurostat (2014). Structural business statistics overview Table 2: SMEs and large enterprises: number of enterprises, value added and employment in the EU28. Retrieved from http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Structural_business_statistics_overview

24. State Statistics Service of Ukraine (2014). Number of enterprises by kinds of economic activity. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/fin/kp_ed/kp_ed_u/kp_ed_u_2013.htm

25. State Statistics Service of Ukraine (2015). Indicators of structural statistics by economic entities with the distribution of their sizes. Retrieved from http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/fin/osp/osp_u/osp_u.htm

26. Eurostat (2014). Structural business statistics overview. Retrieved from http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Structural_business_statistics_overview

27. Eurostat (2015). SMEs and large enterprises: number of enterprises, value added and employment in the EU28. Retrieved from http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Structural_business_statistics_overview

28. State Statistics Service of Ukraine (2014). Number of enterprises by kinds of economic activity in 2013. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/fin/kp_ed/kp_ed_u/ kp_ed_u_2014.htm

29. Eurostat (2014). Persons employed by NACE Rev. 2. Retrieved from http://ec.europa.eu/eurostat/web/structural-business-statistics/data/main-tables

30. State Statistics Service of Ukraine (2014). Persons employed by size of enterprise Retrieved from http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/fin/kp_ed/kp_ed_u/kzp_ed_u_2014.htm

31. Statista (2015). Population of Europe Union. Retrieved from http://www.statista.com/topics/921/european-union/

32. State Statistics Service of Ukraine (2015). Population of Ukraine. Retrieved from http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/ds/kn/kn_u/kn2014_u.html

33. State Statistics Service of Ukraine (2014). Basic structural indicators of enterprises. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/fin/osp/osp_u/osp_u.htm

34. Simon, H. (1993). Rationality as Process and as Product of Thought. THESIS, 3, 16–37.

35. WorkBench (Official Site) Retrieved from http://www.mysql.com/products/workbench/

36. Xmind (Official Site) Retrieved from http://xmind.net/

37. Pencil Project (Official Site) Retrieved from http://pencil.evolus.vn/

УДК 330.342.24

G. V. Ievtushenko
Ph. D. (Economics), Senior Lecturer
V. N. Karazin Kharkiv National University
ec-science@karazin.ua
Y. I. Sardak
student
V.N. Karazin Kharkiv National University
ec-science@karazin.ua
N. V. Pastukhova
student
V.N. Karazin Kharkiv National University
ec-science@karazin.ua

DEVELOPMENT TRENDS OF NETWORK ECONOMY IN UKRAINE AND IN THE WORLD

This article examines the nature of the network economy and its development trends. The analysis of approaches was conducted to the definition of "network economy" by various scientists to fundamentally understand the essence of the network economy, and highlights the main features and elements. The features of the functioning of the network economy in the interaction of its subjects, that allows to members of the network economy to be mobile and to quickly establish direct contact with other participants. At the moment, the network economy is well-developed form, is the result of the period of its long-term development. To form a complete picture of the action and scale of the network economy, the state in Ukraine and in the whole world were examined. The reasons of the development and establishment of the network economy in the world and Ukraine were defined. It was estimated the level of preparedness of countries to the network economy through the system of ratings – Networked Readiness Index – NRI (index of readiness of countries to the establishment of the network economy), which gives an estimate of the development of information and communication technologies (ICT) in the world. The structure of problems of Ukraine's joining the network economy was created on the basis of analysis of the functioning of the network economy. On this basis recommendations were made to improve the condition of the network economy in Ukraine.

Key words: network economy, information and communication technologies, Internet, communications, the subjects of business dealing, the information society, international programs, rating.

JEL Classification: A 10, B 49, C 13, F 01, F 29.

Г. В. Євтушенко
кандидат економічних наук, старший викладач,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
ec-science@karazin.ua
Я. І. Сардак
студентка,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
ec-science@karazin.ua
Н. В. Пастухова
студентка,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
ec-science@karazin.ua

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МЕРЕЖЕВОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ ТА У СВІТІ

У даній статті розглядається питання щодо сутності мережевої економіки та тенденцій її розвитку. Був проведений аналіз підходів до визначення поняття «мережева економіка» різними науковцями, щоб фундаментально зрозуміти сутність мережевої економіки, а також виділені головні риси та елементи. Розглянуті особливості функціонування мережевої економіки в рамках взаємодії її суб'єктів, що в свою чергу, дозволяє учасникам мережевої економіки бути мобільними та швидко встановлювати прямий

© Євтушенко А. В., Сардак, Я. І., Пастухова Н. В., 2016

контакт з іншими учасниками. На даний момент мережева економіка має досить розвинену форму, що є результатом періоду її довготривалого розвитку, тому для формування повного уявлення про дію та масштабність мережевої економіки було досліджено її сучасний стан в Україні та у світі в цілому. Виділені причини розвитку та становлення мережевої економіки у всьому світі, включаючи і Україну. Була представлена оцінка рівня готовності країн до мережевої економіки по системі рейтингових оцінок – Networked Readiness Index – NRI (індекс готовності країн до становлення мережевої економіки), який дає оцінку розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у країнах світу. Оскільки важливою організацією в регулюванні мережевої економіки є Європейський Союз, тому він є засновником низки програм, що спрямовані на розвиток мережевої економіки в умовах регіонального співробітництва. На основі аналізу функціонування мережевої економіки, була створена структура проблем входження України до мережевої економіки. Виходячи з цього були надані рекомендації для покращення стану мережевої економіки в Україні.

Ключові слова: мережева економіка, інформаційно-комунікаційні технології, мережа Інтернет, комунікації, суб'єкти ведення бізнесу, інформаційне суспільство, міжнародні програми, рейтинг.

JEL Classification: A 10, B 49, C 13, F 01, F 29.

А. В. Евтушенко
кандидат экономических наук, старший преподаватель,
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
ec-science@karazin.ua
Я. И. Сардак
студентка,
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
ec-science@karazin.ua
Н. В. Пастухова
студентка,
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
ec-science@karazin.ua

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СЕТЕВОЙ ЭКОНОМИКИ В УКРАИНЕ И В МИРЕ

В данной статье рассматривается вопрос о сущности сетевой экономики и тенденций ее развития. Был проведен анализ подходов к определению понятия «сетевая экономика» различными учеными, чтобы фундаментально понять сущность сетевой экономики, а также выделены основные черты и элементы. Рассмотрены особенности функционирования сетевой экономики в рамках взаимодействия ее субъектов, что, в свою очередь, позволяет участникам сетевой экономики быть мобильными и быстро устанавливать прямой контакт с другими участниками. На данный момент сетевая экономика имеет достаточно развитую форму, является результатом периода ее долговременного развития, поэтому для формирования полного представления о действии и масштабность сетевой экономики было исследовано её современное состояние в Украине и в мире в целом. Выделены причины развития и становления сетевой экономики во всем мире, включая и Украину. Была представлена оценка уровня готовности стран к сетевой экономики по системе рейтинговых оценок – Networked Readiness Index – NRI (индекс готовности стран к становлению сетевой экономики), который дает оценку развития информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в странах мира. На основе анализа функционирования сетевой экономики была создана структура проблем вхождения Украины в сетевую экономику. Исходя из этого были даны рекомендации для улучшения состояния сетевой экономики в Украине.

Ключевые слова: сетевая экономика, информационно-коммуникационные технологии, сеть Интернет, коммуникации, субъекты ведения бизнеса, информационное общество, международные программы, рейтинг.

JEL Classification: A 10, B 49, C 13, F 01, F 29.

Problem statement. One of the most characteristic features of the 20th century is the possibility of establishing equal relations between economic entities, which have been caused by information and communication changes in the global economy. At this stage for efficient business enterprises it is extremely important to be mobile and cooperate with partners in any place and at any time. One of the tools that provides the process is information and communication technology (ICT).

The Internet is the basis for the formation and operation of ICT, and it is a major factor which influences the socio-economic activity of market participants, which provides quality of

information exchange between people. This socio-economic direction of doing e-business is called “network economics”. In this direction, the network economy is a promising direction for the implementation of the above tasks for modern subjects of business dealing.

However, the mechanisms of functioning of network trends remain poorly investigated, that is a significant reason in insufficient state of network economy in many countries, particularly in Ukraine. Therefore, analysis of this topic is actual for comprehensive concept of modern world trends in the information environment and the development of new approaches for improvement of Ukrainian’s state of the network economy according international standards.

Analysis of recent research and publications. The leading researchers, economists and scientists who have dedicated their works in research areas of the network economy are D. I. Bell, V. N. Buhorskyy, P. Drucker, S. A. Dyatlov, M. P. Castells, J. Halbreyt, K. Kelly, S. I. Parinova, G. Saloner, I. A. Stryelyets, K. L. Vayber and others.

Aims and tasks of the article. The purpose of this article is the conceptual substantiation of the nature of network economy and analyze its state in Ukraine and in the world.

Achieving this goal is possible with the following tasks:

- consideration of approaches to the study of network economy;
- consideration of operation of network economy;
- analyze of the latest trends of the network economy development in Ukraine and abroad.

Exposition of the basic research material. To understand the fundamental naturation of network economy we need to consider approaches to the definition of the term. Today, many scientists were involved in research of this area (Fig. 1).

R. Vayber	Network economy is a qualitatively new form of economic order, which displaces the hierarchical command and service market forms of economic relations in society (Vayber, 2010).
V. E. Novitsky	Network economy is a traditional economy that multiplied by the information resources and technologies (Novitsky, 2011).
D. Dubov	Network economy is the economy related to the production and distribution of network benefits (Dubov, 2010).
S. A. Dyatlov	Network economy is a systematically organized multi-spatial structure of relationships in the Internet, telecommunications networks and other network structures between economic agents. It includes the industry of new information technologies and information products, telecommunication and provider services, e-business, electronic markets, electronic exchanges, teleworking structure. Above mentioned directions are being developed according to their specific objectives and performance criteria (Dyatlov, 2008).
V. M. Matyushok	Network economy is a form of economic activity that is based on global electronic environment with prevalence as the most important element of the productive forces of knowledge and information, an instant dynamic between supply and demand (Matyushok, 2013).
V. A. Galayda	Network economy is a special form of economic activity that is based on the horizontal rapports, global electronic environment with prevalence as the most important elements of the productive forces of knowledge, information relationships that ensure instant response to supply and demand (nature of network economy is based on different close rapports between subjects) (Galayda, 2010).

Fig. 1. Approaches to the definition of “network economics” of different scientists

Source: developed by the author

It is appropriate to give an addition to fig. 1 definition of “network economics” by the European Commission, which defines the network economy as the environment in which any company or individual, who are in any part of the economic system, can communicate easily and with minimal costs and with any other company or individual about collaboration in trading, exchanging ideas, know-how or just for fun” (Zirko, 2012).

Thus, analyzing the considered determination can distinguish the main features of network economy:

- subordination to the interests of the network;
- socio-economic location of production facilities;
- the movement of goods and capital aimed at satisfaction of social and economic needs of the network;
- high degree of coordination of economic operators;
- modification of flexibility thanks to modular construction;
- promotes wide implementation of economic activity in the global information and economic system.

Summarizing the above description of the approaches to the definition of “network economics” can derive the formula of its creation (fig. 2).

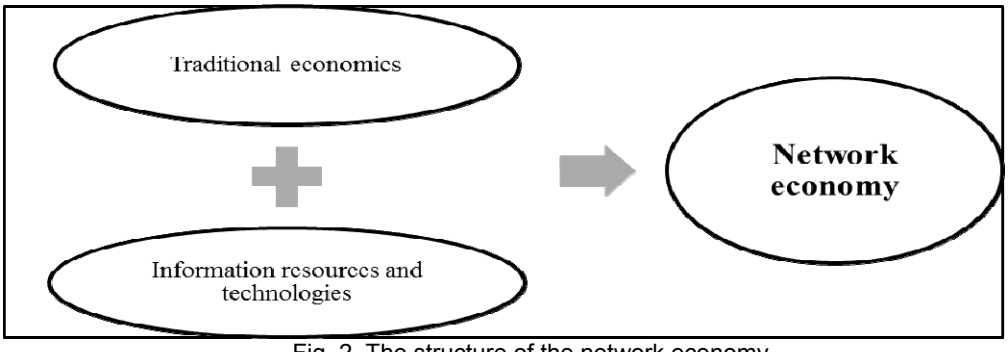

Fig. 2. The structure of the network economy

Source: developed by the author

The main subjects of the functioning of the network economy are agents that interact with each other in direct communication. It allows participants to network economy to be mobile and to establish quickly direct contact with other participants.

The effective interaction and functioning of agents providing the following conditions (Kravchyk, 2013):

- availability of long-term relationships between virtual agents;
- conscious direction of virtual agents for taking positions that has the greatest value to the entire network as a whole;
- section problems of their activities between virtual agents on equal terms;
- specific distribution network of goods which value increases with their copying.

The network economy is rather developed form, which is the result of long development period at the moment. The reasons for the development and establishment of network economy in the world, including Ukraine, have the following processes (Ignatyuk, 2011):

- the evolution and spread of Internet technology;
- the emergence of a global information space;
- the transfer of all types of social and economic activity on the Internet, so that
- traditional organizations have turned to network structure;
- creation of network options “horizontal” economic structures that serve a
- variety of organizations in economy;
- increasing the role of leading multinational companies.

The trend of recent decades reflects the strengthening of the growth of global communication networks. Nevertheless, it should be noted that only one third of the world

population uses the Internet and is a member of global communication, that's why its users are distributed unevenly (tabl. 1).

Table 1

The number of active Internet users of the at the moment of 30 November 2015

World regions	Population (2015 year)	Population (% of the world)	Users of the Internet	Internet Penetration (% of population)	Growth (2000–2015)	Users (%)
Africa	1158355663	16,0 %	330965359	28,6 %	7,231.3 %	9,8 %
Asia	4032466882	55,5 %	1622084293	40,2 %	1,319.1 %	48,2 %
Europe	821555904	11,3 %	604147280	73,5 %	474,9 %	18,0 %
Middle East	236137235	3,3 %	123172132	52,2 %	3,649.8 %	3,7 %
North America	357178284	4,9 %	313867363	87,9 %	190,4 %	9,3 %
Latin America / Caribbean	617049712	8,5 %	344824199	55,9 %	1,808.4 %	10,2 %
Oceania / Australia	37158563	0,5 %	27200530	73,2 %	256,9 %	0,8 %
Global	7259902243	100,0 %	3366261156	46,4 %	832,5 %	1

Source: According to WorldStats (Internet Users, 2015)

The biggest amount of the Internet users are in the following regions: North America (87 %), Europe (73,5 %) and Oceania/Australia (73,2 %), and the lowest are in Africa (28,6 %) and Asia (40,2 %).

For estimation of the level of preparedness of countries to the network economy, there are several systems of ratings and one of the most popular is a Networked Readiness Index – NRI (index of readiness for establishment of network economy), which assesses the development of information and communication technologies (ICT) in the world.

According to the static of the site "World Economic Forum" on the world ranking NRI 2002 start position occupied the US, and in 2005 it was replaced by Singapore due to high levels of quality of education in mathematics, the degree of implementation technology with the support of the state and development of ICT. In 2007 Denmark occupied the leading position in the NRI ranking and helped primarily legislation and strategy of political forces played a secondary role rapid rooting Internet and provide converged services. But since 2008, and as of 2015 (from 143 countries) in the world the highest rate was recorded in Singapore and Finland marked in 6. The next ten leading positions were occupied by NRI and Sweden, Netherlands, Norway, Switzerland, the USA, Great Britain, Luxembourg (fig. 3).

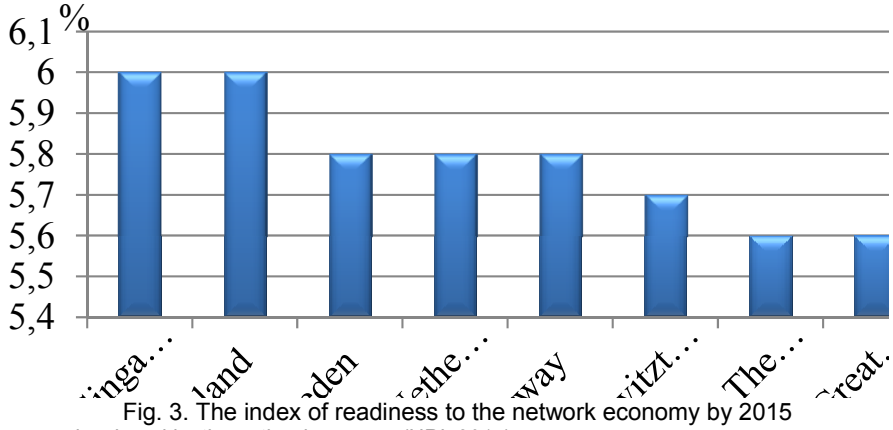

Fig. 3. The index of readiness to the network economy by 2015

Source: developed by the author by source (NRI, 2015)

Thus, according to statistics we see that the Nordic countries are leaders. But it should be noted that countries such as the USA, Great Britain, Luxembourg, Japan, Canada, Korea, Germany have the opportunity to improve their NRI. The main advantages of these countries are the following (Bradford, 2015):

- a mobile process establishment and operation of business;
- a large number of qualified personnel due to high quality education;
- openness to foreign investment and the introduction of foreign technologies;
- low cost communication.

Speaking about the emerging economies, which have a tendency of rapid development in the NRI rank for the 2015. China was in 62 place, Brazil was in 84 place, India was in 89 place.

Regarding Ukraine's position in the ranking NRI, it occupies 71 position from 143 of the index 4.0. This situation is due to several factors. Specialists of the National Institute for Strategic Studies assessed the Ukrainian on the development of ICT infrastructure. It says that Ukraine lags behind the average level in the areas of mobility and access to the Internet.

The development status of small and medium businesses has a significant impact on the formation of the network economy. It is expedient to note that doing business in Ukraine meets the best European indicators (449 small businesses per 10000 of population in Ukraine in 2015), but the trend of recent years indicates a decrease of participants in this sector due to the high level of monopolization of economy and hierarchical structures of management. Also present state is a lag in the global web space largest Internet audience.

According to the State Statistics Service of Ukraine the innovation activities as a fundamental factor in the successful operation of network economy has a downward trend in Ukraine. It shown in fig. 4.

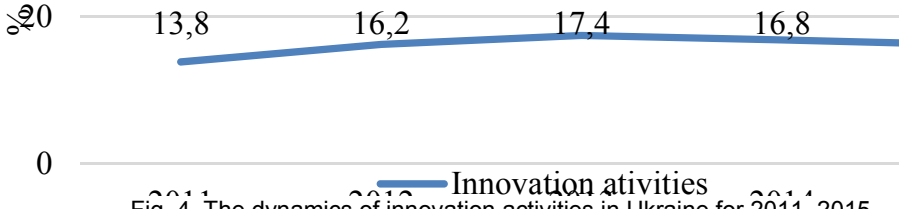

Fig. 4. The dynamics of innovation activities in Ukraine for 2011–2015

Source: collectively by the authors according to the source (Innovation activities, 2015)

It is important to notice that the functioning of Ukrainian information sphere is performed using foreign technology, and there is a large percentage of counterfeit products. The main reason is an absence of regulation methods of information in the country.

Consequently, the significant deficiencies in the underdeveloped network economy in Ukraine are problems in the institutional sphere: the difficulties for small and medium businesses, complicated tax procedures, obtaining a building permit and the connection to the power supply, inadequate legal framework, insufficient innovation and education activity.

Graphically fig. 5 shows the problems of integration of Ukraine in the network economy.

To improve the network economy in Ukraine should be noted that reforms in the functioning of the national economy should be carried out not only in national but also in regional level, including at the enterprise level. In this regard, the Global Information Technology Report shows that the development of network economy in Ukraine must be developed in infrastructure, focusing on improved functioning of ICT, improving conditions for development and innovation, and the need to reform legislation in the economic sphere. Neglect of these areas is the cause of underutilization of potential.

In turn, the legal framework (for organizational and technical, scientific and methodical, information-analytical, resource provision of information society) in Ukraine requires changes to a favorable climate for the operation of the network economy and information society development.

For transformation of the national economy to a new level of network development, which requires strengthening and reform not only of economic and legislative sphere but also focus on social change primarily concerned mutual trust and social responsibility of partners. It can be achieved by following openness and transparency. The effect of Transparency comes to reducing transaction costs, improving innovation process, ease of access to important information for participants doing business and establishing mobile process between them.

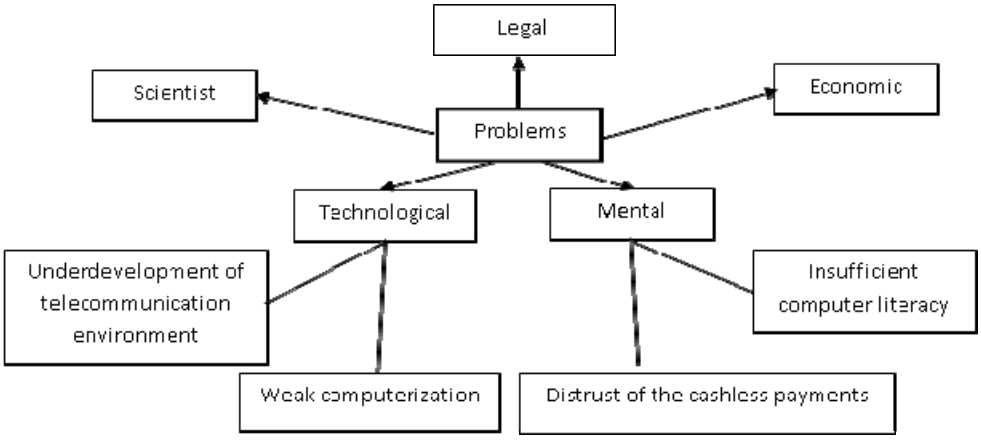

Fig. 5. The structure of problems of Ukraine's joining the network economy

Source: developed by the author by source (New Rules for the New Economy, 2015), (Global Information Technology Report, 2015)

Other recommendations for the development of the network economy in Ukraine can offer the following:

- creation of training programs for universities for training in ICT;
- upgrade information infrastructure;
- improve the conditions of access to the Internet for the public;
- reforming the tax for entrepreneurs participating in ICT;
- support research activities in ICT by creating special state structures;
- openness for public and private investment in this area.

During an activation of Ukrainian business activity, network economy is the key factor, which gives new perspectives and opportunities for business performance at both the national level and in the world.

Conclusion. Based on the analysis, we can conclude that the network economy is an economy of the future. It erases any barriers between countries, accelerating the transfer of information and movement of goods and financial flows, making more mobile entities, and their work more effective. Thus, deepening into the network economy will go simultaneously with the times, not only business, but also the country as a whole. The concept of network society and network economy is a set of concepts entering to the information and communication space, which take into account social, cultural, economic characteristics that form the global society.

The modern stage development of the network economy in the world can be described as the period of formation. This period of development characterizes by the combination of the maximum uncertainty of future states, on the one hand, and of the dynamics of high development on the other hand. The second characteristic of the stage of formation is a combination of trends to update or destroy the old structures (institutions, relationships, agents) and the simultaneous formation of new structures.

Every year the network economy is becoming increasingly important for countries wishing to occupy a high position in the world. Nevertheless, the world statistic shows the inadequacy of the state in most countries, including Ukraine due to problems in the legal, economic, mental, scientific and technological spheres. In this regard, the recommendations were given to reform these areas in order to develop the network economy.

Література

1. Вайбер Р. Эмпирические законы сетевой экономики / Р. Вайбер // Проблемы теории и практики управления. – 2010. – № 3. – С. 87.

2. Новицький В.Є. Економічні ресурси цивілізаційного розвитку / В. Є. Новицький – К. : НАУ, 2011. – С. 287.

3. Дубов Д. В. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості / Д. В. Дубов, О. А. Ожеван, С. Л. Гнатюк – К. : НІСД, 2010. – С. 64.

4. Дятлов С. А. Информаційно-мережева економіка: структура, динаміка, регулювання / С. А. Дятлов. – К.: НІСД, 2010. – С. 25.

5. Матюшок В. М. Мережева економіка і глобалізація економічної діяльності / В. М. Матюшок. – К. : Кондор, 2010. – С. 17.

6. Галайда В.А. Мережева економіка в умовах глобалізації / В. А. Галайда. – Х. : Ранок, 2010. – С. 34.

7. Зірко М.В. І. П. Мережева економіка: поняття, переваги та недоліки / М. В. Зірко // Теорія та практика суспільного розвитку. – 2012. – № 1. – С. 217–220.

8. Кравчук І. П. Концептуальні основи формування мережевої економіки в умовах регіонального співробітництва / І. П. Кравчук // Економіка. Управління. Інновації. – 2013. – №2(10). – С.14-20.

9. Ігнатюк А. І. Теоеретико-методологічні підходи до дослідження мережевої економіки / А. І. Ігнатюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.– 2011. – № 12. – С. 16–20.

10. Internet users [Електронний ресурс] // WORLDSTATS. – Режим доступу : http://www.internetworldstats.com/stats.htm

11. NRI [Електронний ресурс] // World Economic Forum. – Режим доступу : http://reports.weforum.org

12. Bradford De Long J. [Електронний ресурс] // The Next Economy. – Режим доступу : http://www.law.miami.edu/~froomkin/articles/newecon.htm

13. Інноваційна діяльність України [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/

14. New Rules for the New Economy [Електронний ресурс] // WIRED. – Режим доступу: http://www.wired.com/wired/5.09/newrules.html

15. Global Information Technology Report 2015 [Електронний ресурс] // World Economic Forum. – Режим доступу : http://www3.weforum.org/docs/WEF_GITR2015.pdf

16. Кіт Л. З. Еволюція мережевої економіки / Л. З. Кіт // Вісник національного Хмельницького університету. – 2014. – № 3. – С.188–190.

References

1. Vayber, R. (2010). Empirical laws network economy. Problems of management theory and practice, 3, 87 (in Rus.).

2. Novitsky, V. (2011). Economic resources of civilization development. – Kyiv : NAU (in Ukr).

3. Dubov, D. (2010). Information Society in Ukraine: global challenges and national capacities. – Kyiv : NICD (in Ukr.).

4. Dyatlov, S. A. (2008). Information and network Economy: structure, dynamics, regulation. – Kyiv : NICD (in Ukr.).

5. Matyushok, V. M. (2013). Network economy and globalization of economic. – Kyiv : Kondor (in Ukr.).

6. Galaida, V. A. (2010). Network economy in the context of globalization. – Kharkiv : Ranok (in Ukr.).

7. Zirko, M. (2012). Network economy: concept, advantages and disadvantages. Teoria i praktyka suspilnogo rozvytku (Theory and practice of social development), 1, 217–220 (in Ukr.).

8. Kravchyk, I. P. (2013). Conceptual bases of formation of the network economy in regional cooperation. Economika. Upravlinnia. Innovatsiy (Economy. Management. Innovation), 2(10), 14–20 (in Ukr.).

9. Ignatyuk, A. I. (2011). Theoretical and methodological approaches to the study of network economy. Visnik Kyjivs'kogo nacional'nogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka. (Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.), 12, 16–20 (in Ukr.).

10. Internet users (2015). Worldstats. Retrieved from http://www.internetworldstats.com/stats.htm

11. NRI (2015). World Economic Forum. Retrieved from http://reports.weforum.org

12. Bradford De Long J. (2015). The Next Economy. Retrieved from http://www.law.miami.edu/~froomkin/articles/newecon.htm

13. Innovation activities (2015). State Statistics Service of Ukraine (Official site). Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/ (in Ukr.).

14. New Rules for the New Economy (2015). Wired. Retrieved from http://www.wired.com/wired/5.09/newrules.html

15. Global Information Technology Report 2015 (2015). World Economic Forum. Retrieved from: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GITR2015.pdf

16. Kit L. Z. (2014). Evolution of network economy. Visnyk Khmelnytskogo natsionalnogo universytetu (Herald of Khmelnytsky National University), 3, 188–190 (in Ukr.).

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

УДК 330:342

О. В. Носова
доктор экономических наук, профессор
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
nosova1982@mail.ru

СОГЛАШЕНИЕ ОБ АССОЦИАЦИИ УКРАИНЫ И ЕС: ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье рассмотрены институциональные и экономические перспективы реализации соглашения об ассоциации Украины и ЕС. Проведен анализ экономических, политических и социальных факторов, способствующих взаимовыгодному сотрудничеству Украины и стран ЕС.

На основе исследования эффективности функционирования институтов, состояния социальной и демографической среды указано на замедление темпов проведения рыночных реформ. Использование сравнительного подхода позволило провести анализ выгод и рисков институционального и экономического развития стран, определить потенциальные вызовы и угрозы, связанные с ассоциированным членством Украины в Евросоюзе. Указано на медленную адаптацию отечественного законодательства к нормативно – правовой базе ЕС. В качестве потенциальных угроз выявлено и определено возрастание экономических рисков, обусловленных экономическим состоянием – рецессией во многих странах еврозоны, банковских рисков, связанных с ухудшением операционной среды в Украине, а также потерей части промышленного потенциала из-за конфликта на Юго-Востоке страны.

Выявлены экономические и институциональные перспективы имплементации соглашения об ассоциации Украины и ЕС, обосновано создание институционального механизма защиты прав экономических агентов и потребителей. В качестве формы стимулирования взаимной торговли предложено проведение государственной политики наибольшего благоприятствования в отношении стран ЕС, включающей либерализацию торгового режима и использование тарифных квот, гармонизацию законодательства и процедур в сфере технических барьеров в торговле.

Определены приоритетные направления внешнеэкономической политики Украины в области экономической интеграции.

Ключевые слова: институциональные последствия, экономическое соглашение, риски, выгоды, европейская интеграция.

JEL Classification: F 020, F 150, F 290.

O. V. Nosova
D. Sc. (Economics), Full Professor
V. N. Karazin Kharkiv National University
nosova1982@mail.ru

AGREEMENT ON ASSOCIATION OF UKRAINE AND THE EU: ECONOMIC AND INSTITUTIONAL PERSPECTIVES

In the article the conditions of performance, implementation and institutional and economic perspectives of the agreement on association of Ukraine and the EU are considered. The analysis of the economic, political and social factors that contribute to the mutually beneficial cooperation between Ukraine and the EU is provided.

On the basis of studies of the effectiveness of institutions functioning, the condition of social and demographic structure of the society indicated a slowdown in the pace of market reforms in Ukraine is indicated. Applying the methodology of comparative analysis of the benefits and risks of the contract allowed to determine the attractiveness of the institutional and economic cooperation within the European vector of development.

© Носова О. В., 2016

There is indication of a slow adaptation of national legislation to a regulatory-legal framework of the EU. The potential threats identified and defined by an increase in economic risks caused by economic situation are the recession in many countries of the euro zone, bank risks associated with the deterioration of the operating environment in Ukraine, as well as the loss of the industrial potential due to the conflict in the South East of the country.

The economic and institutional prospects are identified for the implementation of the agreement on the association of Ukraine and the EU. The creation of an institutional mechanism is justified to protect the rights of economic agents and consumers. As a form of stimulation of mutual trade, state policy of give-and-take on favour of the EU countries is suggested, including the liberalization of the trade regime and the use of tariff quotas, harmonization of legislation and procedures in the field of technical barriers to trade.

The new priorities of international policy in the sphere of the European integration are proposed.

Keywords*:* institutional consequences, economic treaty, risks, the benefits, European integration.

JEL Classification: F 020, F 150, F 290.

О. В. Носова
доктор економічних наук, професор
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
nosova1982@mail.ru

УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ УКРАЇНИ І ЄС: ЕКОНОМІЧНІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглянуто інституційні та економічні перспективи реалізації угоди про асоціацію України і ЄС. Проведено аналіз економічних, політичних і соціальних факторів, що сприяють взаємовигідному співробітництву України та країн ЄС.

На основі дослідження ефективності функціонування інститутів, стану соціального та демографічного середовища вказано на уповільнення темпів проведення ринкових реформ. Використання порівняльного підходу дозволило провести аналіз переваг та ризиків інституційного та економічного розвитку країни, визначити потенційні виклики і загрози, пов'язані з асоційованим членством України в Євросоюзі. Зазначено на повільну адаптацію вітчизняного законодавства до нормативно-правової бази ЄС. Як потенційної загрози виявлено і визначено зростання економічних ризиків, обумовлених економічним станом – рецесією в багатьох країнах Єврозони, банківських ризиків, пов'язаних з погіршенням операційного середовища в Україні, а також втратою частини промислового потенціалу через конфлікт на Південному Сході країни.

Виявлено економічні та інституційні перспективи імплементації угоди про асоціацію України і ЄС, обґрунтовано створення інституційного механізму захисту прав економічних агентів і споживачів. Як форми стимулювання взаємної торгівлі запропоновано проведення державної політики сприяння щодо країн ЄС, що включає лібералізацію торговельного режиму та використання тарифних квот, гармонізацію законодавства і процедур у сфері технічних бар'єрів в торгівлі.

Визначено пріоритетні напрямки зовнішньоекономічної політики України в галузі економічної інтеграції.

Ключові слова: інституційні наслідки, економічна угода, ризики, вигоди, європейська інтеграція.

JEL Classification: F 020, F 150, F 290.

Преодоление последствий глобального финансового кризиса ассоциируется у ученых с окончанием эпохи неолиберализма и восстановлением справедливого, равномерного и устойчивого демократического экономического порядка. Определение приоритетных направлений интеграции постсоветских стран, формирование многообразия региональных объединений, зон свободной торговли относятся к важным вопросам внешнеэкономической политики. В условиях преодоления негативных последствий мирового финансового кризиса постсоветские страны заинтересованы в поиске новых инструментов и механизмов, стимулирующих скоординированное социально-экономическое развитие государств. Одним из таких инструментов рассматривается углубление региональной интеграции Украины в направлении ассоциированного членства в Евросоюзе. Быстрота выхода глобальной экономики из мирового финансового кризиса и ее стабильное развитие относится к числу важнейших факторов, определяющих интеграционные процессы в Восточной Европе. Сравнение показателей эффективности функционирующих институтов, состояния социальной и демографической структуры общества указывают на существование различий в темпах проведения рыночных реформ в восточноевропейских странах. Предкризисные экономические показатели развития стран Центральной Восточной Европы (ЦВЕ) указывают на достижение ими состояния стабильного экономического развития.

Постановка проблемы. Обострение международной конкуренции делает актуальным изучение механизма создания и использования инструментов, используемых при противодействии глобальному финансовому кризису. Глобализация и регионализация представляют две противоположные тенденции, которые относятся к числу наиболее дискутируемых проблем современной мировой экономики. Глобализация капитала, труда, интеллектуальных идей, ресурсов сопровождается ужесточением конкурентной борьбы между иностранными компаниями и домашними фирмами. Свободное движение товаров и услуг, сокращение барьеров для свободного перемещения капитала, рабочей силы стимулирует развитие международных экономических отношений и создает условия для получения выгод от экономии масштаба. Региональная конкурентоспособность зависит от способности максимизировать ограниченные ресурсы в условиях высокой мобильности и изменчивости окружающей среды. Величина потенциальных запасов ресурсов в регионах определяет возможности стран противодействовать глобальным вызовам изменяющейся мировой конъюнктуры. Возрастание регионального неравенства указывает на существование проблемы достижения выравнивания доходов в расчете на душу населения (Носова, 2014).

Соглашение об Ассоциации между Украиной и странами Европейского Союза была подписана 27 июня 2014 года. Зона свободной торговли Украина –ЕС (ЗСТ) является неотъемлемой составляющей соглашения об ассоциации и предусматривает либерализацию торговли товарами и услугами. ЗСТ должна обеспечить постепенную интеграцию экономики Украины во внутренний рынок ЕС, ее отличительной чертой является комплексная программа адаптации регуляторных норм в сферах, связанных с торговлей, в соответствующие стандартам ЕС. В течении 10-ти лет стороны согласно договора постепенно уменьшают уровень таможенных пошлин во взаимной торговле. Одновременно с этим, в течение 5 лет поэтапно снижаются до нулевого уровня экспортные пошлины, поэтапно снижаются до нулевого уровня субсидирование продукции. Раздел 4, посвященный торговле и вопросам, связанным с торговлей, начал действовать с 1 января 2016 года.

Методология исследования. С целью выяснения экономических последствий соглашения об ассоциации Украины и ЕС следует сравнивать выгоды и издержки участников договора, определять привлекательность сотрудничества в рамках европейского вектора развития, а также изучать новые потенциальные возможности в процессе европейской интеграции.

Целью данной статьи является анализ имплементации соглашения об ассоциации Украины и ЕС, а также определение институциональных и экономических перспектив его реализации. В рамках поставленной цели будут решены следующие задачи:

- рассмотрены экономические основы взаимовыгодного сотрудничества Украины и ЕС;
- определены потенциальные вызовы и угрозы, связанные с ассоциированным членством Украины в Евросоюзе;
- обосновано создание институционального механизма защиты прав экономических агентов и потребителей;
- выявлены экономические и институциональные перспективы реализации соглашения об ассоциации Украины и ЕС.

Высокая турбулентность мировых финансовых рынков, разнонаправленность целей и задач межстрановой интеграции, структурные диспропорции обусловливают возникновение разных видов рисков. Снижение влияния указанных явлений будет направлено на координацию социально-экономического развития Украины и ЕС.

Углублению взаимовыгодного сотрудничества Украины и ЕС способствуют следующие факторы:

– общность базовых европейских ценностей в области защиты прав человека, обеспечения экономических свобод и политической демократии;

– взаимопроникновение и переплетение акционерного капитала на уровне ТНК, формирование совместного рынка товаров и услуг, что выступает основой проведения взаимовыгодной экономической политики;

– сближение политических, экономических, социальных интересов в сфере поддержания безопасности и стабильности в мире. Совместная ответственность в решении целого ряда эколого-экономических проблем, имеющих трансграничный характер.

Для оценки влияния рисков на экономическое развитие рассмотрим потенциальные вызовы и угрозы, связанные с ассоциированным членством Украины в Евросоюзе. Риски будем рассматривать как вероятность выхода значений критериев оценивания за критические уровни величин (Носова, 2014).

Политические риски характеризуются вероятностным значением возможности обострения внутриполитической ситуации в стране, введения моратория на внешние платежи, неблагоприятного изменения налогового законодательства, запрета или ограничения конверсии национальной валюты в валюту платежа. Международные рейтинговые агентства используют различные методологии и методики для определения и сравнительной оценки вероятностных значений стран подверженности соответствующим рискам. Наибольшими угрозами для страны украинцы считают безработицу (44 % респондентов) и экономический упадок (41 % респондентов) согласно данным рейтинга, проведенного во всех регионах Украины 14–27 июля 2012 года (Угрозы, 2012). В. М. Геец, В. В. Ивантер указывают на замедление темпов экономического роста вследствие неучастия Украины в развитии интеграционных процессов на постсоветском пространстве, что сопровождается консервацией отраслевой структуры ее экономики (Геец, Ивантер, 2012).

Правовые риски объясняются возникновением возможных потерь вследствие существующих пробелов или нарушений юридических требований в действующем законодательстве. Общенациональная программа адаптации законодательства Украины к законодательству ЕС определяет механизм достижения соответствия правовой системы Украины с учетом критериев, предъявляемых Европейским Союзом к государствам, которые намерены вступить в него. Медленная адаптация отечественного законодательства к нормативно-правовой базе ЕС объясняется значительными финансовыми затратами, необходимостью обучения персонала, проведения институциональных преобразований. Адаптация энергетического законодательства Украины к стандартам ЕС в сфере энергетики, повышения энергетической эффективности и использования возобновляемых источников энергии включает имплементацию в национальное законодательство 13 директив, регламентов и решений Еврокомиссии в сферах газа, электроэнергии, окружающей среды и возобновляемых источников энергии.

В рейтинге Всемирного банка Украина заняла 137 место среди 185 стран мира по простоте ведения бизнеса в 2013 году. По сравнению с аналогичным рейтингом 2012 года в Украине отмечено ухудшение в сфере получения разрешений, защиты интересов инвесторов и международной торговле (Геец, Ивантер, 2012). Ратификация документов об ассоциированном членстве Украины в Евросоюзе странами ЕС может сопровождаться возрастанием экономических рисков, обусловленных экономическим состоянием – рецессией во многих странах еврозоны. Повышение цен на продукты питания, снижение цен на потребительские товары будет сопровождаться вытеснением европейским импортом продукции украинских производителей с внутреннего рынка. Договором об ассоциации с ЕС вводятся правила определения страны происхождения товаров, в соответствии с которыми сборка продукции производится из европейских комплектующих на украинской территории, а товары рассматриваются как украинские. Существование традиционной зависимости при поставках энергоносителей из Российской Федерации в Украину увеличивает экономические риски как для России – потеря рынка сбыта, так и для Украины – поставщика энергоносителей.

По оценкам ВТО темпы роста международной торговли сократились до 2,8 % и незначительно превысили годовой рост мирового ВВП в 2014 году. К внешним факторам относятся замедление темпов роста ВВП в странах с развивающейся экономикой, рост геополитической напряженности в мире, спад реальных доходов населения и импорта в странах-импортерах нефти, вызванный снижением мировых цен на нефть, колебания обменного курса. Потеря части промышленного потенциала, отток населения из-за конфликта на Юго-Востоке, сокращение транзита газа через территорию Украины являются внутренними факторами увеличения финансовых потерь в стране.

Возникновение торговых рисков связано с вероятностью возникновения убытков по причине задержки платежей, отказом от платежа в период транспортировки, недопоставки товаров и т. п. Отмечено углубление обособления национальных

хозяйств России и Украины, что выражается в том, что величина процентного отношения объема взаимной торговли стран-партнеров к совокупному объему их ВВП убывает быстрее, чем доля взаимной торговли стран ТС. Доля украинского импорта в страны ЕС составила 1 % в 2013 году. Экспорт с Украины в Россию в 1 квартале 2015 года сократился до 1 млрд дол. на 61,3 % по сравнению с аналогичным периодом в 2014 году. В то же время экспорт в ЕС сократился на треть до 3,3 млрд дол., ВВП – на 17,6 %, а объем промышленного производства – более, чем на 20 %. В 2014 году экспорт в ЕС составил 20,9 млрд дол., в Россию – 13,3 млрд дол. (Марсон, 2015). Влияние имплементации соглашения об ассоциации Украины и ЕС на пищевую промышленность и сельское хозяйство свидетельствует о том, что экспортные пошлины будут снижаться в течение 10-ти лет.

Препятствием на пути наращивания экспорта украинской продукции является нетарифные ограничения (сертификация). Ожидаемый рост от экспорта сельскохозяйственной продукции и продукции пищевой промышленности в течение 10-летнего периода может составить 20 %. Прирост импорта из ЕС в Украину, по оценкам экспертов, за указанный период может достигнуть 7 %. В результате снижения пошлин странами ЕС прогнозируется возрастание украинского экспорта зерновых и пищевых продуктов.

Основными экспортными товарами из Украины были черные металлы, железнодорожные вагоны, ядерное оборудование и продовольственные товары. Повышение ценовой конкурентоспособности украинских товаров за счет более низких цен на энергоносители увеличит их экспорт соответственно в ЕС.

Влияние реализации соглашения об Ассоциации с ЕС на экспорт продукции металлургии и экспорт сырья будет несущественное, так как на эти группы товаров уже установлен нулевой уровень пошлин. Снижение таможенной пошлины ЕС прогнозируется только в отношении чугуна с 1,6 % до нуля.

Отмена ввозных пошлин в ЕС на подавляющее большинство товаров в химической отрасли положительно будет влиять на развитие промышленности и будет направлено на гармонизацию системы технического регулирования с соответствующими нормами и правилами ЕС. Средняя ставка ввозной пошлины будет сокращаться с 4,2 % до 0,4 %. Вместе с тем, следует отметить возможный незначительный рост конкуренции на внутреннем рынке за счет снижения ввозной пошлины с 2,9 % в среднем до 0,2 % и расходы, связанные соблюдением требований технического регулирования (Соглашение об ассоциации с ЕС ухудшит положение украинских банков, 2013).

Снижение ввозных пошлин в ЕС на подавляющее большинство товаров в машиностроении будет направлено на гармонизацию системы технического регулирования с соответствующими нормами и правилами ЕС. Постепенное исчезновение рынка продукции, которая не соответствует стандартам ЕС в секторах, где техническое регулирование гармонизировано с нормами ЕС. К числу неблагоприятных последствий относится возрастание конкуренции на внутреннем рынке за счет снижения ввозной пошлины с 3,7 % в среднем до 1,6 % на электрическое оборудование, с 5,8 % до 3,5 % на автотранспортные средства и т. п., высокие потенциальные расходы, связанные соблюдением требований технического регулирования. По оценкам экспертов в автомобильной промышленности эффект от обнуления ввозных пошлин и уменьшения цен на автомобили будет достигнут через 15 лет.

Выгоды ЕС от организации зоны свободной торговли с Украиной, по оценкам экспертов, выразятся в увеличении рынка ЕС на 7 %, в росте производства товаров и услуг более, чем на 1 %, увеличении экспорта европейских товаров и услуг в мире на 1 % (Зеленина, 2013).

Финансовые риски определяются вероятностью возникновения неблагоприятных финансовых последствий в форме потери дохода и капитала в ситуации неопределенности условий осуществления его финансовой деятельности. Следует учитывать роль иностранных банковских групп, которые контролируют четверть украинской банковской системы. В Украине существует проблема привлечения внешних заимствований для покрытия расходов бюджета и обслуживанию госдолга. Госдолг составил 79,4 % ВВП на 01.01.2016 года. Возрастание финансовых рисков сопровождается ухудшением государственных финансов, снижением внешней ликвидности, что повышает рыночные

ожидания возможной девальвации национальной валюты, ослабляет доверие вкладчиков, оказывает негативное давление на ликвидность банков.

Оценка банковских рисков указывает на ухудшение суверенного рейтинга Украины с «CCC+/C» до уровня «SD/D» (выборочный дефолт) в октябре 2015 года. Международное агентство Standard & Poor's Ratings Services повысило долгосрочный и краткосрочный рейтинг страны в национальной валюте до уровней «B-/B» с «CCC+/C», отметив прогнозы по рейтингам как стабильные.

Наиболее серьезные риски для украинских банков – ухудшение операционной среды в стране и их зависимость (экспозиция) от облигаций государства и связанных с ним эмитентов. Эксперты отмечают возможность возрастания объема общесистемных проблемных кредитов с 45 % до 60 %. Украинские государственные банки подвержены наибольшему риску из-за их значительных инвестиций в государственные облигации и кредиты госкомпаниям. Служба кредитных рейтингов Standard&Poor's подтвердила принадлежность банковского сектора Украины к группе стран с наибольшими страновыми и отраслевыми рисками (10-я группа стран) (Standard&Poor's Ratings Services, 2015). За 2014 год, по данным Национального Банка Украины, падение ВВП в стране составило 7,5 %, а девальвация гривны достигла 100 %, уровень потребительской инфляции вырос до 25 %, банковская система утратила треть от всех депозитных вкладов населения, а золотовалютные резервы страны уменьшились до 7,5 млрд долларов.

Возрастание инвестиционных рисков характеризуется свертыванием иностранными компаниями инвестиционных проектов при учете высокой степени риска недополучения запланированной прибыли и продолжения тенденций вывода европейскими банками капиталов из страны. К инвестиционным рискам относятся риски упущенной выгоды, риски снижения доходности, риски прямых финансовых потерь. Целый ряд положений Соглашения об ассоциации Украина – ЕС предусматривает свободное движение капитала, защиту иностранных инвестиций, а также существенное упрощение ведения бизнеса в стране. Зарубежные предприниматели получат дополнительные гарантии защиты своих активов на территории Украины в процессе реализации указанного соглашения, что будет способствовать существенному притоку иностранных инвестиций. Крупные украинские компании получат свободный доступ к дешевым заемным ресурсам в Европе, что будет направлено на расширение их бизнеса и модернизацию отечественных предприятий. Оценивая потенциальный объем иностранных финансовых вливаний в экономику Украины, эксперты приводят пример Польши, которая после заключения соглашения об ассоциации с ЕС получила около 20–30 млрд дол. европейских инвестиций (Rekine, 2008).

Возникновение потребительских рисков вызвано разницей в потребительских предпочтениях экономических субъектов и разных привычках населения, что в соответствии с прогнозами ученых может сопровождаться слабым взаимопроникновением украинских продуктов на европейский рынок. В результате украинские товары будут замещаться высококачественной западноевропейской продукцией. В 2012 году министерство экономики Украины заявило в ВТО о пересмотре импортных пошлин сразу по 371 наименованию (The Global Competitiveness Report 2015–2016, 2016). В случае проведения государственной политики наибольшего благоприятствования в отношении стран ЕС товары из этих стран будут продвигаться на отечественный рынок, что будет способствовать увеличению экспорта в страны Европейского Союза за счет либерализации торгового режима и использования тарифных квот, гармонизации законодательства и процедур в сфере технических барьеров в торговле.

Существование таможенных рисков обусловлено использованием ограничительных таможенных механизмов. Организация Зоны Свободной торговли с Евросоюзом позволит увеличить квоты на поставки из Украины сахара, мяса птицы и т. д. В рамках зоны свободной торговли средневзвешенная ввозная пошлина ЕС сократится с 6,05 % до 0,06 %, будут действовать нулевые ставки в пределах установленной квоты для экспорта в ЕС продукции сельского хозяйства и пищевой промышленности (Марчак, 2013).

Кооперационные риски возникают в случае введения ограничений кооперационных связей. Создание кооперации со странами ЕС будет направлено на

налаживание кооперационных связей с европейскими предприятиями, будет способствовать удешевлению цен на энергоносители, развитию ряда научно-технологических секторов экономики.

Риски, связанные с созданием системы сертификации продукции, соответствующей европейским стандартам, включают проведение гармонизации 7 тысяч из 21 тысячи необходимых стандартов Евросоюза. Наличие жестких ограничений для поступления импорта из других стран будет препятствовать поступлению продукции из Украины. В то же время продукция, выпускаемая в соответствии с требованиями европейских стандартов, станет более доступной на новых рынках для национальных производителей, которые сейчас закрыты. Переход на технические регламенты ЕС снизит нетарифные барьеры со странами ЕС и с государствами, использующими соответствующие регламенты. В то же время переход на новые принципы технического регулирования, стандартизации и оценки соответствия потребует от производителей соответствующих затрат на адаптацию. Учитывая экономическую ситуацию и разный уровень финансовых возможностей у производителей ЕС и Украины, многие украинские предприятия могут не найти ресурсов для перехода на технические регламенты ЕС или не выдержать конкуренции с более мощными и инновационными европейскими компаниями.

Технологические риски определяются степенью износа основных фондов и ограниченностью в использовании современных технологий. Анализ индекса глобальной конкурентоспособности стран мира в 2015 году указывает на то, что Украина находится в рейтинге на 60 месте из 61 стран, ухудшив свои позиции по сравнению с 2014 годом на 11 позиций. К наиболее проблемным вопросам в Украине относятся разрешение правовых споров, таможенные процедуры, макроэкономическая нестабильность и налогообложение (Марчак, 2013).

Высокие социальные риски подтверждают приоритетность решения задач создания социального государства, рост численности среднего класса. Ежегодный анализ качества жизни в странах мира, проводимый на основании определения индекса развития человеческого потенциала (Human Development Index), оценивающий уровень грамотности, среднюю продолжительность жизни, уровень жизни и т. д., показал, что Украина находится на 83 месте в 2015 году. Недостаточное финансирование социальных программ, обострение социальных проблем сопровождается снижением жизненного уровня населения. Социальное положение в Украине характеризуется существованием проблем, связанных с низкой социальной защищенности населения. Вместе с тем, социальные приоритеты в странах Западной Европы последовательно меняются. Происходит постепенное выравнивание социальных условий старых и новых интеграционных моделей.

К числу позитивных последствий реализации соглашения рассматривается создание институциональных механизмов защиты нарушенных прав экономических агентов и потребителей при значительном расширении возможностей судебного и административного обжалования нарушений в полномочных органах государственной власти.

Выводы. Сравнение выгод и рисков от имплементации Соглашения об ассоциации Украины и ЕС указывает на целесообразность проведения Украиной сбалансированной экономической и институциональной политики, учитывающей национальные интересы государства, направленной на максимизацию выгод и минимизацию издержек от взаимного сотрудничества. В качестве основных направлений указанной политики следует рассматривать продолжение гармонизации украинского законодательства, проведение диверсификации экспорта, снижение зависимости экономики Украины от внешних заимствований, участие в деятельности институтов ЕС. Приоритетными направлениями внешнеэкономической политики в области углубления экономической интеграции с ЕС следует рассматривать следующее:

– либерализацию внешнеторговых отношений со странами ЕС при обеспечении режима наибольшего благоприятствования;

– заключение проектов в области энергетики, транспорта, телекоммуникаций и других наукоемких отраслей экономики;

– активизацию международных кооперационных связей в отраслях, имеющих совместную собственность с участием международных и украинских ТНК, в сфере выпуска наукоемкой продукции, стимулирование создания транснациональных инновационно-инвестиционных кластеров;

– принятие целевых отраслевых программ технической помощи, направленных на гармонизацию технических стандартов и процедур сертификации, продукции в Украине.

Литература

1. Носова О. В. Инвестиционные перспективы Украины: экономико-правовая модель: монография / О. В. Носова; LAP Lambert Academic Publishing, 2014. – 316 с.

2. Павлов К. В. Российско-украинское сотрудничество: региональный аспект [Электронный ресурс] / К. В. Павлов, С. Н. Растворцева // Проблемы современной экономики. – 2009. – № 3 (31). Режим доступа : http://www.m-economy.ru.

3. Jovanovic M. N. The Economics of international integration / M. N. Jovanovic .– 2nd ed. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2015. – 736 p.

4. Угрозы 2012. Время. – 2012. – 10 августа. – С. 3.

5. Геец В. М. Оценка народнохозяйственных последствий создания единого экономического пространства и присоединения к нему Украины [Электронный ресурс]. / В. М. Геец, В. В. Ивантер / Режим доступа : http://www.ecfor.ru/pdf.php?id=2012/3/01.

6. Марсон Дж. Развернуть украинскую экономику в сторону Запада оказалось непросто / Дж. Марсон // Wall Street Journal. – 2015. – 18.05. – P. 1–2.

7. Соглашение об ассоциации с ЕС ухудшит положение украинских банков – Moody`s. – Интерфакс-Украина. – 26.09. – 2013.

8. Зеленина Е. На просторах огромной Евразии / Е. Зеленина. – Время. –2013. – 1 октября. – С. 2.

9. Standard&Poor's Ratings Services. McGraw Hill Financial, 2015 [Электронный ресурс].– Режим доступа : http://www.standardandpoors.com/home.

10. Rekine A. European trade and foreign direct investment. U-Shaping industrial output in Central and Eastern Europe: theory and evidence [Electronic resourse]. /A. Rekine; LICOS Discussion Papers. Centre for Institutions and Economic performance, K.U. Leuven, 2008. – Way of access : http://www.econ.kuleuven.ac.be/licos/DP/DP1998/DP73%20JOIE.pdf.

11. The Global Competitiveness Report 2015–2016. World Economic Forum. [Electronic resourse]. – Way of access : http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/

12. Марчак Д. По собственному желанию. Украина – в эпицентре торговой войны, которую сама же и спровоцировала / Д. Марчак // FORBES. – 2013. – Сентябрь. – С. 32.

13. Переходов П. Новая зона свободной торговли: в чем заключается свобода? / П. Переходов // Время. – 2013. – 22 ноября. – С. 2.

References

1. Nosova, O. (2014), Investment prospects in Ukraine: economic and legal model], monograph, LAP LAMBERT Academic Publishing, Kyiv, Ukraine, 316 (in Russian).

2. Pavlov K. V. (2009). Russian-Ukrainian cooperation: regional aspect. Problems of Modern Economics (Problemy suchasnoi ekonomiky) № 3 (31). Retrieved from: http://www.m-economy.ru (in Russian).

3. Jovanovic M. N. (2015). The Economics of international integration. 2nd ed. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 736.

4. The threats 2012. (2012). Time, 3 (in Russian).

5. Heyets V.M., Ivanter V.V. (2012) Estimation of economic consequences of the creation of a single economic space and the accession of Ukraine [electronic resource]. Retrieved from: http://www.ecfor.ru/pdf.php?id=2012/3/01 (in Russian).

6. Marson G.(2015). Expand the Ukrainian economy in the West was not easy. Wall Street Journal, 1-2.

7. The Association Agreement with the EU worsen the position of Ukrainian banks. (2013).Moody`s. Interfax-Ukraine (in Russian).

8. Zelenin E. (2013). In the vastness of huge Eurasian. Time,2 (in Russian).

9. Standard&Poor's Ratings Services. McGraw Hill Financial, (2015). Retrieved from: http://www.standardandpoors.com/home.

10. Rekine A. European trade and foreign direct investment. U-Shaping industrial output in Central and Eastern Europe: theory and evidence [Electronic resourse]. /A. Rekine; LICOS Discussion Papers. Centre for Institutions and Economic performance, K.U. Leuven, 2008. – Way of access : http://www.econ.kuleuven.ac.be/licos/DP/DP1998/DP73%20JOIE.pdf.

11. The Global Competitiveness Report 2015–2016. World Economic Forum. [Electronic resourse]. – Way of access : http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/

12. Marczak J. (2013). At own desire. Ukraine - in the midst of a trade war, which she herself provoked and. FORBES, 32 (in Russian).

13. Perehodov P. (2013) The new free trade zone: what is freedom? Time. 2 (in Russian).

УДК:332.012.23:336.711.642:336.741.242.1

О. А. Шуба
кандидат географічних наук, доцент
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Shuba_E@ukr.net

РЕЗЕРВНІ ВАЛЮТИ У СТРУКТУРІ СВІТОВОЇ ВАЛЮТНОЇ СИСТЕМИ

Для виявлення місця резервних валют в світовій валютній системі досліджено їх природу з історичного підходу. Розвиток світової валютної системи пройшов низку етапів, кожний з яких займав відносно тривалий історичний період часу. Різниця між тією чи іншою світовою валютною системою полягала, перш за все, у тому, який актив вважався резервним (золото, долар, інша валюта, яка виконувала роль міжнародного платіжного засобу).

Перша світова валютна система – Паризька валютна система, була юридично оформлена міжнародною угодою на конференції в Парижі в 1867 р. та визнавала золото єдиною формою світових грошей. В період існування Паризької валютної системи виникли передумови формування резервних валют. Друга світова валютна система юридично була оформлена у 1922 р. між державною умовою Генуезької міжнародної економічної конференції. В її основу було покладено золотодевізний стандарт, що базувався на золоті та провідних валютах, які конвертувалися у золото. Основні принципи Бреттон-Вудської валютної системи були узгоджені провідними країнами на міжнародній конференції в м. Бреттон-Вудсу 1944 р. Бреттон-Вудська система ґрунтувалась на золотовалютному стандарті, який означав, що деякі валюти в міжнародних розрахунках розглядаються як еквіваленти золота і можуть функціонувати як резерви. Ямайська валютна система (1978 р.) функціонує як система керованих плаваючих курсів. Валютними резервами та головним розрахунковим активом стали національні валюти (так звані «резервні» валюти) провідних країн світу. Основною резервною валютою залишається долар США, який формально вже не відповідає цьому статусу. Визначення кола валют як резервних засобів та їх кількості – основа функціонування світової валютної системи у цілому.

Ключові слова: світова валютна система, резервна валюта, країна-емітент.
JEL Classification: E 42, F 31, F 33.

O. A. Shuba
Ph.D. (Geographic Sciences), Associate Professor
V. N. Karazin Kharkiv National University
Shuba_E@ukr.net

RESERVE CURRENCIES IN THE STRUCTURE OF THE WORLD CURRENCY SYSTEM

In order to identify the place of reserve currencies in the world currency system, their nature was investigated using the historical approach. The development of the world currency system underwent several stages; each of them took a relatively long historical period. The difference between different world currency systems was that which of them was considered as a reserve one (gold, dollar, other currency, which served as an international means of payment).

The first world currency system was the Paris currency system. It was legally implemented by the international agreement at the Paris conference in 1867 and declared gold the only form of world money. During the existence of the Paris currency system the preconditions for the formation of reserve currencies appeared. The second world currency system was legally implemented by the interstate Genoa international economic conference in 1922. It was based on the gold exchange standard based on gold and main currencies, which were converted into gold. The basic principles of the Bretton Woods currency system were agreed by the leading countries at the international conference in Bretton Woods in 1944. The Bretton Woods system was based on the gold exchange standard, which meant that some currencies in international settlements are treated as gold equivalents, and can function as reserves . Jamaican currency system (1978) operates as a system of managed floating exchange rate. National currencies (the so-called «reserve» currencies) of the world leading countries became the foreign exchange reserves and the main settlement asset. The leading reserve currency is the US dollar, which formally doesn't correspond to that status.

The basis for functioning of the world currency system as a whole is in the determination of the currency ranges as reserve means and their number.

Keywords: world currency system, reserve currency, country of issue.
JEL Classification: E 42, F 31, F 33.

© Шуба О. А., 2016

Е. А. Шуба
кандидат географических наук, доцент
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
Shuba_E@ukr.net

РЕЗЕРВНЫЕ ВАЛЮТЫ В СТРУКТУРЕ МИРОВОЙ ВАЛЮТНОЙ СИСТЕМЫ

Для выявления места резервных валют в мировой валютной системе исследована их природа с исторического подхода. Развитие мировой валютной системы прошло ряд этапов, каждый из которых занимал относительно длительный исторический период времени. Разница между той или иной мировой валютной системой заключалась, прежде всего, в том, какой актив считался резервным (золото, доллар, другая валюта, которая выполняла роль международного платежного средства).

Первая мировая валютная система – Парижская валютная система, была юридически оформлена международным соглашением на конференции в Париже в 1867 г. и признавала золото единственной формой мировых денег. В период существования Парижской валютной системы возникли предпосылки формирования резервных валют. Вторая мировая валютная система юридически была оформлена в 1922 г. межгосударственной Генуэзской международной экономической конференцией. В ее основу был положен золотодевизный стандарт, основанный на золоте и ведущих валютах, которые конвертировались в золото. Основные принципы Бреттон-Вудской валютной системы были согласованы ведущими странами на международной конференции в Бреттон-Вудсе в 1944 г. Бреттон-Вудская система основывалась на золотовалютном стандарте, который означал, что некоторые валюты в международных расчетах рассматривались как эквиваленты золота и могли функционировать в качестве резервов. Ямайская валютная система (1978 г.) функционирует как система управляемых плавающих курсов. Валютными резервами и главным расчетным активом стали национальные валюты (так называемые «резервные» валюты) ведущих стран мира. Основной резервной валютой остается доллар США, который формально уже не соответствует этому статусу.

Определение круга валют в качестве резервных средств и их количество – основа функционирования мировой валютной системы в целом.

Ключевые слова: мировая валютная система, резервная валюта, страна-эмитент.
JEL Classification: E 42, F 31, F 33.

Постановка проблеми. Резервні валюти – відносно новий елемент у структурі світової валютної системи, тому вони потребують детального дослідження для кращого розуміння їх впливу на світогосподарські процеси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Функціонування резервних валют як напрямок науково-практичних досліджень знаходиться в центрі уваги вітчизняних та зарубіжних дослідників, серед яких слід виділити (Диба, 2008), (Заблоцька, 2010), (Кержковська, 2010), (Richard Dobbs, 2009), (Козюк, 2014) та інших.

Мета статті, завдання та методологія дослідження. Метою статі є визначення місця сучасних резервних валют в структурі світової валютної системи. Мета дослідження конкретизована у **завданнях**:

– дослідити процес еволюції світової валютної системи;
– визначити місце резервних валют в структурі світової валютної системи;
– узагальнити сучасні тенденції функціонування резервних валют.

Основні результати дослідження. Процес еволюції світової валютної системи був підпорядкований меті створення найбільш сприятливих умов для розвитку міжнародної торгівлі і транскордонного руху факторів виробництва. На сучасному етапі розвитку світового господарства валютно-кредитні відносини переросли свою функцію «обслуговуючих», перетворившись в самостійну силу, яка визначає розвиток не тільки окремих форм міжнародних економічних відносин (міжнародну торгівлю, рух капіталів та інші), але і світової економіки у цілому. Разом з цим, валютно-кредитна сфера стала джерелом нестабільності.

Основна причина нестабільності світової валютної системи, основаної на використанні національної валюти як міжнародного засобу розрахунку, була виявлена ще в 1960 році професором Р. Триффіном: протиріччя національних і міжнародних інтересів при проведенні грошово-кредитної політики. Зазначений парадокс був притаманним Бреттон-Вудській валютній системі, але відміна фіксованих паритетів у рамках Ямайської валютної системи не зробила її більш стабільною та ефективною. Дилема Триффіна зберіглася і в сучасній світовій валютній системі.

Світову валютну систему характеризують такі складові, як національні та резервні валюти, міжнародні колективні валюти, умови взаємної конвертованості, валютний паритет, валютний курс, національні та міжнародні механізми регулювання валютних курсів.

Для виявлення місця резервних валют в світовій валютній системі слід дослідити їх природу з історичного підходу. Так, розвиток світової валютної системи пройшов низку етапів, кожний з яких займав відносно тривалий історичний період часу. Різниця між тією чи іншою світовою валютною системою полягала, перш за все, у тому, який актив вважався резервним, за допомогою якого досягалася рівновага платіжного балансу (золото, долар, інша валюта, яка виконувала роль міжнародного платіжного засобу).

Перша світова валютна система – Паризька валютна система, юридично оформлена міжнародною угодою на конференції в Парижі в 1867 р., та визнавала золото єдиною формою світових грошей. Основою валютної системи виступав золотомонетний (золотий) стандарт, всі національні валюти мали фіксований золотий вміст. В період існування Паризької валютної системи та золотого стандарту виникли передумови формування резервних валют. Друга світова валютна система юридично була оформлена у 1922 р. міждержавною умовою Генуезької міжнародної економічної конференції. В її основу було покладено золотодевізний стандарт, що базувався на золоті та провідних валютах, які конвертувалися у золото. Як міжнародні платіжно-резервні засоби почали використовуватися національні кредитні гроші, але статус резервної валюти не був офіційно закріплений за жодною валютою. Відносна валютна стабілізація в світі спостерігалася з 1922 р. по 1928 р., та була підірвана світовою економічною кризою 1929–1933 рр. У результаті кризи зазнав краху золотодевізний стандарт. Основні принципи нової валютної системи були узгоджені на міжнародній конференції в Бреттон-Вудсі (1944 р.). Бреттон-Вудська система ґрунтувалась на золотовалютному стандарті, який означав, що деякі валюти в міжнародних розрахунках розглядаються як еквіваленти золота і можуть функціонувати як резерв. Ця система діяла протягом майже 30 років. Однак в міру зростання світової економіки, посилення конкурентної боротьби, наростання інфляції, різкого збільшення обсягу фінансових операцій, не пов'язаних з конкретними зовнішньоторговельними угодами, а також у зв'язку з кризою ключової валюти системи – долара США, Бреттон-Вудська валютна система дедалі менше задовольняла потреби міжнародної торгівлі і руху капіталу. В 1978 р. в статуті МВФ була закріплена відмова від фіксованих паритетів і офіційно введена в дію Ямайська валютна система. Сучасна валютна система дозволяє як фіксовані, так і плаваючі валютні курси або їх змішаний варіант. Практично, Ямайська валютна система функціонує як система керованих плаваючих курсів (з тенденцією до посилення у валютній політиці окремих країн елементів «управління»). Центральні емісійні банки здійснюють інтервенції з метою надання валютним курсам сприятливого для національних інтересів рівня (Диба, 2008, с. 23-26).

Сучасну світову валютну систему в цілому характеризують такі риси, як волатильність валютних курсів та нестійкість світової валютної системи до валютних криз. За Ямайської валютної системи, коли золото втратило функцію засобу розрахунку у міжнародних економічних відносинах, а спеціальні права запозичення (СПЗ) використовуються лише в рамках МВФ, основною частиною резервів та головним розрахунковим активом стали національні валюти (так звані «резервні» валюти) провідних країн світу, а саме:

- американський долар (США);
- євро (ЄС);
- фунт стерлінгів (Велика Британія);
- франк (Швейцарія);
- єна (Японія);
- австралійський долар (Австралія);
- канадський долар (Канада) (Заболоцька, 2010,с. 14).

Статус резервної валюти офіційно не затверджено за жодною валютою, також жодна валюта не забезпечена золотом. Центральні банки, комерційні банки, учасники валютного ринку та суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності самі визначають, в якій валюті тримати свої резерви, залучати депозити, видавати кредити, заключати термінові валютні контракти та деривативи, яка валюта буде виконувати функцію валюти платежу та валюти контракту. Певний вплив на цей вибір має так званий «кошик» СПЗ, до складу якого фахівці МВФ обирають національні валюти за

відповідними критеріями (частки країни в міжнародній торгівлі, суми резервів у відповідних валютах, які належать іншим державам-членам МВФ, та інші).

СПЗ (спеціальні права запозичення), або SDR – Special Drawing Rights (SDR), являють собою міжнародний резервний актив, створений МВФ у 1969 році, як платіжний засіб між державами-членами МВФ. Курс СПЗ визначається МВФ щоденно на основі «кошика» основних світових валют (долар США 44 %, євро 34 %, японська єна 11 % і фунт стерлінгів 11 %) (Заболоцька, 2010, с. 16).

Якщо розглядати СПЗ як мультивалютний кошик, то, з одного боку, він захищає від волатильності валютного ринку, а з іншого, не може бути стабільнішим, ніж краща з валют у цьому кошику. СПЗ може сприйматися як засіб хеджування валютних ризиків, але не більше того. Для того щоб СПЗ стали повноцінним резервним активом, зменшивши долю національних валют, потрібні радикальні зміни в існуючій валютній системі. СПЗ повинні стати не кошиком валют, а виконувати роль золота при «золотому» стандарті: стати єдиним загальновизнаним засобом міжнародних розрахунків і засобом державного накопичення валютних резервів (можна запровадити норми резервування СПЗ).

МВФ в кінці 2015 року офіційно прийняв до складу «кошика» СПЗ китайський юань, але поки ще рано говорити про ступінь використання юаня в валютних резервах країн світу. З огляду на відсутність повної конвертованості юаня, таке рішення більш схоже на прийняте із політичних міркувань. Як свідчить світовий досвід, ринки самі приймають рішення про те, яка валюта отримає статус резервної. З одного боку, перевага юаня – реальний виробничий потенціал. З іншого, курс юаня не є ринковим, а визначається урядом КНР. Також треба брати до уваги падіння попиту на експорт китайських виробників і повільне підвищення внутрішнього попиту.

Останнім часом обговорюються можливості використання як нової резервної валюти однієї з криптовалют, так званих біткоінів. Біткоіни (Bitcoin) – P2P цифрова валюта з відкритим кодом, вона децентралізована та дозволяє здійснювати розрахунки по всьому світу. Біткоіни неможливо підробити, вони застраховані від неконтрольованих емісій. Уже зараз відомо, скільки буде біткоінів у кожен момент часу. Якщо біткоіни стануть резервною валютою, ми будемо свідками переходу до нового етапу розвитку світової валютної системи.

Ніякі заяви політиків та представників міжнародних організацій не можуть зробити валюту резервною. Перш за все, потрібна довіра до цієї валюти, а вона приходить через десятиліття економічної стабільності емітента цієї валюти.

Провідною резервною валютою і складовою СПЗ (44 %) залишається долар США, який формально вже не відповідає цьому статусу. Головна причина полягає в тому, що зростання доларової емісії з кінця 80-х років не відповідає темпам зростання економіки США. Дефіцит рахунку поточних операцій платіжного балансу США відповідає профіциту рахунку поточних операцій платіжного балансу інших країн (експортерів для США). Тобто багато країн продовжують поповнювати свої валютні резерви доларами США, а самі США вже стали заручниками існуючої ситуації (Кержковська, 2010, с. 241).

Незважаючи на всі недоліки долара США як провідної резервної валюти, можна визнати, що у нього є і певні переваги. Так, борги США номіновані у доларах США, тобто, якщо долари знецінятся, борг США зменшиться. Разом з тим, самі США інвестують переважно в акціонерний капітал інших країн, тому їх інвестиції в іноземних валютах при падінні долара зростуть.

Вагомим елементом світової валютної системи є управління золотовалютними резервами. В сучасних умовах здійснюється закріплення за окремими валютами світу статусу резервної валюти та визначення оптимальної структури резервних активів кожною країною. Визначення кола валют як резервних засобів та їх кількості – основа функціонування світової валютної системи у цілому.

Статус резервної валюти надає країнам-емітентам певні переваги та має і суттєві недоліки порівняно з іншими учасниками міжнародної торгівлі. По-перше, вартість капіталу на фінансових ринках країн-емітентів нижча у зв'язку з попитом на їх валюту з боку зарубіжних агентів. Згідно з дослідженням консалтингової компанії McKincey&Company, було підраховано, що ставка відсотка по кредитам у доларах нижче на 50–60 базових пункти у результаті продажу державних цінних паперів США фінансовим установам зарубіжних країн, як, наприклад, центральні банки, державні інвестиційні установи та інші (Dobbs Richard, 2009). По-друге, у компаній-резидентів країн-емітентів резервних валют відсутня необхідність конвертації валюти. Отже, виробники не несуть додаткові витрати на прид-

бання іноземної грошової одиниці. Однак зміна курсів валют має вплив на діяльність компаній країн-емітентів непрямим шляхом. Резервна валюта використовується для проведення трансакцій на глобальному рівні, тому попит на неї постійно збільшується. Результатом підвищеного попиту на резервні валюти є їх порівняно високий обмінний курс, а курс валют інших країн, відповідно, нижчий. Як наслідок цього, економіки емітентів резервних валют відносно менш конкурентоздатні. Прикладом цього є уповільнення економічного зростання країн зони євро після зростання курсу євро до долара внаслідок збільшення частки євро в валютних резервах більшості країн світу. Згідно з закономірністю, девальвація національної валюти призводить до збільшення обсягу експорту. Зниження курсу іноземної валюти по відношенню до резервної валюти погіршує у країна-емітентах цієї валюти становище експортерів і виробників, що конкурують з імпортом.

По-третє, перевагою є те, що країни-емітенти мають змогу покрити державний борг за рахунок знову емітованих грошей (Dobbs Richard, 2009).

У економічній науці при дослідженні місця резервних валют у світовій валютній системі можливо виділити два підходи у трактуванні.

Перший із них функціональний або загальноекономічний, який зводиться до об'єктивної чисто функціональної характеристики резервної валюти. Цей підхід почав свій розвиток за часів Бреттон-Вудської валютної системи, коли ця валютна система була затверджена офіційно провідними країнами світу. В рамках цієї валютної системи було визначено та офіційно надано статус резервної валюти долару США, який прирівнювався до золота. З позицій функціонального підходу функціонування резервних валют є логічним доповненням світової валютної системи, у якій ключовим елементом є засоби формування резервів країн світу – національні грошові одиниці, золото, СПЗ, резервні позиції в МВФ (Козюк, 2014).

Другий – капіталістичний підхід, який тлумачить роль резервних валют крізь призму сучасних світогосподарських відносин. Обґрунтування ролі резервних валют набуло широкого обговорення серед економістів після світової фінансової та економічної кризи 2008–2009 рр. Згідно з цим підходом резервні валюти виконують роль стерилізатора незабезпеченої грошової маси, що знаходиться в міжнародному обігу, і таким чином забезпечують тривале існування віртуальної економіки. У центрі дискусії знаходяться Сполучені Штати Америки та американський долар – провідна світова та резервна валюта, яка не має забезпечення реальними активами (Козюк, 2014).

Сучасна світова валютна система характеризується посиленням конкуренції між традиційними резервними валютами і потенційними (насамперед, юань і рупія). Боргова криза деяких країн Європейської валютної системи (ЄВС) поновила дискусію з приводу того, які характеристики необхідні резервним валютам. Вважається, що умови утримання резервного статусу валюти у короткостроковому періоді визначатимуть такі чотири фактори:

– можливості центрального банку-емітента резервної валюти надавати послуги глобального кредитування останньої інстанції;

– глибина фінансового ринку, доступність і ліквідність резервних активів;

– фіскальний простір;

– потенційні втрати від «виходу» з резервної валюти (United Nations Conference on Trade and Development [UNCTAD], 2009).

Особливістю сучасного етапу розвитку світової валютної системи є те, що рівні державного боргу в більшості країн-емітентів резервної валюти дійшли до діапазону 90–120 % ВВП, в межах якого істотно зростає вразливість країни до боргової кризи та пригнічується економічне зростання (UNCTAD, 2009).

Існуючі дослідження доводять, що резервні валюти не тільки дають можливість асиметрично перерозподіляти переваги від міжнародної торгівлі та руху факторів виробництва на користь країн емітентів резервних валют, а й суттєво деформують процеси формування глобальної ліквідності, посилюючи існуючі дисбаланси світової економіки. Важливою проблемою є те, що центробанк – емітент резервної валюти, здійснюючи монетарну експансію з метою стимулювання економіки, перебуває в структурних обмеженнях глобальних фінансових дисбалансів. Так, підтримка ринку активів підвищує споживання, але брак курсової корекції та зовнішній попит на резерви одразу призводять до перерозподілу ліквідності, створюваної емітентом резервної валюти, на користь країн, котрі нагромаджують у цій валюті свої зовнішні активи. Надмірна експансія емітента резервної валюти хоч і підтримує ринок активів, але не гарантує макрофінансової стабільності. Національно-

центричне стимулювання приросту ВВП країною емісії резервної валюти швидко обертатиметься зниженням її частки в глобальному виробництві. Конфлікт між економічним домінуванням і можливостями підтримки ринку активів, номінованих у резервній валюті, ймовірно, посилюватиметься (Palais Royal Initiative, 2011).

Висновки. Таким чином, сучасні резервні валюти сформувалася на базі світової валютної системи і набули офіційного затвердження в період становлення Бреттон-Вудської валютної системи під час остаточної втрати золотом функції засобу розрахунку. Розвиток світової валютної системи пройшов низку етапів, кожний з яких займав відносно тривалий історичний період часу. Різниця між тією чи іншою світовою валютною системою полягала, перш за все, у тому, який актив вважався резервним (золото, долар, інша валюта, яка виконувала роль міжнародного платіжного засобу). Сучасна (Ямайська валютна система) функціонує як система керованих плаваючих курсів. Валютними резервами та головним розрахунковим активом є національні валюти (так звані «резервні» валюти) провідних країн світу. Головною резервною валютою залишається долар США, який формально вже не відповідає цьому статусу.

Історичний аспект дослідження резервних валют виявляє закономірність, яка полягає у тому, що з розширенням використання кредитно-паперових грошей у розрахунках по міжнародним зобов'язанням і утратою дорогоцінними металами даної функції, функціонування резервних валют набуває все більшого значення та розвитку. Визначення кола валют як резервних засобів та їх кількості – основа функціонування світової валютної системи у цілому.

Література

1. Диба М. Еволюція золота: історія і сучасність / М. Диба, Е. Бахтарі // Вісник НБУ. – 2008. – № 10 (187). – С. 20–28.
2. Заблоцька Г. О. Світові тенденції акумуляції та використання міжнародних золото-валютних резервів / Г. О. Заблоцька // Галицький економічний вісник. – 2010. – № 2 (27). – С. 11–17.
3. Кержковська Д. Р. Проблеми і перспективи розвитку світової валютної системи в умовах глобальної економічної кризи / Д. Р. Кержковська // Механізм регулювання економіки. – 2010. – № 1. – С. 237–244.
4. Dobbs R. An exorbitant priviledge? Implications of reserve currencies for competitiveness: Discussion paper / R. Dobbs, D. Skilling, W. Hu, S. Lund, J. Manyikaand C. Roxburgh. – McKincey Global Institute, 2009. – 49 p.
5. Козюк В. В. Резервний статус валюти в глобальній економіці: проблема темпоральних конфліктів / В. В. Козюк // Вісник Національного банку України. – 2014. – № 4. – С. 30–36.
6. Reform of the International Monetary and Financial System. Trade and Development Report. Chapter IV [Electronic resource]. – 2009. – Way of access: http://unctad.org/en/docs/tdr2009ch4_en.pdf
7. Report of the Commission of Experts of the President of the United Nations General Assembly on Reforms of International Monetary and Financial System [Electronic resource]. – 2009. – Way of access: http://www.un.org/ga/president/63/interactive/financialcrisis/PreliminaryReport210509.pdf
8. Palais-Royal Initiative. Reform of the International Monetary System: A Cooperative Approach for the Twenty First Century. – Paris, 2011. – 23 p.

References

1. Dyba, M., & Baxtari E. (2008). The evolution of gold: history and modernity. *Visnyk of the National Bank, 10 (187),* 20-28 (In Ukrainian).
2. Zablotska, G. (2010). Global trends of accumulation and use of international reserves. *Galician economic bulletin, 2 (27)*, 11-17 (In Ukrainian).
3. Kerzhkovska, D. (2010*).* Problems and prospects of development of world currency system in the conditions of global economic crisis. *The mechanism of economic regulation, 1,* 237-244 (In Ukrainian).
4. Dobbs, R., Skilling, D., Hu, W., Lund, S., Manyikaand J., Roxburgh. C. (2009). "An exorbitant priviledge? Implications of reserve currencies for competitiveness - Discussion paper". McKinsey Global Institute.
5. Kozyuk, V. (2014). Reserve currency status in the global economy: the problem of temporal conflict. *Bulletin of the National Bank of Ukraine, 4,* 30-36 (In Ukrainian).
6. United Nations Conference on Trade And Development (2009). Reform of the International Monetary and Financial System. Trade and Development Report. Chapter IV. Retrieved from http://unctad.org/en/docs/tdr2009ch4_en.pdf
7. United Nations Conference on Trade And Development (2009). Report of the Commission of Experts of the President of the United Nations General Assembly on Reforms of International Monetary and Financial System. Retrieved from http://www.un.org/ga/president/63/interactive/financialcrisis/PreliminaryReport210509.pdf
8. Palais Royal Initiative (2011). "Reform of the International Monetary System: A Cooperative Approach for the Twenty First Century."

УДК 339.924

Т. Д. Ковтун
старший преподаватель
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
tkovtun@inbox.ru
Д. С. Соколан
студентка
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
ec-science@karazin.ua

РАЗВИТИЕ МЕЖДУНАРОДНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ В АЗИАТСКО-ТИХООКЕАНСКОМ РЕГИОНЕ: ФАКТОРЫ, ОСОБЕННОСТИ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ

В статье рассмотрены особенности и проанализировано современное состояние развития международной экономической интеграции в Азиатско-Тихоокеанском регионе. Охарактеризованы основные интегрирующие и дезинтегрирующие факторы, влияющие на развитие экономической интеграции. Особое внимание уделено изучению особенностей реализации в АТР двух противоположных концепций международной экономической интеграции – открытого и закрытого регионализма в формате наиболее развитых интеграционных объединений – Ассоциации стран Юго-Восточной Азии и Азиатско-Тихоокеанского экономического сотрудничества. Авторами проведен сравнительный анализ деятельности и современного состояния развития данных интеграционных объединений. В частности, раскрыты причины создания, цели и задачи развития АСЕАН и АТЭС, подписанные соглашения, планы и программы, проблемы и объективные трудности на пути развития данных интеграционных объединений, мероприятия по их преодолению, достигнутые результаты интеграционного взаимодействия и приоритеты развития.

Значительное внимание авторами уделено анализу степени однородности АСЕАН и АТЭС по уровню развития входящих в их состав стран. На основе расчета размаха вариации душевого ВВП и коэффициента вариации ВВП в рамках АСЕАН и АТЭС были сделаны выводы о неоднородности данных объединений по этим показателям, однако АСЕАН характеризуется меньшей неоднородностью по сравнению с АТЭС.

В работе также проведен анализ участия данных интеграционных объединений в международной торговле и движении прямых инвестиций.

На основе проведенного исследования сделаны выводы о том, что в настоящее время в Азиатско-Тихоокеанском регионе наблюдается углубление экономического взаимодействия между государствами, развитие международной экономической интеграции в регионе имеет многоуровневый характер, наблюдается преобладание субрегиональной интеграции над общерегиональной, применение мягких форм интеграции.

Ключевые слова: международная экономическая интеграция, Азиатско-Тихоокеанский регион, АСЕАН, АТЭС, открытый и закрытый регионализм.

JEL Classification: F 02, F 10, F 13, F 15, F 21.

Т. Д. Ковтун
старший викладач
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
tkovtun@inbox.ru
Д. С. Соколан
студентка
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ec-science@karazin.ua

РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В АЗІАТСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОМУ РЕГІОНІ: ФАКТОРИ, ОСОБЛИВОСТІ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

У статті розглянуто особливості та проаналізовано сучасний стан розвитку міжнародної економічної інтеграції в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Охарактеризовано основні інтегруючі та

© Ковтун Т. Д., Соколан Д. С., 2016

дезінтегруючі фактори, що впливають на розвиток економічної інтеграції. Особливу увагу приділено вивченню особливостей реалізації в АТР двох протилежних концепцій міжнародної економічної інтеграції – відкритого і закритого регіоналізму у форматі найбільш розвинених інтеграційних об'єднань – Асоціації країн Південно-Східної Азії та Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва. Авторами проведено порівняльний аналіз діяльності та сучасного стану розвитку даних інтеграційних об'єднань. Зокрема, розкрито причини створення, цілі і завдання розвитку АСЕАН та АТЕС, підписані угоди, плани і програми, проблеми та об'єктивні труднощі на шляху розвитку даних інтеграційних об'єднань, заходи щодо їх подолання, досягнуті результати інтеграційної взаємодії та пріоритети розвитку.

Значна увага авторами приділена аналізу ступеня однорідності АСЕАН і АТЕС за рівнем розвитку країн, що входять до їх складу. На основі розрахунку розмаху варіації ВВП на душу населення і коефіцієнта варіації ВВП в рамках АСЕАН і АТЕС були зроблені висновки про неоднорідність даних об'єднань за цими показниками, проте АСЕАН характеризується меншою неоднорідністю у порівнянні з АТЕС.

У роботі також проведено аналіз участі даних інтеграційних об'єднань у міжнародній торгівлі та русі прямих інвестицій.

На основі проведеного дослідження зроблено висновки про те, що в даний час в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні спостерігається поглиблення економічної взаємодії між державами, розвиток міжнародної економічної інтеграції в регіоні має багаторівневий характер, спостерігається переважання субрегіональної інтеграції над загальнорегіональною, використання м'яких форм інтеграції.

Ключові слова: міжнародна економічна інтеграція, Азіатсько-Тихоокеанський регіон, АСЄАН, АТЕС, відкритий і закритий регіоналізм.

JEL Classification: F 02, F 10, F 13, F 15, F 21.

T. D. Kovtun
Senior Lecturer
V. N. Karazin Kharkiv National Univesity
tkovtun@inbox.ru
D. S. Sokolan
student
V. N. Karazin Kharkiv National Univesity
ec-science@karazin.ua

DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL ECONOMIC INTEGRATION IN THE ASIA-PACIFIC REGION: FACTORS, FEATURES AND THE CURRENT STATE

The paper concerns the features and the current state of the development of international economic integration in the Asia-Pacific region and focuses on basic integrating and disintegrating factors that affect the development of economic integration. The article aims at researching the features of implementation of two opposite conceptions of international economic integration in the APR - open and closed regionalism in the format of the most advanced integration associations - the Association of South-East Asia and the Asia-Pacific Economic Cooperation. The authors have carried out a comparative analysis of the performance and current state of the development of the above mentioned associations. In particular, the paper reflects the reasons for the establishment of the ASEAN and the APEC, their goals and objectives of development; reviews the signed agreements, plans and programs, challenges in the development of these integration organizations as well as measures to overcome them; outlines the achieved results of integration cooperation and priorities of development.

The paper centers on the analysis of the degree of the ASEAN and the APEC homogeneity according to the development level of their member states and shows the heterogeneity of the associations based on the calculation of the magnitude of the coefficient of variation of GDP per capita and the coefficient of variation of GDP in the ASEAN and the APEC. The ASEAN is characterized by less heterogeneity in comparison with the APEC.

The paper also analyzes the participation of these integration associations in international trade and in direct investment flows.

The research shows that at present the Asia-Pacific region is characterized by a deepening of economic cooperation between the states, multi-level nature of international economic integration, predominance of subregional integration over the region-wide, the use of soft forms of integration.

Keywords: ASEAN, Asia-Pacific region, APEC, international economic integration, open and closed regionalism.

JEL Classification: F 02, F 10, F 13, F 15, F 21.

Постановка проблемы. Актуальность темы обусловлена активным развитием интеграционных процессов в современном мире, вызванным усилением международной конкуренции в условиях глобализации.

Растущая международная конкуренция за лучшие условия и позиции на мировой арене способствует тому, что странам необходимо искать дополнительные возможности для экономического развития и повышения уровня их конкурентоспособности, в том числе за счет участия в международных интеграционных объединениях.

На фоне активизации международных интеграционных процессов особое место занимает Азиатско-Тихоокеанский регион как один из наиболее стремительно развивающихся регионов мира в начале XXI века. Отдельный интерес вызывает тот факт, что в АТР нашли свое применение две противоположные концепции экономической интеграции – открытый и закрытый регионализм, что требует изучения и анализа.

Анализ последних исследований и публикаций. Отдельным аспектам развития международной экономической интеграции в Азиатско-Тихоокеанском регионе посвящены работы многих отечественных и зарубежных экономистов, таких как: (Абалкина, 2007), (Гаврилюк, 2004), (Костюнина, 2006, 2008), (Севастьянов, 2008, 2011), (Хижняк, 2009), (Потапов, 2006, 2009), (Васильев, 2010) и др.

В зарубежной экономической литературе данной проблеме также посвящены труды таких ученых, как: (Дрисдейл, 1998), (Элек, 1998), (Соэсастро, 1998), (Сколлэй, 2001), (Гилберт, 2001), (Феридханусетяван, 2005), (Ямазава, 2005), (Каваи, 2005), (Хью, 2007), (Петри, 2011), (Пламмер, 2011), (Жаи, 2011) и др. Так, в работе (Сколлэй, Гилберт, 2001) проведен анализ развития АТЭС в целом и субрегиональных торговых соглашений в АТР в частности. В работе (Феридханусетяван, 2005) раскрыты характерные черты преференциальных торговых соглашений в АТР и их потенциальные эффекты. Количественный анализ возможных последствий подписания соглашения о Транстихоокеанском партнерстве для развития региона, а также американской экономики проведен в труде (Петри, Пламмер, Жаи, 2012). Ямазавой (2005) рассмотрены особенности и препятствия на пути углубления Азиатско-Тихоокеанской экономической интеграции (прежде всего в рамках АТЭС). Сущность, особенности реализации концепции открытого регионализма в рамках АТЭС и его характерные черты раскрыты в работе (Дрисдейл, Элек, Соэсастро 1998). Каваи (2005) рассмотрены результаты и проекты развития международной экономической интеграции в Восточной Азии. В работе (Хью, 2007) детально раскрыты особенности развития Ассоциации стран Юго-Восточной Азии.

Тем не менее, современное состояние развития экономических интеграционных группировок в АТР, тенденции и особенности международной экономической интеграции в данном регионе остаются недостаточно изученными.

Цель статьи – раскрыть факторы, особенности и современное состояние развития международной экономической интеграции в АТР на основе качественного и количественного анализа наиболее развитых интеграционных объединений региона – АСЕАН и АТЭС.

Задачи:

– охарактеризовать основные интегрирующие и дезинтегрирующие факторы в АТР;

– выявить отличительные особенности и тенденции развития таких интеграционных объединений в АТР, как АСЕАН и АТЭС;

– проанализировать роль АСЕАН и АТЭС в мировой экономике, торговле и движении прямых инвестиций;

- раскрыть основные проблемы развития международной экономической интеграции в рамках АСЕАН и АТЭС;

– охарактеризовать современное состояние и перспективы развития данных интеграционных объединений и АТР в целом.

Основные результаты исследования. Во второй половине и особенно в конце XX века по всему миру активизировались интеграционные процессы, в том числе в наиболее стремительно развивающемся Азиатско-Тихоокеанском регионе. Согласно данным Экономической и социальной комиссии ООН для Азии и Тихого океана (ЭСКАТО), менее чем за 20 лет (с 1990 г. по 2008 г.) совокупный ВВП государств Азиатско-Тихоокеанского региона почти удвоился и составил 17700 млрд дол. США, что

сопоставимо с ВВП Европейского Союза (Statistical Yearbook for Asia and the Pacific, 2009). Данный факт вызван рядом причин, одной из которых является особая модель развития Восточной Азии, основанная на концепции «догоняющего экономического развития» (получившая название концепции «летящих гусей»). Лидером – «вожаком» стаи является Япония. Второй ряд составляют азиатские «тигры»; третий – четыре самые крупные страны АСЕАН; четвертый – Китай; пятый – Вьетнам, Лаос. Каждый предыдущий ряд ведет за собой следующие посредством трансферта технологий и ноу-хау, прямых инвестиций, обеспечения экспортных рынков. При этом эти производства, которые вчера были ключевыми в стране или странах предыдущего ряда, сегодня переходят в страны следующего. Предыдущий ряд идет дальше, развивая производства более высокого технологического уровня. Тем самым обеспечивается динамизм всего региона (Солонінко, 2008).

Экономическое и технологическое развитие стран АТР вызвало у них желание и стремление укрепить свои позиции на мировой арене. Для того чтобы достигнуть поставленных целей, развивающимся странам необходимо было объединить свои возможности и приложить общие усилия, что способствовало усилению интеграционных процессов в данном регионе. Изначально АТР сочетает в себе как сильные интегрирующие, так и дезинтегрирующие факторы, некоторые из них представлены в табл. 1.

Таблица 1

Интегрирующие и дезинтегрирующие факторы в АТР

Интегрирующие факторы	Дезинтегрирующие факторы
– стремительное экономическое развитие стран региона, высокие ежегодные темпы роста ВВП (Китай – 7,3 %; Лаос – 7,5 %, Мьянма – 8,5 % в 2014 году); – высокая степень взаимозависимости на субрегиональном уровне (особенно это касается стран Восточной Азии); – стремление противостоять росту влияния Европы; – значительный поток прямых иностранных инвестиций в конце XX века, инвестиционная зависимость (основные инвесторы региона – США, Япония, Китай, реципиенты – Малайзия, Индонезия, Сингапур); – рост экономической мощи ТНК восточноазиатских государств – КНР, Сингапура и Индии.	– экономическая дифференциация в уровнях развития и среднедушевого ВВП (от 3113 дол. в Камбодже до 78958 дол. в Сингапуре); – постколониальный синдром (относительно островных государств и Азии); – различные цели участия в едином блоке; – схожесть структуры производства и экспорта отдельных стран, что ведет к обострению конкуренции между ними на внешних рынках (Восточная Азия); – политический фактор – соперничество за лидерство в регионе между Японией, КНР и США; – сложившийся менталитет азиатских народов, не считающих себя единым регионом (как, например, Европа).

Источник: составлено авторами по данным (The World bank data; Костюнина, 2008; Хижняк, 2009)

Несмотря на существующие дезинтегрирующие факторы, АТР успешно с ними справляется. Сегодня на территории региона сосредоточены крупнейшие интеграционные группировки: Азиатско-Тихоокеанское экономическое сотрудничество, Ассоциация государств Юго-Восточной Азии, Шанхайская организация сотрудничества (ШОС), форум «Азия-Европа» (АСЕМ) и др. Стоит отметить, что в АТР одновременно реализуются такие принципы экономической интеграции, как открытый и закрытый регионализм. Самыми яркими примерами открытого и закрытого регионализма в АТР являются Азиатско-Тихоокеанское экономическое сотрудничество и Ассоциация стран Юго-Восточной Азии соответственно.

Ассоциация стран Юго-Восточной Азии – АСЕАН (Association of South-East Asian Nations – ASEAN) была создана 8 августа 1967 г. Первоначально в ее состав вошли пять государств: Сингапур, Таиланд, Филиппины, Индонезия и Малайзия. Эта организация явилась первым непосредственно региональным объединением (регион ЮВА), созданная на чисто азиатской основе – без участия США или европейских держав. Позднее к АСЕАН присоединились: Бруней (1984), Вьетнам (1995), Лаос (1997), Мьянма (1997), Камбоджа (1999) (Косово, 2012). В настоящее время она объединяет десять государств Юго-Восточной Азии. Учредительным документом организации стала Бангкокская декларация, в которой провозглашались основные цели ее создания (The

ASEAN Declaration, 1967). В рамках анализа интеграционных процессов АТР АСЕАН является субрегиональным объединением. Определенную роль в усилении интеграционных процессов стран АСЕАН сыграл факт укрепления позиций Китая на мировой арене. АСЕАН проигрывает Китаю в борьбе за привлечение новых инвестиций, ряд западных и японских компаний сворачивают производство в странах АСЕАН и перемещают в Китай (Солонінко, 2008).

В 1989 году создается региональный очаг интеграции в АТР – Азиатско-Тихоокеанское экономическое сотрудничество (АТЭС), представленное вначале 18 странами (Австралия, Бруней, Гонконг, Канада, Китай, Кирибати, Малайзия, Маршалловы острова, Мексика, Новая Зеландия, Папуа-Новая Гвинея, Республика Корея, Сингапур, США, Таиланд, Тайвань, Филиппины, Чили). В 1997 году к сообществу присоединились Россия, Вьетнам и Перу.

Деятельность АТЭС направлена на стимулирование взаимной торговли и развитие сотрудничества, в частности, в таких направлениях, как технические стандарты и сертификация, таможенная гармонизация, развитие сырьевых отраслей, транспорта, энергетики, малого бизнеса. Предполагается, что к 2020 г. в рамках АТЭС будет образована крупнейшая в мире зона свободной торговли без внутренних барьеров и таможен (Воробьева, Воробьев, 2007).

На эффективность деятельности этого форума оказывает влияние тот факт, что по берегам Тихого океана расположились государства, имеющие совершенно разный уровень экономического развития. Так, формально равноправными участниками АТЭС являются США и Папуа-Новая Гвинея. Понятно, что привести к единому знаменателю экономические и политические устремления и интересы этих и других стран – дело весьма сложное, если вообще возможное (Воробьева, Воробьев, 2007).

Следует обратить внимание, что АСЕАН и АТЭС взаимосвязаны между собой (7 из 10 наиболее развитых стран АСЕАН входят в состав АТЭС). Таким образом, азиатские страны стремятся на фоне активно развивающейся региональной деятельности усилить свое влияние и значимость на мировой арене. Несмотря на то, что и АТЭС и АСЕАН объединяют страны с разным уровнем экономического развития, АСЕАН, на наш взгляд, представляет собой более целостное и монолитное объединение. Об этом свидетельствует увеличение объемов торговли и инвестиций внутри объединения. Подобная тенденция, в первую очередь, связана с территориальной близостью стран и принадлежностью к одному региону. АТЭС же, в свою очередь, связывает страны, сильно отличающиеся по уровню экономического развития.

Чтобы проанализировать деятельность и успешность интеграционных объединений АСЕАН и АТЭС, составим сравнительную таблицу, в которой определим основные цели создания данных организаций и их проблемы (табл. 2).

Из табл. 2 можно увидеть, что АСЕАН изначально создавался на политической основе и желании экономического развития. Задачи АСЕАН предусматривают активное взаимодействие между участниками практически во всех сферах деятельности, тогда как деятельность АТЭС направлена преимущественно на либерализацию торговли.

Страны АСЕАН впоследствии сумели преодолеть объективные трудности на пути к экономической интеграции, а некоторые из них даже удалось превратить в преимущества. К примеру, однотипная структура экспорта способствовала консолидации на переговорах с западными партнерами, что укрепляло позиции как самой группировки, так и ее отдельных участников. Страны АСЕАН являются регионом тропического земледелия и занимают ведущее место в мировом производстве и экспорте пальмового и кокосового масла, натурального каучука и латекса, абакипеньки, а также олова и хромовой руды. Возрастает их роль в добыче и экспорте меди, бокситов, никеля, нефти и газа, риса, сахара, тропических фруктов, производстве электронных компонентов, бытовой техники и товаров легкой промышленности (Министерство экономического развития Российской Федерации).

Успешное продвижение регионализма АСЕАН прежде всего определяет основанный на консенсусе механизм принятия решений. АСЕАН отдает приоритет коллективным интересам над индивидуальными интересами государств-членов. Несмотря на то, что многие исследователи говорят о сильном влиянии Сингапура на развитие

АСЕАН, экономические вопросы решаются путем переговоров и учитываются интересы всех участников. Противоположная ситуация наблюдается в АТЭС, что и является главной проблемой объединения. В большей степени АТЭС учитывает интересы наиболее влиятельных стран, и возникающие противоречия между ними и менее развитыми странами замедляют развитие содружества. На сегодняшний день страны АТЭС не могут прийти к окончательному соглашению по поводу либерализации внешней торговли. В то время как США настаивают на введении принципа обязательности принимаемых решений, Азия настаивает на добровольном принятии решений. Приоритетами для АТЭС развивающиеся страны Восточной Азии считают не либерализацию торговли и капитала, а содействие торговле и экономическое и научно-техническое сотрудничество (Севастьянов, 2008). На протяжении всего периода существования АТЭС наиболее активным его участником являются США, заинтересованные в продвижении американских товаров и услуг на рынки стран региона (Воробьева, Воробьев, 2007).

Таблица 2

Сравнительная характеристика АСЕАН и АТЭС

	АСЕАН	АТЭС
1. Основание	8 августа 1967 год	6 ноября 1989 год
2. Штаб-квартира	Джакарта	Сингапур
3. Количество участников	10	21
4. Принцип	Закрытый регионализм	Открытый регионализм
5. Причины создания	– противодействие влиянию коммунизма и недоверие к ведущим иностранным государствам в 1960-х годах; – стремление к экономическому развитию	– необходимость повышения эффективности экономического сотрудничества в Тихоокеанском регионе; – жёсткие протекционные барьеры в Восточной Азии
6. Цели и задачи	– ускорение экономического развития, социального и культурного прогресса; – расширение активного сотрудничества и взаимопомощи в области экономики, науки, техники и подготовки кадров; – укрепление мира и региональной стабильности, сотрудничество с другими международными организациями	– создание к 2020 году системы свободной и открытой торговли; – создание либерального инвестиционного режима; – установление технических стандартов и сертификация; – таможенная гармонизация; – развитие сырьевых отраслей, транспорта, энергетики, малого бизнеса
7. Подписанные соглашения, планы, программы	– устав АСЕАН (2007 год); – создание Зоны свободной торговли (АФТА), рамочного соглашения о Зоне инвестиций (АИА), схемы Промышленного сотрудничества (АИКО); – План создания Экономического сообщества	– не имеет устава; – Манильская программа действий; – утверждение «Программы АТЭС по упрощению торговых процедур»
8. Проблемы	– сравнительно низкий уровень экономического развития стран; – низкий уровень экономической взаимодополняемости и однотипность товарной структуры экспорта	– противоречия по поводу организационной структуры; – разногласия между развивающимися и развитыми странами по поводу либерализации внешней торговли

Источник: составлено авторами по данным (Asia-Pacific Economic Cooperation; The ASEAN Declaration, 1967; Воробьева, Воробьев, 2007; Севастьянов, 2008)

АСЕАН и АТЭС объединяют страны с разным уровнем экономического развития, что в определенной степени замедляет интеграционные процессы в исследуемых объединениях. Чтобы проанализировать степень однородности объединений, можно рассчитать размах вариации ВВП на душу населения в АСЕАН и АТЭС (табл. 3).

Таблица 3

Размах вариации ВВП на душу населения в АСЕАН и АТЭС в 2014 г.

АТЭС		Размах вариации ВВП
Австралия	62413,83	60397,59 (дол. США)
Вьетнам	2016,24	
АСЕАН		

Сингапур	54592,62	53525,96 (дол. США)
Камбоджа	1066,67	

Источник: составлено авторами по данным (UNCTAD Statistics)

На рис. 1 представлена динамика рассчитанного нами коэффициента вариации ВВП стран-участниц АСЕАН и АТЭС, позволяющая сравнить относительную меру разброса значений этого показателя в данных интеграционных объединениях. Как показывают данные рисунка, и в АСЕАН и в АТЭС рассчитанный коэффициент превышает 33 %, что говорит о неоднородности объединений по объемам ВВП стран-участниц. Несмотря на этот факт, коэффициент вариации ВВП в АТЭС постепенно снижается, хотя и остается на высоком уровне (196 % в 2014 г.). По сравнению с АТЭС АСЕАН является более однородным объединением, о чем свидетельствует более низкое значение коэффициента вариации ВВП (99 % в 2014 г.).

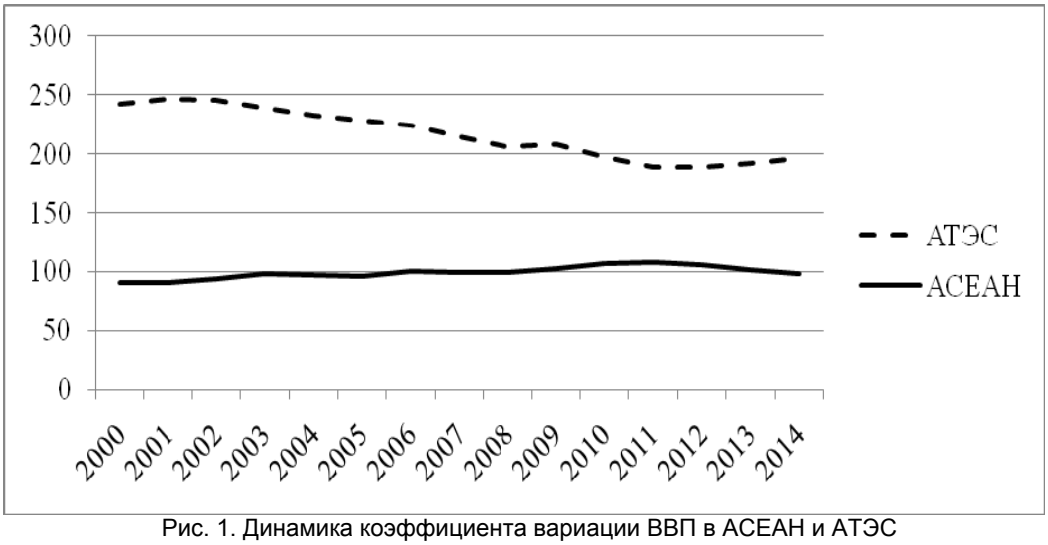

Рис. 1. Динамика коэффициента вариации ВВП в АСЕАН и АТЭС в 2000–2014 гг. (в процентах)

Источник: рассчитано и составлено авторами по данным (UNCTAD Statistics)

Таким образом, на сегодняшний день АСЕАН представляет собой уверенное и стойкое образование, в то время как устойчивость АТЭС вызывает вопросы. Тем не менее, данные объединения усиливают свое влияние во многих экономических процессах. Роль в мировой торговле АТЭС и АСЕАН с каждым годом увеличивается. Как показывают данные рис. 2, доля АТЭС в мировой торговле составляет практически 50 %. На протяжении 10 исследуемых лет наблюдается усиление позиций стран АТЭС в мировой торговле, тогда как доля АСЕАН практически не меняется. Несмотря на то, что АСЕАН объединяет страны, большинство из которых значительно отстают в экономическом развитии от развитых участников АТЭС, доля АСЕАН в мировой торговле составляет 7 %.

Отдельно стоит отметить, что современной тенденцией интеграционного процесса АСЕАН является интенсификация экономического сотрудничества объединения с Китаем, Японией и Южной Кореей и превращение данных конкурентов в партнеров в формате создания зоны свободной торговли АСЕАН+3, доля которой в мировой торговле уже приближается к 30 %.

Согласно данным рис. 3 на протяжении 2005–2014 годов в АСЕАН наблюдается положительный торговый баланс. За счет Китая, Японии и Южной Кореи профицит торгового баланса зоны свободной торговли АСЕАН+3 значительно превышает профицит АСЕАН. В то же время остается отрицательным торговый баланс участников АТЭС, обусловленный в большей степени отрицательным балансом США. Начиная с 2012 года, дефицит торгового баланса АТЭС начинает постепенно сокращаться.

Кроме усиления позиций в мировой торговле, мы также можем наблюдать привлекательность АТР для прямых иностранных инвестиций. Поэтому при анализе деятельности АСЕАН и АТЭС особое внимание стоит уделить инвестиционным потокам объединений. Как показывают данные рис. 4 и рис. 5, на протяжении 10 лет АСЕАН стремительно привлекает прямые иностранные инвестиции, тогда как АТЭС в большей степени инвестирует в другие регионы.

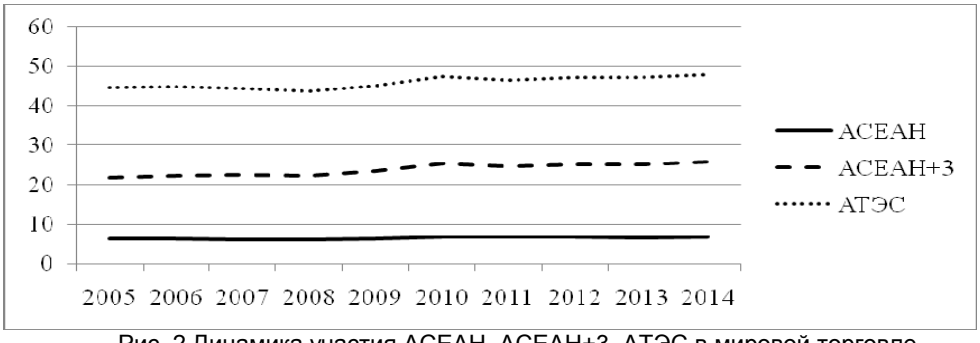

Рис. 2 Динамика участия АСЕАН, АСЕАН+3, АТЭС в мировой торговле
Источник: составлено авторами по данным (UNCTAD Statistics)

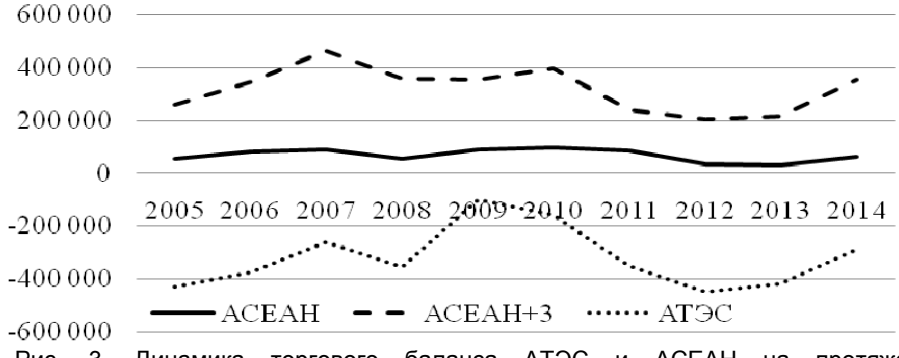

Рис. 3. Динамика торгового баланса АТЭС и АСЕАН на протяжении 2006–2014 гг. (млрд дол. США)
Источник: составлено авторами по данным (UNCTAD Statistics)

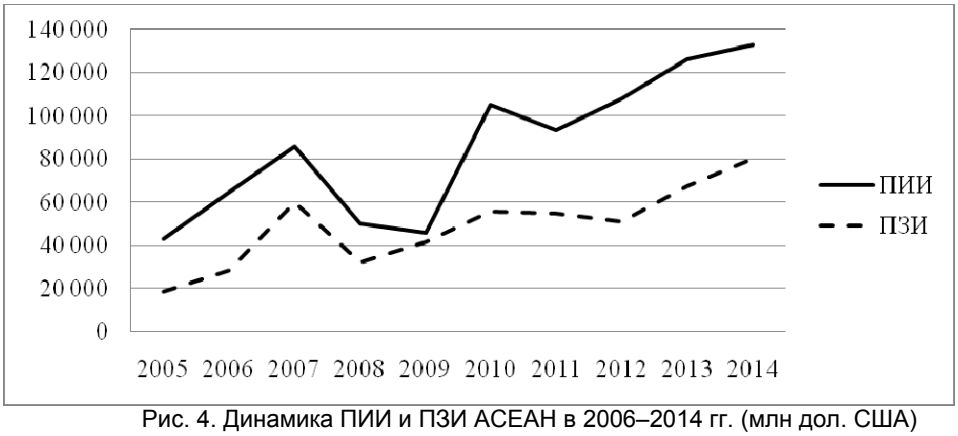

Рис. 4. Динамика ПИИ и ПЗИ АСЕАН в 2006–2014 гг. (млн дол. США)
Составлено авторами по данным (UNCTAD Statistics)

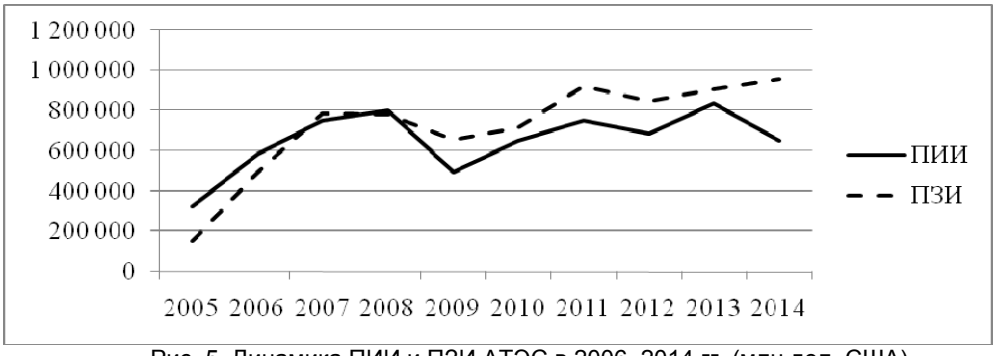

Рис. 5. Динамика ПИИ и ПЗИ АТЭС в 2006–2014 гг. (млн дол. США)
Составлено авторами по данным (UNCTAD Statistics)

Если в АТЭС объемы ПИИ и ПЗИ примерно находятся на одном уровне, то разница между объемами прямых иностранных и зарубежных инвестиций в АСЕАН существенна. Это свидетельствует о том, что АСЕАН, помимо привлечения постоянного потока прямых инвестиций из других стран мира, не направляет значительные инвестиционные потоки за рубеж, а аккумулирует их внутри объединения.

Особая роль здесь отводится Сингапуру, который является наиболее привлекательной для ПИИ страной в АСЕАН. Аккумулируя привлеченные инвестиции, он реинвестирует их не только в собственную экономику, но и направляет в менее развитые страны АСЕАН.

Стоит отметить, что в то время как в 2008 году в Центральной Азии сократились прямые иностранные инвестиции на 18,2 %, страны АСЕАН увеличили свои совокупные инвестиции на 7,6 %. Приток ПИИ в страны АСЕАН из других стран Азиатско-Тихоокеанского региона оставался стабильным на уровне 56 млрд дол. США в 2013 году (Statistical Yearbook for Asia and the Pacific, 2014).

Выводы. Таким образом, АТР, несмотря на неравномерность экономического развития многих стран, представляет собой активно развивающийся регион, принимающий активное участие в потоках прямых инвестиций и имеющий явные перспективы развития в будущем. Он объединяет в себе черты закрытого регионализма (АСЕАН) и одновременное стремление стран к открытому регионализму (АТЭС). Подобное сочетание играет важную роль в развитии региона, способствует как укреплению связей между странами внутри региона, так и усиливает его влияние на мировой экономической арене.

Среди особенностей развития международной экономической интеграции в Азиатско-Тихоокеанском регионе можно также выделить применение мягких форм интеграции (в частности, в АТЭС); допущение разных уровней интеграции, приоритет субрегиональной интеграции над общерегиональной.

В целом, на начало XXI века в АТР наблюдается усиление роли развивающихся стран Азии (Китай, Сингапур, Гонконг). Подобная ситуация, а именно соперничество между странами Азиатско-Тихоокеанского региона за главенствующее положение в регионе, способствует еще большей консолидации и интеграции стран, в особенности в Азиатской части АТР.

Литература

1. Абалкина А. Изменение подхода к экономической интеграции в Восточной Азии / А. Абалкина // Проблемы теории и практики управления. – 2007. – № 6. – С. 56–67.

2. Гаврилюк О. Глобальная внешнеторговая и инвестиционная стратегия АСЕАН / О. Гаврилюк // Регіональна економіка. – 2004. – № 2. – С. 230–237.

3. Костюнина Г. М. Ассоциация стран Юго-Восточной Азии (АСЕАН) [Электронный ресурс] / Г. М. Костюнина // Международная экономическая интеграция : учебное пособие; под ред. Н. Н. Ливенцева. – М. : Экономистъ, 2006. – С. 226–261. – Режим доступа : http://www.mgimo.ru/publish/document31198.phtml

4. Севастьянов С. В. Форум АТЭС : проблемы эффективности и перспективы развития / С. В. Севасьянов // Космополис. – 2008. – № 3 (22). – С. 144–155.

5. Севастьянов С. Новые проекты Азиатско-Тихоокеанской интеграции / С. Севастьянов // Мировая экономика и международные отношения. – 2011. – № 1. – С. 48–54.

6. Хижняк Е. А. Экономическая интеграция в Азиатско-Тихоокеанском регионе [Электронный ресурс] / Е. А. Хижняк // Беларусь и мировые экономические процессы : сб. науч. ст. / редкол. : А. В. Данильченко (отв. ред.) [и др.]. Минск : БГУ, 2009. – Вып. 6 179 с. – Режим доступа : http://www.fir.bsu.by/ebooks/IER_issues/2009_6_IER_issues.pdf

7. Потапов М. Куда идет экономическая интеграция в Восточной Азии? / М. Потапов // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – № 9. – С. 59–73.

8. Потапов М. Мировой экономический кризис и Восточная Азия / М. Потапов // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – № 12. – С. 19–25.

9. Васильев Л. Е. АСЕАН в начале XXI века. Актуальные проблемы и перспективы [Электронный ресурс] / Л. Е. Васильев. – М. : ИД «Форум». – 2010. – 368 с. – Режим доступа : http://www.ifes-ras.ru/attaches/books__texts/ASEAN211.pdf

10. Drysdale P. Open Regionalism: the nature of Asia Pacific integration / P. Drysdale, A. Elek, H. Soesastro // Europe, East Asia and APEC : a shared global agenda? Edited by P. Drysdale, D. Vines. – Cambridge : Cambridge University Press. – 1998. – P. 103–167.

11. Scollay R. New Regional Trading Arrangements in the Asia Pacific? / R. Scollay, J. Gilbert. – Washington: Institute for International Economics. – 2001. – 169 p.

12. Feridhanusetyawan T. Preferential Trade Agreements in the Asia-Pacific Region / T. Feridhanusetyawan. – IMF Working Paper. – 2005. – № 05/149. – 39 p.

13. Yamazava I. Economic integration in the Asia-Pacific region / I. Yamazava // Economic Dynamism in the Asia-Pacific : The Growth of Integration and Competitiveness, edited by Gr. Thompson. – London: Routledge. – 2005. – P. 158–178.

14. Kawai M. East Asian economic regionalism: progress and challenges / M. Kawai // Journal of Asian Economics. – 2005. – 16 (1). – P. 29–55.

15. Hew D. Brick by brick : the building of an ASEAN Economic Community / D. Hew. – Singapore: ISEAS Publishing. – 2007. – 252 p.

16. Petri P. The trans-Pacific partnership and Asia-Pacific integration : a quantitative assessment / P. Petri, M. Plummer, F. Zhai. – Honolulu, HI : East-West Center. – 2011. – 70 p.

17. Statistical Yearbook for Asia and the Pacific 2009. Economic Growth [Electronic resource]. – 2009. – Way of access : http://www.unescap.org/stat/data/syb2009/16-Economic-growth.asp

18. Солонінко К. С. Міжнародна економіка : навчальний посібник / К. С. Солонінко. – К. : Кондор, 2008. – 380 с.

19. The World bank data [Electronic resource]. – Way of access : http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG

20. Костюнина Г. М. Активизация интеграционных инициатив в Восточной Азии и интересы России [Электронный ресурс] / Г. М. Костюнина. – Режим доступа : http://mgimo.ru/upload/iblock/9db/9dbd2e39152e0fd754bb9916344e3df3.pdf

21. Косов Ю. В. Мировая политика и международные отношения: учебное пособие / Ю. В. Косов. – СПб. : Питер, 2012. – 379 с.

22. The ASEAN Declaration (Bangkok Declaration) [Electronic resource]. – Way of access : http:// www.aseansec.org/1212.htm

23. Воробьева Л. В. Мировая экономика : учебно-методический комплекс / Л. В. Воробьева, И. Н. Воробьев. – К. : Красноярский филиал ГОУ ВПО МЭСИ, 2007. – 119 с.

24. Asia-Pacific Economic Cooperation [Electronic resource]. – Way of access mode : http://www.apec.org/About-Us/About-APEC/Achievements%20and%20Benefits.aspx

25. Торгово-экономическое сотрудничество в рамках участия в региональных экономических организациях. АСЕАН [Электронный ресурс] // Официальный сайт Министерства экономического развития Российской Федерации. – Режим доступа : http://www.economy.gov.ru/minec/activity/ sections/foreignEconomicActivity/ economic_organization/doc1072183796000

26. UNCTAD Statistics [Electronic resource]. – Way of access : http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx

27. Statistical Yearbook for Asia and the Pacific 2014. [Electronic resource]. – Way of access : http://www.unescap.org/sites/default/files/ESCAP-SYB2014.pdf

References

1. Abalkina, A (2007). Changing the approach to economic integration in East Asia. *Problems of the Theory and Practice of Management*, 6, 56–67 (in Russian).

2. Gavrilyuk, O. (2004). Global foreign trade and investment strategy of ASEAN. *Regional economy, 2,* 230–237 (in Russian).

3. Kostyunina, G. (2006). *Association of Southeast Asian Nations (ASEAN*). Retrieved from http://www.mgimo.ru/publish/document31198.phtml (in Russian)

4. Sevastyanov, S. (2008). Forum APEC : Problems of Efficiency and Prospects of Development. Cosmopolis, 3(22), 144–155 (in Russian).

5. Sevastyanov, S. (2011). *New projects of Asia-Pacific integration. World Economy and International Relations*, 1, 48–54 (in Russian).

6. Khyzhnyak, E. (2009). *Economic integration in the Asia-Pacific region*. Retrieved from http://www.fir.bsu.by/ebooks/IER_issues/2009_6_IER_issues.pdf (in Russian)

7. Potapov, M. (2006). *Where is the economic integration in East Asia going? World Economy and International Relations*, 9, 59–73 (in Russian).

8. Potapov, M. (2009). *The global economic crisis and the East Asia. World Economy and International Relations*, *12,* 19–25 (in Russian).

9. Vasilyev, L. (2010). *ASEAN at the beginning of the XXI century. Actual Problems and Prospects*. Moscow: ID "Forum". Retrieved from http://www.ifes-ras.ru/attaches/books__texts/ASEAN211.pdf (in Russian)

10. Drysdale, P., Elek, A., & Soesastro, H. (1998). *Open Regionalism: the nature of Asia Pacific integration. In P. Drysdale & D. Vines (eds), Europe, East Asia and APEC : a shared global agenda?* Cambridge : Cambridge University Press.

11. Scollay, R., & Gilbert, J. (2001). *New Regional Trading Arrangements in the Asia Pacific?* Washington : Institute for International Economics.

12. Feridhanusetyawan, T. (2005). Preferential Trade Agreements in the Asia-Pacific Region. *IMF Working Paper, 05/149*.

13. Yamazava, I. (2005). *Economic integration in the Asia-Pacific region. In Gr. Thompson (Ed.), Economic Dynamism in the Asia-Pacific : The Growth of Integration and Competitiveness* London : Routledge. (pp. 158-178).

14. Kawai, M. (2005). East Asian economic regionalism: progress and challenges. *Journal of Asian Economics, 16 (1), 29–55*.

15. Hew, D. (2007). *Brick by brick : the building of an ASEAN Economic Community.* Singapore : ISEAS Publishing.

16. Petri, P., Plummer, M, & Zhai, F. (2011). *The trans-Pacific partnership and Asia-Pacific integration : a quantitative assessment*. Honolulu, HI : East-West Center.

17. *United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. Statistical Yearbook for Asia and the Pacific 2009*. Economic Growth. Retrieved from http://www.unescap.org/stat/data/syb2009/16-Economic-growth.asp

18. Solonynko, K. (2008). *International Economics : training manual*. Kyiv : Kondor (In Ukrainian).

19. The World bank data (Official site). Retrieved from http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG

20. Kostyunina, G. (2008). *Activization of Integration Initiatives in East Asia and Russia's interests*. Retrieved from http://mgimo.ru/upload/iblock/9db/9dbd2e39152e0fd754bb9916344e3df3.pdf (in Russian)

21. Kosov, Y. (2012). *World Practice and International Relations : training manual*. Saint Petersburg : Pyter (in Russian).

22. *The ASEAN Declaration (Bangkok Declaration*). Retrieved from http:// www.aseansec.org/1212.htm

23. Vorobyova, L., Vorobyov, I. (2007). *World Economy : educational and methodological complex* – K. : Krasnoyarsk branch of GOU VPO MESI (in Russian).

24. *Asia-Pacific Economic Cooperation* (Official site). Retrieved from http://www.apec.org/About-Us/About-APEC/Achievements%20and%20Benefits.aspx

25. *The Ministry of Economic Development of the Russian Federation (Official site). Trade and economic cooperation within the framework of participation in regional economic organizations. ASEAN*. Retrieved from http://www.economy.gov.ru/minec/activity/sections/foreignEconomicActivity/economic_organization/doc1072183796000 (in Russian)

26. *United Nations Committee on Trade and Development.* UNCTAD Statistics (Official site). Retrieved from http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx

27. *United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. Statistical Yearbook for Asia and the Pacific 2014. United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific*. Retrieved from http://www.unescap.org/sites/default/files/ESCAP-SYB2014.pdf

УДК 339:924:339.56:330.55

О. А. Чугаєв
кандидат економічних наук, доцент
Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
alxcv@ukr.net

ТОРГОВЕЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ В УМОВАХ АСИМЕТРІЇ КРАЇН

У статті систематизуються результати досліджень впливу асиметрії величини економік на торговельну інтеграцію країн. Розмір економіки впливає на економічні та політичні стимули й ефекти торговельної інтеграції для малих і великих економік. Переваги від інтеграції для малих країн включають вирівнювання цінових диспропорцій та умов для бізнесу, збільшення асортименту товарів, економічну відкритість. Стримуючі фактори – торгівля з віддаленими країнами, залежність державного бюджету від зовнішньої торгівлі, ефект відхилення торгівлі, рентні відносини та технічні бар'єри входження на ринок, збільшення волатильності економіки, політична залежність, менша переговорна сила. Великі країни мають менше економічних стимулів до торговельної інтеграції, але одержують політичні переваги і посилюють позиції власного великого бізнесу. Стримуючі фактори для більших країн – ерозія ефекту масштабу та ризик сепаратизму. Це впливає на склад країн-учасниць торговельних блоків. Великим країнам легше інтегруватися з малими економіками, малим – з великими інтеграційними блоками. Величина економіки обумовлює витратність та ефективність переговорів про інтеграцію на регіональному та глобальному рівнях. Неповнота інтеграції є причиною переваг великих країн внаслідок ефекту масштабу. Вказані закономірності екстраполюються на Україну, що дозволяє оцінити перспективи її участі в інтеграційних процесах. З економічних міркувань Україні вигідніше інтеграція з великими країнами, а з міркувань політичного впливу і переговорної сили – з економіками схожого або меншого розміру. Ризики скорочення доходів державного бюджету вже не такі великі, але є ризики неформальних та технічних бар'єрів, скорочення імпортозаміщуючих інвестицій.

Ключові слова: розмір країни, величина економіки, економічна інтеграція, торговельна інтеграція, торговельна лібералізація.

JEL Classification: F 15, F 13, E 01

O. A. Chugaiev
Ph. D. (Economics), Associate Professor
Institute of International Relations
Taras Shevchenko National University of Kyiv
alxcv@ukr.net

TRADE INTEGRATION UNDER ASYMMETRY OF COUNTRIES

The article provides a review of research on the effect of economy size asymmetries on international trade integration. Size of economy influences economic and political stimuli and effects of trade integration for small and large economies. Positive effects of trade integration for small countries include elimination of price distortions, more equal conditions for businesses, wider range of products available, economic openness. Factors restraining integration include trade with distant countries, dependence of government revenue on foreign trade, trade diversion effect, rent relations, technical barriers for market entry, increasing economic volatility, political dependence, and weaker negotiation power. Large countries have less economic stimuli for trade integration, but obtain political benefits and increase their big business power. Also larger countries can face the risks of home market effect erosion and separatism. Therefore it also affects the composition of trade blocs' member-states. Size of economy is a factor of costs and efficiency of negotiations within regional and global trade integration. Incompleteness of integration provides advantages for large economies, which benefit from the economies of scale. These effects are extrapolated to Ukraine to assess its prospects for participation in integration processes. Considering economic stimuli it is more beneficial for Ukraine to integrate with large countries. But considering political influence and negotiation power integration with the economies of similar or smaller size is preferable. The risks of decreasing government revenues are smaller than before, but the risks of informal or technical barriers and import substitution disinvestments remain.

Keywords: country size, size of economy, economic integration, trade integration, trade liberalization.

© Чугаев О. А., 2016

JEL Classification: F 15, F 13, E 01

А. А. Чугаев
кандидат экономических наук, доцент
Институт международных отношений
Киевского национального университета имени Тараса Шевченка
alxcv@ukr.net

ТОРГОВАЯ ИНТЕГРАЦИЯ В УСЛОВИЯХ АСИМЕТРИИ СТРАН

В статье систематизируются результаты исследований влияния асимметрии величины экономик на торговую интеграцию стран. Размер экономики влияет на экономические и политические стимулы и эффекты торговой интеграции для малых и больших экономик. Преимущества от интеграции для малых стран включают выравнивание ценовых диспропорций и условий для бизнеса, увеличение ассортимента товаров, экономическую открытость. Сдерживающие факторы – торговля с отдаленными странами, зависимость государственного бюджета от внешней торговли, эффект отклонения торговли, рентные отношения и технические барьеры вхождения на рынок, увеличение волатильности экономики, политическая зависимость, меньшая переговорная сила. Большие страны имеют меньше экономических стимулов к торговой интеграции, но получают политические преимущества и усиливают позиции собственного крупного бизнеса. Сдерживающие факторы для больших стран - эрозия эффекта масштаба и риск сепаратизма. Это влияет на состав стран-участниц торговых блоков. Крупным странам легче интегрироваться с малыми экономиками малым – с большими интеграционными блоками. Размер экономики обусловливает затратность и эффективность переговоров об интеграции на региональном и глобальном уровнях. Неполнота интеграции является причиной преимуществ крупных стран вследствие эффекта масштаба. Указанные закономерности экстраполируются на Украину, что позволяет оценить перспективы ее участия в интеграционных процессах. Из экономических соображений Украине выгоднее интеграция с большими странами, а по соображениям политического влияния и переговорной силы – с экономиками похожего или меньшего размера. Риски сокращения доходов государственного бюджета уже не такие большие, но есть риски неформальных и технических барьеров, сокращение импортозамещающих инвестиций.

Ключевые слова: размер страны, величина экономики, экономическая интеграция, торговая интеграция, торговая либерализация.
JEL Classification: F 15, F 13, E 01

Постановка проблеми. Торговельна інтеграція є важливим фактором зниження транзакційних витрат для досягнення вищого рівня економічного добробуту. Проте переваги та втрати від інтеграції розподілені нерівномірно між країнами-членами торговельного блоку. Одним з факторів, який визначає це, є співвідношення величини економік країн-учасниць торговельної інтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив розміру країни на торговельну інтеграцію досліджувався у роботах таких вчених: (Б. Баласса, 1969), (А. Каселла, 1995), (Дж. Таракан, 2001), (М. А. Косе і Р. Різман, 2000), (А. Прайс, 2010–2011), (Р. Форслід, 2004), (Ю.-М. Чоу, 1967), (М. Чен і С. Йоші, 2010), (М. Шифф, 1996), (Дж. Бхагваті та А. Панагарія, 1996) (М. Тобал, 2011), (Е. Тулемонде, 2007), (Дж. ді Джованні та А. Левченко, 2008), Квок Тонг Соо (економічні стимули та ефекти для країн різної величини), 2013), (Дж. Вінер, 2014), (А. Алесіна, 1997), (Е. Сполаоре і Р. Вачьярг (політичні стимули), 1997), (М. А. Косе і Р. Різман, 2000), (О. Шепотіло і Д. Тарр, 2012), (І. Шапіро і Р. Кессіді (переговори про інтеграцію), 2002), (К. Колін і Д. Новий, 2012), (К. Енджел та Дж. Роджерс, Х. Фоад (неповнота інтеграції), 2005). (М. Шифф, Д. Йілмаскудай та Х. Йілмаскудай, 2014), (Г. Бекер (конфігурація інтеграційного блоку), 1994).

Часто йдеться про дослідження окремих ефектів торговельної інтеграції, де розмір країни є лише одним з багатьох розглянутих факторів. Тому їх результати потребують комплексної систематизації. Наявні й спеціалізовані дослідження вчених (наприклад, С. Анклесарія Айар) або звіти міжнародних організацій, які акцентують увагу на проблемах малих країн та їх відмінності від великих економік. У низці досліджень аналі-

© Чугаев О. А., 2016

зуються ефекти лише на прикладі розвинених країн або країн окремого регіону (наприклад, А. Прайс, Р. Форслід, Х. Фоад).

Мета статті, завдання та методологія дослідження. Ми маємо на меті визначити, яким чином розмір економіки країн впливає на стимули та ефекти від торговельної інтеграції за допомогою систематизації наукових досліджень, а також оцінити з урахуванням цього інтеграційні перспективи України, екстраполюючи на неї існуючі закономірності.

Основні результати дослідження. По-перше, розглянемо економічні стимули до інтеграції. Більшість дослідників вказує на більший виграш малих країн від скасування торговельних бар'єрів. Зазвичай йдеться про те, що малі країни виграють від торговельної інтеграції, оскільки скасування тарифів ліквідує викривлення цін (Tobal, 2011), умови для бізнесу таким чином вирівнюються для них і для великих країн (Balassa, 1969); Л. Ньямтсерен (Nyamtseren, 2004). А. Каселла (Casella, 1995) зазначає, що як в неокласичній моделі торгівлі, так і в моделі монополістичної конкуренції малі країни більше виграють від торговельної інтеграції завдяки зміні у відносних цінах чи збільшенню асортименту споживчих товарів. Дж. Таракан (Tharakan, 2001) показує, що якщо малі країни виграють від вільної торгівлі, добробут великих країн не змінюється від відкриття кордонів. М. А. Косе і Р. Різман (Kose & Riezman, 2000) зазначають, що малі країни, які залишаються за межами торговельних інтеграційних блоків між великими країнами, несуть суттєві втрати, особливо у випадку митних союзів. С. Анклесарія Айар (Anklesaria Aiyar, 2008) зазначає, що завдяки багатосторонній чи регіональній лібералізації торгівлі переважно виграють малі країни (якщо не враховувати ефект ерозії преференцій), оскільки переваги великих країн від ефекту масштабу зменшуються внаслідок збільшення площі без кордонів. А. Прайс (Price, 2010–2011) також показує, що інтеграція більше проявляється на торгівлі малих країн. У 2000-2008 рр. малі країни ЄС (до 15 млн осіб) мали зростання експорту на душу населення 50 %, а великі – лише 35 %. Р. Форслід (Forslid, 2004) вказує, що з 1992 р. промислове виробництво у ЄС в умовах єдиного ринку зростало швидше у малих країнах, ніж у великих. З цієї точки зору, є сприятливіші передумови для України в умовах поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ЗВТ) з ЄС (ніж для великих країн-членів), а також за умов участі у поглибленні інтеграції на пострадянському просторі або принаймні збереженні режиму вільної торгівлі (порівняно з Росією).

А. Каселла (Casella, 1995) зазначає, що у теорії розширення вже існуючого торговельного блоку відносно вигідніше для малих країн внаслідок зменшення ефекту внутрішнього ринку (переваги великих країн) і більшої залежності малих країн від зовнішньої торгівлі. Але на практиці розширення ЄС у 1986 р. не підтверджувало однозначно це припущення. Якщо все ж ця закономірність вірна, то найбільшими адвокатами поглиблення інтеграції України з ЄС серед його країн-членів мають бути малі та середні країни. Також менші учасники ЄАЕС більше зацікавлені у збереженні режиму вільної торгівлі з Україною, ніж Росія.

Економічні стимули в рамках ефекту масштабу проявляються і при інтеграції у сфері послуг. С. Анклесарія Айар (Anklesaria Aiyar, 2008) зазначає, що особливо дрібні країни змушені інтегруватися в сфері послуг. Наприклад, у східнокарибських островах і в ЕКОВАС створено спільний орган з регулювання телекомунікацій, в Океанії створено спільний університет Південно-Тихоокеанського регіону, в Центральній Америці створено регіональні авіалінії. Це також може стосуватися спільних стандартів медицини тощо. Для України стимули для цього не такі високі як у найменших держав, але все ж вони є.

Незважаючи на позитивні стимули в теорії, на практиці малим країнам може бути складніше інтегруватися. Ю.-М. Чоу (Chou, 1967) раніше вказував, що малі найменш розвинені країни торгують переважно з партнерами, розташованими далеко, а не з сусідами, що зменшувало вигоди від торговельної інтеграції. Проте, ймовірно, тут здебільшого відіграє роль рівень розвитку, а не величина країни. Для України традиційно немає такої проблеми, але перенаправлення торговельних потоків в умовах економічної дезінтеграції з Росією робить її вже актуальною і для України.

М. Чен і С. Йоші (Chen & Joshi, 2010) показують, що країни з більшим розміром ринку мають більше шансів утворити зону вільної торгівлі. Зростання середнього ВВП країн на 100 % приводить до зростання ймовірності створення ЗВТ на 0,5 п. п. Відповідно, економічна криза 2009 і 2014–15 рр. трохи зменшила шанси на торговельну інтеграцію України. Приклад країн Центральної та Південної Америки на початку 1990-х

рр. показує, що малі країни також пізніше приєднувалися до ГАТТ (Readiness of Small Countries to Participate in the Free Trade Area of the Americas (FTAA), 1996). Але ми маємо сказати, що у випадку пострадянських країн ця закономірність не спрацьовує: Україна приєдналася до СОТ 8-ю, а Росія навіть 9-ю.

Поясненням недостатньої схильності до інтеграції малих країн може бути наявність і негативних стимулів. В рамках регіональної інтеграції, зважаючи на більшу залежність бюджетів малих країн від митних тарифів, вони частіше можуть зіштовхнутися з ефектом відхилення торгівлі та прямими втратами бюджету (Readiness of Small Countries to Participate in the Free Trade Area of the Americas (FTAA), 1996). М. Шифф (Schiff, 1996) показує, що чим менший імпорт з партнера по інтеграції, тим менші втрати у добробуті від скасування митних тарифів. М. Берфішер, Ш. Робінсон та К. Тірфелдер (Burfisher, Robinson & Thierfelder, 2000), підсумовуючи висновки декількох досліджень, які провели Дж. Бхагваті та А. Панагарія, наприклад (Bhagwati & Panagariya, 1996), зазначають, що малі країни (вони більше залежать від зовнішньої торгівлі та, відповідно, надходжень від митних тарифів) програють від регіональних торговельних угод, якщо є ефект відхилення торгівлі: втрати від скасування мит не повертаються повною мірою споживачам у вигляді цін, зменшених до світового рівня. Але малі країни виграють від багатосторонньої лібералізації торгівлі: втрати від скасування мит компенсуються зниженням цін до світового рівня.

М. Тобал (Tobal, 2011) показує, що торговельна інтеграційна угода може нашкодити малій країні, якщо при моделюванні враховувати рентні відносини та бар'єри входу на ринок (кредитні обмеження, недосконалий захист інвесторів, патенти, технічне регулювання, забюрократизованість). Е. Тулемонде (Toulemonde, 2007) вказує, що в умовах зменшення витрат на торгівлю менше фірм можуть обирати форму організації ТНК і більше обирати бути одиничним підприємством у великій країні. У результаті виробництво не зменшується у великій країні та може не тільки збільшитися, а й зменшитися у малій країні. Дж. ді Джованні та А. Левченко (di Giovanni & Levchenko, 2008) зазначають, що міжнародна торгівля і зниження бар'єрів для торгівлі збільшують волатильність економіки внаслідок збільшення важливості великих фірм, але неоднаково: у великій країні такій як США (1/3 світового ВВП) лише на 3,5 %, у економіці величини Бельгії або Польщі на 30 %.

У випадку України роль податків від міжнародної торгівлі скоротилася в процесі вступу до СОТ. Традиційно значна торгівля вже була в режимі вільної торгівлі в рамках СНД. Частина імпорту могла йти у вигляді контрабанди. А економічна криза скоротила обсяги торгівлі. Тому для України втрати для державного бюджету не так критичні, як для малих країн. Хоча імпорт з ЄС займає вагому частину, певні втрати все ж є. Ефект відхилення торгівлі існував для України в умовах вільної торгівлі здебільшого з СНД. Тому ЗВТ з ЄС сама по собі швидше зменшила ефект відхилення торгівлі, ніж створила новий. Але якщо розглянути реакцію Росії, то непрямий штучний ефект відхилення торгівлі існує, особливо з 2016 р. Вільна торгівля в обох напрямах була б кращим варіантом. Певні складнощі створюють рентні відносини та бар'єри входу на ринок для України як для відносно меншого учасника інтеграції: у випадку ЄС внаслідок технічного регулювання, у випадку Росії – неформальні бар'єри. Є певні ризики, що інтеграція з ЄС може навіть стимулювати деінвестиції з України тих європейських ТНК, які раніше вони інвестували в Україну замість експорту виключно з міркувань обходу митних тарифів для постачань лише українським споживачам. Тобто може знизитися роль імпортозаміщуючих інвестицій, але може зрости роль експортоформуючих інвестицій, особливо після девальвації гривні та здешевлення робочої сили та активів в Україні. У випадку дезінтеграції з Росією формування імпортозаміщуючих інвестицій з Росії навряд чи варто очікувати, враховуючи не тільки політичні чинники, а й те, що Україна є меншим ринком. Також інтеграція може відносно сильніше підвищити волатильність економіки України, ніж ЄС.

Другий аспект – політичні стимули. Малим країнам складніше впливати на правила гри в інтеграційному блоці. Проблема поступок у сфері економічного суверенітету у них найбільша. Це може дестимулювати їх участь в інтеграційних блоках. Ще Дж. Вінер (Viner, 2014) вказував, що малі країни, вступаючи у митний союз з більшими країнами, одержують економічні переваги, але зіштовхуються з політичними ризиками залежності. Більші ж країни, утворюючи такі митні союзи, мають швидше політичні цілі, ніж економічні. У випадку України це проявляється у ризику субоптимальних умов підписання Угоди про асоціацію з ЄС

і подальшої необхідності імплементувати рішення, у прийнятті яких Україна не бере участь. У випадку вступу до ЄАЕС формально представлення інтересів України було б сильнішим, але баланс сил всередині ЄС і ЄАЕС неоднаковий. Якщо найбільша країна ЄС Німеччина у 2015 р. мала вагу у ВВП ЄС за ПКС лише 20 %, то економічна вага Росії у ЄАЕС становить 80 %, що об'єктивно обумовлює сильний неформальний вплив Росії (розраховано за (World Economic Outlook Databases, 2015)).

З іншого боку, політичний виграш в умовах глобальної торговельної лібералізації одержують малі країни (за умов їх визнання). А. Алесіна і Е. Сполаоре (Alesina & Spolaore, 1995) зазначають, що малим країнам легше існувати в умовах економічної інтеграції та зниження торговельних бар'єрів, настільки, що остання фактично полегшує політичний сепаратизм і розподіл країн на менші. З іншого боку, А. Алесіна, Е. Сполаоре і Р. Вачьярг (Alesina, Spolaore, Wacziarg, 1997) припускають, що у світі, де більшість становлять малі країни, швидше буде прийнятий відносно вільний торговельний режим. Наприклад, у 1870–1920-х рр., митні тарифи зростали, коли кількість країн була стабільною або зменшувалась. Після Другої Світової війни тарифи знижувалися разом із збільшенням кількості країн.

У випадку України політична незалежність одержала економічне підґрунтя лише в торговельній лібералізації та збереженні вільної торгівлі в рамках СНД. Розпад СРСР, Чехословаччини та СФРЮ стали стимулом для оформлення торговельних інтеграційних зв'язків між новими країнами та з рештою світу.

Як ми бачимо, малі країни мають більше економічних стимулів до торговельної інтеграції, а великі – політичних. Баланс цих стимулів досягається, якщо різниця у розмірі країн-учасниць невелика. Зокрема, Д. Йілмаскудай та Х. Йілмаскудай (Yilmazkuday & Yilmazkuday, 2014) шляхом моделювання показують, що різниця у розмірі країн є бар'єром для створення багатосторонньої ЗВТ. М. Чен і С. Йоші (Chen & Joshi, 2010) також показують, що країни з приблизно однаковим розміром ринку мають більше шансів утворити зону вільної торгівлі. Квок Тонг Соо (Soo, 2013) вказує, що виграш від торгівлі більший для менших країн, і якщо розмір країн схожий.

З цієї точки зору, на нашу думку, для України гіпотетично вигіднішою ситуацією могло б бути інтеграційне утворення на базі країн Центральної та Східної Європи схожого розміру з економікою України. Але наявність територіально близьких сильніших інтеграційних центрів (Західна Європа та Росія) унеможливила цю ситуацію. З іншого боку, розмір економіки України наближений до економік Австрії, Бельгії, Греції, Данії, Ірландії, Португалії, Румунії, Угорщини, Фінляндії, Чеської Республіки, Швеції (більше третини членів ЄС), Білорусі та Казахстану (більше третини членів ЄАЕС). Схожий розмір мають також економіки Норвегії та Швейцарії (ЄАВТ), Азербайджану в Європі; Ізраїль, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати, Оман та Сінґапур в Азії; Алжир в Африці. З Сербією та Туреччиною є асиметрія в 4 рази, з Єгиптом в 2,5 рази. Асиметрія України з Канадою та Саудівською Аравією становить майже 5 разів (World Economic Outlook Databases, 2015). Тому існуючі або потенційні ЗВТ з цими країнами є обґрунтовані за критерієм симетрії розміру економік. Але, на нашу думку, у випадку класичних ЗВТ політичні ризики від асиметрії малі. Вони можуть виникнути на більш глибокій стадії інтеграції.

Малі країни мають гірші позиції на переговорах про торговельну інтеграцію. Малим країнам внаслідок фіксованих витрат складніше оплатити послуги експертів та юристів у сфері торгових і фінансових переговорів (Small States: Meeting Challenges in the Global Economy: Report of the Commonwealth Secretariat, 2000). М. А. Косе і Р. Різман (Kose & Riezman, 2000) зазначають, що прийняття в торговельний блок малої країни призводить до зменшення споживання у великих країн, але останні намагаються це компенсувати. Тому при приєднанні малі країни змушені йти на поступки під час переговорів про умови вступу. Малим країнам складніше сформувати повноцінну команду переговорників особливо у двосторонніх торговельних угодах, коли малі країни колективно не можуть сформувати пул з необхідної інформації та досвіду. В результаті є ризик того, що інтеграційні угоди можуть бути незбалансованими та відповідати більше інтересам великих країн (Readiness of Small Countries to Participate in the Free Trade Area of the Americas (FTAA), 1996). За цим критерієм Україні може бути вигідніше інтегруватися з меншими економіками або економіками схожого розміру. Тому ЗВТ, наприклад, у конфігурації Організації за демократію та економічний розвиток («ГУАМ») могла б мати кращі шанси на забезпечення національних інтересів України.

Якщо розглянути рівень глобальної торговельної інтеграції з дослідження, яке провели О. Шепотіло і Д. Тарр (Shepotylo & Tarr, 2012), виходить, що при вступі до СОТ сильніші економіки внаслідок свого розміру (Китай, Росія) або статусу експортерів енергоносіїв (Росія, країни Перської затоки), як правило, змогли домовитися про більш високі середні рівні зв'язаного імпортного тарифу, ніж слабші інші нові країни-члени СОТ (якщо не розглядати країни з пільговим статусом як країни з найнижчим рівнем розвитку). Для порівняння: Йорданія – 15,8 %, Оман – 11,6 %, Саудівська Аравія – 10,5 %, Китай – 9,1 %, Латвія – 9,4 %, Росія – 8,6 %, Вірменія – 7,5 %, Естонія – 7,3 %, Киргизстан – 6,7 %, Албанія – 6,6 %, Грузія – 6,5 %, Македонія – 6,2 %, Україна – 6,0 %, Молдова – 6,0 %, Хорватія – 5,5 %, Чорногорія – 5,1 %. Як ми бачимо, переговорна позиція України при вступі до СОТ все ж виявилася відносно слабкою, особливо для свого розміру економіки. Інший показовий приклад: Вануату через недосягнення прийнятних умов вступу до СОТ була змушена відкликати заявку на членство після витрачання 400 тис. дол на переговори з потужнішими країнами-членами СОТ.

Але, згідно з І. Шапіро і Р. Кессіді (Shapiro & Cassidy, 2002), малі економіки можуть все ж мати вплив у переговорах при утворенні ЗВТ при дотриманні певних правил:

- бути лідером у переговорах (наприклад роль Сінґапуру в АФТА);
- вести переговори колективно з іншими малими країнами (єдина представництво у переговорах, де кожний член переговорної групи виконує свою функцію, де він має кращу кваліфікацію), а голосувати індивідуально;
- введення правила відкриття ринку після досягнення встановлених цільових рівнів економічного зростання, іноземного інвестування чи інших умов.

Пост-фактум ми можемо сказати, що гіпотетично Україна могла б:

- за кращої геополітичної ситуації створювати інтеграційні ініціативи, щоб бути зв'язуючою ланкою між ЄС, ЄАЕС та іншими територіально близькими країнами;
- вести переговори з ЄС про асоціацію колективно з Грузією, Молдовою та можливо, іншими країнами;
- прописати в ЗВТ з ЄС прив'язку графіку відкриття ринку України для товарів та послуг з ЄС залежно від показників економічного зростання, платіжного балансу, інвестування або навіть настання повноцінного миру – це б дозволило, з одного боку, компенсувати втрати від кризи 2014–2015 рр. та порушення територіальної цілісності, а з іншого боку, додатково зацікавило б європейських партнерів у економічному успіху України.

Наступним аспектом є неповнота інтеграції на практиці, яка все ще обумовлює відносний виграш великих країн. К. Колін і Д. Новий (Coughlin & Novy, 2012) приходять до висновку, що у рамках інтеграційних утворень ефект кордону, що грає проти малих країн повністю не усунутий. Приклад США і Канади показує, що транскордонна торгівля залишається витратнішою порівняно з торгівлею всередині штату чи між штатами, хоча граничні витрати на перетин кордону штату вищі, ніж на перетин державного кордону.

Х. Фоад (Foad, 2005) за даними 1995–2002 рр. по європейських країнах вказував про еквівалентність лише 20–75 милям, фактично інтеграція в ЄС виглядає глибшою. Різниця у відносних цінах пояснюється неповною адаптацією цін до коливань валютних курсів, різницею у мові, культурі, інституціях, оподаткуванні та валюті. Ця закономірність щодо неповноти інтеграції навіть у рамках економічних союзів матиме швидше користь для України, але за умов прискорення економічного розвитку.

Важливим аспектом є бажана конфігурація інтеграційного блоку. М. Шифф (Schiff, 1996) приходить до висновку, що малим країнам в теорії вигідніше бути малим учасником великого інтеграційного блоку, ніж великим учасником у малому інтеграційному блоку. В останньому випадку більше діє ефект відхилення торгівлі, ціни на внутрішньому ринку не змінюються, тобто виграшу для споживачів немає, а втрати для державного бюджету існують. Тому ми можемо сказати, що ця закономірність все ж сприятиме участі України в ЗВТ з ЄС та СНД.

А існуючі торговельні блоки можуть прагнути розширюватися за рахунок малих країн. Зокрема, Г. Бекер (Becker, 1994) вказує, що економічні союзи, такі як ЄС, більш схильні до приєднання малих країн, які не створюватимуть суттєву конкуренцію існуючим країнам-членам. Ця закономірність є не на користь для України. Зокрема, ЄС об'єктивно буде більш схильне розширюватися за рахунок таких країн, як західнобалканські, Ісландія, Молдова, Грузія, Азербайджан. Україна за цим критерієм знаходиться посередині між ними та Туреччиною, а остання має кращі шанси ніж Росія.

Швейцарія та Норвегія мають схожий розмір економіки з Україною, але вже значно більше інтегровані з ЄС.

Висновки. З точки зору економічних стимулів торговельна інтеграція, особливо глобальна, більш виграшна для малих економік. Виграш великих економік менший та не гарантований. Позитивні стимули до торговельної інтеграції для великих економік включають збільшення політичного впливу і впливу власного великого бізнесу, негативні – ерозію ефекту масштабу та ризик сепаратизму. Для малих країн позитивні стимули – це знищення локального викривлення цін, збільшення асортименту товарів, вирівнювання умов для бізнесу, економічна відкритість. З іншого боку, є й стримуючі фактори: торгівля з географічно віддаленими країнами, залежність бюджету від оподаткування торгівлі, ефект відхилення торгівлі, рентні відносини та бар'єри входження на ринок, збільшення волатильності економіки, політична залежність, складність у веденні ефективних переговорів і, відповідно, ризик гірших умов вступу до інтеграційного блоку. На практиці малі країни демонструють меншу схильність до торговельної інтеграції, але в глобальному масштабі наявність великої кількості малих країн прискорювала інтеграцію. Бажані партнери з інтеграції для великих країн – малі економіки. Для малих країн – великий інтеграційний блок.

За інших рівних умов, для України економічно вигідніша, перш за все, торговельна інтеграція з великими економіками. Скасування митних тарифів вже не несе суттєвих втрат для державного бюджету. Проте є ризики неформальних та технічних бар'єрів, скорочення імпортозаміщуючих інвестицій. Зона вільної торгівлі з ЄС мала на меті усунути ефект відхилення торгівлі, внаслідок традиційно замкненої інтеграції на пострадянському просторі. Але він штучно утворився через економічний тиск з боку Росії. В інтеграції з Україною об'єктивно більше економічно зацікавлені менші країни. Також з політичних мотивів та міркувань легкості ведення переговорів Україні вигідніша інтеграція з країнами однакового або меншого розміру або залучення їх до колективних переговорів щодо інтеграції з більшими економіками.

Подальші дослідження можуть розглянути розвиток валютної та секторальної інтеграції в умовах асиметрії розміру країн-учасниць.

Література

1. Tobal M. Regulatory Entry Barriers and Trade [Electronic resource] / M. Tobal. – San Diego: Department of Economics, UC San Diego, 2011. – 39 p. – Way of access : http://escholarship.org/uc/item/6k8954nn.

2. Balassa B. Country Size and Trade Patterns: Comment / B. Balassa // The American Economic Review. – 1969. – Vol. 59. – № 1. – P. 201–204.

3. Nyamtseren L. Challenges and Opportunities of Small Countries for Integration into the Global Economy, as a Case of Mongolia : Dresden Discussion Paper in Economics, № 13/04 / L. Nyamtseren. – Dresden: Dresden University of Technology, 2004. – 45 p.

4. Casella A. Large Countries, Small Countries and the Enlargement of Trade Blocs : Working paper № 5365 / A. Casella. – Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, 1995. – 30 p.

5. Tharakan J. Revisiting "On Nations' Size and Transportation Costs" : CORE Discussion Paper № 2001032 / J. Tharakan. – Louvain: Universit´e Catholique de Louvain, Center for Operations Research and Econometrics, 2001. – 24 p.

6. Kose M. A. Small Countries and Preferential Trade Agreements "How Severe is the Innocent Bystander Problem?" : Working Paper № 253/ M. Ayhan Kose, Raymond Riezman. – Munich: CESifo, 2000. – 28 p.

7. Anklesaria Aiyar S. S. Small States: Not Handicapped and Under-Aided, but Advantaged and Over-Aided / Swaminathan S. Anklesaria Aiyar // Cato Journal. – 2008. – Vol. 28. – № 3. – P. 449–478.

8. Price A. Small Is Cute, Sexy, and Successful: Why Independence for Wales and Other Countries Makes Economic Sense / A. Price // Harvard Kennedy School Review. – 2010–2011. – Vol. 11. – P. 132–139.

9. Forslid R. Does a Wait and See Approach to European Integration Shelter the Industrial Base of Small Countries? : Research Paper in Economics [Electronic resource] / R. Forslid. – Stockholm: Stockholm University, Department of Economics, 2004. – 16 p. – Way of access : http://www2.ne.su.se/paper/wp04_02.pdf.

10. Chou Y.-M. Economic Integration in Less Developed Countries. The Case of Small Countries / Yu-Min Chou // Journal of Development Studies. – 1967. – №. 3 (4). – P. 352–373.

11. Chen M. Third-Country Effects on the Formation of Free Trade Agreements : Paper № 23507 [Electronic Resource] / M. Chen, S. Joshi. – Munich: Munich Personal RePEc Archive, June 2010. – Way of access : http://mpra.ub.uni-muenchen.de/23507/.

12. Readiness of Small Countries to Participate in the Free Trade Area of the Americas (FTAA). – Mexico: United Nations Economic Commission for Latin America and the Caribbean, 1996. – 93 p.

13. Schiff M. Small Is Beautiful. Preferential Trade Agreements and the Impact of Country Size, Market Share, Efficiency, and Trade Policy : Policy Research Working Paper № 1668 / M. Schiff. – Washington D.C.: The World Bank, International Economics Department, International Trade Division, 1996. – 36 p.

14. Burfisher M. E. Small Countries and the Case for Regionalism vs. Multilateralism : TMD Discussion Paper № 54 / M. E. Burfisher, S. Robinson, K. Thierfelder. – Washington, D.C.: Trade and Macroeconomics Division International Food Policy Research Institute, 2000. – 41 p.

15. Bhagwati J. Preferential Trading Areas and Multilateralism – Strangers, Friends, or Foes? [Electronic Resource] / J. Bhagwati, A Panagariya. – Way of access : http://www.columbia.edu/cu/libraries/inside/working/Econ/ldpd_econ_9596_004.pdf.

16. Toulemonde E. Home Market Effect versus Multinationals : IZA Discussion Paper № 2829 / E. Toulemonde. – Bonn: Institute for the Study of Labor, 2007. – 27 p.

17. di Giovanni J. International Trade and Aggregate Fluctuations in Granular Economies : 2009 Meeting paper № 491[Electronic resource] / J. di Giovanni, A A. Levchenko. – Society for Economic Dynamics, 2008. – 44 p. – Way of access : https://www.economicdynamics.org/meetpapers/2009/paper_491.pdf

18. Viner J. The Customs Union Issue / Jacob Viner. – Oxford, New-York: Oxford University Press, 2014. – 207 p.

19. World Economic Outlook Databases. October 2015 Edition [Electronic Resource] // International Monetary Fund. – Accessed mode : http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/02/weodata/index.aspx.

20. Alesina A. On the Number and Size of Nations : Working paper № 5050 / A. Alesina, E. Spolaore. – Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, 1995. – 48 p.

21. Alesina A. Economic Integration and Political Disintegration : Working paper № 6163 / A. Alesina, E. Spolaore, R. Wacziarg. – Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, 1997. – 45 p.

22. Yilmazkuday D. Bilateral versus Multilateral Free Trade Agreements: A Welfare Analysis : Economics Research Working Paper № 1 [Electronic Resource] / Demet Yilmazkuday, Hakan Yilmazkuday. – Miami: Florida International University, 2014. – 27 p. – Way of access : http://digitalcommons.fiu.edu/economics_wps/1.

23. Soo K. T. Intra-industry Trade: A Krugman-Ricardo Model and Data : Economics Working Paper № 2013/006 / Kwok Tong Soo. – Lancaster: Lancaster University, 2013. – 26 p.

24. Small States: Meeting Challenges in the Global Economy: Report of the Commonwealth Secretariat. – London, Washington, D.C.: Commonwealth Secretariat, World Bank, 2000. – 127 p.

25. Shepotylo O. Impact of WTO Accession and the Customs Union on the Bound and Applied Tariff Rates of the Russian Federation : Policy Research Working Paper № 6161 / O. Shepotylo, D. G. Tarr. – Washington, D.C.: The World Bank Development Research Group, Trade and Integration Team & Europe and Central Asia Region Poverty Reduction and Economic Management Unit, August 2012. – 32 p.

26. Shapiro I. Asymmetric Capabilities in Trade Negotiations: Suggestions for Helping the Smaller Economies in the FTAA Process [Electronic resource] / I. Shapiro, R. Cassidy. – Washington D.C. Inter-American Development Bank, 2002. – Way of access : http://idbdocs.iadb.org/wsdocs/getdocument.aspx?docnum=604912.

27. Coughlin C. C. Is the International Border Effect Larger than the Domestic Border Effect?: Evidence from US Trade [Electronic Resource] / C. C. Coughlin, D. Novy – London: London School of Economics and Political Science, LSE Research Online, 2012. – 27 p. – Accessed mode : http://eprints.lse.ac.uk/57358/.

28. Foad H. Europe Without Borders? The Effect of the EMU on Relative Prices [Electronic resource] / H. Foad, 2005. – 33 p. – Way of access: http://economics.emory.edu/home/documents/workingpapers/foad_05_15_paper.pdf.

29. Becker G. S. Why So Many Mice are Roaring [Electronic resource] / Gary S. Becker // Businessweek. – 1994. – November 7. – Way of access : http://www.bloomberg.com/bw/stories/1994-11-06/why-so-many-mice-are-roaring.

References

1. Tobal, M. (2011). Regulatory Entry Barriers and Trade. San Diego: Department of Economics, UC San Diego. Retrieved from http://escholarship.org/uc/item/6k8954nn.

2. Balassa, B. (1969). Country Size and Trade Patterns: Comment. *The American Economic Review, 59(1),* 201-204.

3. Nyamtseren, L. (2004). Challenges and Opportunities of Small Countries for Integration into the Global Economy, as a Case of Mongolia. *Dresden Discussion Paper in Economics, № 13/04*. Dresden: Dresden University of Technology.

4. Casella, A. (1995). Large Countries, Small Countries and the Enlargement of Trade Blocs. *Working paper № 5365.* Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.

5. Tharakan, J. (2001). Revisiting “On Nations’ Size and Transportation Costs”. *CORE Discussion Paper № 2001032*. Louvain: Universit´e Catholique de Louvain, Center for Operations Research and Econometrics.

6. Kose, M. A., & Riezman, R. (2000). Small Countries and Preferential Trade Agreements “How Severe is the Innocent Bystander Problem?”. *Working Paper № 253*. Munich: CESifo.

7. Anklesaria Aiyar, S. S. (2008). Small States: Not Handicapped and Under-Aided, but Advantaged and Over-Aided. *Cato Journal, 28(3)*, 449-478.

8. Price, A. (2010-2011). Small Is Cute, Sexy, and Successful: Why Independence for Wales and Other Countries Makes Economic Sense. *Harvard Kennedy School Review, 11,* 132-139.

9. Forslid, R. (2004). Does a Wait and See Approach to European Integration Shelter the Industrial Base of Small Countries?. *Research Paper in Economics. Stockholm*: Stockholm University, Department of Economics. Retrieved from http://www2.ne.su.se/paper/wp04_02.pdf

10. Chou, Y.-M. (1967). Economic Integration in Less Developed Countries. The Case of Small Countries. *Journal of Development Studies, 3 (4),* 352-373.

11. Chen, M., & Joshi, S. (2010). Third-Country Effects on the Formation of Free *Trade Agreements. Paper № 23507*. Munich: Munich Personal RePEc Archive. Retrieved from http://mpra.ub.uni-muenchen.de/23507/.

12. Readiness of Small Countries to Participate in the Free Trade Area of the Americas (FTAA) (1996). Mexico: United Nations Economic Commission for Latin America and the Caribbean.

3 Schiff, M. (1996). Small Is Beautiful. Preferential Trade Agreements and the Impact of Country Size, Market Share, Efficiency, and Trade Policy. Policy *Research Working Paper № 1668*. Washington D.C.: The World Bank, International Economics Department, International Trade Division.

14. Burfisher, M. E., Robinson, S., & Thierfelder, K. (2000). Small Countries and the Case for Regionalism vs. Multilateralism. *TMD Discussion Paper № 54*. Washington, D.C.: Trade and Macroeconomics Division International Food Policy Research Institute.

15. Bhagwati, J., & Panagariya, A. (1996). Preferential Trading Areas and Multilateralism – Strangers, Friends, or Foes?. Retrieved from http://www.columbia.edu/cu/libraries/inside/working/Econ/ldpd_econ_9596_004.pdf.

16. Toulemonde, E. (2007). Home Market Effect versus Multinationals. *IZA Discussion Paper № 2829.* Bonn: Institute for the Study of Labor.

17. di Giovanni, J., & Levchenko, A. A. (2009). International Trade and Aggregate Fluctuations in Granular Economies. *Meeting paper № 491. Society for Economic Dynamics.* Retrieved from https://www.economicdynamics.org/meetpapers/2009/paper_491.pdf.

18. Viner, J. (2014). *The Customs Union Issue*. Oxford, New-York: Oxford University Press.

19. World Economic Outlook Databases. October 2015 Edition (2015). International Monetary Fund. Retrieved from http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/02/weodata/index.aspx.

20. Alesina, A., & Spolaore, E. (1995). On the Number and Size of Nations. *Working paper № 5050.* Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.

21. Alesina, A., Spolaore, E., & Wacziarg, R. (1997). Economic Integration and Political Disintegration. *Working paper № 6163.* Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.

22. Yilmazkuday, D., & Yilmazkuday, H. (2014). Bilateral versus Multilateral Free Trade Agreements: A Welfare Analysis : *Economics Research Working Paper № 1*. Miami: Florida International University. Retrieved from http://digitalcommons.fiu.edu/economics_wps/1.

23. Soo, K. T. (2013). Intra-industry Trade: A Krugman-Ricardo Model and Data. *Economics Working Paper № 2013/006*. Lancaster: Lancaster University.

24. Small States: Meeting Challenges in the Global Economy: Report of the Commonwealth Secretariat (2000). London, Washington, D.C.: Commonwealth Secretariat, World Bank.

25. Shepotylo, O., & Tarr, D. G. (2012). Impact of WTO Accession and the Customs Union on the Bound and Applied Tariff Rates of the Russian Federation. *Policy Research Working Paper № 6161*. Washington, D.C.: The World Bank Development Research Group, Trade and Integration Team & Europe and Central Asia Region Poverty Reduction and Economic Management Unit.

26. Shapiro, I., & Cassidy, R. (2002). *Asymmetric Capabilities in Trade Negotiations: Suggestions for Helping the Smaller Economies in the FTAA Process*. Washington D.C. Inter-American Development Bank. Retrieved from http://idbdocs.iadb.org/wsdocs/getdocument.aspx?docnum=604912.

27. Coughlin, C.C., & Novy D. (2012). *Is the International Border Effect Larger than the Domestic Border Effect?*: Evidence from US Trade. London: London School of Economics and Political Science, LSE Research Online. Retrieved from http://eprints.lse.ac.uk/57358/.

28. Foad, H. (2005). Europe Without Borders? The Effect of the EMU on Relative Prices. Retrieved from http://economics.emory.edu/home/documents/workingpapers/foad_05_15_paper.pdf

29. Becker, G. S. (1994). Why So Many Mice are Roaring. Businessweek, November 7. Retrieved from http://www.bloomberg.com/bw/stories/1994-11-06/why-so-many-mice-are-roaring.

ЮВІЛЕЇ ТА УРОЧИСТІ ПОДІЇ

До 50-річчя кафедри фінансів і кредиту Харівського національного університету імені В. Н. Каразіна

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА ФІНАНСІВ І НАУКОВА ШКОЛА ФІНАНСІВ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

У 2016 році виконується 50 років з заснування кафедри фінансів і кредиту у Харківському університеті (державному, національному). У хронологічному порядку ця подія відбувалася так: 5 квітня 1966 року МВССО (Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти) УРСР видало наказ № 196 про організацію на базі економічного факультету ХДУ кафедри фінансів і кредиту з 1 вересня 1966 року, який зберігається дотепер у архіві Університету (ф-р 2792, оп. № 20, д. 1296, л. 89, стор. 3). У травні того ж року був виданий наказ ректора проф. В. Ф. Лаврушина, що дало змогу формувати штат кафедри та готуватись до початку нового 1966–1967 навчального року.

Кафедра була створена для підготовки фахівців з фінансів та кредиту для установ банків, фінансових служб підприємств всіх рівнів (район, область, республіка, держава), вищих учбових закладів, науково-дослідних інститутів, а також для створення наукових шкіл у цьому напрямку. З 1 вересня 1966 року кафедра приступила до підготовки фахівців, і вже у 1971 році відбувся перший випуск. Спеціальності новоствореної кафедри користувалися великою популярністю у абітурієнтів. Результати набору: 75 – денне відділення; 175 – заочне відділення; 250 – друга вища освіта, що дотепер залишається у ліцензованих обсягах. За приблизними розрахунками за роки свого існування кафедра підготувала більше 5000 випускників, серед яких велике розмаїття кар'єрних досягнень: від міністра фінансів до працівників фінансових органів і служб підприємств; від керівників обласних відділень НБУ до рядових банківських працівників. І зараз випускники кафедри продовжують поповнювати ряди працівників фінансово-кредитної сфери. Однак хотілося б розкрити «інтелектуальний багаж» кафедри, її позиції у сфері фінансової методології і теорії, місце, яке вона посідала у надбанні національної фінансової школи.

Щонайперше, професорсько-викладацький склад кафедри належав до колишніх представників *класичної української школи публічних фінансів*, які розробили загальний підхід до пояснення державних видатків як фінансових ресурсів, необхідних для виконання завдань держави, поділяючи їх за економічною сутністю, змістом і характером як звичайні та надзвичайні. Держава розглядалась як публічний союз, а загальним принципом фінансового господарства визнавався принцип економії (бережливості). Вважалось, що досягнення цього можливе в реалізації принципу соціальної справедливості у стягненні податків та у формуванні та розподілі державних видатків. Не випадково тому саме на базі кафедри фінансів і кредиту 21 квітня 2016 року була проведена презентація вперше перекладеної з англійської мови книги відомого професора Ч. Ф. Бастейбла «Общественные финансы» (Publik Finance. By C. F. Bastable, London. Macmillan and Co., Limited, 1903), яка протягом більше ніж століття не була перекладена для українського читача.

Статус класичного університету та велика наукова спадщина К. К. Гаттенбергера, М. М. Алексеєнка, П. П. Мігуліна, М. І. Туган-Барановського, Т. Ф. Степанова, В. Ф. Левитського, П. І. Сокальського інших вимагала продовження наукового пошуку та створення відповідної наукової кафедри.

Фундатор кафедри та її перший завідувач, П. І. Верба, професор, доктор економічних наук, член-кореспондент АН УРСР, постійно підкреслював необхідність вивчення спадщини представників української класичної школи публічних фінансів (М. Х. Бунге, Д. І. Піхно, С. І. Іловайський, І. І. Патлаєвський, Л. М. Яснопольський, П. Л. Кованько, Г. Д. Сидоренко, І. І. Янжул, М. М. Цитович, М. І. Мітіліно, В. М. Твердохлебов та інших). Особливе місце займало вивчення спадщини професорів Харківського (тоді ще імператорського) університету. У працях цих вчених розроблені проекти реформування системи управління публічними фінансами в межах концепцій природного

права та суспільного договору. Сформульовано теоретичне підґрунтя інституційного забезпечення державного фінансового господарства як господарства публічного.

По-друге, важливе значення у представників класичної школи публічних фінансів, які активно використовувались викладачами, були напрацювання щодо *теорії державного кредиту*. О. М. Миклашевський, А. Я. Антонович, П. П. Мігулін, Л. В. Федорович, М. І. Туган-Барановський тісно пов'язували функціонування кредитних відносин з існуванням різних суспільних інститутів, з можливістю взаємного заміщення податкових і позикових фінансів, з необхідністю гармонійного поєднання комерційного і організованого та впорядкованого державного кредиту. Зокрема, диспропорції у цих напрямках М. І. Туган-Барановський вважав причиною виникнення кризових явищ, що і підтвердили фінансові кризи кінця XX – початку XXI століття. Закладені основи теорії державного кредиту активно використовував у своїй діяльності другий завідувач кафедри (після смерті П. І. Верби) – Є. П. Сичов, який тривалий час працював управляючим Орджонікідзевським відділенням Держбанку СРСР у м. Харкові – найбільшим у тодішньому Харкові.

По-третє, половину своєї історії кафедра працювала за умов *радянських часів та одержавлених фінансових ресурсів*. Це були не найкращі часи для виявлення якості саме публічності фінансів. Однак складові фінансової системи, інструменти, важелі та механізми здійснення бюджетної, фіскальної політики, раціоналізація фінансових зв'язків між виробниками, фінансова оцінка їх діяльності ніяк не могли залишитися осторонь представників національної школи публічних фінансів. Простежується спадкоємність праць видатних представників цієї школи з попередніми науковими доробками (В. М. Федосов, О. Д. Василик, В. М. Опарін, П. І. Верба, В. М. Геєць, А. І. Даниленко, А. А. Чухно, Т. І. Єфіменко, І. О. Луніна, В. Л. Андрущенко, С. І. Юрій, С. В. Льовочкін, М. І. Крупка, І. І. Лукінов, А. К. Покритан, В. К. Черняк та інші).

Так, один із представників цієї плеяди вчених – О. Г. Ліберман – професор Харківського (на той час державного) університету став розробником реформи у народному господарстві середини 60-х років. Його думки про роль прибутку у плановій економіці, рентабельності в оцінці діяльності підприємств стали ключовими у подальшому реформуванні економіки СРСР.

Ключовою ознакою сучасної наукової школи кафедри, яку очолив професор, доктор економічних наук В. В. Глущенко, є вивчення сутнісних характеристик публічних *фінансів ринкової економіки:* державних доходів, державних видатків, податків, державного бюджету, державного кредиту, місцевих фінансів. Ринкова економіка, як відомо, спирається на множинність форм власності, яка породжує велику кількість різноманітних суб'єктів господарювання. Тому важливо дослідити фіскальну політику держави, спрямовану на досягнення макро- і мікрофінансової стабілізації та сприяння стійкому економічному зростанню. У цьому контексті усебічно досліджуються фінансові проблеми місцевого самоврядування, децентралізації, податкового навантаження. На думку представників наукової школи кафедри, низка негативних явищ у фінансовій сфері, таких як: надмірна централізація бюджетної системи, необґрунтоване зростання в Україні видатків на виконання управлінських функцій держави; казначейська система касового виконання державного і місцевого бюджетів, яка виявилася шкідливою, оскільки істотно обмежила права розпорядників бюджетних коштів і органів місцевої влади. Взагалі реформи, що проводились в частині побудови бюджетної системи та формування місцевих фінансів, зовсім не мали ринкового характеру і тільки посилювали центральну владу. У цьому напрямку використовуються висновки учених-фінансистів (В. М. Сутормінa, В. М. Федосова, В. М. Опаріна, П. І. Юхименка, А. М. Поддєрьогіна, Ю. Б. Іванова, Ц. Г. Огня, І. Я. Чугунова, О. І. Данілова, А. А. Гриценка, Т. В. Меркулової, А. І. Крисоватого та ін.).

Наразі кафедра продовжує свій динамічний розвиток, залишаючись на крок попереду «мейнстриму» фінансової науки. Ознакою сьогодення є інтеграція наукових розвідок у світовий науковий простір, свідченням чого є публікація численних статей працівників кафедри у періодичних виданнях, які індексуються у найвідоміших наукометричних базах, зокрема Scopus. Триває усебічне висвітлення та наукові опрацювання проблем суб'єктів господарювання, разом з тим, кількість векторів наукового пошуку

зростає. Розширюються обрії фінансової науки, набуваючи закріплення у вигляді тем науково-дослідницької роботи. Пошук фінансових домінант формування вартості підприємств в інноваційних траєкторіях мікроекономічного розвитку очолює О. І. Давидов. Дослідженням інституційної інфраструктури забезпечення стабільності публічних фінансів керує А. В. Хмельков. Формуванням фінансової архітектоніки забезпечення національного добробуту займається О. В. Глущенко. Кафедра створює новий фінансовий світогляд України.

Нарешті, неможливо обійти *освітній вимір наукових досліджень*, котрий знаходить відображення у широкому спектрі принципово нових інноваційних дисциплін і підручників, навчальних посібників, підготовлених викладачами кафедри для забезпечення викладання спеціальності з фінансів і кредиту. Кафедра акредитувала і нову спеціальність «Управління фінансово-економічною безпекою», отримала ліцензію на підготовку докторів філософії з галузі знань 07 «Управління і адміністрування» спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування».

Кафедра наполегливо працює над завданнями та викликами, що їх ставить сьогодення. Побажаємо їй успіху!

В. В. Глущенко,
доктор економічних наук,
професор, завідувач кафедри
фінансів і кредиту
Харківського національного
університету
імені В. Н. Каразіна

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІСНИК

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Серія «Економічна»

Випуск 90

Збірник наукових праць

Українською, англійською та російською мовами

Відповідальний за випуск Пуртов В.Ф.

Підписано до друку 1.06.2016. Формат 70x108/16. Папір офсетний. Друк ризографічний.
Ум. друк. арк. 11,77. Обл.-вид. арк. 14,71. Наклад 110 пр.

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.09